महाकविसोमेश्वरदेवविरचितं

कीर्त्तिकौमुदीमहाकाव्यम्

तथा कविअरिसिंहठक्कुरविरचितं

सुकृतसंकीर्तनमहाकाव्यम्

❋ सम्पादकः ❋

मुनिप्रवरश्रीपुण्यविजयजीमहाराजः

❋ नवीनसंस्करणसम्पादिका ❋

साध्वी चन्दनबालाश्री

❋ पूर्वप्रकाशकः ❋

सिंधी जैनशास्त्र शिक्षापीठ

भारतीय विद्याभवन – बम्बई

❋ नवीनसंस्करणप्रकाशकः ❋

भद्रंकर प्रकाशन

अहमदाबाद

महामात्यवस्तुपालकीर्त्तिकीर्तनस्वरूपकाव्यद्वये

महाकविसोमेश्वरदेवविरचितं

कीर्त्तिकौमुदीमहाकाव्यम्

तथा

कविअरिसिंहठक्कुरविरचितं

सुकृतसंकीर्त्तनमहाकाव्यम्

नवीनसंस्करणप्रेरकः

परमपूज्यपंन्यासप्रवरश्रीवज्रसेनविजयमहाराजः

नवीनसंस्करणसम्पादिका

साध्वी चन्दनबालाश्री

महामात्यवस्तुपालकीर्त्तिकीर्तनस्वरूपकाव्यद्वये

महाकविसोमेश्वरदेवविरचितं

कीर्त्तिकौमुदीमहाकाव्यम्

तथा

कविअरिसिंहठक्कुरविरचितं

सुकृतसंकीर्त्तनमहाकाव्यम्

• सम्पादनकर्ता •

अनेकग्रन्थभाण्डागारोद्धारक-विविधदुर्लभ्यग्रंथसंशोधक-

जिनागमप्रकाशकारि-प्रतिष्ठानप्रवर्तक-

आगमप्रभाकरमुनिप्रवरश्रीपुण्यविजयजीमहाराजः

• नवीनसंस्करणसम्पादिका •

परमपूज्यव्याख्यानवाचस्पतिआचार्यभगवन्तश्रीमद्विजय-

रामचन्द्रसूरीश्वराणां साम्राज्यवर्ती

परमपूज्यप्रवर्तिनी श्रीरोहिताश्रीजीमहाराजस्य शिष्यरत्ना च

साध्वी चन्दनबालाश्री

• पूर्वप्रकाशकः •

सिंघी जैनशास्त्र शिक्षापीठ

भारतीय विद्याभवन-बम्बई

• नवीनसंस्करणप्रकाशकः •

भद्रंकर प्रकाशन

अहमदाबाद

ग्रन्थनाम	:	कीर्त्तिकौमुदीमहाकाव्यम् सुकृतसंकीर्त्तनमहाकाव्यम्
ग्रन्थकारनाम	:	महाकविसोमेश्वरदेवः कविअरिसिंहठक्कुर
पूर्वप्रकाशक	:	सिंघी जैनशास्त्र विद्यापीठ-भारतीय विद्याभवन-बम्बई
नवीनसंस्करणप्रकाशक	:	भद्रंकर प्रकाशन–अहमदाबाद
सम्पादक	:	आगमप्रभाकरमुनिश्रीपुण्यविजयजीमहाराजः
नवीनसंस्करणसम्पादिका	:	साध्वी चन्दनबालाश्री
पूर्वसंस्करण	:	वि.सं. २०१७, इ.स. १९६१
नवीनसंस्करण	:	वि.सं. २०६६, इ.स. २०१०
मूल्य	:	रु. २५०-००
पत्र	:	३४+२४६
©	:	BHADRANKAR PRAKASHAN, 2010

प्राप्तिस्थान

अहमदाबाद	:	भद्रंकर प्रकाशन ४९/१, महालक्ष्मी सोसायटी, शाहीबाग, अहमदाबाद-३८०००४ फोन : ०७९-२२८६०७८५
अहमदाबाद	:	सरस्वती पुस्तक भंडार हाथीखाना, रतनपोल, अहमदाबाद-३८०००१ फोन : ०७९-२५३५६६९२
अक्षरांकन	:	विरति ग्राफिक्स, अहमदाबाद फोन : ०७९-२२६८४०३२
मुद्रक	:	तेजस प्रिन्टर्स, अहमदाबाद फोन : ०७९-२२१७२२७१ (मो.) ९८२५३ ४७६२०

શ્રુતભક્તિ-અનુમોદના

લાભાર્થી

પરમપૂજ્ય, પરમોપકારી, સુવિશાલગચ્છાધિપતિ, વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ પૂજ્યપાદ આચાર્યભગવંતશ્રીમદ્વિજય રામચંદ્રસૂરીશ્વરજીમહારાજસાહેબના શિષ્યરત્ન પરમપૂજ્ય, પ્રભાવકપટ્ટાલંકાર આચાર્યભગવંતશ્રીમદ્વિજય મુક્તિચંદ્ર-સૂરીશ્વરજીમહારાજસાહેબના શિષ્યરત્ન પરમપૂજ્ય, સિદ્ધહસ્ત-સાહિત્યકાર આચાર્યભગવંતશ્રીમદ્વિજય પૂર્ણચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજસાહેબના શિષ્યરત્ન પરમપૂજ્ય, તપસ્વી મુનિરાજશ્રી પ્રશમપૂર્ણવિજયજીમહારાજસાહેબની શુભપ્રેરણાથી

શ્રી આલવાડા શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક તપગચ્છ જૈનસંઘના
જ્ઞાનખાતાની ઉપજમાંથી

આ ગ્રંથ પ્રકાશનનો સંપૂર્ણ લાભ લીધેલ છે.

આપે કરેલી શ્રુતભક્તિની હાર્દિક અનુમોદના કરીએ છીએ અને ભવિષ્યમાં પણ આપ ઉત્તરોત્તર ઉત્તમકક્ષાની શ્રુતભક્તિ કરતાં રહો એવી શુભેચ્છા પાઠવીએ છીએ.

લિ. ભદ્રંકર પ્રકાશન

श्रीवस्तुपालगुणकीर्तनानि

दूर्वा-पुष्प-फला-ऽक्षतैरुपचितं पात्रं दधत्यः करे,
यस्मै मङ्गलमङ्गनाः प्रणयिनां चक्रुस्तदा सम्मदात् ।
सर्वत्र स्वयशांसि बन्दिगदितान्याकर्णयन् कर्णवद् ,
दानोद्दामकराम्बुजः स जयतु श्रीवस्तुपालश्चिरम् ॥७८॥

[कीर्त्तिकौमुदीमहाकाव्ये-९/७८]

शक्तः क्व वक्तुमहमल्पमतिर्बहूनि,
श्रीवस्तुपालसचिवेश्वरकीर्तनानि ? ।
यत्सङ्ख्यया दिवि विधिर्व्यधितोडुबिन्दून् ,
शीतांशुना खटिकयैव फलानि दातुम् ॥३५॥

[सुकृतसंकीर्तनमहाकाव्ये-११/३५]

પ્રકાશકીય

ગૂર્જર મહામાત્ય **વસ્તુપાલ**ની કીર્તિને કાવ્યબદ્ધ કરવાનો જે કવિઓએ પ્રયત્ન કરેલો છે તેમાં રાજપુરોહિત કવિ **સોમેશ્વર** અને ઠક્કુર **અરિસિંહ** મુખ્ય છે. કવિ સોમેશ્વરે **કીર્તિકૌમુદી** નામનું કાવ્ય રચીને અને અરિસિંહે **સુકૃતસંકીર્તન** નામનું કાવ્ય રચીને **વસ્તુપાલ**ની યશઃકીર્તિને યુગાંત સુધી સ્થિર રાખવાનો સત્પ્રયત્ન કર્યો છે.

ગૂર્જરેશ્વરપુરોહિત મહાકવિ શ્રી**સોમેશ્વરદેવ**વિરચિત **કીર્ત્તિકૌમુદીમહાકાવ્ય** અને મહાકવિ **અરિસિંહ**વિરચિત **સુકૃતસંકીર્તનમહાકાવ્ય** આ બંને મહાકાવ્યનું સંપાદન આગમ-પ્રભાકર મુનિપ્રવર શ્રી**પુણ્યવિજયમહારાજે** કરેલું છે અને આ બંને મહાકાવ્યો વિ. સં. ૨૦૧૭, ઈ. સ. ૧૯૬૧માં **સિંઘી જૈન ગ્રંથમાલા**ના ગ્રંથાંક-૩૨ તરીકે **સિંઘી જૈન શાસ્ત્રશિક્ષાપીઠ-ભારતીયવિદ્યાભવન-મુંબઈ**થી પ્રકાશિત થયેલ.

આ ગ્રંથની પ્રથમાવૃત્તિ જીર્ણ થવા આવેલ હોવાથી અને અપ્રાપ્ય હોવાથી અમારા પરમોપકારી પરમપૂજ્યઆચાર્યભગવંત શ્રીમદ્વિજય **રામચંદ્ર-ભદ્રંકર-કુંદકુંદસૂરીશ્વરજી**-મહારાજના શિષ્યરત્ન પરમપૂજ્ય પંન્યાસપ્રવર શ્રી**વજસેનવિજયજી**મહારાજે નવીનસંસ્કરણ તૈયાર કરવા માટે પરમપૂજ્ય, વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ **રામચંદ્રસૂરીશ્વરજી**મહારાજના સામ્રાજ્યવર્તી તથા પરમપૂજ્ય, સમતામૂર્તિ પ્રવર્તિની સાધ્વી શ્રી**રોહિતાશ્રીજી**મહારાજના શિષ્યરત્ના શ્રુતોપાસિકા સાધ્વી શ્રી**ચંદનબાલાશ્રી**ને પ્રેરણા કરી અને પૂજ્ય પંન્યાસજીમહારાજની શુભપ્રેરણાને ઝીલીને સાધ્વી શ્રી**ચંદનબાલાશ્રી**એ **'કીર્ત્તિકૌમુદી અને સુકૃતસંકીર્તન'** આ બંને મહાકાવ્યોનું નવીનસંસ્કરણ સંપાદિત કરેલ છે અને અમારી સંસ્થાને આ ગ્રંથ પ્રકાશિત કરવાનો લાભ મળ્યો છે તે અમારા માટે અતિ આનંદનો વિષય બનેલ છે.

પ્રસ્તુત **'કીર્ત્તિકૌમુદી અને સુકૃતસંકીર્તન'** આ બંને મહાકાવ્યને પ્રકાશિત કરવા માટે પરમપૂજ્ય વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ આચાર્યભગવંત શ્રીમદ્વિજય**રામચંદ્રસૂરીશ્વરજીમહારાજ**-સાહેબના સામ્રાજ્યવર્તી પરમપૂજ્ય, સિદ્ધહસ્તલેખક આચાર્યભગવંત શ્રીમદ્વિજય **પૂર્ણચન્દ્ર-સૂરીશ્વરજીમહારાજ**સાહેબના શિષ્યરત્ન તપસ્વી મુનિરાજશ્રી **પ્રશમપૂર્ણવિજયજી**મહારાજ-

સાહેબની પાવન પ્રેરણાથી **શ્રીઆલવાડા શ્વે.મૂ.પૂ. તપગચ્છ જૈનસંઘ**ના જ્ઞાનદ્રવ્યમાંથી લાભ લેવામાં આવ્યો છે, તે બદલ અમે પૂજ્ય મુનિવરશ્રીનો તથા **આલવાડા** શ્રીસંઘનો ખૂબ ખૂબ આભાર માનીએ છીએ.

અમે આ ગ્રંથપ્રકાશનના સોનેરી અવસરે આ ગ્રંથની કૃતિઓની રચના કરનાર બંને કવિવરોનો, પ્રથમાવૃત્તિ પ્રકાશિત કરનાર **શ્રીસિંઘી જૈનશાસ્ત્ર શિક્ષાપીઠ**નો, પ્રથમાવૃત્તિના **સંપાદકશ્રી**નો તથા **શ્રીકોબાકૈલાસસાગરજ્ઞાનભંડાર**માંથી અમને આ ગ્રંથની મુદ્રિત પ્રથમાવૃત્તિ પ્રાપ્ત થઈ તેઓશ્રીનો તથા નવીનસંસ્કરણના સંપાદિકા **સાધ્વીશ્રી**નો કૃતજ્ઞભાવે ખૂબ ખૂબ આભાર માનીએ છીએ.

અક્ષરમુદ્રાંકન કાર્ય માટે **વિરતિ ગ્રાફિક્સ**વાળા **અખિલેશ મિશ્રા**એ સુંદર કાર્ય કરી આપેલ છે અને પ્રીન્ટીંગના કામ માટે **તેજસ પ્રીન્ટર્સ**વાળા **તેજસભાઈ**એ ખંતપૂર્વક સુંદર કાર્ય કરી આપેલ છે. તે બદલ તેમનો ખૂબ ખૂબ આભાર માનીએ છીએ.

પ્રાંતે આવા ઉત્તમ ઉપદેશાત્મકગ્રંથના વાંચન મનન અને નિદિધ્યાસન દ્વારા આત્માને જાગૃત કરીને પરમપદને પામનારા બનીએ !!

— ભદ્રંકર પ્રકાશન

●●●

મહામાત્ય વસ્તુપાલ-તેજપાલની ગુણગૌરવગાથા !!

મહામાત્ય **વસ્તુપાલ-તેજપાલ** ગુજરાતના આ બે વણિગ્ બંધુઓ પોતાના સદ્ગુણો અને સુકૃત્યોથી જે કીર્ત્તિ મેળવી ગયા, તેવી કીર્ત્તિ મેળવનારા પુરુષો ભારતના ઐતિહાસિક મધ્યકાળમાં ઘણાં થોડા થયા છે.

આ બંને ભાઈઓ ગૌરવ અને સમ્માનની દૃષ્ટિએ આદર્શ કુલપુંગવોથી પૂજાય તેવા થયા, જાતિથી હતા તો વૈશ્ય, પણ શૌર્ય અને ઔદાર્યના ગુણે કરીને મહાન્ ક્ષત્રિયોથી પણ પૂજાય તેવા થયા, પદથી હતા તો મહામાત્ય, પણ સત્તા અને સામર્થ્યના યોગે કરી મોટા સમ્રાટોથી પણ વધી જાય તેવા થયા, ધર્મથી હતા તો જૈન, પણ સહિષ્ણુતા અને સમદર્શિતાના સદ્ભાવે લોકમાન્ય મહાત્માથી પણ સ્તવાય તેવા થયા, વ્યવસાયથી હતા તો રાજસેવક પણ કળા અને ધર્મના અલૌકિક પ્રેમભાવથી યોગીપુરુષોથી પણ વંદાય તેવા થયા, વેષથી હતા તો વૈભવશાળી ગૃહસ્થ, પણ ત્યાગ અને વિરાગની વાસનાએ મુનિજનોથી પણ અભિવાદાય તેવા થયા.

મોટા મોટા ચક્રવર્તી રાજાઓના જેટલી જ પ્રતિષ્ઠા અને પ્રસિદ્ધિને પામેલા **વસ્તુપાલ** અને **તેજપાલ** આ બે મંત્રીશ્વરો **શ્રીપત્તન**ના રહેવાસી તથા **પ્રાગ્વાટ** (પોરવાડ) જ્ઞાતિના જૈન ધર્મી વણિકો હતા. બંને મહામાત્યો, યોદ્ધાઓ અને મહાદાની-ધાર્મિક હતા, પરંતુ **વસ્તુપાલ**માં વિશેષતા એ હતી કે તે પોતે સ્વયં કવિ હતા અને સાથે વિદ્વાનોના પોષક-આશ્રયદાતા હતા. **વસ્તુપાલ** વિદ્વજ્જનો સાથે વિનોદમાં મગ્ન રહી શકતા તેનું કારણ **તેજપાલ** હતા કારણ કે **તેજપાલ** બધાં રાજકાર્ય સંભાળતો તેથી **વસ્તુપાલ**ને અવકાશ મળતો, તેથી જે વિદ્વાનો કવિઓને તેણે પોષ્યા હતા, સન્માન્યા હતા, કદર કરી નવાજ્યા હતા, તેઓએ **વસ્તુપાલ**ની પ્રશંસાના ગ્રંથો રચ્યા હતા.

વસ્તુપાલની જીવનકીર્તિને અમર કરવા માટે રાજપુરોહિત પંડિત **સોમેશ્વરે** **'કીર્ત્તિકૌમુદી'** નામનું નાનું પણ ઘણું સુંદર કાવ્ય બનાવ્યું અને **અરિસિંહ** નામના કવિએ **વસ્તુપાલ**ના સુકૃતનું સંકીર્તન કરવાની ઇચ્છાથી **'સુકૃતસંકીર્તન'** નામનું અન્વર્થક કાવ્ય

બનાવ્યું છે. આ બંને મહાકાવ્યોનું સંપાદન શ્રુતશીલવારિધિ, આગમપ્રભાકર, પૂજ્ય મુનિરાજશ્રી**પુણ્યવિજયમહારાજે** કરેલું છે અને આ ગ્રંથ **સિંઘી જૈન ગ્રંથમાલા**ના **ગ્રંથાંક**-૩૨ તરીકે **સિંઘી જૈન શાસ્ત્ર શિક્ષાપીઠ ભારતીય વિદ્યાભવન-મુંબઈ**થી વિ. સં. ૨૦૧૭, ઈ. સ. ૧૯૬૧માં પ્રકાશિત થયેલ. આ ગ્રંથની પ્રથમાવૃત્તિ જીર્ણ પ્રાયઃ થયેલ હોવાથી આ ગ્રંથનું પુનઃ નવીનસંસ્કરણ તૈયાર થાય તો આવા ઉત્તમ મહાપુરુષોના ગુણગાન કરવાનો લાભ અનેકોને પ્રાપ્ત થાય, તેથી શ્રુતોપાસિકા સાધ્વી **ચંદનબાલાશ્રી**ને મારી આ ભાવના જણાવી અને મારી શુભભાવનાને ઝીલીને આ ગ્રંથના નવીનસંસ્કરણનું સંપાદનકાર્ય સાધ્વી **ચંદનબાલાશ્રી**એ કરેલ છે અને આ ગ્રંથ **ભદ્રંકર પ્રકાશન**થી પ્રકાશિત થઈ રહેલ છે, તે મારા માટે ખૂબ ખૂબ આનંદનો વિષય બનેલ છે.

પ્રસ્તુતગ્રંથના પ્રકાશન કાર્ય માટે પરમપૂજ્ય **રામચંદ્ર-મુક્તિચંદ્ર-પૂર્ણચંદ્રસૂરીશ્વરજી**-મહારાજના શિષ્યરત્ન તપસ્વી મુનિશ્રી **પ્રશમપૂર્ણવિજયજી**એ શ્રી**આલવાડા શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક તપગચ્છ જૈનસંઘ**ને પ્રેરણા કરી અને તેમની પ્રેરણાને ઝીલીને શ્રી**આલવાડા** શ્રીસંઘે જ્ઞાનદ્રવ્યમાંથી આ ગ્રંથપ્રકાશનનો સંપૂર્ણ આર્થિક લાભ લીધેલ છે. તે શ્રીસંઘનો શ્રુતપ્રત્યેનો પરમોચ્ચભક્તિ–બહુમાનભાવ સૂચવે છે.

પ્રાંતે અંતરની એક જ શુભભાવના વ્યક્ત કરું છું કે પૂર્વના આવા ઉત્તમ મહાપુરુષોના ચરિત્રો વાંચવાથી, તેમના ગુણગાન કરવાથી આપણા જીવનમાં પણ ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય છે અને ગુણબીજાધાન દ્વારા સમ્યગ્જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રરૂપ રત્નત્રયીને આરાધી સાધી અંતરાત્માને શુભ-શુદ્ધ ભાવોથી ભાવિત કરીને રાગ-દ્વેષનો ક્ષય કરીને પરમાત્મસ્વરૂપને પ્રગટ કરવા માટે પુરુષાર્થ કરીએ અને પરમાત્મસ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરીને હું અને સૌ કોઈ લઘુકર્મી જીવો આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપરૂપ સિદ્ધસ્વરૂપના ભોક્તા બનીએ એ જ શુભકામના !!

– પંન્યાસ વજ્રસેનવિજય

●●●

प्रासंगिक वक्तव्य

गूर्जर महामात्य **वस्तुपाल** की कीर्तिको काव्यबद्ध करने का जिन कवियों ने प्रयत्न किया है उनमें राजपुरोहित कवि **सोमेश्वर** और ठक्कुर **अरिसिंह** मुख्य हैं। कवि **सोमेश्वर** ने **कीर्तिकौमुदी** नामक काव्य रच कर और **अरिसिंह** ने **सुकृतसंकीर्तन** काव्य बना कर, **वस्तुपाल** की यशःकीर्ति को युगान्त तक स्थिर रखने का सत्प्रयत्न किया है।

कीर्तिकौमुदी काव्य का कर्ता कवि **सोमेश्वर** सुप्रसिद्ध व्यक्ति है। वह **वस्तुपाल** का अनन्य मित्र और राजपुरोहित था। **वस्तुपाल** के गुणों का वह बहुत अनुरागी और प्रशंसक था **वस्तुपाल** की युद्धवीरता और दानवीरता का वह प्रत्यक्ष साक्षी था, इसलिये उसके काव्य की गुणवत्ता का महत्त्व बहुत है। कविता की दृष्टि से भी यह काव्य बहुत उच्च कोटिका है।

इस काव्य का, बहुत पहले (सन् १८८३ में) अहमदाबाद के गुजरात कालेज के संस्कृत के प्रोफेसर **ए. वी. काथवटे** नामक विद्वान् ने संपादन कर 'बॉम्बे संस्कृत सीरीझ' नामक ग्रन्थमाला द्वारा प्रकाशन किया था। प्रो. काथवटे ने इसकी भूमिका रूप से एक बहुत विस्तृत इंग्रेजी प्रस्तावना लिखी, जिसमें काव्यगत बातों का विस्तृत ऊहापोह किया है। प्रो. काथवटे संपादित यह पुस्तक अब अलभ्य है। इसलिये इसका पुनर्मुद्रण करने की दृष्टि से प्रस्तुत प्रकाशन किया गया है। मूल ग्रन्थ के संशोधन में कुछ अन्य प्राचीन हस्तलिखित पोथियाँ भी और मिल आई, इसलिये इसका यह प्रकाशन अधिक शुद्ध हो गया है।

इसके साथ, कवि **अरिसिंह** विरचित **सुकृतसंकीर्तन** काव्य भी सम्मिलित कर दिया है। क्योंकि ये दोनों काव्य, वर्णन और वस्तु की दृष्टि से, परस्पर बहुत कुछ साम्य रखते हैं।

'**सुकृतसंकीर्तन**' काव्य की एक प्राचीन हस्तलिखित प्रति, जब स्व० जर्मन महाविद्वान् **डॉ. ब्युहलर** को मिली तो वे इसको देख कर बहुत आकृष्ट हुए और इस पर उन्होंने जर्मन भाषा के एक सुप्रसिद्ध साहित्यिक जर्नल में, बहुत बड़ा निबन्ध लिखकर प्रकट किया। उस निबन्ध के महत्त्व को देखकर, **इ. एच्. बर्जेस** नामक इंग्रेज विद्वान् ने, उसका इंग्रेजी अनुवाद कर, इन्डियन एन्टीक्वेरी नामक सुप्रसिद्ध पत्रिका में प्रकट किया। पर मूल संस्कृत काव्य कहीं प्रकट नहीं हुआ था। इसलिये स्वर्गवासी मुनिवर श्री**चतुरविजयजीमहाराज** ने, इसकी प्राचीन हस्तलिखित प्रतियाँ प्राप्त कर, भावनगर की **जैन आत्मानन्द सभा** द्वारा प्रकाशित होने वाली '**आत्मानन्द जैन ग्रन्थमाला**' के एक ग्रन्थ के रूप में प्रकाशित किया। यह प्रकाशन भी अब अप्राप्य है, अतः इसका पुनर्मुद्रण भी इसके साथ कर देने का हमारा विचार हुआ। इस प्रकार

इसका पुनः प्रकाशन करने की हमारी इच्छा का मुनिवर्य्य श्री**पुण्यविजयजीमहाराज** ने सहर्ष स्वीकार कर, अपने स्वर्गीय गुरुमहाराज के संपादन को सुप्रतिष्ठित किया ।

इस प्रकार '**कीर्तिकौमुदी**' और '**सुकृतसंकर्तन**' इन दोनों काव्यों का संयुक्त प्रकाशन कर देना जब निश्चित हुआ, तो हमारे मनमें इन दोनों काव्यों के परिचयस्वरूप जो उक्त दो इंग्रेजी निबन्ध लिखे गये हैं, उनको भी इसमें सम्मिलित करना अधिक उपयुक्त लगा । क्योंकि वे दोनों निबन्ध अब अप्राप्य है, और उन निबन्धों के विद्वान् लेखकों द्वारा जिस परिश्रम और जिस अध्ययन के फल स्वरूप वे प्रौढ निबन्ध लिखे गये हैं, सर्वथा संरक्षणीय और सदैव पठनीय हैं। अतः हमने उन दोनों विशिष्ट निबन्धों को भी यथावत् इस प्रकाशन में मुद्रित कर दिये हैं ।

स्व० मुनिवर्य्य श्री**चतुरविजयजीमहाराज** द्वारा संपादित और प्रकाशित '**सुकृतसंकीर्तन**' काव्य के प्रास्ताविक रूप में, स्व० विद्वान् **चिमनलाल डा. दलाल** (गायकवाड ओरिएन्टल सीरीझ, बडौदा, के मूल प्रतिष्ठापक)ने, ग्रन्थपरिचयात्मक छोटा सा इंग्रेजी वक्तव्य लिखा था, उसको भी हमने इसके साथ संकलित कर देना उचित समझ कर, वैसा किया है । इस वक्तव्य में **वस्तुपाल** के कीर्तिकलापों का वर्णन करने वाली समसामयिक जितनी रचनाएँ, उपलब्ध हैं, उनका संक्षिप्त परिचय दिया गया है ।

महामात्य **वस्तुपाल** के जीवन और कार्यों से संबद्ध जितनी समकालीन साहित्यिक कृतियाँ उपलब्ध होती हैं उनका संक्षिप्त परिचय, हमने इस ग्रन्थमाला के ४र्थ ग्रन्थ के रूप में प्रकाशित '**धर्माभ्युदयमहाकाव्य**' के किंचित् प्रास्ताविक में लिखा है । उससे संबद्ध '**सुकृतकीर्ति-कल्लोलिनी**' आदि **वस्तुपाल** की प्रशस्त्यात्मक रचनाओं का तथा उसके बनाये हुए मन्दिरों और मूर्तिओं के जितने शिलालेख अभी तक ज्ञात हुए हैं उन सबका भी, एक संग्रह ग्रन्थ, इसी ग्रन्थमाला के ५ वें ग्रन्थ के रूप में प्रकट किया गया है ।

पहले, प्रस्तुत काव्यद्वय भी उसी संग्रह के अन्तर्गत संकलित रूप में प्रकट कर देने का विचार रहा और तदनुसार इसका मुद्रण कार्य भी कराया गया । परंतु पीछे से प्रो. काथवटे लिखित '**कीर्तिकौमुदी**' की इंग्रेजी प्रस्तावना और डॉ. ब्युहलर लिखित '**सुकृतसंकीर्तन**' काव्य का विशिष्ट परिचायक बहुमूल्य निबन्ध का इंग्रेजी अनुवाद भी, इसमें संकलित कर देने के विचार से, प्रस्तुत ग्रन्थ को, अब ग्रन्थमाला के ३२ वें ग्रन्थ के रूप में, पृथक् प्रकट किया जा रहा है ।

'**धर्माभ्युदयमहाकाव्य**' '**सुकृतकीर्तिकल्लोलिनी आदि वस्तुपालप्रशस्तिसंग्रह**' तथा प्रस्तुत '**कीर्तिकौमुदी** तथा **सुकृतसंकीर्तन** काव्यद्वय'-इन तीनों ग्रन्थों का संपादन कार्य विद्वद्रत्न मुनिमहोदय श्री**पुण्यविजयजीमहाराज** ने किया है और इसके लिये हम इनके प्रति, अपना पुनः पुनः सादर कृतज्ञभाव प्रकट करना कर्तव्य समझते है ।

महावीर जन्मदिन, चैत्र शुक्ला १३, सं. २०१७ **—मुनि जिनविजय**

ता. ३० मार्च, १९६१, भारतीयविद्याभवन, बंबई

• • •

[1]महाकाव्य

ले० डॉ० भोगीलाल ज० सांडेसरा

[2]**वस्तुपाल** के विद्यामण्डल का ऐतिहासिक और जीवनवृत्त का अध्ययन कर लेने के पश्चात् अब हम इसका विचार करेंगे कि इस विद्यामण्डल ने संस्कृत साहित्य को क्या दिया ? इस दृष्टि से यह आवश्यक है कि इस मण्डल के कवियों और पण्डितों के उपलब्ध साहित्यिक ग्रन्थों का सर्वेक्षण सबसे पहले हम करें। मैं अब यही करना चाहता हूँ और इसके लिए इस साहित्य को उसके प्रकार के अनुसार विभाजन करते हुए सबसे पहले मैं महाकाव्यों से ही यह सर्वेक्षण प्रारम्भ करता हूँ।

महाकाव्य के लक्षण

महाकाव्य जिसका कि शब्दार्थ वर्णनात्मक बड़ा काव्य होता है[3], और नाटक ही संस्कृत साहित्य के दो अत्यन्त लोकप्रिय प्रकार हैं और अश्वघोष के दिनों से लेकर ही नहीं, अपितु उसके पहले से भी अनेक संस्कृत कवियों ने इन प्रकारों का रचना में प्रयोग किया है। दण्डी (लगभग ६०० ई०) ने अपने काव्यादर्श में महाकाव्य के लक्षण इस प्रकार कहे हैं :—'सर्गों में काव्यरचना आशिष महाकाव्य है और उसकी परिभाषा अब यहाँ दी जाती है। उसका मुखबन्ध या नमस्कार या वस्तुनिर्देश है। उसका आधार या तो कोई इतिहासकथा होती है या वह सदाश्रय होता है— जिसमें सत्पुरुष का आश्रय होता है। इसका लक्ष्य चारों वर्गों के सफलीकरण का होता है। उसका नायक चतुर और उदात्त होता है। नगरों, सागरों, पर्वतों, ऋतुओं और सूर्य-चन्द्र के उदयास्तों का वर्णन किया जाता है। रंग और राग के विपुलम्भ और विवाह तथा कुमार के जन्म और उदय के और इसी प्रकार राजपरिषदों, दूत, अभियानों युद्धों और नायक की विजयों के वर्णन नातिसंक्षेप में, रस और भावों से ओतप्रोत, नातिलम्बे सर्गों और उपयुक्त छन्दों और सुगठित सन्धियों और भिन्न-भिन्न वृत्तों में समाप्त होने वाला, सुसज्जित, सुन्दर अलंकारों

---

१. 'महामात्य वस्तुपाल का साहित्यमण्डल और संस्कृत साहित्य में उसकी देन' पुस्तकमांथी साभार आ लखाण अहीं लेखरूपे आपेल छे. सं०

२. देखो—महामात्य वस्तुपाल का साहित्यमण्डल—पाँचवाँ अध्याय पृ० ६०तः ११६ ॥

३. मैं महाकाव्य शब्द की व्याख्या या परिभाषा इस प्रकार इसलिए कर रहा हूँ कि वे रामायण और महाभारत से पृथक समझे जा सकें कि जिनके लिए अंगरेजी में 'एपिक' (वीरकाव्य) शब्द प्रयोग किया जाता है।

वाला काव्य ही लोगों के हृदय को रुचता है और ऐसा काव्य कल्प से भी अधिक काल तक जीवित रहता है' ।[१]

उपर्युक्त परिभाषा के अनुसार महाकाव्य का आधार इतिहास कथा है या परम्परा से चली आती कोई कथा। अथवा जैसा कि दण्डी कहता है उसका आधार सदाश्रय होता है याने कोई सत्पुरुष की कथा। वह भी आधुनिक दृष्टि से ऐतिहासिक घटना ही कही जा सकती है। संस्कृत साहित्य के अधिकांश महाकाव्य तो पौराणिक विषयों पर ही रचे गये हैं। अपेक्षाकृत उत्तरकाल में ही हम ऐसी घटनाओं के आधार पर रचित काव्य पाते हैं कि जिनको ऐतिहासिक कहा जा सकता है। परन्तु भारतीय साहित्यिकरुचि इस लम्बे-चौड़े भारतवर्ष के निवासियों के चित्तों के आकर्षण करनेवाले पौराणिक महापुरुषों के जीवन से इतनी अधिक प्रभावित थी कि आधुनिक इतिहास के प्रसिद्ध नायकों पर लिखे गए महाकाव्य पौराणिक महाकाव्यों की अपेक्षा सीमित प्रचार और लोकप्रियता ही प्राप्त कर सकते थे। ऐसी सामान्य परिस्थिति होते हुए भी गुजरात जैसे भारत के कुछ प्रान्तीय प्रदेशों में ऐतिहासिक घटनाओं और व्यक्तियों पर अनेक महाकाव्य लिखे गए और वे पर्याप्त लोकप्रिय भी हुए थे। जिन ऐतिहासिक महाकाव्यों का हम यहाँ सर्वेक्षण करेंगे उनके गुजरात में पूर्वज थे **हेमचन्द्र** के दो **द्व्याश्रयमहाकाव्य** (पैरा २४) और उत्तराधिकारी हैं **गणपतिव्यास** का **धाराध्वंस** जिसका निर्देश यद्यपि **नानाक** की प्रशस्तियों में (पैरा ८८) है, परन्तु जो आज तक अप्राप्त ही है, **जयसिंहसूरि** का **कुमारपालचरित** (१३६७ ई०), **प्रतिष्ठासोम** का **सोमसौभाग्य** (१४६८ ई०), **देवविमल** का **हीरसौभाग्य** (१७वीं सदी) आदि। इस सूची में और भी अनेक चरित्रों को सम्मिलित किया जा सकता है परन्तु यह आवश्यक नहीं है। जिस **वस्तुपाल** के विद्यामण्डल के महाकाव्यों का सर्वेक्षण हम यहाँ करना चाहते हैं उनमें चार तो ऐतिहासिक हैं और दूसरे जैन या ब्राह्मण पौराणिक कथाओं पर आधारित हैं। ऐसे दो प्रकार के महाकाव्यों का पृथक्-पृथक् विचार करना ठीक होगा। अस्तु पहले हम ऐतिहासिक महाकाव्य ही लेते हैं।

प्राचीन आदर्शों पर गुजरात में महाकाव्य

इनका सर्वेक्षण करते हुए हमें यह स्मरण रखना होगा कि हम प्रस्तुत में प्राचीन काल के पहले श्रेणी के काव्यों की अपेक्षा नहीं कर सकते हैं। परन्तु इसका यह भी तात्पर्य नहीं है कि साहित्यिक कला में उनकी सफलता नगण्य है। क्योंकि वे प्राचीन आदर्शों के गहरे अध्ययन का ही परिणाम हैं। जैसा कि मैं पहले ही कह आया हूँ मध्यकालीन गुजरात में विद्वानों की महान् साहित्यिक प्रवृत्तियाँ चल रहीं थीं और **कालिदास, भारवी, माघ** और **श्रीहर्ष** जैसे महारथियों के ग्रन्थ बड़ी तत्परता से वहाँ पढ़े जाते थे और उन पर टीकाएँ भी लिखी जा रहीं थीं[२]। ये सब

---

१. **काव्यादर्श,** १.१४-१९ (वेल्बल्कर का अनुवाद, पृ० १), 'महाकाव्य की दो और विस्तृत परिभाषा के लिए देखो रुद्रट का **काव्यालंकार,** १६.७-१९, और **साहित्यदर्पण,** ६.३१५-२५।

२. गुजरात में लिखे पंचकाव्यों पर अनेक टीकाओं के लिए देखो भारतीय विद्या, भा० २, पृ० २६७ आदि, ४१७ आदि, और भाग ३, पृ० २५ आदि।

महत्त्वाकांक्षी कवियों और पण्डितों को पर्याप्त मानसिक खाद्य प्रस्तुत कर रही थीं। नाटक के रसिकों में श्रीहर्ष का **नैषधचरित्र** और मुरारी का **अनर्घराघव** नाटक बहुत लोकप्रिय थे। फिर भी जिन साहित्यिक कृतियों का अभी हम सर्वेक्षण करेंगे, वे इन महारथियों की नकल मात्र ही नहीं हैं। वे तो उन प्राचीन काव्यों की शैली, वर्णन और विषय से प्रेरित होती हुई भी अपना स्वतन्त्र व्यक्तित्व रखती हैं। कम से कम कुछ तो ऐसी हैं कि जो मध्यकालीन संस्कृत साहित्य की उत्कृष्ट नमूना कही जा सकती हैं।

ऐतिहासिक महाकाव्य

सोमेश्वर की कीर्त्तिकौमुदी

ऐतिहासिक महाकाव्यों में हम सबसे पहले **सोमेश्वर** की **कीर्त्तिकौमुदी** को ही लें जो, जैसा कि हम पहले ही देख आए हैं, **वाघेला** और **वस्तुपाल** के इतिहास के समकालिक ग्रन्थों में सबसे प्रमुख हैं। यह ९ सर्गों और कुल ७२२ श्लोकों का महाकाव्य है। इसके पहले सर्ग में विष्णु के चर्तुभुजों को जो कि धर्म के चार संतरियों के समान हैं, नमस्कार करने के पश्चात् कवि ने शिव और सरस्वती को अपनी श्रद्धांजलि अर्पित की है। तदनन्तर कवि मात्र की प्रशंसा करते हुए, **वाल्मीकि, व्यास, कालिदास, माघ, भारवि, बाण, धनपाल, बिल्हण, हेमचन्द्र, नीलकण्ठ** और **प्रह्लादन** की प्रशंसा में पृथक्-पृथक् श्लोक दिए हैं। **वस्तुपाल** के विद्यामण्डल के कवियों में से उसने **नरचन्द्र, विजयसेन, सुभट** और **यशोवीर** की स्तुति की है। फिर कुछ श्लोकों में सजनों की प्रशसा और दुर्जनों की निन्दा करने के पश्चात् कवि कहता है कि वह **वस्तुपाल** पर यह महाकाव्य, उसके उत्तम कुल में जन्म, दानशीलता, आतिथ्य, सदाचार, बुद्धि, दया, न्याय और अपने प्रति भक्ति देख कर ही लिखेने को तैयार हुआ है और उसकी गिरा **वस्तुपाल** के गुणों का कीर्तन गाने को उत्सुक हो रही है (श्लो० ४४-४७)। इसके पश्चात् कवि **अणहिलवाड़** का वर्णन करता है जो वर्णन यद्यपि काव्य की छटा से परिपूर्ण है, फिर भी गुजरात राज्य के पाटनगर के गौरव का दिग्दर्शन कराने के लिए पर्याप्त सत्य है। अन्य अनेक बातों का वर्णन करते हुए कवि ने **सहस्त्रलिंगसागर** और उसके तट स्थित **कीर्तिस्तम्भ** का विशेष रूप से वर्णन किया है (श्लो० ७१-८१)।

दूसरे सर्ग में **मूलराज** से लेकर **धवलक्क** के **लवणप्रसाद** एवं उसके पुत्र **वीरधवल** तक के गुजरात के राजाओं का इतिहास दिया गया है। **मूलराज, चामुण्ड, वल्लभराज, दुर्लभराज, भीम, कर्ण, जयसिंह सिद्धराज, कुमारपाल, अजयपाल, मूलराज द्वितीय** और **भीम द्वितीय** का वर्णन करने में उनके राजनैतिकजीवन और युद्ध अभियानों का थोड़ी सी कविता पंक्तियों में चित्र खींचा गया है (श्लो० १-६१)। तदनन्तर **वाघेला** वंश के आदिपुरुष **धवल** और उसके पुत्र **अर्णोराज** का जिसने **गुजरात** के **चौलुक्य** राज्य को सुदृढ़ करने के प्रयत्न किए थे, वर्णन है। जब **अर्णोराज** के पुत्र **लवणप्रसाद** और पौत्र **वीरधवल** जिन्होंने **वस्तुपाल** को अपना मन्त्री चुना था, का प्रसंग आता है तो वर्णन स्वभावतः ही कुछ विस्तार पा जाता है। **लवणप्रसाद**

ने **नाडूल** के राजा को मारा था। उसके राज्य में चोर नहीं थे। शत्रु राजाओं का गौरव वह हरण कर लेता था। उसका पुत्र **वीरधवल** अपने पिता के इतना समान था कि मानों दर्पण में उसका प्रतिबिम्ब ही वह हो (श्लो० ६७-७७)। एकबार **लवणप्रसाद** ने प्रातःकाल जगते ही अपने पुरोहित **सोमेश्वरदेव** (अर्थात् स्वयं लेखक) को रात्रि में देखे स्वप्न की बात कहने को बुलाया। पुरोहित आया और राजा को आशीर्वाद देकर आसन पर बैठ गया। तब **लवणप्रसाद** अपने पुत्र **वीरधवल** की उपस्थित में अपने स्वप्न का वर्णन इस प्रकार उनसे करने लगा (श्लो० ८३-८६), 'मुझे ऐसा लगा कि मैंने कैलास पर चढ़कर शिव का पूजन किया। भगवान शिव प्रत्यक्ष हुए। जब मैं पूजा समाप्त कर उनके पवित्र ध्यान में मग्न था तो मैंने अपने सामने एक चन्द्रमुखी स्त्री, राका जैसी सुन्दरी, को श्वेत वस्त्र पहने, श्वेत अंगराग लगाए, और हाथों में फूल की माला लिए खड़ी देखा। चकित हुए मैंने उससे प्रश्न किया, 'हे देवी ! आप कौन हो ? और क्यों यहाँ पधारी हो' ? उत्तर में उसने मुझसे यों कहा, 'हे वीर ! सुनो। मैं **गुर्जर** राजाओं की **राजलक्ष्मी** हूँ जिसे रिपुओं के समूह बहुत ही सता रहे हैं। हाय ! वे **गुर्जर** राजा कभी के मर गये जो अपने शत्रुओं का नाश किया करते थे और जिनकी गोद में मैं आराम से रहती थी। उनके स्थान में जो मूर्ख और तरुण राज कर रहा है, वह अपने शत्रुओं के सैन्य के दबा देने में अशक्त है। उसके मन्त्री और माण्डलिकों में न तो बुद्धि है और न बहादुरी ही। वे भी मेरी ओर लम्पटी की तरह ताक रहे हैं हालाँकि मैं उनके स्वामी की विहित स्त्री हूँ। पुरोहित **आमशर्मा** भी मर गया जो मेरी रक्षा करता था। **मुंजाल** का पुत्र भी चला गया जिसने राजद्रोही राजपुतों का सिर झुकाया था। **राष्ट्रकूट** वंश का **प्रतापमल्ल** भी आज नहीं है कि जो शत्रु दल के गजों की गन्ध तक भी सहन नहीं कर सकता था। मेरे ही लोगों ने मुझे बहु नतशिर कर दिया है सिवा एक **जगद्देव** के कि जिसने शत्रु को नगर में प्रवेश पाने से रोक रखा था। **गुर्जर** भूमि के पाटनगर में रात्रि को कोई दीपक नहीं जलता। वहाँ तो सियारों की कायँ-कायँ प्रति-ध्वनित हो रही है। उसकी शहरपनाह खण्डित कर दी गई है। इसलिए अब तूँ तेरे पुत्र **वीरधवल** के साथ मेरा उद्धार कर और मुझे बचा'। कुछ सुस्ता कर **लवणप्रसाद** फिर कहने लगा, 'जब देवी इस प्रकार सब कह चुकी तो उसने मेरे गले में श्वेत फूलों का हार डाल दिया और मेरे स्वप्न भंग के साथ वह देवी भी लुप्त हो गई। हे पुरोहितजी ! अब कहिए कि इस स्वप्न का क्या अर्थ है' ? इस पर **सोमेश्वर** ने अपने राजा से कहा कि तुम सब राजाओं से भाग्यशाली हो क्योंकि भाग्य ने स्वतः ही तुम्हें चुन लिया है। दिए हुए इस भार को वहन करने और योग्य अमात्य नियुक्त करने की उसने अन्त में राजा को सलाह दी। (श्लो० ८७-११३)[१]।

यह रूपकप्रधान वर्णन इस बात की ओर इशारा करता है कि **लवणप्रसाद** ने **अणहिलवाड़** की सरकार की बागडोर अपने हाथ में ले ली ताकि वह अव्यवस्था को दूर करे और राजा की रक्षा करे। यही रूपक कुछ परिवर्तन, परिवर्धन और अतिरंजना के साथ

---

१. इंएं, भा० ६ पृ० १८९।

सुकृसंकीर्तन और **वसंतविलास** जैसे अन्य साहित्यिक ग्रन्थों में एवं बाद के वृत्तान्तों जैसे कि **प्रबन्धकोश, वस्तुपालचरित** में दिया हुआ है। सीधी सादी बात यही दीख पड़ती है कि **लवणप्रसाद** और उसके पुत्र ने **भीमदेव** के शत्रुओं का उन्मूलन करने के लिए उचित अनुचित सभी उपाय किए और इसलिए वृत्तलेखक उनके इन प्रयत्नों को **गुजरात** राज्य के राजा की भलाई के लिए उचित कहने को बाध्य हुए थे।

तीसरे सर्ग में कवि **वस्तुपाल** के पूर्वज **चण्डप** से लेकर **वस्तुपाल** के पुत्र **जैत्रसिंह** और **तेजपाल** के पुत्र **लावण्यसिंह** तक का वर्णन करता है (श्लो० १-५०)। **लवणप्रसाद** योग्य अमात्य नियुक्त करने को सोच रहा था और इसलिए उसने तत्काल **वस्तुपाल** और **तेजपाल** को बुलाया कि जिन्हें वह बड़ा आदर करता था और उनसे अपना सलाहकार नियुक्त करने की अपनी इच्छा जाहिर की। **वस्तुपाल** ने उसी स्वीकार कर लिया और तब राजा ने दोनों भाइयों को अमात्यमुद्रा का भार सौंप दिया।

चौथे सर्ग में कहा गया है कि सलाहकार की नियुक्ति के पश्चात् **वस्तुपाल स्तम्भतीर्थ** भेज दिया गया जहाँ उसने व्यवस्था पुनः स्थापित कर दी और शासन का निरीक्षण कर, उसे आमूलचूल सुधार दिया (पैरा ४९)। फलतः राज्य में शान्ति स्थापित हो गई। उतने में **देवगिरि** के **सिंहण** ने **गुजरात** पर आक्रमण किया। परन्तु **लवणप्रसाद** ने उसको पीछे ढकेल दिया। **लाट** के **शंख** ने जो **स्तम्भतीर्थ** को अपनी सम्पत्ति या राज्य समझता था, **वस्तुपाल** के पास संदेश भेजा और उसे अपनी सेवा स्वीकार कर लेने को दबाया भी। परन्तु **वस्तुपाल** ने उसका उसे कमरतोड़ उत्तर दिया जिसे सुनकर संदेशवाहक लौट गया।

पाँचवें सर्ग में **वस्तुपाल** और **शंख** के भीषण युद्ध का वर्णन है जिसमें दोनों और के ही साहसी योद्धागण मारे गए थे। परन्तु अन्त में **भृगुकच्छ** के **शंख** को शेष सेना लेकर भाग जाना पड़ा था।

छठा सर्ग **स्तम्भतीर्थ** के उत्सवों का वर्णन करता है कि जो सिर पर आई आपदा को दूर करने में दिखाई गई **वस्तुपाल** की बहादुरी से खुशी में मस्त नागरिक मना रहे थे। वह कहता है कि सब घरों की सफेदी की गई, घर-घर पर नौबतें बजने लगीं, गृहणियाँ मंगल गान गा रहीं थी, मंदिरों में विशेष पूजा की गई, राजमार्ग सजाए गए और स्त्रियाँ खूब मूल्यवान वस्त्रों से सुशोभित थीं (श्लो० २-३)। देवी एकल्लवीरा के मंदिर में खूब धूमधाम से उत्सव किया गया जहाँ अमात्य अपने थोड़े से दरबारियों के मंदिर में खूब धूमधाम से उत्सव किया गया जहाँ अमात्य अपने थोड़े से दरबारियों के साथ देवी की पूजा करने को गया। मार्ग के दोनों ओर नरनारियों के झुंड विजेता वीर के दर्शन के लिए एकत्र हुए। देवी की पूजा कर अमात्य आनन्द निकुंजों में गया वहाँ दो पहर में उसने कवि-गोष्ठि में भाग लिया। कुछ कवियों ने उसके वंश की प्रशंसा की, कुछ ने उसके पारितोषकों आदि की और दूसरों ने उसके अन्य गुणों की। कर्ण के समान **वस्तुपाल** के कान कवियों की इन वाणियों से पवित्र हो गए और उसने बदले में कवियों के हृदयों को अपनी उदारता से प्रसन्न कर दिया। इस प्रकार काव्यरूपी अमृत के

छिड़काव में **वस्तुपाल** ने ग्रीष्म ऋतु का वह मध्याह्न कवियों के सानिध्य में उद्यान में बिताया और सायंकाल निवासस्थान को लौट आया (श्लो० ४९-५९)।

काव्य की गहरी कल्पना से ओत-प्रोत चन्द्रोदय, अनंगक्रीड़ा आदि के परम्परागत वर्णन सातवाँ सर्ग करता है। आठवें सर्ग का शीर्षक है परमार्थ विचार जहाँ यह कहा है कि प्रातः स्नान करने के पश्चात् अमात्य ने तीर्थंकर का पूजन किया और तदनन्तर उनके ध्यान में मग्न हो गया। तभी उसने तीर्थयात्रा पर जाने का विचार भी अपने मन में कर लिया।

नवाँ सर्ग इसी संघयात्रा का वर्णन करता है। यह संघ शुभ मुहूर्त में हाथी, घोड़े बैल, ऊँट, रथ और दैनिक उपयोग के मुख्य-मुख्य पदार्थ लेकर रवाना हुआ। इस संघ में सेवक भी पर्याप्त संख्या में साथ लिये गए। जिनके पास कोई सवारी नहीं थी, उन्हें सवारियाँ दी गई, जिन्हें धन की आवश्यकता थी उन्हें धन दिया गया और जिन्हें जिस वस्त्र की आवश्यकता थी उन्हें वस्त्र दिए गए। मार्ग में जितने भी नगर, उपनगर आए उन सबने संघ का स्वागत किया। संघ के स्त्री और पुरुष भजन गाते, और मंदिरों में भगवान का पूजन करते थे। यों चलते-चलते एक दिन अमात्य संघसहित **शत्रुंजय** के शिखर पर पहुँच गया और पहुँच कर यक्ष **कपर्दिन** का फूलों से वहाँ पूजन किया गया। तदनन्तर **वस्तुपाल** ने वहाँ **नेमिनाथ** और **पार्श्वनाथ** के दो मंदिर निर्माण कराए और श्री **पार्श्वनाथ** के मंदिर के सभा-मण्डप में उसने अपने वंश के पूर्वजों की, भाइयों की और मित्रों की घोड़े पर सवार मूर्तियाँ स्थापित कराई और पहाड़ के समीप एक तालाब भी बनवाया (श्लो० ३१-३६)। दो या तीन दिन[१] वहाँ ठहर कर (श्लो० ३७) अमात्य **रैवतक-गिरनार** पर्वत को गया और वहाँ **नेमिनाथ** भगवान के मंदिर में जाकर भगवान् की खूब धूप दीप-फूलों से पूजा की जिससे सारा का सारा पहाड़ की सुगन्ध से महक उठा। शासनिक कामों की चिन्ता भुलाकर उसने वहाँ कई दिन बिताए (श्लो० ६९)। वहाँ से **प्रभास पाटण, दक्षिण सौराष्ट्र** जाकर भक्तिभाव से तीर्थंकर **चन्द्रप्रभ** का वन्दन और **सोमनाथ** महादेव का पूजन किया। फिर याचकों को दान देता हुआ अमात्य अपने नगर **धवलक्क** को लौट आया। नगर की नारियाँ झुण्ड की झुण्ड अमात्य के दर्शन के लिए उमड़ पड़ीं हालाँकि पहले भी सैकड़ों बार वे उसका दर्शन कर चुकी थीं। नगर प्रवेश कर **वस्तुपाल** ने इन्द्र समान अपने स्वामी के चरण स्पर्श किए और संघ के सदस्यों का स्वागत समारोह करते हुए उन्हें विदा नमस्कार किया (श्लो० ७७)। **सोमेश्वर** इस महाकाव्य को फिर उस अन्तिम आशीर्वचन से समाप्त कर देता है कि **वस्तुपाल** के समान दानी, भाटों एवं चारणों से अपनी कीर्ति गाथा सुनता हुआ सदा विजयी हो (श्लो० ७८)।

---

१. यह कथन महत्त्व का है क्योंकि जैन यात्री पहाड़ पर अब रात्रि व्यतीत नहीं करते हैं। **सुकृतसंकीर्तन** (६.४३) में लिखा है कि **वस्तुपाल** पहाड़ पर आठ दिन तक ठहरा था और इसका समर्थन **वस्तुपालचरित** (इंएं, भाग ३१, पृ० ४८९) आदि से भी होता है। कुछ भी हो यह तो निश्चय है कि उन दिनों में यात्री पहाड़ पर अनेक रात्रियाँ बिताया करते थे।

इस प्रकार **कीर्त्तिकौमुदी** समकालिक वीर की प्रशंसा के लिए लिखा गया महाकाव्य है। वह उन सभी गुणों को पूरा करता है कि जो साहित्य शास्त्र में एक महाकाव्य के लिए आवश्यक कहे गए हैं। इस महाकाव्य का आधार वास्तविक व्यक्ति की जीवन घटनाएँ हैं और इसका नायक चतुरोदात्त है। **सोमेश्वर** के इस काव्य की शैली सीधी सादी वैदर्भी है। उचित स्थानों पर वह पर्याप्त प्रसन्न और महान् है। इसमें श्लेष का प्रयोग कदाचित् ही किया गया है और अपने समय की काव्यकला में प्रचलित कृत्रिमताओं से भी सामान्यतया वह मुक्त है। स्पष्ट ही इसमें **सोमेश्वर** का आदर्श **कालिदास** है। उसका यह **कीर्त्तिकौमुदी** महाकाव्य तो कम से कम ऐसा है कि **कालिदास, भारवि** और **माघ** के सुप्रसिद्ध काव्यों के समकक्ष सम्मानपूर्वक खड़ा हो सकता है। **सुरथोत्सव** के पहले सर्ग में उसने **कालिदास** के काव्य के प्रति अपना अनुराग इन शब्दों में व्यक्त किया है, 'मेरी प्रज्ञा और किसी भी काव्य से प्रसन्न नहीं होती जब मैं **कालिदास** के वचनों का विचार करता हूँ। क्या स्वर्ग के पारिजात को त्याग कर भ्रमरों को सिंधुवार के पुष्पों से प्रसन्नता हो सकती है ?'[१] कवि का यह कथन तब और भी महत्त्व का हो जाता है जब हम जानते हैं कि **कीर्त्तिकौमुदी** सर्ग २ में वर्णित राजलक्ष्मी का आत्मवृत्तान्त यदि बिलकुल नहीं तो भी, **रघुवंश** सर्ग १६. ४-२४ में दिए निर्जन नगर **अयोध्या** के ऐसे ही वर्णन का अभ्रान्त प्रतिबिम्ब तो है जहाँ कि **कुशावती** से अपनी राजधानी उठा कर **अयोध्या** में ले जाने को **कुश** से कहा गया है। **कीर्त्तिकौमुदी** में कितने ही स्थल इतने उत्कृष्ट साहित्यिक गुणोंवाले हैं कि वे संस्कृत काव्य के उत्कृष्ट उदाहरणों की तुलना में भी प्रस्तुत किए जा सकते हैं। **अणहिलवाड़, सहस्त्रलिंगसागर** और **कीर्तिस्तम्भ** का वर्णन (१.४७ आदि), गुजरात के दुर्दिनों में राजलक्ष्मी का विलाप (२.८७ आदि), राज्यपाल नियुक्त होकर **स्तम्भतीर्थ** में पहुँचने पर **वस्तुपाल** का स्वागत (२. ७-८), शङ्ख के पराजय पर नगरजनों का हर्षोत्साह (६. १६ आदि), **वस्तुपाल** के दर्शनों के लिए आतुर स्त्रियों का वर्णन (६.१६ आदि), कि जो **अश्वघोष, कालिदास** और **बाण** के ऐसे ही वर्णनों का स्मरण करा देता है, चन्द्रोदय का अनुपम वर्णन (७), और महान् संघयात्रा का विवरण (९), वैसे कुछ उदाहरण हैं। **वस्तुपाल** और **लवणप्रसाद** के बीच हुआ थोड़ा सा राजनीतिपूर्ण वार्तालाप (३.५९ आदि) हमें **शिशुपालवध** और **किरातार्जुनीय** के प्रारम्भ में वार्तालाप का स्मरण करा देता है।

कीर्त्तिकौमुदी से कुछ श्लोक उद्धृत करना यहाँ इसलिए आवश्यक हैं कि जिससे **सोमेश्वर** की काव्यकला की उत्कृष्टता का हमें दिग्दर्शन हो जाए। पहले कीर्त्तिस्तम्भ का वर्णन ही देखिए–

यस्योच्चैः सरसस्तीरे, राजते रजतोज्ज्वलः ।
कीर्तिस्तम्भो नभोगङ्गाप्रवाहोऽवतरन्निव ॥

[सर्ग १ श्लो० ७५]

जब **भीमदेव** द्वितीय के राज्यकाल में **अणहिलवाड़** की दुर्दशा का राजलक्ष्मी के मुख से वर्णन सुनिए–

---

१. **सुरथोत्सव** १.३५ ।

मुण्डेव खण्डितनिरन्तरवृक्षखण्डा, निष्कुण्डलेव दलितोज्ज्वलवृत्तवप्रा ।
दूरादपास्तविषया विधवेव दैन्यमभ्येति गूर्जरधराधिपराजधानी ॥

[सर्ग २ श्लोक १०४]

योग्य मंत्रियों की नियुक्ति की बात **लवणप्रसाद** के समय **सोमेश्वर** का प्रस्तुत करना देखिए–

दृप्यद्भुजाः क्षितिभुजः श्रियमर्जयन्ति,
नीत्या समुन्नयति मन्त्रिजनः पुनस्ताम् ।
रत्नावलीं जलधयो जनयन्ति किन्तु,
संस्कारमत्र मणिकारगणः करोति ॥

[सर्ग २ श्लोक ११३]

यदि राजा राजनैतिक मामलों में न्यायपूर्वक वरतने को राजी है तो मन्त्रित्व का भार **वस्तुपाल** ले सकता है । **वस्तुपाल** के मुख से कहलाई यह बात सुनिए–

पुरस्कृत्य न्यायं खलजनमनादृत्य सहजा-
नरीन् निर्जित्य श्रीपतिचरितमाश्रित्य च यदि ।
समुद्धर्तुं धात्रीमभिलषसि तत् सैष शिरसा,
धृतो देवादेशः स्फुटमपरथा स्वस्ति भवते ॥

[सर्ग ३ श्लो० ७७]

जब **सिंहण** ने आक्रमण किया, गुर्जरभूमि पर विषाद छा गया था । उसका वर्णन **सोमेश्वर** के शब्दों में सुनिए–

श्रुतसिङ्घनसैन्यसिंहनादप्रसरा गूर्जरराजराजधानी ।
हरिणीव हरिन्मुखावलोकं, चकितान्तःकरणा मुहुश्चकार ॥

गृहमारभते न कोऽपि कर्तुं , कुरुते कोऽपि न सङ्ग्रहं कणानाम् ।
स्थिरतां क्वचनापि नैति चेतः, परचक्रागमशङ्क्या प्रजानाम् ॥

अवधीरितधान्यसञ्चयानां, बहुमानः शकटेषु मानवानाम् ।
विपदामुदये हि दुर्निवारे, शरणं चक्रभृदेव देहभाजाम् ॥

समुपैति यथा यथा समीपं, रिपुराजध्वजिनी मदात् तदानीम् ।
परतः परतस्तथा तथाऽसौ, जनता जातभयोच्छ्वया प्रयाति ॥

[सर्ग ४ श्लोक ४३-४६]

स्तम्भतीर्थ के जनोत्सवों का सरल परन्तु स्पष्ट वर्णन पढ़िए–

गृहे गृहे धातुरसानुलेपाः, समन्ततः स्वस्तिकपङ्क्तिमन्तः ।
विरेजिरे तूर्यरवानुकूलाः, कुलाङ्गनामङ्गलगीतयश्च ॥

बभूव देवेषु विशेषपूजा, राजन्यमार्गेषु विशेषशोभा ।
विशेषहर्षः पुरपूरुषेषु , विशेषवेषश्च वधूजनेषु ॥

[सर्ग ६ श्लोक २-३]

अब देखिए काव्य की सुन्दर छटा–

त्रैलोक्यदीपके देवे, लोकान्तरमुपेयुषि ।
तमस्तान्तमभूद् विश्वं, कः सुखी महदापदि ? ॥
गते भानौ स्थिते ध्वान्ते, पद्मिन्या साधु मीलितम् ।
दुरीक्षा महतामापदसतामुन्नतिश्च यत् ॥

[सर्ग ७ श्लोक १५-१६]

कुछ काव्यमय उत्प्रेक्षाएँ भी देखिए–

क्व गतः सविता ? ध्वान्तमेतदप्यागतं कुतः ? ।
एवं सविस्मयेव द्यौः, स्फारतारमवैक्षत ॥

[सर्ग ७ श्लोक १९]

नीरन्ध्रेणान्धकारेण, रोदसी सम्पुटीकृते ।
अद्योद्घाटयितुं कोऽपि प्रवृत्त इव पूर्वतः ॥

[सर्ग ७ श्लोक २४]

रोहिणीरमणं वीक्ष्य, रागादागतमन्तिके ।
सस्मितेव तदुद्द्योतदम्भादभवदिन्द्रदिक् ॥

[सर्ग ७ श्लोक २६]

आविर्बभूव पूर्वस्मादद्रेश्चन्द्रः शनैः शनैः ।
तदीयैस्तटमाणिक्यकिरणौघैरिवारुणः ॥

[सर्ग ७ श्लोक २८]

स्त्रियों के माणिक्यजटित कर्ण कुण्डलों की ताड़पत्र पर लिखी पुस्तकों के काले अक्षरों से समान रंग होने के कारण तुलना कितनी यथार्थस्पर्शी है वह देखिए–

ताडपत्रश्रिया न्यस्तनीलाश्मगणवर्णया ।
पुस्तिकेव चकास्ति स्म, काचित् कामविपश्चितः ॥

[सर्ग ७ श्लोक ५३]

शरद् ऋतु का सुदक्ष वर्णन सुनिए जो यह बताता है **सोमेश्वर** लम्बे-लम्बे वृत्त बनाने में भी कितना पटु था–

स्वच्छं वारि निवारितामरधनुर्व्योम व्यपेताम्भसः,
पाथोदाः समदा सितच्छदवधूराशाः सकाशाः पुरः ।
भाति स्म प्रथयन्नहम्प्रथमिकां तेजस्विषूत्तेजितः,
श्यामाम्भोधरभस्मनेव शशभृद् दिक्कामिनीदर्पणः ॥

[सर्ग ८ श्लोक ७१]

अनेक सूक्तियों में से दो वे देखिए जो कि **वस्तुपाल** से संघयात्रा प्रयाण के पूर्व कहलाई गई हैं–

पित्राद्यैरुपभुक्ता या, पुत्राद्यैरपि भोक्ष्यते ।
कामयन्ते न तां सन्तो, ग्रामवेश्यामिव श्रियम् ॥

[सर्ग ८ श्लोक ३५]

अन्धा एव धनान्धाः स्युरिति तथ्यं तथाहि ये ।
अन्योक्तेनाध्वना गच्छन्त्यन्यहस्तावलम्बिनः ॥

[सर्ग ८ श्लोक ३७]

और अन्त में वह इस परिणाम पर पहुँचता है कि धर्म ही जीवन का एक मात्र सहारा है–

विधौ विध्यति सक्रोधे, वर्म धर्मः शरीरिणाम् ।
स एव केवलं तस्मादस्माकं जायतां गतिः ॥

[सर्ग ८ श्लोक ५६]

• • •

अरिसिंह का सुकृतसंकीर्तन

अरिसिंह का **सुकृतसंकीर्तन** इस युग का दूसरा महाकाव्य है जिसका विषय भी **वस्तुपाल** का जीवन और कार्यकलाप ही है । जैसा कि इसका नाम ही बताता है इसकी रचना **वस्तुपाल** के सुकृतों के संकीर्तन के लिए ही हुई थी । **कीर्त्तिकौमुदी** ने जैसे **वस्तुपाल** के राजसिक जीवन पर अपेक्षाकृत अधिक भार दिया है, वैसे ही **सुकृतसंकीर्तन** ने उसके धार्मिक और लोकप्रिय कामों के वर्णन को अधिक स्थान दिया है । इस प्रकार दोनों महाकाव्य परस्पर संपूरक हैं और यह बहुत सम्भव है कि ये ऐसे ही दृष्टिकोण को सामने रख कर रचे भी गए हों । **सुकृतसंकीर्तन** में ११ सर्ग और कुल ५५३ श्लोक हैं ।

पहले सर्ग में **अणहिलवाड़** में राज्य करनेवाले पहले ही राजवंश **चापोत्कट** या **चावड़ा** राजाओं की वंशावली और **अणहिलवाड़** नगर का वर्णन दिया है । यहाँ यह द्रष्टव्य है कि **चौलुक्यों** और **वाघेलों** के काल में लिखे गए अनेक ऐतिहासिक काव्यों में से **अरिसिंह** के **सुकृतसंकीर्तन** और **उदयप्रभ** के **सुकृतकीर्त्तिकल्लोलिनी** में ही **चावड़ों** का वर्णन है । **हेमचन्द्र**, जिसने अपने नगर का इतिहास लिखने का नियमित प्रयत्न किया था, इस विषय में कदाचित इसीलिए मौन रहा था कि **चावड़ा** वंश एक छोटे से क्षेत्र पर राज्य करने वाला कदाचित् था हालाँकि उसी वंश के **वनराज** ने ही **अणहिलवाड़** की स्थापना की थी । **चावड़ा** शाखा के आठ राजाओं के नाम **अरिसिंह** ने गिनाए हैं, यथा–**वनराज, योगराज, रत्नादित्य, वैरसिंह, क्षेमराज, चामुण्ड, राहड** और **भूभट**[१] । इनके विषय में उसने इसके सिवा कुछ भी

---

१. चावड़ों के सम्बन्ध में प्राचीनतम शिलालेखी उल्लेख वि० सं० १२०९=११५२ ई० के वड़नगर के कुमारपाल के शिलालेख में मिलता हैं । अणहिलवाड़ के संस्थापक और चावड़ा वंश के पहले राजा वनराज का साहित्य में प्राचीनतम उल्लेख हरिभद्रसूरि के अपभ्रंश काव्य नेमिनाहचरिय की प्रशस्ति में मिलता है । यह हरिभद्र पैरा १७ में वर्णित हरिभद्र से भिन्न है । यह नेमिनाहचरिय वि० सं० १२१६ याने ११६० ई० की रचना है (र० छो० परीख, काव्यानुशासन, प्रस्ता० पृ० १०३) । बाद के ग्रन्थों में दी चावड़ा वंशावली और चावड़ा राजाओं के राज्यकाल में बहुत ही

नहीं कहा है कि **वनराज** ने **अणहिलवाड़** में **पंचासरा पार्श्वनाथ** का मन्दिर निर्माण कराया था (१.१०) जिसका आगे जाकर **वस्तुपाल** ने जीर्णोद्धार कराया (११.२)[१]।

दूसरे सर्ग में **चौलुक्य** शाखा का वर्णन है जिसमें मूलराज से प्रारम्भ कर कवि **भीमदेव द्वितीय** तक ले आया है और इसे वह चिन्ताओं से घिरा बताता है क्योंकि उसके राज्य को सामन्तों और माण्डलिकों ने हड़प लिया था (२.५१)। **कीर्त्तिकौमुदी** से अधिक कोई भी ऐतिहासिक जानकारी हमें इससे प्राप्त नहीं होती है।

तीसरे सर्ग को मन्त्रिप्रकाश शीर्षक दिया गया है। इस सर्ग के वृत्तान्त से **कीर्त्तिकौमुदी** में दिए (दूसरा सर्ग) वृत्तान्त की यदि हम तुलना करेंगे तो हमें दोनों में बड़ा अन्तर दीख पड़ेगा। **सोमेश्वर** के वर्णन के अनुसार गुजरात के राजाओं के भाग्य के प्रतीक रूप स्त्रीमूर्ति **राजलक्ष्मी लवणप्रसाद** को स्वप्न में प्रकट हुई थी और उसने उसको राज्य की रक्षा करने को आह्वान किया था, जो राज्य **भीमदेव** के शासन में नष्ट होता जा रहा था। देवी के इस आह्वान या आज्ञा को मान्य कर **लवणप्रसाद** और **वीरधवल** ने **अणहिलवाड़** के गौरव के पुनर्स्थापन का भार अपने ऊपर ले लिया और **वस्तुपाल** एवं **तेजपाल** को अपने मन्त्री बनाए। संक्षेप में यही वह कहानी है जो अवास्तविक वृद्धियों को छोड़ देने के बाद उसमें से निकलती है कि जिन्हें **सोमेश्वर** एक अच्छे राजकवि होने के नाते जोड़े बिना नहीं रह सकता था। **अरिसिंह** ने स्थिति दूसरी रीति से कही है। **कुमारपाल** (जो कि, जैसा कि हमें मालूम है, **वाघेला**वंश के आदि पुरुष **अर्णोराज** की मौसी का पुत्र था ने **भीम द्वितीय** को देव रूप से स्वप्न में दर्शन दिया (३.१ आदि) और आज्ञा दी कि **लवणप्रसाद** को वह अपना सर्वेश्वर (३.२३) नियुक्त कर दे ताकि वह शत्रुओं का नाश करे और उसे धनेश बना दे। तब **भीम** ने राजसभा में **लवणप्रसाद** को अपना सर्वेश्वर बना दिया और **वीरधवल** को उसका युवराज घोषित कर दिया (३.३७-३९)[२]। **लवणप्रसाद** ने **भीम** को प्रार्थना की कि अपना कार्य सुचारु रूप से सम्पन्न करने के लिए उसे ऐसा मन्त्री चाहिए कि जो शास्त्र एवं शस्त्र दोनों के ही उपयोग में जितना परम निपुण हो, राजकोश को परिपूर्ण करने और युद्ध लड़ने में भी उतना ही चतुर हो (३.४३। थोड़ी देर तक सोचने के बाद राजा ने उत्तर दिया वह **वस्तुपाल** और **तेजपाल** के सेवाएँ अर्पण कर देगा और तत्क्षण उसने उन्हें **वीरधवल** के मन्त्री का काम करने को आज्ञा दे दी। (३.४४ आदि)[३]।

अन्तर मिलता है और इसीलिए चावड़ों का कालक्रम यथार्थ रूप से अभी तक स्थिर नहीं हो सका है। इस समस्या के वादविवाद के लिए देखो ब्यूलर, इंए, भा० ३१ पृ० ४८१, और रा० चु० मोदी का चावड़ाओंनी वंशावली (गुज) लेख, सातवीं गुजराती साहित्य परिषद का विवरण।

१. **वस्तुपालचरित**, ७.६६।

२. **गृहाण विग्रहोदग्र-सर्वेश्वरपदं मम।**
युवराजोऽस्तु मे वीर-धवलो धवलो गुणैः॥ —सुकृतसंकीर्तन सर्ग ३, श्लो० ३९

३. **आहूय तौ स्वयं प्राह, नमन्मौली सहोदरौ।**
युवां नरेन्द्रव्यापार-पारावारैकपारगौ॥
कुरुतां मन्त्रितां वीर-धवलस्य मदाकृतेः। —सुकृतसंकीर्तन सर्ग ३, श्लो० ५८-५९

इस प्रकार **वस्तुपाल** के राजपदोत्कर्ष की बात कह कर **अरिसिंह** चौथे सर्ग में उसके सुकृत्यों का वर्णन करता है। **वस्तुपाल** की सहायता से **वीरधवल** ने 'सागरवेष्टित पृथ्वी' विजय कर ली। **वस्तुपाल** ने अपने अनुज की सम्मति से एक बार अपने धर्मगुरु का उपदेश सुनने और उनकी सूचनानुसार धर्मकार्य करने का निश्चय किया (४.१४-२६)। इस बीच ही कवि ने नागेन्द्र गच्छ की **महेन्द्रसूरि** से लेकर **विजयसेनसूरि** तक की गुर्वावली दे दी है कि जो **चण्डप** के समय से ही उसके कुलगुरु रहते आए थे (४.१५-२६)। अब **वस्तुपाल विजयसेन** के पास जाता है और उनका उपदेश सुनता है। गुरु उसे तीर्थयात्रा जैसा श्लाघ्य काम करने का अनुमोदन करते हैं (४.३३-४३)। इसलिए **वस्तुपाल शत्रुंजय** और **गिरनार** की तीर्थयात्रा के लिए संघ का नेतृत्व करने का निश्चय कर लेता है। (४.४४)

पाँचवें सर्ग में संघयात्रा की तैयारियों का वर्णन है (श्लोक १-६) जिनकी **कीर्त्तिकौमुदी** के सर्ग ९ के इसी विषय के वर्णन से तुलना की जा सकती है। कवि कहता है कि यात्रा में उचित औषधियाँ लिए हुए वैद्य भी साथ में लिये गए थे ताकि रोगियों की सेवा और चिकित्सा की जा सके (श्लोक २-४)। **वस्तुपाल** स्वयं जैन उपाश्रयों में गया और साधुओं को संघयात्रा में सम्मिलित होने की उसने उन्हें प्रार्थना की। (श्लो० ६)। जो मुनि संघयात्रा में सम्मिलित हुए उनमें से मुख्य-मुख्य के नाम भी कहे गए हैं। वे हैं **नरचन्द्रसूरि, जिनदत्तसूरि वायड़**गच्छके[१], जो कि कलाओं के आगार थे, **सण्डेर**गच्छ के **शांतिसूरि**[२] और **गल्लकों**[३] में सूर्यसमान **वर्धमानसूरि**[४] (श्लोक १०-१३)। संघ को **शत्रुंजय** पहाड़ की तलेटी में पहुँचा कर यह सर्ग समाप्त हो जाता है।

---

१. देखो पैरा १०१ के टिप्पण।

२. जाबालीपुर के मन्त्री यशोवीर के गुरु शान्तिसूरि थे (पैरा ९४)। यशोवीर के बनाए मन्दिरों में मूर्तियों की प्रतिष्ठा इन्हीं आचार्य द्वारा कराई गई थी। (प्राजैलेसं, सं० १०८-१०९)।

३. गल्लक जिसके कि धर्मगुरु वर्धमानसूरि थे, एक जाति या कबायली कुल प्रतीत होता है (तुलना करो :- **स वर्धमानाभिधसूरिशेखरस्ततोऽचलद् गल्लकलोकभास्करः**-सुकृतसंकीर्तन सर्ग ५, श्लो० १३)। वलभी सं० ९२७ के सौराष्ट्र के वेरावल के शिलालेख के अनुसार श्रेष्ठी मूल, जो गल्लक जाति का था, ने प्रभास पाटण में गोवर्धन की एक मूर्ति प्रतिष्ठित कराई थी (गुऐशि, सं० २५० ए) कदाचित् गल्लक शब्द कनड़ी और तैलगू शब्द गोल्ल से कुछ सम्बन्धित हो जिसका कि अर्थ गवाला है। जैनागमों की टीकाओं में हमें गोल्ल देश का बहुत बार उल्लेख मिलता है और एक स्थान पर तो यह भी कहा मिलता है कि सुप्रख्यात चाणक्य उस देश के चणक नामा गाँव में जन्मा था (अभिधानराजेन्द्र, भा० २ पृ० १०११) परन्तु इसके ठीक ठीक निश्चित करने के विश्वस्त प्रमाण अभी तक कोई नहीं मिले हैं। सम्भव है कि यह गल्लक जाति पहले पहल उसी देश से निकली हो।

४. वर्धमानसूरि वृद्धगच्छ के आचार्य थे (वस्तु० चरित, ८.६०३)। उनका उपदेश सुनकर वस्तुपाल उत्तर गुजरात में शंखेश्वर की तीर्थयात्रा को गया था (वस्तु० चरित, ७.२८४-९७)। पुरातन प्रबन्धसंग्रह पृ० ६८, ८३, ९५ और ११९ में भी इनका उल्लेख है।

छठे सर्ग में सूर्योदय का आलंकारिक वर्णन है। सातवें सर्ग में संघ का पहाड़ पर परिभ्रमण है और दूसरे दिन के आयोजित उत्सव का वर्णन है। वस्तुपाल ने **कपर्दी** यक्ष को नमस्कार किया और वह **आदिनाथ** के मुख्य मन्दिर के मुख द्वार पर आ पहुँचा। अन्य यात्रियों ने भी उसका अनुसरण किया। वहाँ बाहर ही से प्रणाम करके **वस्तुपाल** ने जिनेश्वर की स्तुति की (८-२६ से ३३)। पुनश्च पवित्र होकर उसने संगीत और नृत्यादि के साथ मन्दिर में प्रवेश किया, केसर युक्त जल द्वारा मूर्ति को स्नान कराया, कस्तूरी द्वारा अंगराग किया और फूल चढ़ाए। **शत्रुंजय** पर आठ दिन रहने के पश्चात् मन्त्रीश्वर वहाँ से नीचे उतर आए और **गिरनार** यात्रा के लिए उत्सुक हो गए। **गिरनार** पर **नेमिनाथ** की और **प्रभास पाटन** में सोमनाथ की जो यात्राएँ मन्त्री ने की उन्हीं का वर्णन आठवें सर्ग में है। गिरनार पर भी वे आठ दिन रहे। पर्वतीय ढाल पर **वस्तुपाल** ने समकाल में छः ऋतुओं की शोभा देखी जिसका वर्णन कवि ने नवें सर्ग में किया और महाकाव्य में आवश्यक ऐसा एक परम्परागत लक्षण कवि ने जोड़ दिया।

दसवें सर्ग में **गिरनार** से **धोलका** तक लौटने की संघ यात्रा का वर्णन है। **गिरनार** से नीचे उतरने के बाद **वस्तुपाल** ने यात्रियों को भोजन कराया तथा उनको प्रीतिदान द्वारा सम्मानित किया। तत्पश्चात् वहाँ से आगे बढ़कर शुभ बेला में **वामनस्थली** में प्रवेश किया क्योंकि इसके पहले जैन संघों में उक्त नगर प्रवेश का निषेध था (१०-६)। **वीरधवल** के साले **साँगण** और **चामुण्ड** में विरोध ही शायद इस निषेध का कारण रहा होगा। संघ जब **धोलका** के पास पहुँचा तब राना **वीरधवल** और बहुत से अन्य नागरिक उसके सत्कारार्थ आ पहुँचे। **वस्तुपाल, तेजपाल** और **वीरधवल** त्रिपुरुषरूप में स्थित शिव समान (१०-११) ने बन्दीजनों के स्तुति वाक्य (१०-१४ से २९) और दर्शनोत्सुक युवतियों के आनन्द वाक्यों (१०-३ से ४२) के साथ नगर में प्रवेश किया।

ग्यारहवें सर्ग में **वस्तुपाल** के सत्कार्यों का वर्णन है और काव्य की दृष्टि से यह सर्ग अपना विशिष्ट महत्व रखता है। सर्ग के आरम्भ में ही कवि ने कहा है कि **खम्भात** के हाकिम बनने के बाद ही से **वस्तुपाल** ने अपनी मूर्तिमंत कीर्ति के सदृश मन्दिरों के बनवाना शुरू कर दिया। इस सर्ग में (श्लोक २ से ३४) कवि ने **वस्तुपाल** के ४३ सद्कृत्यों की सूची दी है जिसमें अलग-अलग मन्दिरों के बनवाने और कई के जीर्णोद्धार का वर्णन है। वस्तुतः **वस्तुपाल** के कार्यो की सूची इससे कहीं और लम्बी होनी चाहिए थी, क्योंकि '**सुकृतसंकीर्तन**' की रचना ई० स० १२३१ से पहले हो चुकी है, (पैरा ९८) अतः उसके बाद सम्पन्न होने वाले कार्यो की सूची का उसमें समावेश न होना ही स्वाभाविक है। उपर्युक्त सूची **अरिसिंह** ने व्यवस्थित रूप में दी है और सिलसिलेवार एक के बाद दूसरे गाँवों और नगरों को लेकर उनमें प्रतिष्ठित किए गए मन्दिरों का वर्णन किया है। **अणहिलवाड़, खम्भात, धोलका, शत्रुंजय, पादलिप्तपुर** अथवा **पालिताणा, अर्कपालित** अथवा **अंकेवालिया, उज्जयन्त,** अथवा **गिरनार, स्तम्भन** अथवा **खेड़ा** जिले के **थामणा, दर्भावती** अथवा **डभोई** और **आबू** में **वस्तुपाल** द्वारा बनवाए गए वा जिर्णोद्धारित मन्दिरों, तालवों और अत्य विविध प्रकार के रचनात्मक कार्यो का उल्लेख

कवि ने किया है।[१] ब्राह्मण धर्म के कितने ही मन्दिरों का लेखा-जोखा इस सूची में है, जो इस महान दानेश्वरी की उदार मनोवृत्ति पर प्रकाश डालता है। अन्त में, **वस्तुपाल** की असंख्य '**कीर्तिका**'– कीर्तिस्मारकों के वर्णन के लिए अपने को अल्पज्ञ (असमर्थ) बताकर, उसके कीर्ति की प्रशस्ति गाथा गाते हुए '**अरिसिंह**' इस काव्य को पूर्ण करता है।

साहित्यिक दृष्टि से **सुकृतसंकीर्तन** की तुलना **कीर्त्तिकौमुदी** से नहीं की जा सकती है। फिर भी यह कहना होगा कि कवि की काव्य रचना अच्छी है। उसके कुछ वर्णन सुन्दर और शब्दालंकार मुग्धकर हैं जो उसके अलंकारशास्त्र के अच्छे अध्ययन का साक्षी देते हैं। **अणहिलवाड़** का वर्णन यथार्थ से अधिक काल्पनिक है (१.१० आदि)। **भीमदेव** को स्वप्न में **कुमारपाल** का दर्शन देना, और उसको साग्रह अनुरोध करना (३.१ आदि), संघयात्रा से धूलि का अम्बार उठना (५.२२ आदि), चन्द्रोदय (सर्ग ६) और षड्ऋतुओं (सर्ग ९) का सुन्दर और मनोमुग्धकारी अनुप्रासों से परिपूर्ण वर्णन और **अरिसिंह** की मुख्य सफलताएँ हैं। छठे सर्ग के प्रारम्भ में वर्णित श्राविकाओं का नृत्य आज का ही गुजरात का गरबा नाच है। और वह इस काव्य को प्रकृत स्थानिक संस्पर्श प्रदान कर देता है–

जिनमहमहिमानं प्रत्यदीयन्त दूरादथ वलयितवृन्दं रासकाः श्राविकाभिः।
तनुसदननिषण्णक्रूरकाकोलकालस्फुरितदरितजालत्रासकृत्तारतालम्॥

[सर्ग ६ श्लोक १]

और उसी सर्ग में चन्द्रोदय का वर्णन देखिए–

विरहशिखिसमीरः कामनासीरवीरस्तिमिरतरुकुठारः पूर्वदिक्तारहारः।
गगनगजनिषादी कामिनीचक्रवादी, सितरुचिरुदितोऽयं वर्धयन् वार्धितोयम्॥

[सर्ग ६ श्लोक १६]

मनोमुग्धकारी अनुप्रास परिपूर्ण वसन्त सौन्दर्य वर्णन करनेवाले दो श्लोक भी देखिए–

स्मितसरोजमुखीमुखवासना-सुरभिमद्यविशेषितसौरभम्।
परिहृतापरवल्लिमधुव्रती-धवकुलं बकुलं प्रति धावति॥

सुमनसां त्वमसि स्थितिभूस्त्वया, जयति विश्वमसौ कुसुमायुधः।
मधुमितीह रसालरसालसा, पिकवयः कवयः कवयन्त्यमी॥

[सर्ग ९ श्लोक ५-६]

• • •

---

१. **सुकृतसंकीर्तन** में वर्णित लोक कार्यों के लिए और अन्य स्थानों में मिलती इस सम्बन्धी सूचनाओं की तुलना के लिए देखो ब्यूलर, इंएं, भाग ३१. पृ. ४९१ आदि।

[1]સંપાદકીય

तस्यानुजो विजयते विजितेन्द्रियस्य, सारस्वतामृतकृताद्भुतहर्षवर्षः ।
श्रीवस्तुपाल इति भालतलस्थितानि, दौःस्थ्याक्षराणि सुकृती कृतिनां विलुम्पन् ॥
अन्वयेन विनयेन विद्यया विक्रमेण सुकृतक्रमेण च ।
क्वापि कोऽपि न पुमानुपैति वस्तुपालसदृशो दृशोः पथि ॥

– સોમેશ્વરકૃત આબુપ્રશસ્તિ સં.૧૨૮૭

– તે ઇંદ્રિયજયીનો (**મલ્લદેવ**નો) શ્રી**વસ્તુપાલ** સારસ્વત અમૃતથી અદ્‌ભુત હર્ષવૃદ્ધિ કરનાર અમૃતવર્ષી કવિ અને વિદ્વાનોના ભાલતલ પર લખાયેલા દુરક્ષરોને ભૂંસી નાંખનાર તરીકે વિજયી છે.

– વંશ, વિનય, વિદ્યા, વિક્રમ અને સુકૃત-એ ક્રમમાં **વસ્તુપાલ** સમાન અન્ય કોઈ પુરુષ ક્યાંય પણ મારી દૃષ્ટિએ આવતો નથી.

મહામાત્ય **વસ્તુપાલ-તેજપાલ** આ બે વણિગ્ બંધુઓ પોતાના સદ્‌ગુણો અને સુકૃત્યોથી જે કીર્ત્તિ મેળવી ગયા, તેવી કીર્ત્તિ મેળવનારા પુરુષો ભારતના ઐતિહાસિક મધ્યકાળમાં ઘણાં થોડા થયા છે. આ બે ભાઈઓના શૌર્ય, ચાતુર્ય અને ઔદાર્યાદિ અનેક અદ્‌ભુત ગુણોને લઈને એના સમકાલીન ગુજરાતના પ્રતિભાવાન્ પંડિતો અને કવિઓએ એમની કીર્ત્તિને અમર રાખવા માટે જેટલાં કાવ્યો, પ્રબંધો અને પ્રશસ્તિઓ વગેરે રચ્યાં છે તેટલાં હિંદુસ્તાનના બીજા કોઈ રાજપુરુષ માટે નહિં રચાયા હોય.

પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં **'કીર્ત્તિકૌમુદી'** અને **'સુકૃતસંકીર્તન'** બે કાવ્યો લેવામાં આવ્યા છે. **કીર્ત્તિકૌમુદી** કાવ્યના કર્તા રાજપુરોહિત **સોમેશ્વર** પંડિત છે અને **'સુકૃતસંકીર્તન'** કાવ્યના કર્તા **ઠક્કુર અરિસિંહ** કવિ છે.

[2]સોમેશ્વરકવિકૃત કીર્ત્તિકૌમુદી :-

ગુજરાતના **ચૌલુક્ય**વંશનો રાજપુરોહિત નાગરવંશીય પંડિત **સોમેશ્વર** ગુજરાતના

---

૧. સંપાદકીય આ લખાણમાં જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ - નવી આવૃત્તિ તથા **'જૈન સાહિત્યનો બૃહદ્ ઇતિહાસ ભાગ-૬'** નવી ગુજરાતી આવૃત્તિમાંથી સાભાર ઉદ્ધૃત કરીને કેટલુંક લખાણ લીધું છે.

૨. **સોમેશ્વર**–પોતાના **સુરથોત્સવ** કાવ્યમાં પોતાનો પરિચય આપતાં કવિ પ્રશસ્તિવર્ણન નામનો સર્ગ છે તે પરથી જણાય છે કે તેના પૂર્વજો ચૌલુક્ય **મૂલરાજ**થી રાજપુરોહિત તરીકે કામ કરતા

કવિઓમાં શ્રેષ્ઠપંક્તિના કવિ થયા. તેઓ **વસ્તુપાલ**ના પરમ મિત્ર હતા, **વસ્તુપાલ**ને મહામાત્ય બનાવવામાં તેમનો કાંઈક હાથ પણ હતો. **વસ્તુપાલ**ની જીવનકીર્તિને અમર રાખવા માટે એમણે **'કીર્ત્તિકૌમુદી'** નામનું નાનું પણ ઘણું સુંદર કાવ્ય બનાવ્યું. ૯ સર્ગનું ૭૨૨ શ્લોકોનું આ મહાકાવ્ય છે. પ્રથમ સર્ગમાં મંગલાચરણ કર્યા પછી કવિઓની વર્ણના કરેલ છે તેમાં **વાલ્મીકિ, વ્યાસ, કાલિદાસ, માઘ, ભારવી, બાણ, ધનપાલ, બિલ્હણ હેમસૂરિ, નીલકંઠ, પ્રહ્લાદનદેવ, નરચંદ્રમુનિ, વિજયસિંહ, સુભટ, યશોવીર** અને **વસ્તુપાલ**ની પ્રશંસાના ચમત્કૃત શ્લોકો લખ્યાં છે. ત્યારપછી સજ્જન-દુર્જનવર્ણના, કવિની **વસ્તુપાલચરિત**વર્ણનની પ્રતિજ્ઞા કર્યા પછી શ્લોક-૪૮થી ૭૧માં **અણહિલ્લપત્તન**નગરનું વર્ણન કરેલ છે. ત્યારપછી શ્લોક-૭૨થી ૮૧માં **સિદ્ધસરોવર**નું વર્ણન આપેલ છે. બીજા સર્ગમાં શ્લોક-૧થી ૬૧માં **ચૌલુક્ય**વંશનું વર્ણન અને શ્લોક-૬૨થી ૧૧૫માં **વીરધવલ**ના વંશનું વર્ણન કરેલ છે. ત્રીજા સર્ગમાં શ્લોક-૧થી ૫૦માં **વસ્તુપાલ**ના વંશનું વર્ણન અને શ્લોક-૫૧થી ૭૯માં **વસ્તુપાલ** અને **તેજપાલ**ને મંત્રીમુદ્રાનું કઈ રીતે અર્પણ થયું તેનું વર્ણન કરવામાં આવેલ છે. ચોથા સર્ગમાં

વંશપરંપરાથી ચાલ્યા આવ્યા છે. મૂળ પુરુષ **સોલ** તે ગુલેવા કુલનો બ્રાહ્મણ, તે દ્વિજોના 'નગર' (આનંદપુર-વડનગર)માં રહેતો હતો. તે **મૂલરાજ**નો પુરોહિત થયો. તેનો પુત્ર **લલ્લશર્મા ચામુંડરાજ**નો, અને તેનો પુત્ર **મુંજ દુર્લભરાજ**નો પુરોહિત હતો. તેનો પુત્ર **સોમ** તેનો પુત્ર **આમશર્મા કર્ણ**નો પુરોહિત હતો. તેનો પુત્ર **કુમાર સિદ્ધરાજ**નો પુરોહિત હતો અને તેનો પુત્ર વિષ્ણુનો ઉપાસક **સર્વદેવ** (૧) તેનો **આમિગ** અને તેનો **સર્વદેવ** (બીજા) એ **કુમારપાળ**ના ફૂલ ગંગાજીમાં નાંખ્યા. **સર્વદેવ** (૨)ના નાનાભાઈ **કુમાર** (બીજા)એ ઘવાયેલ **અજયપાલ**ની વ્યથા દૂર કરી. તે **રાષ્ટ્રકૂટ**વંશના **પ્રતાપમલ્લ**નો પ્રધાન બન્યો ને પછી **ચોલુક્ય**રાજાનો સેનાપતિ પણ થયો હતો. તેને **લક્ષ્મી**નામની સ્ત્રીથી ત્રણ પુત્ર નામે **મહાદેવ, સોમેશ્વર** અને **વિજય** થયા તે પૈકી **સોમેશ્વરે** યામાર્ધ (દોઢ કલાક)માં એક નાટક અને એક સુંદર ભાવપૂર્ણ કાવ્યની રચના કરીને **ભીમ** (ભોળાભીમ)ની સભામાં સભ્યોને પ્રસન્ન કર્યા (આ કાવ્યનું શું નામ હતું તે જણાતું નથી) ત્યારપછી તે **વીરધવલ**નો રાજપુરોહિત થયો. તે **વસ્તુપાલ**નો આશ્રિત કવિ હતો. **વસ્તુપાલે** અનેક વખત જાગીર વગેરે બક્ષિસ તેને આપી હતી. તેના ગ્રંથો ૧-**સુરત્યોત્સવ**-૧૫ સર્ગનું ૧૧૮૭ શ્લોકનું કાવ્ય આનો વિષય માર્કંડેયપુરાણના દેવીમાહાત્મ્ય યા સમશતી ચંડી આખ્યાનમાંથી લીધો છે અને તેની શૈલિ પર લખાયું છે. ૨-**રામશતક.** ૩-**ઉલ્લાઘરાઘવનાટક** કે જેના દરેક અંકને અંતે એક શ્લોક **વસ્તુપાલ**ની પ્રશંસાનો લખ્યો છે. ૪-**કીર્ત્તિકૌમુદી**-૯ સર્ગનું ૭૨૨ શ્લોકોનું મહાકાવ્ય. તેમાં **વસ્તુપાલ**ની કીર્ત્તિનું પ્રધાનતઃ વર્ણન છે અને તે વર્ણન કરતાં આદિના શ્લોકોમાં **વાલ્મીકિ, વ્યાસ, કાલિદાસ, માઘ, ભારવિ, બાણ, ધનપાલ, બિલ્હણ, હેમસૂરિ, નીલકંઠ, પ્રહ્લાદનદેવ, નરચંદ્ર, વિજયસિંહ, સુભટ, યશોવીર** અને **વસ્તુપાલ**ની પ્રશંસાના ચમત્કૃત શ્લોકો લખ્યા છે. વિશેષમાં **મૂલરાજ**થી લઈને **વીરધવલ** સુધીનું વૃત્તાંત છે. આથી આ એક ઐતિહાસિક કાવ્ય છે. તે લગભગ સં. ૧૨૮૨માં રચાયું લાગે છે.

[જૈ. સા. સં. ઈ. નવી આવૃત્તિ પેરા-૫૩૫/પૃષ્ઠ ૨૪૮]

શ્લોક-૧થી ૪૧માં **વસ્તુપાલ**ના મંત્રીપણાના ઉજ્જ્વલ અવદાતોનું વર્ણન કરવામાં આવેલ છે. મંત્રી થયા પછી **વસ્તુપાલે ખંભાત**ના તંત્રને વ્યવસ્થિત કરેલ તેનું વર્ણન કરેલ છે. ત્યારપછી શ્લોક-૪૨થી ૫૪માં **સિંહનરાજ**ના **ગૂર્જર**દેશ ઉપર અભિયોગનું અને શ્લોક-૫૫થી ચાર **મરુદેશ**ના રાજાઓનું **ગુજરાત**ના **લાટ** અને **ગોદ્રહ**રાજા ઉપર અભિયોગનું વર્ણન કરેલ છે. શ્લોક-૬૬થી ૭૯માં **વસ્તુપાલ**નો ભેદ કરવા માટે **શંખ**રાજાએ દૂતને મોકલ્યો તેનું વર્ણન અને શ્લોક-૮૦થી ૯૧માં **સિંધુરાજ**ના દૂત પ્રત્યે **વસ્તુપાલ**ના પ્રતિવચનોનું વર્ણન કરવામાં આવેલ છે પાંચમાં સર્ગમાં શ્લોક-૧થી ૬૮માં **સિંધુરાજ**ની સાથે **ગૂર્જરેશ્વર**ના સંગ્રામનું વર્ણન કરવામાં આવેલ છે. છઠ્ઠા સર્ગમાં શ્લોક-૧થી ૫૬માં નગરજનોના પ્રમોદનું વર્ણન કરેલ છે. સાતમા સર્ગમાં શ્લોક-૧થી ૮૩માં ચંદ્રોદયનું વર્ણન કરવામાં આવેલ છે. આઠમા સર્ગમાં શ્લોક-૧થી ૭૧માં પરમાર્થનો બિચાર કરવામાં આવ્યો છે. નવમા સર્ગમાં શ્લોક-૧થી ૭૮માં **વસ્તુપાલે** કરેલ **શત્રુંજય, ગિરનાર** અને **સોમેશ્વર** વગેરે તીર્થસ્થાનોની મોટા સંઘ સાથે કરેલી યાત્રાનું સુરમ્ય વર્ણન કરેલ છે. આ યાત્રા કરી મંત્રી જ્યારે પોતાના સ્થાને આવે છે તે ઠેકાણે કવિ પોતાના કાવ્યની સમાપ્તિ કરે છે. એથી જણાય છે કે વિ. સં. ૧૨૮૦માં લગભગ આ કાવ્ય રચાયું લાગે છે.

[3]ઠક્કુર અરિસિંહરચિત સુકૃતસંકીર્તન :-

અરિસિંહ નામના કવિએ **વસ્તુપાલ**ના સુકૃતોનું સંકીર્તન કરવાની ઇચ્છાથી **'સુકૃત-સંકીર્તન'** નામનું અન્વર્થક કાવ્ય બનાવ્યું છે. આ કાવ્યમાં ૧૧ સર્ગો અને ૫૫૩ પદ્યો છે. આમાં મહામાત્ય **વસ્તુપાલ**ના જીવન અને કાર્યકલાપોનું ખાસ કરીને એમના ધાર્મિક અને લોકપ્રિય કાર્યોનું અધિક વર્ણન છે. આ કાવ્યના પ્રથમ સર્ગમાં શ્લોક ૧થી ૪૧માં **અણહિલવાડ**માં રાજ્ય કરનાર પ્રથમ રાજવંશ **ચાપોત્કટ** યા **ચાવડા** રાજાઓ વંશાવલી-**વનરાજ, યોગરાજ, રત્નાદિત્ય, વૈરિસિંહ, ક્ષેમરાજ, ચામુંડરાજ, આહડ, ભૂભટ**નું વર્ણન અને

---

૩. **ઠક્કુર અરિસિંહ-પ્રબંધકોશ** અનુસાર આ કવિ **વાયડ**ગચ્છના પૂ. આ. **જિનદત્તસૂરિ**-મહારાજના અનુયાયી હતા. **અરિસિંહ**, જૈન શ્રાવક હોવા છતાં પણ સુપ્રસિદ્ધ ગદ્યકાર અને કવિ મુનિ **અમરચન્દ્રસૂરિ**મહારાજના ગુરુ હતા. આ બંને સાહિત્યકારો એક ગૃહસ્થ અને બીજા સાધુ પરસ્પર મળીને કામ કરતા હતા. **અરિસિંહ વસ્તુપાલ**ના પ્રિય કવિ હતા તથા **વાઘેલા**નરેશના એક રાજદરબારી હતા. કાવ્યને વાંચવાથી જાણવા મળે છે કે આ કાવ્યની રચના ત્યારે કરવામાં આવી હતી જ્યારે **વસ્તુપાલ** પોતાની સત્તાના શિખરે હતા. તો પણ **વસ્તુપાલ**ના જીવનકાલના વિ. સં. ૧૨૭૮ (ઈ. સં. ૧૨૨૨) પછીની જ આ કાવ્યરચના હોવી જોઈએ. (બુહલર, ઇન્ડિયન એન્ટીક્વેરી, ભાગ ૩૧ પૃ. ૪૮૦) કારણકે તેમાં **આબૂ** ઉપર **મલ્લિનાથ**ની બનાવાયેલી કુલિકાનું વર્ણન છે. આ કુલિકા તે જ વર્ષમાં બનેલી હતી. સાથે જ તે રચના વિ. સં. ૧૨૮૮-૮૯ પહેલાં થઈ હોવી જોઈએ, કારણ કે તેમાં **વસ્તુપાલે** કરેલા બધા કાર્યોનું વર્ણન નથી. આ કાવ્ય ઉપરાંત **અરિસિંહ**ની અન્ય કૃતિઓની માહિતી નથી મળતી. [જૈ. સા. બૃ. ઈ. ગુજરાતી આવૃત્તિ પૃષ્ઠ ૪૦૪]

અણહિલપુરનું વર્ણન આપવામાં આવેલ છે.[૪] ત્યારપછી બીજા સર્ગમાં [૫]**ચૌલુક્ય**વંશનું વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે તેમાં **મૂલરાજ**થી **ભીમદેવ** બીજાના રાજ્યકાળ સુધીનું સંક્ષિપ્ત વિવરણ છે. **ભીમદેવ** બીજા વિશે કહેવામાં આવ્યું છે કે તે ચિંતાઓથી બહુ ઘેરાયેલા હતા, કારણ કે તેના રાજ્યને સામન્તો અને માંડલિકોએ હડપ કરી લીધું હતું. ત્રીજા સર્ગમાં શ્લોક-૧થી ૪૪માં **વીરધવલ**ના વંશનું વર્ણન અને શ્લોક-૪૫થી ૬૨માં **વસ્તુપાલ**ના વંશનું વર્ણન કરેલ છે. આ સર્ગમાં ભીમે **વાઘેલા લવણપ્રસાદ**ની સર્વેશ્વર પદ ઉપર, **વીરધવલ**ની યુવરાજ પદ ઉપર તથા **વસ્તુપાલ-તેજપાલ**ની મંત્રીપદ ઉપર નિયુક્તિની સૂચના આપેલ છે. ચોથા સર્ગમાં શ્લોક-૧થી ૪૪માં ધર્મોપદેશનું વર્ણન કરેલ છે. પાંચમા સર્ગમાં શ્લોક-૧થી ૫૧માં **વસ્તુપાલે** કાઢેલ સંઘપ્રસ્થાનનું વર્ણન કરેલ છે. છઠ્ઠા સર્ગમાં શ્લોક-૧થી ૩૫માં સૂર્યોદયનું વર્ણન છે. સાતમા સર્ગમાં શ્લોક-૧થી ૪૩માં **શત્રુંજય**ના દર્શન થયા તેનું વર્ણન છે. આઠમા સર્ગમાં શ્લોક-૧થી ૪૪માં **નેમિનાથ** પરમાત્માના દર્શનનું વર્ણન છે. નવમા સર્ગમાં શ્લોક-૧થી ૫૩માં છઋતુઓનું વર્ણન છે. દસમા સર્ગમાં શ્લોક-૧થી ૪૨માં સંઘયાત્રા કરીને પાછા સ્વપુરમાં પ્રવેશ કરે છે તેનું વર્ણન છે. અગ્યારમા સર્ગમાં શ્લોક-૧થી ૩૫માં સકલકીર્તન કરવા યોગ્ય કીર્તનોનું વર્ણન છે. આ રીતે ૪થી ૧૧ સર્ગો **વસ્તુપાલ**નાં સુકૃત્યો, સત્કાર્યોનાં વર્ણનોથી ભરપૂર છે. તેમાંથી તત્કાલીન ધાર્મિક, સામાજિક રીતરિવાજોનું દિગ્દર્શન મળે છે અને કાવ્યનું શીર્ષક સુકૃત્યોનાં સંકીર્તન દ્વારા ચરિતાર્થ કરવામાં આવ્યું છે. આ કાવ્યના દરેક સર્ગની અંતે **અમર** પંડિતે બનાવેલા પાંચ પાંચ શ્લોકો આપવામાં આવેલ છે. તે પાંચ શ્લોકો પૈકી પ્રથમના ત્રણ **વસ્તુપાલ**ની પ્રશંસાના, ચોથો **અરિસિંહ** અને તેની કવિચાતુરીની પ્રશંસાનો છે અને પાંચમો શ્લોક ઉપરના ચાર શ્લોકો **અમર** પંડિતે રચેલા છે તે જણાવે છે. **ઉપદેશતરંગિણી**ના આધારે **અરિસિંહ**ને પણ **કીર્ત્તિકૌમુદી**ના કર્તા **સોમેશ્વર**ની માફક **વસ્તુપાલે** ગામ ગિરાસ તથા બીજા દાન યાવજ્જીવ આપ્યા હતાં.

---

૪. અહીં ખાસ ઉલ્લેખનીય એ છે કે આ પહેલું ઐતિહાસિક કાવ્ય છે. જેમાં **ચાવડા**વંશનું વર્ણન છે. (ચાવડાવંશનો પ્રાચીનતમ શિલાલેખીય ઉલ્લેખ વિ.સં. ૧૨૮૦ (ઈ.સં. ૧૧૫૨)ની વડનગરની કુમારપાલપ્રશસ્તિમાં મળે છે. ચાવડાઓની વંશાવલી માટે જુઓ-ઈન્ડિયન એન્ટીક્વેરી) તેના પછી **ઉદયપ્રભકૃત કીર્ત્તિકલ્લોલિની**માં જ ઉક્તવંશનું વર્ણન છે. ચાવડાવંશના આઠ રાજાઓનાં નામ **અરિસિંહે** આ પ્રમાણે ગણાવ્યા છે : **વનરાજ, યોગરાજ, રત્નાદિત્ય, વૈરિસિંહ, ક્ષેમરાજ, ચામુંડ, આહડ** અને **ભૂભટ**. આ આઠમાંથી એકલા **વનરાજ**ના વિષયમાં માહિતી આપવામાં આવી છે કે તેણે અણહિલ વાડમાં **પંચાસરા પાર્શ્વનાથ**નું મંદિર કરાવ્યું હતું. જેનો આગળ ઉપર **વસ્તુપાલે** જિર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો.

[જૈ. બૃ. ઈ. ગુ. આવૃત્તિ ભાગ-૬/પૃષ્ઠ ૪૦૩-૪૦૪]

૫. **ચૌલુક્ય**વંશના રાજાઓના નામ **અરિસિંહે** આ પ્રમાણે ગણાવ્યા છે : **મૂલરાજ, ચામુંડરાજ, વલ્લભરાજ, દુર્લભરાજ, ભીમરાજ, કર્ણદેવ, જયસિંહદેવ, કુમારપાલદેવ, અજયપાલદેવ, બાલમૂલરાજ, ભીમદેવ.**

પૂર્વપ્રકાશન અંગે :-

પુરાતત્ત્વાચાર્ય **જિનવજયજી**એ પ્રસ્તુત ગ્રંથના પ્રાસ્તાવિક વક્તવ્યમાં જણાવ્યા મુજબ આ **'કીર્ત્તિકૌમુદી'** કાવ્યનું ઈ. સ. ૧૮૮૩માં અમદાવાના ગુજરાત કૉલેજના સંસ્કૃતના પ્રોફેસર એ. બી. કાથવટે નામના વિદ્વાને સંપાદન કરીને 'બોમ્બે સંસ્કૃત સીરીઝ' નામની ગ્રંથમાલા દ્વારા પ્રકાશન કરેલું. પ્રો. કાથવટેએ આ ગ્રંથની ભૂમિકારૂપે એક ઘણી વિસ્તૃત અંગ્રેજી પ્રસ્તાવના પણ લખેલી. પ્રો.કાથવટે સંપાદિત એ પુસ્તક અલભ્ય થવાથી આ ગ્રંથ પુનર્મુદ્રણ કરવાની દૃષ્ટિથી પ્રસ્તુત પ્રકાશન કરેલ છે. આ ગ્રંથના પુનર્મુદ્રણ વખતે અન્ય પ્રાચીન હસ્તલિખિત પ્રતિઓ મળી જવાથી એ પ્રતિઓના આધારે આગમપ્રભાકર પૂ. **પુણ્યવિજયજીમહારાજે** આ ગ્રંથનું સંશોધન કરેલ હોવાથી આ ગ્રંથ અધિક શુદ્ધ તૈયાર થયેલ છે.

આની સાથે કવિ **અરિસિંહવિરચિત 'સુકૃતસંકીર્તન'** કાવ્ય પણ સંમિલિત કર્યું છે. કેમ કે આ બંને કાવ્યવર્ણન અને વસ્તુની દૃષ્ટિથી પરસ્પર ઘણું સામ્ય ધરાવે છે.

'સુકૃતસંકીર્તન' કાવ્યની એક પ્રાચીન હસ્તલિખિત પ્રતિ જ્યારે સ્વ. જર્મન મહાવિદ્વાન્ ડૉ.બ્યુહલરને મળી ત્યારે તે જોઈને આ ગ્રંથ ઉપર તેમનું આકર્ષણ થયું અને આ ગ્રંથ ઉપર તેમણે જર્મન ભાષામાં એક સુપ્રસિદ્ધ સાહિત્યિક જર્નલમાં ઘણો મોટો નિબંધ લખીને પ્રગટ કરેલ, તે નિબંધને મહત્ત્વનો જોઈને ઈ.એચ.બર્જેસ નામના અંગ્રેજી વિદ્વાને આનો અંગ્રેજી અનુવાદ કરીને ઈન્ડિયન એન્ટીક્વેરી નામની સુપ્રસિદ્ધ પત્રિકામાં પ્રગટ કર્યો. પરંતુ મૂલ સંસ્કૃત કાવ્ય કોઈએ પ્રગટ કરેલ નહિ, તેથી સ્વ. પ.પૂ. મુનિવર શ્રી**ચતુરવિજયજી**મહારાજે આ ગ્રંથની પ્રાચીન હસ્તલિખિત પ્રતિઓ મેળવીને ભાવનગરની **જૈન આત્માનંદ સભા** દ્વારા પ્રકાશિત થનાર **'આત્માનંદ જૈન ગ્રંથમાલા'**ના એક ગ્રંથના રૂપમાં પ્રકાશિત કર્યો. એ ગ્રંથ પણ અપ્રાપ્ય થવાથી એનું પુનર્મુદ્રણ કરીને **કીર્ત્તિકૌમુદીની** સાથે પ્રકાશિત કરવાનો પુરાતત્ત્વાચાર્ય **જિનવિજયજી**ને વિચાર આવ્યો અને તેમની ઇચ્છાનો મુનિવર્ય શ્રી**પુણ્યવિજયજીમહારાજે** સહર્ષ સ્વીકાર કરીને પોતાના સ્વર્ગીય ગુરુ મહારાજના સંપાદનને સુપ્રતિષ્ઠત કર્યું. ભાવનગરથી સંપાદિત **'સુકૃતસંકીર્ત'**ના પ્રાસ્તાવિકરૂપમાં સ્વ. વિદ્વાન્ ચિમનલાલ ડા. દલાલે ગ્રંથપરિચયસ્વરૂપ એક નાનું અંગ્રેજી વક્તવ્ય લખેલું. આ રીતે આ બંને કાવ્યો પુનઃ સંપાદિત થઈને પ્રો. કાથવટે લિખિત **કીર્ત્તિકૌમુદી**ની અંગ્રેજી પ્રસ્તાવના અને ડૉ. બ્યુહલરલિખિત **'સુકૃતસંકીર્તન'** કાવ્યનો વિશિષ્ટ પરિચાયક બહુ મોટા નિબંધનો અંગ્રેજી અનુવાદ તથા **સુકૃતસંકીર્તન**ના પરિચયસ્વરૂપે ચિમનલાલ દલાલે લખેલ નાનું અંગ્રેજી વક્તવ્ય આ ત્રણે પરિશિષ્ટમાં લેવા સાથે પ્રસ્તુતગ્રંથ **સિંઘી જૈન ગ્રંથમાલા**ના **ગ્રંથાંક**-૩૨ તરીકે **સિંઘી જૈન શાસ્ત્રશિક્ષાપીઠ ભારતીય વિદ્યાભવન-મુંબઈ**થી પ્રકાશિત થયેલ છે.

નવીનસંસ્કરણ અંગે :-

'કીર્ત્તિકૌમુદી' અને **'સુકૃતસંકીર્તન'** આ બંને મહાકાવ્યોની ઉપરોક્ત પ્રથમાવૃત્તિ જીર્ણ થવા આવેલી હોવાથી પ. પૂ. પરમોપકારી **રામચંદ્ર-ભદ્રંકર-કુંદકુંદસૂરીશ્વરજીમહારાજ**ના શિષ્યરત્ન પ.પૂ. પંન્યાસપ્રવર શ્રી**વજ્રસેનવિજયજીમહારાજે** આ ગ્રંથના નવીનસંસ્કરણ તૈયાર કરવા માટે પ્રેરણા કરી અને તેઓશ્રીની શુભપ્રેરણાનુસાર આ ગ્રંથનું નવીનસંસ્કરણ **ભદ્રંકરપ્રકાશન** -

અમદાવાદથી પ્રકાશિત થયેલ છે. આ નવીનસંસ્કરણમાં અમે **'મહાકાવ્ય'** શીર્ષક હેઠળ ડૉ. **ભોગીલાલ જ. સાંડેસરા**નો લેખ આપેલ છે, જેમાં પ્રસ્તુત બંને કાવ્યનો પરિચય સુંદર શૈલીમાં આપેલ છે. પરિશિષ્ટ-૧ શ્રી**વસ્તુપાલકીર્ત્તિદાનપ્રબંધોનો** તથા પરિશિષ્ટ-૨ પૂ.મુ.**શુભશીલગણિવિરચિત પંચશતીપ્રબોધ(પ્રબંધ)સંબંધ**માંથી **વસ્તુપાલસંબંધિત ૪૩૬થી ૪૪૭ પ્રબંધોનો** અમે આમાં આપેલ છે, અને પ્રથમાવૃત્તિમાં આપેલ બંને ગ્રંથસ્થકાવ્યગત શ્લોકોનો પદ્યાનુક્રમ તથા વિશેષનામાનુક્રમ પૃષ્ઠો નંબરો બદલીને અમે પરિશિષ્ટ/૩-૪-૫ તરીકે આપેલ છે. તથા પરિશિષ્ટ-૬માં પ્રો. કાથવટે લિખિત **કીર્ત્તિકૌમુદી**'ની અંગ્રેજી પ્રસ્તાવના તથા ડૉ. બ્યુહલર લિખિત **'સુકૃતસંકીર્તન'**નો વિશિષ્ટ પરિચાયક નિબંધનો પ્રો. બર્જેસે કરેલ અંગ્રેજી અનુવાદ તથા 'સુકૃતસંકીર્તન' કાવ્યના પ્રાસ્તાવિકરૂપમાં વિદ્વાન ચિમનલાલ ડા. દલાલે લખેલ ગ્રંથપરિચયાત્મક અંગ્રેજી વક્તવ્ય આપેલ છે, અને તેનું પ્રૂફવાચન **અશ્વિનભાઈ**એ કરી આપેલ છે. પ્રસ્તુત પ્રકાશનમાં યથાશક્ય શુદ્ધિકરણપૂર્વક કાર્ય કરવા પ્રયત્ન કરેલ છે, આમ છતાં મુદ્રણદોષના કારણે કે દૃષ્ટિદોષથી કે અનાભોગથી રહી ગયેલ ક્ષતિઓનું પરિમાર્જન કરી વાચકવર્ગ વાંચે એવી ખાસ ભલામણ કરું છું.

ઉપકારસ્મરણ :-

પ્રસ્તુત ગ્રંથ અંગેનું સઘળું શ્રેયઃ પૂર્વના પ્રકાશક અને સંપાદકના ફાળે જાય છે. સંશોધકપ્રેમી, ઇતિહાસપ્રેમી આ સર્વે વિદ્વાનોએ હસ્તપ્રતિઓ ઉપરથી તૈયાર કરીને **વસ્તુપાલ-તેજપાલ** સંબંધિત આવા ઐતિહાસિક ગ્રંથો પ્રકાશિત કર્યા તો આજે પૂર્વના એ મહાપુરુષોને જાણવા-માણવાનો અવસર સાંપડે છે તેથી આવી શ્રેષ્ઠ કૃતિઓના સંશોધક-સંપાદકકર્તાઓનું કૃતજ્ઞભાવે સ્મરણ કરું છું.

આ ગ્રંથના નવીનસંસ્કરણને પ્રકાશિત કરવા માટે પ્રેરણા કરનાર પૂ.પંન્યાસશ્રી **વજસેન-વિજયજીમહારાજ** તથા કેટલુંક જરૂરી માર્ગદર્શન આપનાર પૂ.આચાર્યભગવંત શ્રી**શીલચંદ્રસૂરિ-મહારાજ** તથા આ ગ્રંથના નવીનસંસ્કરણને પ્રકાશિત કરવા માટે આર્થિક સહયોગની પ્રેરણા કરનાર તપસ્વી મુનિરાજ શ્રી**પ્રશમપૂર્ણવિજયજીમહારાજ** આ ત્રણે પૂજ્યોનું આ નવીનસંસ્કરણ પ્રકાશનના સુઅવસરે સ્મરણ કરી કૃતજ્ઞતા વ્યક્ત કરું છું. તેમ જ મારી સંયમસાધના અને શ્રુતસાધનામાં સહાયક બનનાર સૌ કોઈનું કૃતજ્ઞભાવે સ્મરણ કરી કૃતાર્થતા વ્યક્ત કરું છું.

પ્રાંતે અંતરની એ જ શુભભાવના વ્યક્ત કરું છું કે પૂર્વે થઈ ગયેલા આવા ઉત્તમ મહાપુરુષોના ચરિત્રોના વાંચન દ્વારા તેમનામાં રહેલાં ગુણોથી ભાવિત બની ઉત્તમકક્ષાના ગુણોને જીવનમાં આત્મસાત્ કરીને તત્ત્વત્રયી અને રત્નત્રયીને આરાધીને અસંગદશાને પામીને ક્ષપકશ્રેણિ માંડીને કેવલજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરીને સર્વકર્મનો ક્ષય કરીને સાદિ અનંતકાળ સુધી આત્મસ્વરૂપમાં રમમાણ બનીએ એ જ શુભકામના....!!

शिवमस्तु सर्वजगतः

— સાધ્વી ચંદનબાલાશ્રી

એફ-૨, જેઠાભાઈ પાર્ક,
નારાયણનગર રોડ, પાલડી, અમદાવાદ-૭
અષાઢ વદ-૧૪, વિ.સં. ૨૦૬૬,
સોમવાર, તા. ૯-૮-૨૦૧૦.

●●●

विषयानुक्रमणिका

विषयः	पृष्ठक्रमाङ्कः
પ્રકાશકીય	७-८
મહામાત્ય વસ્તુપાલ-તેજપાલની ગુણગૌરવગાથા !!	९-१०
प्रासंगिक वक्तव्य	११-१२
महाकाव्य	१३-२६
संपादकीय	२७-३२
विषयानुक्रमणिका	३३-३४
१. गूर्जरेश्वरपुरोहितमहाकविश्रीसोमेश्वरदेवविरचितकीर्त्तिकौमुदीमहाकाव्यम्	३-६९
(१) नगरवर्णनो नाम प्रथमः सर्गः ॥	३-१०
(२) नरेन्द्रवंशवर्णनो नाम द्वितीयः सर्गः ॥	११-२१
(३) मन्त्रिप्रतिष्ठा नाम तृतीयः सर्गः ॥	२२-२८
(४) दूतसमागमनो नाम चतुर्थः सर्गः ॥	२९-३६
(५) युद्धवर्णनो नाम पञ्चमः सर्गः ॥	३७-४२
(६) पुरप्रमोदवर्णनो नाम षष्ठः सर्गः ॥	४३-४७
(७) चन्द्रोदयवर्णनो नाम सप्तमः सर्गः ॥	४८-५४
(८) परमार्थविचारो नाम अष्टमः सर्गः ॥	५५-६०
(९) यात्रासमागमनो नाम नवमः सर्गः ॥	६१-६८
२. महाकविश्रीअरिसिंहठक्कुरविरचितसुकृतसंकीर्त्तनमहाकाव्यम्	६९-१२४
(१) चापोत्कटान्वयवर्णनो नाम प्रथमः सर्गः ॥	७१-७५
(२) चौलुक्यान्वयवर्णनो नाम द्वितीयः सर्गः ॥	७६-८०
(३) मन्त्रिप्रकाशो नाम तृतीयः सर्गः ॥	८१-८६
(४) धर्मोपदेशनो नाम चतुर्थः सर्गः ॥	८७-९१

(५) सङ्घप्रस्थानो नाम पञ्चमः सर्गः ॥	९२-९६
(६) सूर्योदयवर्णनो नाम षष्ठः सर्गः ॥	९७-१००
(७) शत्रुञ्जयदर्शनो नाम सप्तमः सर्गः ॥	१०१-१०५
(८) श्रीनेमिदर्शनो नामाष्टमः सर्गः ॥	१०६-११०
(९) षड्ऋतुवर्णनो नाम नवमः सर्गः ॥	१११-११५
(१०) पुरप्रवेशो नाम दशमः सर्गः ॥	११६-१२०
(११) सकलकीर्तनकीर्त्तनो नामैकादश सर्गः ॥	१२१-१२४
परिशिष्टम् [१] श्रीवस्तुपालकीर्त्तिदानप्रबन्धाः ॥	१२७-१५०
परिशिष्टम् [२] प्रबन्धपञ्चशतीगतवस्तुपालसम्बन्धितप्रबन्धाः ॥	१५१-१५८
परिशिष्टम् [३] कीर्त्तिकौमुदीमहाकाव्यस्थपद्यानुक्रमः ॥	१५९-१७०
परिशिष्टम् [४] सुकृतसंकीर्त्तनमहाकाव्यस्थपद्यानुक्रमः ॥	१७१-१८०
परिशिष्टम् [५] कीर्त्तिकौमुदी-सुकृतसंकीर्त्तनमहाकाव्ययोर्विशिष्टनामानुक्रमः ॥	१८१-१८६
परिशिष्टम् [६] KATHAVATE'S INTRODUCTION	189-208
परिशिष्टम् [६] PROFESSOR G. BÜHLER'S CRITICAL STUDY	209-238
परिशिष्टम् [६] SUKṚITASANKĪRTANA INTRODUCTION	239-246

• • •

गूर्जरेश्वरपुरोहितमहाकविश्रीसोमेश्वरदेवविरचितं

कीर्त्तिकौमुदीमहाकाव्यम् ॥

(महामात्यश्रीवस्तुपालचरितात्मकम्)

प्रथमः सर्गः ॥

नमः सर्वज्ञाय ॥

[मङ्गलाचरणम्]

§§ श्रिये[१] सन्तु सतामेते, चिरं **चातुर्भुजा** भुजाः ।
यामिका इव धर्मस्य, चत्वारः स्फुरदायुधाः ॥१॥

कुर्वन् गिरि[२]भुवि क्रीडां, दृष्टोन्नतपयो[३]धरः ।
उल्लस[४]च्चन्द्रकः प्रीतिं, **नील**[५]**कण्ठः** करोतु वः ॥२॥

जटा-सीमन्तकान्तं वः, श्रियेऽस्तु **शिव**योर्वपुः ।
तातेत्यम्बेति वा[६]ऽऽहूतं, **गुहेन** प्रतिवक्ति यत् ॥३॥

भूयान्मुदे तदेकं वः, **शिव-केशव**योर्वपुः ।
करोति प्रणतिं यस्य, भीतः प्रीतश्च मन्मथः ॥४॥

सारस्वत[७]**मयं** वन्दे, तमोपहमहं महः ।
अपि सूक्ष्मपदार्थानां, साक्षात्कारं करोति यत् ॥५॥

सरस्वतीं सदा वन्दे, यदु[८]पास्तिसमुच्छ्रिताः ।
काव्यानि कुसुमानीव, सुवते कविपादपाः ॥६॥

---

१. "गमस्याप्ये" (सिद्धहेमसूत्र २-२-६२) इति सूत्रेण चतुर्थी, श्रियं कर्तुं सन्तु इत्यर्थः इति **टिप्पणी वा०** पुस्तके ॥ २. पार्वत्याम्, पक्षे पर्वतभूमौ **वा० टि०** ॥ ३. स्तना मेघाश्च **वा० टि०** ॥ ४. उल्लसन् चन्द्रो यस्य "शेषाद्वा" (सिद्धहेम ७-३-१७५) इति बहुव्रीहौ कच्, पक्षे चन्द्रकाः चांदला इति रूढाः **वा० टि०** ॥ ५. इश्वरो मयूरश्च **वा० टि०** ॥ ६. **चाऽऽहूं०** प्र० वासं० ॥ ७. **°तमहं व°** प्र० । **°तमयं व°** इति स्थाने **°तमिदं व°** इति संशोधितः पाठः वा° ॥ ८. **°पास्ति स°** मु० ॥

[कविवर्णना]

§§ वन्द्यास्ते कवयो येषां, सूक्तिसौरभवासिता ।
कृतत्रिजगदाह्लादं, कीर्तिर्भ्रमति भूभुजाम् ॥७॥
जयन्ति कवयः केऽपि, सूक्तैर्मन्त्रैरिव द्रुतम् ।[१]
तांस्तांश्चिद्रूपचित्तेषु , रसानावेशयन्ति[२] ये ॥८॥
मधुना लसदुत्कर्षां, कविषट्पदपद्मिनीम् ।
रामायणकवेस्तस्य, हृद्यां वन्दे सरस्वतीम् ॥९॥
स्तुमस्तमेव **वाल्मीकिं,** यत्प्रसादात् प्रशस्यते ।
लौकैर्दाशरथं वृत्तमपि श्रवणदुःखकृत्[३] ॥१०॥
स नमस्यः कथं न स्यात् , सतां **सत्यवतीसुतः**[४] ? ।
सुपर्वोपचितं[५] चक्रे, यः स्वर्गमिव **भारतम्** ॥११॥
कालिदासः कविर्जातः, श्री**रामचरित**स्य यत् ।
स एष शर्करायोगः, पयस समपद्यत ॥१२॥
विरक्तश्चेद् दुरुक्तिभ्यो, निर्वृतिं वाऽथ वाञ्छसि ।
वयस्य ! कथ्यते तथ्यं, **माघ**सेवां कुरुष्व तत् ॥१३॥
जनितार्जुनतेजस्कं[६] तमीश्वरमुपाश्रिता[७] ।
राकेव **भारवे**र्भाति, कृतिः कुवलयप्रिया ॥१४॥
युक्तं **कादम्बरीं** श्रुत्वा, कवयो मौनमाश्रिताः ।
बाण[८]ध्वनावनध्यायौ[९], भवतीति स्मृतिर्यतः ॥१५॥
वचनं **धनपाल**स्य, चन्दनं मलयस्य च ।
सरसं हृदि विन्यस्य, कोऽभून्नाम न निवृतः ? ॥१६॥
बिल्हणस्य कवेः प्राप्तप्रसादैव सरस्वती ।
नीयते जातु कालुष्यं, दुर्जनैर्न घनैरपि ॥१७॥

---

१. स्थापनामन्त्रैः **वा० टि०** ॥ २. स्थापयन्ति **वा० टि०** ॥ ३. पक्षे सरवणो यो दशरथेन हतः **वा० टिप्पणी** ॥ ४. कृष्णद्वीपायनव्यासः **वा० टि०** ॥ ५. देवाः, पक्षे शोभना अधिकाराः **वा० टि०** ॥ ६. जनितम् अर्जुनस्य-पार्थस्य बलं येन तम् , अर्थाद् युधिष्ठिरम् , पक्षे अर्जुनं-निर्मलम् **वा० टि०** ॥ ७. तमीश्वरं-चन्द्रम् **वा० टि०** ॥ ८. बाणः कवीश्वरः शराश्च **वा० टि०** ॥ ९. अणोझउ **वा० टि०** ॥

सदा हृदि वहेम श्री**हेमसूरेः** सरस्वतीम् ।
सुवत्या शब्दरत्नानि, ताम्रपर्णी जिता यया ॥१८॥
स्तुमः सुमनसां श्रेष्ठं, **नीलकण्ठ**[१]महर्निशम् ।
दर्पकोपचितं यस्य, सर्वज्ञस्य न मानसम् ॥१९॥
श्री**प्रह्लादनदेवो**ऽभूद्, द्वितयेन प्रसिद्धिमान् । 5
पुत्रत्वेन सरस्वत्याः, पतित्वेन जयश्रियः ॥२०॥
श्री**भोज-मुञ्ज**दुःखार्ता, रम्यां वर्तयता कथाम् ।
प्रह्लादनेन साह्लादा, पुनश्चक्रे सरस्वती ॥२१॥
कवीन्द्रश्च मुनीन्द्रश्च, **नरचन्द्रो** जयत्ययम् ।
प्रशस्तिर्यस्य काव्येषु, सङ्क्रान्ता हृदयादिव ॥२२॥ 10
मुने**र्विजयसेन**[२]स्य, सुधामधुरया गिरा ।
भारतीमञ्जुमञ्जीरस्वरोऽपि परुषीकृतः ॥२३॥
सुभटेन[३] पदन्यासः, स कोऽपि समितौ कृतः ।
येनाधुनाऽपि धीराणां[४], रोमाञ्चो नापचीयते ॥२४॥
स्ववाक्पाकेन यो वाचां, पाकं शास्त्यपरान् कवीन्[५] । 15
स्वयं **हरिहरः** सोऽभूत्, कवीनां पाकशासनः[६] ॥२५॥
न **माघः** श्लाघ्यते कैश्चिन्नाऽ**भिनन्दो**[७]ऽभिनन्द्यते ।
निष्कलः **कालिदासो**ऽपि, **यशोवीरस्य** सन्निधौ ॥२६॥
प्रकाश्यते सदा[८] साक्षाद्, **यशोवीरे**ण मन्त्रिणा ।
मुखे दन्तद्युता[९] ब्राह्मी, करे श्रीः स्वर्णमुद्रया ॥२७॥ 20
अर्जितास्ते गुणास्तेन[१०], **चाहमानेन्द्रमन्त्रिणा**[११] ।
विधेरब्धेश्च नन्दिन्यौ, यैरनेन नियन्त्रिते ॥२८॥

---

१. कविम्, पक्षे ईश्वरम् **वा० टि०** ॥ २. °**यसिंहस्य** मु० ॥ ३. मितौ-प्रमाणग्रन्थे स स कोऽपि पदन्यासः कृतः । पक्षे समितौ सङ्ग्रामे **वा० टि०** ॥ ४. विदुषां वीराणां च **वा० टि०** ॥ ५. कवीन् जलपक्षिणः हंसान् **वा० टि०** ॥ ६. इन्द्रः **वा० टि०** ॥ ७. °**न्दोऽपि नन्द्य**° वा० ॥ ८. **सतां सा**° प्र० वा० ॥ ९. ३१ (तृतीयैकवचनम् इत्यर्थः) **वा० टि०** ॥ १०. औदार्यादयः, पक्षे रज्जवः **वा० टि०** ॥ ११. चहूआण **वा० टि०** ॥

वस्तुपाल-यशोवीरौ, सत्यं वाग्देवतासुतौ ।
एको दानस्वभावोऽभूदुभयोरन्यथा कथम् ? ॥२९॥

[सज्जन-दुर्जनवर्णना]

§§ [1]हृदा यादःपरित्यक्ता, निर्व्याला मलयद्रुमाः ।
अमालिन्यकृतो दीपाः, श्रीपात्रं सन्तु साधवः ॥३०॥
साधूनां लुब्धता काचिदचिन्त्यैव तथाहि ये ।
परेषामेव गृह्णन्ति, गुणान् भूरिगुणा अपि ॥३१॥
रमयन्ति न कं नाम, सन्तश्छायाद्रुमा इव ।
[2]पुष्यन्ति स्मितपुष्पं ये, सूचितोच्चैःफलोदयम् ॥३२॥
अमृतैर्मानसं मन्ये, सपूर्णं सततं सताम् ।
स्यन्देनेव तदीयेन, वाचो मुञ्चन्ति नाऽऽर्द्रताम् ॥३३॥
§§ अश्रुप्रवर्तकैर्धूमैरिव किं तैरसाधुभिः ? ।
रसवत्यां कवेरुक्तौ, मालिन्यं जनयन्ति ये ॥३४॥
वृश्चिकानां भुजङ्गानां दुर्जनानां च वेधसा ।
विभज्य नियतं न्यस्तं, विषं पुच्छे मुखे हृदि ॥३५॥
अस्मिन् कलौ खलोत्सृष्टदुष्टवाग्बाणदारुणे ।
कथं जीवेज्जगन्न स्युः, सन्नाहाः सज्जना यदि ? ॥३६॥
निदानं नात्र पश्यामि, यदुपेत्यापि दुर्जनाः ।
आक्रोशन्ति भृशं साधूनध्वगानिव कुक्कुराः ॥३७॥
दोषज्ञैस्तेन [3]राज्ञेव, सह साघनरा सभा ।
त्याज्याऽवकरभूमीव, सहसा घनरासभा ॥३८॥
दुर्जनैस्तर्ज्यमानस्य, साधोरधिकमेधते ।
भस्मभिर्मृज्यमानस्य, मुकुरस्येव चारुता ॥३९॥
§§ आस्तां तावत् कृतक्रोधः, सप्रमोदोऽपि दुर्जनः ।
कष्टाय जायते दृष्टो, [4]रतवानिव वायसः ॥४०॥

---

१. **हृदापदः** मु० ॥ २. **पुष्यन्ति** वा० । **पुष्यन्ति** मु० ॥ ३. **राज्ञैव** प्र० वा० ॥ ४. **°तमानि°** प्र० ॥

दुर्जनानां द्विजिह्वत्वख्यातिरेषा मृषैव यत् ।
विश्वोपतापिनां तेषामुचिता सप्तजिह्वता ॥४१॥

अस्मिन्नसमयारण्ये, खलवेतालसङ्कुले ।
चरतः सज्जनालापाः, शिखाबन्धीभवन्तु मे ॥४२॥

सोऽस्ति कश्चन यो दृष्टोऽप्यशुद्धानां विशुद्धये । 5
तेऽपि तिष्ठन्ति ये दृष्टाः, शुद्धानामप्यशुद्धये ॥४३॥

[कवेर्वस्तुपालचरितवर्णनप्रतिज्ञा]

§§ कुलमुज्ज्वलमाकारं, चारुमाचारमुत्तमम् ।
दानं सम्मानसम्पन्नमुन्नतिं नमिताहिताम् ॥४४॥

प्रज्ञामाङ्गिरसावज्ञां[१], दयां भग्नभयोदयाम् । 10
श्लोकं भूषितभूर्लोकं, मन्त्रितां न्याययन्त्रिताम् ॥४५॥

विलोक्य **वस्तुपाल**स्य, भक्तिं[२] चात्मनि निर्भराम् ।
श्री**सोमेश्वरदेवे**न, तत्स्वरूपं निरूप्यते ॥४६॥ त्रिभिः कुलकम् ॥

मन्त्रीशगुणमाणिक्यश्रेणिलाभमहोत्सवे ।
श्री**सोमेश्वरदेव**स्य, गातुमुत्ताम्यतीव गीः ॥४७॥ 15

[अणहिल्लपत्तननगरवर्णनम्]

§§ अस्ति हस्तिमदक्लेदविराजद्गोपुरं[३] पुरम् ।
अणहिल्लपुरं नाम, धाम श्रेयःश्रियामिह ॥४८॥

कृतहारानुकारेण, प्राकारेण चकास्ति यत् ।
२ तेन वृतीभूय, त्रायमाणं कलेरिव ॥४९॥ 20
अ ानोकहच्छन्ना, प्रत्यासन्ना वनावलिः ।
य न्नितस्य वप्रस्य, च्छायेव प्रतिभासते ॥५०॥

चन्द्रशालासु बालानां, खेलन्तीनां निशामुखे ।
यत्र वक्त्रश्रिया भाति, शतचन्द्रं नभस्तलम् ॥५१॥

---

१. आङ्गिरसस्य बृहस्पतेरवज्ञा यस्याः ताम् **वा० टि०** ॥ २. **निगद्यते** वा० ॥
३. प्रतोल्यः **वा० टि०** ॥

कुत्रापि श्रुतिनिर्घोषैः, क्वचिन्मङ्गलगीतिभिः ।
बन्दिकोलाहलैः क्वापि, यत् सदा मुखरं पुरम् ॥५२॥
धौतेव सुधया यत्र, तुषारेणेव[१] भूषिता ।
रचिता रजतेनेव[२], राजते सौधपङ्क्तिः ॥५३॥
दत्तचित्तप्रसादेषु , प्रसादेषु सदा वसन् ।
यत्र शम्भुर्न कैलासविलासमभिलष्यति ॥५४॥
यस्मिन् होमानलोद्धूतधूमधोरणिरुद्यती[३] ।
विभाति भानुकन्येव, स्वर्गङ्गासङ्गमोन्मुखी ॥५५॥
यत्र सौधांशुविध्वस्तसमस्ततिमिरे पुरे ।
न स्वैरिणीसपक्षस्य[४], पक्षस्य भवति क्षणः ॥५६॥
लङ्का शङ्कावती **चम्पा**[५], साकम्पा **विदिशा**[६] कृशा ।
काशिर्नाशितसम्पत्ति**र्मिथिला** शिथिलादरा ॥५७॥
त्रिपुरी विपरीतश्री**र्मथुरा**[७] मन्थराकृतिः ।
धाराऽप्यभून्निराधारा, यत्र जैत्रगुणे सति ॥५८॥ युग्मम् ॥
पुरान्तराणि निर्जित्य, जेतुं पौरन्दरं पुरम् ।
पत्त्रालम्बं करोतीव, यत् प्रासादध्वजांशुकैः ॥५९॥
यमुनेव **मधूपघ्नं**[७], **साकेतं**[८] **सरयू**[९]रिव ।
गजाह्वयं च **गङ्गे**व, सेवते यत् सरस्वती ॥६०॥
भान्ति देवालया यस्मिन् , **हिमालय**समश्रियः ।
भूतलं व्याप्य भूपानां[१०], कीर्तिकूटा इवोद्गताः ॥६१॥
जातशैत्यश्चलच्चैत्यपताकापवनैः क्षणम् ।
अरुणस्तरुणेनापि, यत्र पूष्णा न पीड्यते ॥६२॥
यत्र नारीमनश्चौरान् , पौरान् सौराज्यराजिते ।
निगृह्णन्निषुभिः पौष्पैर्द्वैराज्यं कुरुते स्मरः ॥६३॥

---

१. °व रूषि° प्र० ॥ २. °जतेनैव मु० ॥ ३. °द्यता मु० ॥ ४. सहायस्य **वा०टि०** ॥ ५. **सकम्पा** मु० ॥ ६. **विदशा** प्र० । **विशदा कृ°** वा० ॥ ७. मथुरानगरी **वा० टि०** ॥ ८. कोशलानगरी **वा० टि०** ॥ ९. सरयूर्नाम नदी **वा० टि०** ॥ १०. **भूतानां** प्र० मु० ॥

कौरवेश्वरसैन्यस्य, यत्पौरस्त्रीजनस्य च ।
[१]वल्गद्**गाङ्गेय-कर्ण**स्य, न पश्याम्यहमन्तरम् ॥६४॥
यस्य राजपथे पांसुः, सिक्तः कुम्भिमदाम्बुभिः ।
ऊर्ध्वम[२]भ्युद्धतौऽप्येति, न रङ्गद्भिस्तुरङ्गमैः ॥६५॥
गृहीतभूरिदण्डानां, विडम्बितमहीभुजाम् ।
यत्रत्यानां नरेन्द्राणां, प्रासादानां च नान्तरम् ॥६६॥
भाति यत्र कपोलान्तःसङ्क्रान्तेन्दुर्वधूजनः ।
राजमुद्राङ्कितः कोशः, कन्दर्पनृपतेरिव ॥६७॥
यत्र यत्र प्रसर्पन्ति, सलीलं यन्मृगीदृशः ।
दासीव दृष्टिरन्वेति, तत्र तत्र विलासिनाम् ॥६८॥
वीक्षिता वलितग्रीवं, तन्वीभि[३]र्यत्र केऽपि[४] ये ।
मन्ये व्यावर्तिताङ्गेन, तेऽनङ्गेनापि ताडिताः ॥६९॥
रूपेणाप्रतिमाः कान्ता, यत्र धात्रा कृताः किल ।
तथापि प्रतिमास्तासां, सञ्जाता रत्नभित्तिषु ॥७०॥
स्नात्वा सरसि सौरभ्यं, लीलोद्यानादुपाहरन् ।
तमीसमीरणः स्त्रैणं, यत्र कामीव सेवते ॥७१॥

[सिद्धसरोवर्णनम्]

यस्मिन् सरो हरोपेन्द्रप्रासादैः परितश्चितम् ।
आमुक्तमौक्तिकं भूमेर्भात्येकमिव कुण्डलम् ॥७२॥
आभाति यस्य गम्भीरं, सरः स्मेरैः सरोरुहैः ।
खेलन्तीनां सुखं तोयदेवतानां मुखैरिव ॥७३॥
यस्यान्तर्गिरिशागार[५]दीपकाः प्रतिबिम्बिताः ।
शोभन्ते निशि पातालव्यालमौलिमणिश्रियः ॥७४॥
यस्योच्चैः सरसस्तीरे, राजते रजतोज्ज्वलः ।
कीर्तिस्तम्भो नभोगङ्गाप्रवाहोऽवतरन्निव ॥७५॥

---

१. **चलद्गा०** प्र० ॥ २. **भ्युद्धता** मु० ॥ ३. **°पि यत्** प्र० मु० ॥ ४. **°पि पीडिताः** वा० ॥ ५. **°दीपिकाः** मु० ॥

हरप्रासादसन्दोहमनोहरमिदं सरः ।
राजते नगरं तच्च, राजहंसैरलङ्कृतम् ॥७६॥
सशङ्ख-चक्रः[१] प्रथितप्रभूतावतार[२]शाली कमलाभिरामः ।
स एष कासारशिरोवतंसः, कंसप्रहर्तुः प्रतिमां[३] बिभर्ति ॥७७॥
न **मानसे**[४] माद्यति मानसं मे, **पम्पा** न सम्पादयति प्रमोदम् ।
अच्छोदमच्छोदकमप्यसारं, **सरोवरे**[५] **राजति सिद्धभर्तुः** ॥७८॥
प्रतितटघटितोर्मिघातजातप्रसृमरफेनकदम्बकच्छलेन ।
हरहसितसितद्युतिं[६] स्वकीर्तिं, दिशि दिशि कन्दलयत्ययं तडागः ॥७९॥
अलघुलहरिलिप्तव्योमभागे तडागे, तरलतुहिनपिण्डापाण्डुडिण्डीरदम्भात् ।
तरुणतरणितापव्यापदापन्नमुच्चैरिह विहरति ताराचक्रवालं विशालम् ॥८०॥
एकत्र स्फुटदब्जराजजि(?)रजसा बभ्रूकृतः सुभ्रुवां,
प्रभ्रश्यत्कुचकुम्भकुङ्कुमरसैरन्यत्र रक्तीकृतः ।
अन्यत्र[७] स्मितनीलनीरजलदल[८]च्छायेन नीलीकृतः,
श्रेयःसिन्धुरवर्ण[९]कम्बलधुरं[१०] धत्ते सरःशेखरः ॥८१॥

इति श्रीगूर्जरेश्वरपुरोहितश्रीसोमेश्वरदेवविरचिते कीर्त्तिकौमुदीनाम्नि महाकाव्ये नगरवर्णनो नाम प्रथमः सर्गः ॥१॥

● ● ●

---

१. **°चक्रप्रथितः प्रभू°** मु० ॥ २. अवतारास्तीर्थाभिधाः पक्षे "मत्स्यः १ कूर्मो २ वराह ३ श्च" इत्यादि दशावतारा **वा० टि०** ॥ ३. **प्रतिभां** प्र० ॥ ४. **°से मेद्य°** मु० ॥ ५. देवसरोवरं श्रीसिद्धराजजयसिंहदेवस्य **वा० टि०** ॥ ६. **हरिहरहसितद्युतिं** मु० ॥ ७. **अप्यत्र** प्र० वा० ॥ ८. "सेनाशालासुराच्छाया-" २। ४। २५। इति न पुंस्त्वम् **वा० टि०** ॥ ९. **°वर्ण्यक°** प्र० १०. **धुरं** मु० ॥

द्वितीयः सर्गः ॥

[चौकुक्यवंशवर्णनम्]

§§ अथ **चौलुक्य**भूपालः, पालयामास तत् पुरम् ।
जितराजसमाजः श्री**मूलराज** इति श्रुतः ॥१॥
आवर्जिता जितारातेर्गुणैर्बाणैरिपोरिव ।
गूर्जरेश्वरराज्यश्रीर्यस्य जज्ञे स्वयंवरा ॥२॥
लाटेश्वरस्य सेनान्यमसामान्यपराक्रमः ।
दुर्वारं **बारपं** हत्वा, हास्तिकं यः समग्रहीत् ॥३॥
सपत्राकृतशत्रूणां, सम्पराये स्वपत्रिणाम् ।
महेच्छः **कच्छ**भूपालं **लक्षं** लक्षं चकार यः ॥४॥
दानोपद्रुतदारिद्र्यं, शौर्यनिर्जितदुर्जनम् ।
कीर्तिस्थगितकाकुत्स्थं, यो राज्यमकरोच्चिरम् ॥५॥
§§ तस्मिन्नथ कथाशेषे, निःशेषितनिजद्विषि ।
राजा **चामुण्डराजो**ऽभून्महीमण्डलमण्डनम् ॥६॥
विरोधिवनिताचित्ततापाध्यापनपण्डिताः ।
यदीयाः कटकारम्भाः, कृतजम्भारिभीतयः ॥७॥
पाणिपङ्कजवर्तिन्या, स्फुरत्कोशविलासया ।
यस्यासिभ्रमरश्रेण्या, भिन्ना वंशाः क्षमाभृताम् ॥८॥

---

१. नारायणस्य **वा० टि०** ॥ २. अत्यन्तपीडिताः **वा० टि०** ॥ ३. संग्रामे **वा० टि०** ॥ ४. स्वधनुषाम् **वा० टि०** ॥ ५. **महेच्छकच्छभूपालं लक्षं लक्षीचकार** मु० ॥ ६. उदारः **वा० टि०** ॥ ७. लाषउ इति नामानम् **वा० टि०** ॥ ८. **लक्षीचकार** मु० । वेध्यम् **वा० टि०** ॥ ९. °**पहत**° मु० ॥ १०. कोशः खड्गपिधानकम्, पक्षे कुड्मलम् **वा० टि०** ॥

§§ लोकत्रयोल्लासत्कीर्त्तिर्महीपतिमतल्लिका[१] ।
राजा **वल्लभराजा**ख्यस्ततस्तत्तनुभूरभूत् ॥९॥

सम्भूतकम्पसम्पत्तेर्यदातङ्केन केनचित् ।
जगाल **मालवेश**स्य, करवालः करादपि ॥१०॥

उपरुन्धन् विरुद्धानां, पुरीं पुरुषपौरुषः ।
जगज्झम्पन[२] इत्येष, विशेषज्ञैरुदीरितः ॥११॥

§§ बभूव भूपतिस्तस्यावरजो विरजस्तमाः ।
श्रीमान् **दुर्लभराजा**ख्यः, सुदुर्लभयशाः परैः ॥१२॥

कालेन करवालेन, भोगिनेवाभिरक्षितम् ।
निधानमिव यद्राज्यमनाहार्यं परैरभूत् ॥१३॥

सर्वथाऽनुपभोग्येषु , यस्य सौभाग्यभासिनः ।
न करः परदारेषु , द्विजसारेषु[३] चापतत् ॥१४॥

§§ तस्य भ्रातृसुतः श्रीमान् , **भीमा**ख्यः पृथिवीपतिः ।
विष्टपत्रितयाभीष्टप्रवृत्तिप्रतिभूरभूत् ॥१५॥

मण्डलाग्रेण[४] यः शैत्यशालिना[५] विस्मृतस्मितम्[६] ।
चकार **भोज**मम्भोजमिव पीयूषदीधितिः ॥१६॥

एकधारापतिर्यस्य, द्विधारेणासिना जितः ।
किं चित्रं ? यदसौ जेतुं , शतधारमपि क्षमः ॥१७॥

असौ गुणीति मत्वेव, **भोजः** कण्ठमुपेयुषा ।
धनुषा गुणिना यस्य, नश्यन्नश्वान्न पातितः ॥१८॥

§§ सुपर्णकेतनाभ्यर्णं[७], तत्र क्षत्रपतौ गते ।
धात्रीं[८] पोत्रीव[९] तत्पुत्रः, श्री**कर्णः** सार्णवां दधे ॥१९॥

---

१. **लोकोत्तरलस°** प्र० ॥ २. **°गत्कम्प°** मु० ॥ ३. ब्राह्मणधनेषु **वा० टि०** ॥ ४. खड्गेन, पक्षे प्रधानमण्डलेन **वा० टि०** ॥ ५. तीक्ष्णत्वम् , पक्षे शीतलत्वम् **वा० टि०** ॥ ६. हास्यं विकाशश्च **वा० टि०** ॥ ७. नारायणसमीपम् , स्वर्गमित्यर्थः **वा० टि०** ॥ ८. **°त्रीं धात्रीप्रपौत्रीं च श्री°** मु० ॥ ९. वराहः **वा० टि०** ॥

गुरुणा विक्रमेणायं, बभूव पितृसन्निभः ।
आकारेण तु रम्येण, भूपोऽभूदात्मभूसदृक् ॥२०॥
विना कर्णेन तेन स्त्रीनेत्राणां न रतिः क्वचित् ।
इतीव जज्ञिरे तेषा[1]मुपकर्णं प्रवृत्तयः ॥२१॥
तत्कर्णा-ऽर्जुनयोर्वैरं, पूर्वं कर्णः स्मरन्निव ।
अर्जुनं गमयामास, यशो देशान्तराणि यः ॥२२॥
§§ अभिरामगुणग्रामो, रामो दशरथादिव ।
सूनुः श्री**जयसिंहो**ऽस्माज्जायते स्म जगज्जयी ॥२३॥
शिशुनाऽपि [2]शुनासीरवीरवृत्तिमतीयुषा ।
रुषा भुजिष्यतां नीताः, पिशुना येन भूभुजः ॥२४॥
अपारपौरुषोद्गारं, **खड्गारं** गुरुमत्सरः ।
सौराष्ट्रं पिष्टवानाजौ, करिणं केसरीव यः ॥२५॥
असङ्ख्यहरिसैन्येन, प्रक्षिप्तानेकभूभृता ।
बद्धः **सिन्धुपतिर्**येन, वैदेहीदयितेन [3]वा ॥२६॥
अमर्षणं मनः कुर्वन्, विपक्षोर्वीभृदुन्नतौ ।
अगस्त्य इव यस्तूर्ण**मर्णोराज**मशोषयत् ॥२७॥
गृहीता दुहिता तूर्ण**मर्णोराज**स्य विष्णुना ।
दत्ताऽनेन पुनस्तस्मै, भेदोऽभूदुभयोरयम् ॥२८॥
द्विषां शीर्षाणि लूनानि, दृष्ट्वा तत्पादयोः पुरः ।
चक्रे **शाकम्भरीशो**ऽपि, शङ्कितः प्रणतं शिरः ॥२९॥
मालवस्वामिनः प्रौढलक्ष्मीपरिवृढः स्वयम् ।
समित्यपरमारो यः **परमारा**नमारयत् ॥३०॥
क्षिप्त्वा **धारापतिं** राजशुकवत् काष्ठपञ्जरे ।
यः काष्ठापञ्जरे कीर्तिराजहंसी न्यवीविशत् ॥३१॥
एकैव जगृहे **धारा**, नगरी **नरवर्मणः** ।
दत्ता येनाश्रुधारास्तु, तद्वधूनां सहस्रधा ॥३२॥

---

१. °**षामनुक**° मु० ॥ २. **इन्द्रः** वा० टि० ॥ ३. **वा इवार्थे** वा० टि० ॥

धारा[1]भङ्गप्रसङ्गेन, यस्या[2]ऽऽसन्नस्य शङ्कितः ।
प्राघूर्णकमिषाद् दण्डं, **महोबकपति**[3]र्ददौ ॥३३॥

सुधेव वसुधा लब्धुं, वाञ्छिता येन विद्विषा ।
यस्योल्लसदसिर्बाहू[4], राहूचक्रे तमाहवे ॥३४॥

जनेन मेने यः स्वामी, कुमार इव शक्तिमान् ।
ताम्रचूडध्वजः सोऽभूत्, किन्तु केकिध्वजः परः ॥३५॥

येन विश्वैकवीरेण, न स राजा जितो न यः ।
काष्ठा काऽपि न सा यस्य, यशोभिः शोभिता न या ॥३६॥

गणेशस्येव यस्याग्र्यपुष्करस्य वृषस्थितेः[5] ।
आज्यसारः करस्थोऽभूद्, **गौडो** मोदकवन्नृपः ॥३७॥

श्मशाने यातुधानेन्द्रं, बद्ध्वा **बर्बरका**भिधम् ।
सिद्धराजेति राजेन्दुर्यो जज्ञे राजराजिषु ॥३८॥

रजोभिः समरोद्भूतैर्यत् पुरा मलिनीकृतम् ।
तत् पश्चात् कीर्तिकल्लोलैर्येन क्षालितमम्बरम् ॥३९॥

§§ महीमण्डलमार्तण्डे, तत्र[6] लोकान्तरं गते ।
श्रीमान् **कुमारपालो**ऽथ, राजा रञ्जितवान् प्रजाः ॥४०॥

पृथुप्रभृतिभिः पूर्वैर्गच्छद्भिः पार्थिवैर्दिवम् ।
स्वकीयगुणरत्नानां, यत्र न्यास इवार्पितः ॥४१॥

न केवलं महीपालाः सायकैः समराङ्गणे ।
गुणैलौकम्पृणैर्येन, निर्जिताः पूर्वजा अपि ॥४२॥

सुकृतैकरतेर्यस्य[7], मृतवित्तानि मुञ्चतः ।
देवस्येव नृदेवस्य, युक्ताऽभूदमृतार्थिता ॥४३॥

---

१. °**राध्वंसप्र**° मु० ॥ २. **यस्य सान्निध्यश**° मु० ३. **महोदयपति०** प्र० वा० ॥ ४. एतत्पद्यानन्तरमस्मत्पार्श्वस्थप्राचीनप्रतिद्वयेऽप्यनुपलभ्यमानं मुद्रितपुस्तके टिप्पण्यामधिकमेकं पद्यं निष्टङ्कितं वर्तते । तथाहि – **महोबकपुराधीशाज्जितान्मदनवर्मणः । कोटीः षण्णवतीर्हेम्नो, यस्तन्मानमिवाऽऽददे ॥**५. वृषः पुण्यम्, पक्षे मूषकः **वा० टि०** ॥ ६. **यत्र** वा० ॥ ७.....**रते**° प्र० । **वीतरागरते** मु० । मुद्रितपुस्तकगतोऽयं पाठः केनचिद् रिक्तस्थाने कल्पयित्वा पूरितः, न चासौ समीचीन इति ॥

करवालजलैः स्नातां, वीराणामेव योऽग्रहीत् ।
धौतां बाष्पाम्बुधाराभिर्निर्वीराणां[1] न तु श्रियम् ॥४४॥

शूराणां सम्मुखान्येव, पदानि समरे ददौ ।
यः पुनस्तत्कलत्रेषु , मुखं चक्रे पराङ्मुखम् ॥४५॥

हृदि प्रविष्टयद्बाणक्लिष्टेनाघूर्णितं शिरः । 5
जाङ्गलक्षोणिपालेन, व्याचक्षाणैः परैरपि ॥४६॥

चूडारत्नप्रभाकम्रं, नम्रं गर्वादकुर्वतः ।
कणशः **कुङ्कणेश**स्य, यश्चकार शरैः शिरः ॥४७॥

रागाद् भूपाल**बल्लाल-मल्लिकार्जुन**योर्मृधे ।
गृहीतौ येन मूर्धानौ, स्तनाविव जयश्रियः ॥४८॥ 10

दक्षिणक्षितिपं जित्वा, यो जग्राह द्विपद्वयम् ।
तद्यशोभिः करिष्यामो, विश्वं नश्यद्विपद् वयम् ॥४९॥

विहारं कुर्वता वैरिवनिताकुचमण्डलम् ।
महीमण्डलमुद्दण्डविहारं येन निर्ममे ॥५०॥

पादलग्नैर्महीपालैः पशुभिश्च तृणाननैः । 15
यः प्रार्थित इवात्यर्थमहिंसाव्रतमग्रहीत् ॥५१॥

§§ भूपालोऽ**जयपालो**ऽभूत् , कल्पद्रुमसमस्ततः ।
चक्रे वसुन्धरा येन, काञ्चनैरनकिञ्चना ॥५२॥

दण्डे मण्डपिका हैमी, सह मत्तैर्मतङ्गजैः ।
दत्त्वा पादं गले येन, **जाङ्गलेशा**दगृह्यत ॥५३॥ 20

जामदग्न्य इवोद्दामधामभर्त्सितभास्करः ।
क्षत्रास्रक्षालितां धात्रीं, श्रोत्रिय[2]त्राचकार यः ॥५४॥

---

१. °**राणां तु न श्रि**° प्र० वा० । निःपतिसुतानां **वा० टि०** ॥ २. श्रोत्रियस्य दत्ते श्रोत्रियत्राकरोति **वा० टि०** ॥

दानानि ददतो नित्यं, नित्यं दण्डयतो नृपान् ।
नित्यमुद्वहतो नारीर्यस्याऽऽसीत् त्रिगण[1]ः समः ॥५५॥

§§ धृतपार्थिव[2]नेपथ्ये, निष्क्रान्तेऽत्र शतक्रतौ ।
जयन्ताभिनयं चक्रे, **मूलराज**स्तदङ्गजः ॥५६॥

चापलादिव बालेन, रिङ्खिता समराङ्गणे ।
तुरुष्काधिपतेर्येन, विप्रकी[3]र्णा वरूथिनी ॥५७॥

यच्छिन्नम्लेच्छकङ्कालस्थलमुच्चैर्विलोकयन् ।
पितुः प्रालेयशैलस्य, न स्मरत्य**र्बुदाचलः** ॥५८॥

द्रुतमुन्मूलिते तत्र, धात्रा कल्पद्रुमाङ्कुरे ।
उज्जगामानुजन्माऽस्य, श्री**भीम** इति भूपतिः ॥५९॥

भीमसेनेन **भीमो**ऽयं, भूपतिर्न कदाचन ।
बकापकारिणा तुल्यो, राजहंसदमक्षमः ॥६०॥

मन्त्रिभिर्माण्डलीकैश्च, बलवद्भिः शनैः शनैः ।
बालस्य भूमिपालस्य, तस्य राज्यं व्यभज्यत ॥६१॥

[वीरधवलवंशवर्णनम्]

§§ अत्र तत्रैव **चौलुक्यवंशे** शाखान्तरोद्गतः ।
अर्णो[4]**राजः** स राजर्षिस्तं ममर्ष न विप्लवम् ॥६२॥

धवलस्य सुतेनापि, तेन कृष्णानुकारिणा ।
राष्ट्रं निष्कण्टकीकर्तुमारेभे **सुभटे**न तत् ॥६३॥

विस्फुरत्तीव्रहेतीनां दवानामिव सर्वतः ।
दुष्टानां व्यधितानिष्टं, यत्कृपाणपयोधरः ॥६४॥

विचि[5]न्वता रुचिं हैमीं, द्विष[6]दुद्वेगदायिना ।
व्याप्तं यस्य प्रतापेन, यशसा च जगत्त्रयम् ॥६५॥

आ सम्भवादुदूढस्य, निर्व्यूढस्य च सङ्गरे ।
प्राणैरुद्यापनं चक्रे, निजशौर्यव्रतस्य यः ॥६६॥

---

१. समुदायः **वा० टि०** ॥ २. वेषः **वा० टि०** ॥ ३. **°र्णा विरू°** प्र० वा० ॥ ४. **°र्षिस्तं नामर्षत विप्ल°** मु० ॥ ५. **वितन्व°** वा० ॥ ६. **°षमुद्वे°** वा० ॥

§§ तत्पुत्रः प्रसरत्कीर्तिपताकाचुम्बिताम्बरः ।
श्रीलावण्यप्रसादोऽस्ति, प्रासादः शौर्यसम्पदः ॥६७॥
आकाशमिव चन्द्रेण, पारीन्द्रेणेव काननम् ।
रम्यं तथाऽनतिक्रम्यं, कुलं येन बभूव तत् ॥६८॥
जघ्ने येनासिदण्डेन, गाढं, नड्डूलनायकः[1] । 5
निर्घातेनैव तेनामी, कम्पन्तेद्यापि भूभृतः ॥६९॥
न चौरास्तस्य[2] सौराज्ये, दोरात्म्यं कुर्वते क्वचित् ।
स्वयमेष पुनः कीर्ति, हरति प्रतिभूभुजाम् ॥७०॥
तेजस्तदिह दान्तारि, दशमस्तक-लङ्क्योः ।
बभूव भुजयोर्यस्य, राम-लक्ष्मणयोरिव ॥७१॥ 10
पुण्डरीकं दधत्येकं, राजहंसाननेकशः ।
आकृष्टारियशःफेना प्रतस्थे[3] यस्य वाहिनी ॥७२॥
समन्ततोऽपि सामन्तगोष्ठश्वैर्निष्ठुरोक्तिभिः ।
नाऽऽसीन्नृपतिनागस्य यस्य लीलागतिक्षतिः ॥७३॥
पुरो मन्दरवद् वीक्ष्य यं निष्कम्पतया स्थितम् । 15
विनिवृत्तमुपेत्यापि, धाराधीशपयोधिना ॥७४॥
दक्षिणः क्षोणिपालोऽपि, घनसैन्योऽल्पविक्रमः ।
येन तद्विपरीतेन, परित्यजति विग्रहम् ॥७५॥
§§ श्रीवीरधवलस्तस्य, सूनुर्वीरशिरोमणिः ।
युद्धे जयश्रियं धन्व-ज्यारावैराजुहाव यः[4] ॥७६॥ 20
आत्मानमात्मजे तस्मिन्नशेषगुणभूषणम् ।
स पिता दर्पणप्राये, सङ्क्रान्तमिव पश्यति ॥७७॥
बाहुभ्यामिव विक्रान्तो, दन्ताभ्यामिव कुञ्जरः ।
अधृष्यः पितृ-पुत्राभ्यां, वंशस्ताभ्यां बभूव सः ॥७८॥

---

१. **नडलू°** वा० **नाडुल°** मु० ॥ २. **°स्तत्र सौ°** मु० ॥ ३. **°स्थे तस्य** मु० ॥ ४. **सः** मु० ॥

कृतविश्वमुदाऽनेन, दानेन प्रतिवासरम् ।
सुतेन जनता तेन, तातेन च समृध्यते ॥७९॥

अप्यरातिशराघातजातव्रणनतोन्नते ।
वीरलक्ष्मीश्चिरं यस्य[१], वस्तुं वक्षासि वाञ्छति ॥८०॥

वीरः समकासारे, शिरोभिः सह वैरिणाम् ।
करीव पुण्डरीकाणि, कन्दयुक्तानि योऽग्रहीत् ॥८१॥

अरातिराजन्यशराभिघातैः, प्रघात[२]भूमौ पतितोत्थितो यः ।
गम्भीरवीरेन्द्रबलाम्बुराशे[३]र्लब्धेव गाधं पुनरुन्ममज्ज ॥८२॥

अथैकदा कन्दलितप्रतापसन्तापिताशेषविपक्षपक्षः ।
निशावसाने न निशातबुद्धिः, प्राबुध्यत श्री**लवणप्रसादः** ॥८३॥

प्रबुद्धमात्रोऽपि **कुमारपुत्र**माकारयामास नृपावतंसः ।
पुरोधसे तत् किल रात्रिदृष्टं, शिष्टाय तस्मै विनिवेदयिष्यन् ॥८४॥

समेत्य **सोमेश्वरदेव**नामा, नमस्य[४] ते[५] स्वस्ति निगद्य चास्मै ।
प्रसन्नमूर्तेः पुरतः स तस्य, दृष्टादरो विष्टरमाससाद ॥८५॥

पुरस्कृतस्यास्य पुरः पुरा[६]रिप्रसादलब्धं **लवणप्रसादः** ।
वीरेण तेनानुगतः सुतेन, तं स्वप्नमित्थं कथयाम्बभूव ॥८६॥

§§ जानेऽद्य विद्याधरसुन्दरीभिर्दरीगृहद्वारविहारिणीभिः ।
शृङ्गारितं शृङ्गमहं महा[७]द्रेरारूढवानूढवृषध्वजस्य ॥८७॥

कृतासनं तन्मणिवेदिकायां, जायाङ्कितामर्धतनुं दधानम् ।
प्रसन्नवक्त्राब्जमहं सिताब्जैर्जगत्पतिं पूजयितुं प्रवृत्तः ॥८८॥

विसृज्य पूजामथ मन्मथारेः, समाधि[८]मुद्रां विदधामि यावत् ।
तावत् पुरः[९] कामपि वामनेत्रां, राकामिवाऽऽकारवतीमपश्यम् ॥८९॥

---

१. **°स्य वासं वक्ष°** मु० ॥ २. **प्रपात°** प्र० ॥ ३. **°र्लब्धावगा°** प्र० । **°र्लब्धैरगाधं** मु० ॥ ४. वा० आदर्शे पदच्छेददर्शनद्वारा **नमस्यते** इति एकं पदं दर्शितमस्ति ॥ ५. तुभ्यम् **प्र० टि०** ॥ ६. ईश्वर **वा० टि०** ॥ ७. कैलाश **प्र० टि०** ॥ ८. ध्यानम् **प्र० टि०** ॥ ९. **पुनः** मु० ॥

श्वेतांशुतुल्यं वदनं वहन्तीं, श्वेतांशुकां श्वेतविलेपनां ताम् ।
श्वेतां कराग्रे दधतीं च मालामालोक्य बालामतिविस्मितोऽस्मि ॥९०॥

कस्यासि ? काऽसि ? त्वमिहासि कस्मादिति ब्रुवे यावदुपागतां ताम् ।
तावत् तयैवाभिहितोऽस्मि कान्तदन्तद्युता दत्तसितातपत्रः ॥९१॥

§§ हे वीर ! वैरिध्वजिनीगजेन्द्रगण्डस्थलीखण्डनखड्गचण्ड ! । 5
प्रत्यर्थिसार्थेन कदर्थ्यमानां, जानीहि मां **गूर्जरराज्यलक्ष्मी**म् ॥९२॥

दिवं गतास्ते बत ! **गूर्जरेन्द्रा**स्ते कुञ्जरेन्द्राश्च हताः सपत्नैः ।
येषां क्षमाभृद्दलनक्षमेषु , भुजेषु दन्तेषु च मे निवासः ॥९३॥

यो वर्तते सम्प्रति चक्रवर्तिपदेऽत्र बालः स बलान्यरीणाम् ।
क्षमः समग्राणि न निग्रहीतुं , दीपस्तमांसीव तटस्थितानि ॥९४॥ 10

ये मन्त्रिणो येऽत्र च मण्डलीकास्तेषु क्रमो नास्ति पराक्रमोऽस्ति ।
प्रतिक्रिया काऽस्तु ततोऽस्ति येषां, कामो मयि स्वामिपरिग्रहेऽपि ॥९५॥

आस्ते सहस्तः स पुमान् न कोऽपि, यो मामिमामुद्धरते निमग्नाम् ।
ग्रहीतुमेते हि सतां विभूतिं, शतं वितन्वन्ति नराः कराणाम् ॥९६॥

सौवस्तिको नास्ति स **आमशर्मा**, वर्मायितं येन सुधर्मणा मे । 15
गतः स **मुञ्जालसुत**श्च मन्त्रैर्यः क्षत्रसर्पानकरोद् विदर्पान् ॥९७॥

न **राष्ट्रकूटा**न्वयकैटभारिः, **प्रतापमल्लो**ऽस्ति मृधैकमल्लः ।
गन्धोऽपि मत्तारिमतङ्गजानां, गन्धद्विपेनेव न येन सेहे ॥९८॥

विना **जगद्देव**मिमामवस्थां, नीता निजैरेव परैरिवाहम् ।
यत्र स्थिते वेत्रिणि शङ्कितैर्न, द्विष्टैः प्रविष्टं **पुरि गूर्जरा**णाम् ॥९९॥ 20

अवाप्तवेदाम्बुधिरोधसा च, पुरोधसा तेन **कुमार**नाम्ना ।
विनाऽद्य **चैद्य**क्षितिपाललक्ष्मीं, को मे करिष्यत्यरः सपत्नीम् ? ॥१००॥

या **मूलराजा**न्वयजातराजतेजोभिरासीद् विरमत्तमस्का ।
निशागमे साम्प्रतमुद्वसायां, तस्यां न दीपोऽपि नरेन्द्रपुर्याम् ॥१०१॥

---

१. °**लामिति**° वा० ॥ २. °**लीमण्डनखण्डचण्ड** वा० मु० ॥ ३. °**राजल**° मु० ॥ ४. **हताः** प्र० वा० ॥ ५. **तु** प्र० वा० ॥ ६. **मुञ्जील**° मु० ॥ ७. राठउड **वा० टि०** ॥ ८. °**द्य वैद्य०** वा० ॥ ९. °**रजत्त**° मु० ॥

निरन्तरं सञ्चरतां गजानां, या डिण्डिमैरुड्डमरा ध्वनद्भिः ।
एकाकिनी रात्रिषु **गूर्जरा**णां, [१]सा पूत्करोतीव शिवारुतैः **पूः** ॥१०२॥
क्रीडावतीनां नगराङ्गनानां, वक्त्रैः सदा यत्र सरोजसत्ता ।
सरस्तदश्रूणि किरत्यनाथं, वातास्तपाथःकणकैतवेन ॥१०३॥
मुण्डेव खण्डितनिरन्तरवृक्षखण्डा, निष्कुण्डलेव दलितोज्ज्वलवृत्तवप्रा ।
दूरादपास्तविषया विधवेव दैन्यमभ्येति **गूर्जरधराधिपराजधानी** ॥१०४॥
[२]तन्मां खचक्र-परचक्रहृतावशेषां, निःशेषिताखिलसपत्न ! समुद्धरस्व ।
यस्मादमानवचरित्रपवित्रितेन, सम्भावनाऽत्र भवता भुवनेऽर्जिताऽसौ ॥१०५॥
एकेन केशिरिपुणा विधृतं यदुच्चैर्भरिण भङ्गुरमिवासुरभूपतीनाम् ।
[३]तद्वीर ! **वीरधवले**न सुतेन भूयः, सम्भूय भूवलयमुद्धर सम्प्रति त्वम् ॥१०६॥
व्याहृत कृत्यमिति सा सहसा च कण्ठपीठे निवेश्य विशदामिह पुष्पमालाम् ।
कुत्रापि [४]तत्रभवती सह निद्रया मे, याताऽथ यूयमिह जल्पत [५]नः किमेतत् ? ॥१०७॥
§§ इत्थं वदन्नथ हरिप्रतिहस्तकोऽसौ, सौवस्तिकेन जगदे जगदेकवीरः ।
स्वप्नोऽयर्थमकदर्थनया [६][७]ददानो, व्याख्यानमिच्छति भवानिव नैव देव ! ॥१०८॥
राजन्य ! धन्यतममन्यमहं न मन्ये, ग्रस्तारि[८]वीरभुजवैभवतो भवत्तः ।
या न स्पृशत्युपनतानपरान् [९]कदापि, यत् त्वामुपेन्द्रमिव सा वृणुते स्वयं श्रीः ॥१०९॥
युष्मादृशामसदृशान्वयसम्भवानां, न श्लाघ्यते जगति केन कुलार्गलाऽसौ ? ।
अग्रेसरीभवति दुश्चरितप्रवृत्तौ, या सङ्गरव्यतिकरापसृतौ तु पश्चात् ॥११०॥
उद्गच्छतस्तव रवेरिव सम्पराये, छायेव [१०]सम्मुखमुपैति न शत्रुसेना ।
दीपाङ्कुरा इव दशान्तमुपेयिवासस्तेजो निजं मुकुलयन्ति च मण्डलीकाः ॥१११॥
आनीतवानसि गुणैर्गुरुभिः स्वकीयैर्बद्ध्वा नृपश्रियमिमां सुभटोपभोग्याम् ।
सन्मन्त्रिभिस्तदनुरञ्जय [११]मञ्जुमूर्ते !, व्यावर्तते न हि यथा त्वदसौ [१२]स्थिताऽसौ ॥११२॥
दृप्यद्भुजाः क्षितिभुजः श्रियमर्जयन्ति, नीत्या [१३]समुन्नयति मन्त्रिजनः पुनस्ताम् ।
रत्नावलीं जलधयो जनयन्ति किन्तु, संस्कारमत्र मणिकारगणः करोति ॥११३॥

---

१. **सा फूत्क°** मु० ॥ २. **तस्मात् स्व°** मु० ॥ ३. **तद्धीर!** वा० ॥ ४. पूज्या **प्र० टि०** ॥ ५. **ना** वा० ॥ ६. अकष्टेन **प्र० टि०** ॥ ७. **°र्थतया** मु० ॥ ८. **°रिवैरिभुजवैभवतो भवन्तः** वा० ॥ ९. **यदापि** वा० ॥ १०. **सन्मुख°** वा० ११. तथा **प्र० टि०** ॥ १२. **°दवस्थि°** मु० ॥ १३. वर्द्धयति **प्र० टि०** ॥

पित्रा विचित्रचरितानुकृताऽच्युतेन, तेनाथ **वीरधवलो** बलवान् नियुक्तः ।
युक्तश्च भूभरसमुद्धरणे विधात्रा, चिन्तां चकार सचिवेषु शुचिक्रियेषु ॥११४॥

अथ दशरथकल्पस्त्यक्ततल्पः प्रभाते, स च नृपतिरपत्यं तच्च रामोपमेयम् ।
स च परिचरणीयो **गूर्जरा**णां विशिष्टप्रतिकृतिरुदतिष्ठत् कर्म साध्यं विधातुम् ॥११५॥

इति गूर्जरेश्वरपुरोहितश्रीसोमेश्वरदेवाविरचिते कीर्त्तिकौमुदीनाम्नि महाकाव्ये नरेन्द्रवंशवर्णनो नाम द्वितीयः सर्गः ॥२॥ 5

●●●

तृतीयः सर्गः ॥

[वस्तुपालवंशवर्णनम्]

§§ रसालङ्करणे तस्मिन्नालवालानुकारिणि ।
प्रांशुः **प्राग्वाट**वंशोऽभूत्, **पुरे गूर्जरभूभुजा**म् ॥१॥

त्वचि साराः परे वंशाः, सदा पत्राणि बिभ्रति ।
क्रियासार[१]श्च वंशोऽयं, धत्ते पात्रपरम्पराम् ॥२॥
नररत्नैर्यदुत्पन्नैरुद्भूताद्भुत[२]कान्तिभिः ।
विभूषिता विशेषेण, जगतीव सरस्वती ॥३॥

§§ मन्त्रिमण्डलमार्तण्ड**श्चण्डप**ः प्रथमः पुमान् ।
कुले तस्मिन्नुदेति स्म, तम[३]सामव[४]सानकृत् ॥४॥
चाणक्या[५]दिव चातुर्यं, गिरमाङ्गिरसादिव ।
अम्भोधेरिव गाम्भीर्यं, यः शुभैकाग्रहोऽग्रहीत् ॥५॥
न च्छिद्रं क्षुद्रमप्यत्र, मन्त्रिरत्ने[६] निवेशितम् ।
धात्रा केन[७] प्रकारेण, सोऽनुस्यूतगुणः कृतः ? ॥६॥
मानी नामन्यत श्लाघ्यां, यः श्रियं सरसीरुहाम् ।
यैर्मनागपि न म्लानमि[८]नपादावधीरितैः ॥७॥

§§ तद्भ्रूश्चण्डप्रसादोऽभूद्, गङ्गाडिण्डीरपाण्डुभिः ।
यशोभिः ककुभां येन, चक्रे श्रीखण्डमण्डनम् ॥८॥

---

१. °रस्थवं° प्र० वा० ॥ २. इच्छा तेजश्च **प्र० टि०** ॥ ३. तमसां दुष्टानाम् **प्र० टि०** ॥ ४. अन्त **प्र० टि०** ॥ ५. **चाणिक्या°** वा० ॥ ६. °त्ने न्यवेशयत् । धात्रा(ता) के° मु० ॥ ७. तथापि **प्र० टि०** ॥ ८. इनः-सूर्यः, पाद-किरणाः, अवधीरित-अवगणित, अनस्वामीपादैः **प्र० टि०** ॥

कदाचिदपि न त्यक्तः, पाणिपद्मगृहीतया ।
गेहिन्येव वदान्योऽयं, नृपव्यापारमुदया ॥९॥

मृदुर्वाणी मतिस्तीक्ष्णा, साधुः श्रीः कीर्तिरित्वरी ।
वीतरागं मनो यस्य, स्फीतरागं करद्वयम् ॥१०॥

यः पराभूतकर्पूरैः, कीर्तिपूरैर्निरन्तरम् । 5
चिरं विरचयामास, राकामाकालिकीमिह[१] ॥११॥

§§ **सोमः** समुद्रतस्तस्मादुज्जगाम मनोरमः ।
सवित्री जातमात्रेण, येन द्यौरिव दिद्युते ॥१२॥

अपूर्वः कोऽपि सोमोऽयं, कलङ्कविकलाकृतिः ।
न हि मारपुरस्कारं[२], चक्रे भावं च नो भवे[३] ॥१३॥ 10

निदधे गुणरत्नानां, यत्र कोशः स्वयम्भुवा ।
तत्र श्री**सिद्धराजो**ऽपि, रत्नकोशं न्यवीविशत् ॥१४॥

स्वं मेने येन **सोमे**न, पूर्णेनाभ्यर्णवर्तिना ।
गृहीतानन्तभोगः श्री**सिद्धेशो**[४]ऽधिकमीश्वरात् ॥१५॥

सावित्रं[५] बिभ्रता तेजः, **सीतां** च सहचारिणीम् । 15
काकुत्स्थेनेव येनापि, न दीनातिक्रमः कृतः ॥१६॥

§§ अमेयमहिमा श्रीमा**नश्वराज**स्ततोऽभवत् ।
येन दानार्द्रहस्तेन, हस्तिराजोऽप्यजीयत ॥१७॥

तस्मान्[६]निरन्तरत्यागस्थगिताश्रितदुःस्थितैः ।
निजैरेवेन्द्रियैर्लब्धा, कामना न मनागपि ॥१८॥ 20

आनीतं न्यायतो वित्तं, व्ययितं धर्मकर्मसु ।
यशस्तु जगति[७] स्तुत्यं, केवलं यस्य तिष्ठति ॥१९॥

प्राक्कृतां रेणुकाबाधां, स्मरन्ननुशयादिव ।
मातुर्विशेषतश्चक्रे[८], भक्तिं यः पुरुषोत्तमः[९] ॥२०॥

---

१. अकलाभवाम् **प्र० टि०** ॥ २. मरणं कामश्च **प्र० टि०** ॥ ३. भवः-संसारः शिवश्च **प्र० टि०** ॥
४. **श्रीसमिद्धः सोऽधिक°** वा० । **श्रीसमिद्धोऽधिक°** मु० ॥ ५. सवित्र्या इदं सवितुरिदम् **प्र० टि०** ॥
६. **यस्मा°** प्र० ॥ ७. **निजैरिवे°** मु० ॥ ८. **°गत स्तु°** प्र० ॥ ९. चक्रवर्ती **प्र० टि०** ॥

जनन्या जठरे मासानध्युवास दशैव यः ।
हृदयाम्भोरुहे तस्य[१], यावज्जीवमियं पुनः ॥२१॥
सततं सचिवश्रेणिमाणिक्यस्याङ्गसङ्गिनी ।
कान्ता **कुमारदेवी**ति, तस्य कान्तिरिवाभवत् ॥२२॥
§§ स्वाभाविकेन शोचैन[२], मान्याः सुमनसामपि ।
प्रवाहा इव जाह्नव्यास्तया सूताः सुतास्त्रयः ॥२३॥
मुख्यः श्री**मल्लदेवा**ख्यो, **वस्तुपाला**ह्वयस्ततः ।
तेजःपालाभिधः पश्चात्, त्रयी भाति त्रयीव सा ॥२४॥
पुरुषाणामिमास्तेषां, परेषामिव मूर्तयः ।
त्रिधा विभिद्यमाना अप्येकैव परमार्थतः ॥२५॥
स्वयं शुद्धेषु यत् तेषु, गुरुणा शौचशिक्षणम् ।
घनसारपरागेण, मार्जनं मौक्तिकेषु तत् ॥२६॥
तल्लब्धं[३] **मल्लदेवे**न, यशः शुभ्रं विभाव्य यत्[४] ।
शिष्टैर्न विष्टपे दृष्टं, कैरवं कैरवज्ञया ? ॥२७॥
इयती **मल्लदेव**स्य, कौस्तुभेन विभिन्नता ।
जिनो हृदि यदेतस्य, जिनस्य त्वपरः सदा ॥२८॥
वस्तुत्वं **वस्तुपाल**स्य, सैव वेत्ति सरस्वती ।
तदीयवदनाम्भोजे, या वसत्यनुवासरम् ॥२९॥
स्थितं पुरुषयोर्मध्ये, पूर्वजानुजयोस्तयोः ।
मन्यते मध्यमं यः स्वमुत्तमं तं जनः पुनः ॥३०॥
किमस्तु **वस्तुपाल**स्य, मन्त्रीन्दोः साम्यमिन्दुना ? ।
यद् दत्ते वसुधामेष, सुधामेवापरः पुनः ॥३१॥
वृद्धिं न्यग्रोधशाखीव, स प्राप्नोति यथा यथा ।
क्षमालङ्करणः केषां, नाश्रयः स्यात् तथा तथा ? ॥३२॥
षड्भिरेव गुणेर्येन काऽपि कीर्तिपटी कृता ।
वसुन्धरा धराऽम्भोधिसहिता पिहिता यया ॥३३॥

---

१. **यस्य** प्र० ॥ २. **शौर्येण, मा°** मु० ॥ ३. **यल्ल°** मु० ॥ ४. **तत्** मु० ॥

मन्ये मनसि साधूनां, यो वसत्यनुवासरम् ।
यदनुक्तोऽपि जानीते, विधत्ते च तदीप्सितम् ॥३४॥

अहङ्करोति नात्मानं, त्वङ्करोति न सद्गुरून् ।
यः पुनः प्रधनारम्भे, हुङ्करोति विरोधिनः ॥३५॥

दयिता **ललितादेवी**, यस्य सर्वाङ्गहारिणी ।
अर्धाङ्गहारिणीं पत्युः, पार्वतीं हसतीव या ॥३६॥

तस्मादमात्यजीमूतात्, सुक्षेत्रेऽस्मिन् सुताङ्कुरः ।
जयसिंहाह्वयः सोऽयं, बालोऽपि फलितः सताम् ॥३७॥

पूर्वे सर्वेऽपि तार्यन्ते, निस्तार्यन्ते तथाऽर्थिनः ।
एतेन यस्य पोतेन, प्रतार्यन्ते न तु प्रजाः ॥३८॥

§§ **तेजःपालः** पुनस्तेषु, सोदरेषु लघुः किल ।
निजप्रभुप्रसादेन, गुरुणाऽपि न लङ्घ्यते ॥३९॥

छन्दःशास्त्रे श्रुताऽस्माभिर्लघुताऽपि क्वचिद् गुरोः ।
तस्मिन् बन्धुजने दृष्टा गुरुताऽस्य लघोरपि ॥४०॥

अश्वराजात्मजावेतौ, नासत्यावमृतौषधैः ।
सम्प्रति प्रतिकुर्वाते, सर्वमप्यातुरं जगत् ॥४१॥

§§ अमी सुमनसस्तेन, स्पर्धन्तामुद्धताः कथम् ? ।
सोऽपि सद्बुद्धिना येन, जितः सुमनसां गुरुः ॥४२॥

अपूर्वं तस्य वैदुष्यं, यद् दिक्पालैः स्वभूभुजा ।
समानैर्दशभिः सार्धं, मेने सन्ध्यक्षराणि यः[1] ॥४३॥

शुभस्वभावमालोके, लोकेऽस्मिन्नेकमेव तम् ।
यदुक्तं तत् करोत्येव, यत् कृतं तन्न वक्ति यः ॥४४॥

उपकृत्य[2] कृती पुंसां, वित्ते तेषां न केवलम् ।
अपि यः स्तुतिलज्जायां, सचिवेन्दुर्गतस्पृहः[3] ॥४५॥

उपकर्ता सतामन्यैरुपकारयिता च यः ।
हरते हि मरुत् तापं, हारयत्यपि वारिदैः ॥४६॥

---

१. **यत्** मु० ॥ २. °**कृत्ये** मु० ॥ ३. °**सचिवो दुर्ग**° मु० ॥

वात्ययेवोन्नतिं नीतः, श्रिया तृणसमः पुमान् ।
क्षमां त्यजति न त्वेष, शिखरीवोदयन्नपि ॥४७॥
अपूर्वं मन्त्रिमाणिक्यं, **चाणक्य**[१]मिह मन्महे ।
वसुधावलये येन, सदानन्दोदयः कृतः ॥४८॥
§§ यद्यप्य**नुपमा** नाम, प्रेयसी तस्य मन्त्रिणः ।
मूर्त्या तथापि मन्येऽहमेनां मेनाङ्गजामिव ॥४९॥
लावण्यसिंह[२]नामानं, सा लावण्यवतंसिता ।
तनयं जनयामास, विनयावर्जितप्रजम् ॥५०॥

[वस्तुपाल-तेजःपालयोः मन्त्रिमुद्रार्पणम्]

§§ भूमिभर्तुरथ कर्तुमिच्छतस्तस्य सत्पुरुषसङ्ग्रहं श्रिये ।
एकदा हृदयमागताविमौ, दीप्तशीतकरणाविवाम्बरम् ॥५१॥
तद्गुणान् निपुणया मनीषिणामग्रणीर्धिषणया विमृश्य सः ।
आजुहाव च समागतौ च तौ, कार्यसिद्धिरविलम्बिनी सताम् ॥५२॥
तत्र तौ ददृशतुः शतक्रतुप्रायमायतभुजं महीभुजम् ।
सानुजं च सचिवं स दृष्टवानर्थजुष्टमिव धर्ममग्रतः ॥५३॥
तावुपायनमुपायपण्डितौ, मण्डितौजसिकपद्धतेः पुरः ।
उ[३]द्गणय्य चरणद्वयं मुदा, तस्य वीरतरणेः प्रणेमतुः ॥५४॥
तेन वेनतनयानुकारिणा, कर्तुमात्मकरणाधिकारिणौ ।
सप्रसादवदनेन सादरं, सोदरौ समुपवेशिताविमौ ॥५५॥
तस्य निर्दलितभूरिभूभृतः, स्व[४]र्पतिप्रतिकृतेः कृतासनौ ।
अश्वराजतनुजौ रराजतुस्तौ सुरा-ऽसुरगुरूपमौ पुरः ॥५६॥
एतयोर्विनयनम्रमस्तकन्यस्तसम्पुटितपाणिपद्मयोः ।
निर्ममे समदशत्रुदन्तिनामङ्कुशः स कुशलानुयोजनम् ॥५७॥
नीलनीरदरवानुवादिना, नादयन्नथ दिशः स्वरेण सः ।
तौ पुनश्चरितचातकव्रतौ, वक्तुमारभत मारसन्निभः ॥५८॥

---

१. **चाणिक्य°** वा० ॥ २. **°सिनम्** मु० ॥ ३. **उड्डुण°** प्र० ॥ ४. **स्वःष्पति** वा० । **स्वःपति°** मु० ॥

§§ आकृतिर्गुणसमृद्धिशंसिनी, नम्रता कुलविशुद्धिसूचिका ।
वाक्क्रमः कथितशास्त्रसङ्क्रमः, संयमश्च युवयोर्वयोऽधिकः ॥५९॥

श्लाध्यतां कुलमुपैति पैतृकं, स्यान्मनोरथतरुः फलेग्रहिः ।
उन्नमन्ति यशसा सह श्रियः, स्वामिनां च पुरुषैर्भवादृशैः ॥६०॥

यौवनेऽपि मदनान्न विक्रिया, नो धनेऽपि विनयव्यतिक्रमः । 5
दुर्जनेऽपि न मनागनार्जवं, केन वामिति नवाकृतिः कृता ? ॥६१॥

आवयोऽस्तु पितृ-पुत्रयोर्महानाहितः क्षितिभरः पुरद्रुहा ।
तद् युवां सचिवपुङ्गवावहं[१], योक्तुमत्र युगपत् समुत्सहे ॥६२॥

विद्युदञ्चलचलाचलां[२] श्रियं, सन्निवेश्य सचिवेषु साधुषु ।
सम्प्रहारभरसम्भृतश्रमाः, शेरते सुखममी क्षमाभुजः ॥६३॥ 10

येन केन[३] च सुधर्मकर्मणा, भूतलेऽत्र सुलभा विभूतयः ।
दुर्लभानि सुकृतानि तानि यैर्लभ्यते पुरुषरत्नमुत्तमम् ॥६४॥

मत्पितुर्भुजयुगेन संयुगादाहृतां जितयुगश्रिया श्रियम् ।
अक्षरक्षणविचक्षणौ[४] युवां, नित्यमेधयतमिद्धया धिया ॥६५॥

इत्युदीर्य भुजवीर्यशालिना, मुद्रिता दशनचन्द्रिकाऽमुना । 15
वस्तुपालवदनारविन्दतः, स्यन्दते स्म मधु वाग्मयं[५] ततः ॥६६॥

§§ देव ! सेवकजनः स गण्यते, पुण्यवस्तु गुणवस्तु चाग्रणीः ।
यः प्रसन्नवदनाम्बुजन्मना, स्वामिना मधुरमेवमुच्यते ॥६७॥

सप्रसादवदनस्य भूपतेर्यत्र यत्र विलसन्ति दृष्टयः ।
तत्र तत्र शुचिता कुलीनता, दक्षता सुभगता च गच्छति ॥६८॥ 20

जायते जलदवृन्दवृष्टिभिः, शाखिनां[६] सफलता शनैः शनैः ।
तुष्यतां क्षितिभृतां नु दृष्टिभिस्तत्क्षणादपि नृणां फलोदयः ॥६९॥

नास्ति तीर्थमिह पार्थिवात् परं, यन्मुखाम्बुजविलोकनादपि ।
नश्यति द्रुतमपायपातकं, सम्पदेति च समीहिता सताम् ॥७०॥

---

१. °**वयं, यो**° मु० ॥ २. °**चलश्रि**° वा० मु० ॥ ३. **केनचन धर्म**° प्र० ॥
४. व्यवहार **प्र० टि०** ॥ ५. **वाङ्मयं** वा० मु० ॥ ६. °**नां फललता** प्र० ॥

जीवनाय मनुजन्मनामिह, भ्रान्यतामथ कदापि स प्रभुः ।
त्वादृशो भवति भाग्ययोगतो, वेत्ति यः सदसतां यदन्तरम् ॥७१॥

§§ किन्तु विज्ञपयिताऽस्मि किञ्चन, स्वामिना तदवधार्यतां हृदा ।
न्यायनिष्ठुरतरा गिरः सतां, श्रोतुमप्यधिकृतिस्तवैव यत् ॥७२॥

सा गते शुभभयी युगत्रयी, देव ! सम्प्रति युगं कलिः पुनः ।
सेवकेषु न कृतं कृतज्ञता, नापि भूपतिषु यत्र दृश्यते ॥७३॥

ते राजानः स्वर्गताश्चक्रिरे यैर्वीरैर्वैरिरक्ष्मापतीनां[1] प्रबन्धाः ।
तेऽपि प्राप्तास्तत्र सन्मन्त्रिणो ये, श्लोकांस्तेषां शोधयन्ति स्म शुद्धाः ॥७४॥

दृष्टिर्नष्टा भूपतीनां तमोभिस्ते लोभान्धान् साम्प्रतं कुर्वतेऽग्रे ।
यैर्नीयन्ते वर्त्मना तेन यत्र, भ्रश्यन्त्याशु व्याकुलास्तेऽपि तेऽपि ॥७५॥

न सर्वथा कश्चन लोभवर्जित[2]ः, करोति सेवामनुवासरं विभोः ।
तथापि कार्यः स तथा मनीषिभिः, परत्र बाधा न यथाऽत्र वाच्यता ॥७६॥

पुरस्कृत्य न्यायं खलजनमनादृत्य सहजा-
नरीन् निर्जित्य श्रीपतिचरितमाश्रित्य च यदि ।
समुद्धर्तुं धात्री[3]मभिलषसि तत् सैष शिरसा,
धृतो देवादेशः स्फुटमपरथा स्वस्ति भवते ॥७७॥

सचिववचनमेतच्चेतसा सोत्सवेन, क्षितितलतिलको[4]ऽयं कर्ण्यमाकर्ण्य सम्यक् ।
अकृत कनकमुद्राकान्तिकिञ्जल्कसान्द्रं, करसरसिजयुग्मं मन्त्रियुग्मस्य तस्य ॥७८॥

अवनिपतिरनेन भूरिधाम्ना, सचिवयुगेन चिराद् विराजमानः ।
पतगपतिरिवारिनागनाशं, जनयति पक्षयुगेन संयुगे सः ॥७९॥

इति श्रीगूर्जरेश्वरपुरोहितश्रीसोमेश्वरदेवविरचिते कीर्त्तिकौमुदीनाम्नि महाकाव्ये मन्त्रि[5]प्रतिष्ठा नाम तृतीयः सर्गः ॥३॥

● ● ●

---

१. **°वीरक्ष्मा°** वा० मु० ॥ २. **°र्जितं** वा० ॥ ३. **धात्रीं समभिलषसि तच्छैष** वा० ॥ ४. **°ऽयं कृत्स्नमा°** मु० ॥ ५. **मन्त्रिस्थापना नाम** वा० । **मन्त्रिस्थापनो नाम** मु० ॥

चतुर्थः सर्गः ॥

[वस्तुपालस्य मन्त्रित्वावदाताः]

श्री**वीरस्य** धरोद्धारधुरीणस्योपधारणम् ।
चक्रतुः सचिवावेतौ, पादौ सुरगिरेरिव ॥१॥
ताभ्यां कल्याणरूपाभ्यां[१] मन्त्रिभ्यामधिकाधिकम् ।
नृपाखण्डलराज्यश्रीः, कुण्डलाभ्यामिव व्यभात्[२] ॥२॥
न्यायं निवेशयन्नुर्व्यां, निर्व्याजः[३] स्वजनः सताम् ।
स्तम्भतीर्थं जगाम श्री**वस्तुपालो** विलोकितुम् ॥३॥
स्तम्भतीर्थे स्थितस्तीर्थप्रभाव इव मूर्तिमान् ।
केषां मुमोष नो दोषमीप्सितानि ददौ च यः ॥४॥
तमन्यमिव सश्रीकं, समुद्रमवलोकयन् ।
ईर्ष्ययेव पयोभङ्गैर्भ्रूभङ्गं विदधेऽम्बुधिः ॥५॥
कोऽप्यपूर्वः समुद्रोऽयमपापः पृथिवीतले ।
यस्मात् प्रसरति स्वादुरसपूरा सरस्वती ॥६॥
§§ प्रविवेश पुरो तत्र, स पश्चान्मन्त्रिसत्तमः ।
तस्याऽऽगमे तु पौराणां, प्रमोदः प्रथमं हृदि ॥७॥
हट्टे हट्टे पट्टोत्तम्भस्तोरणं च गृहे गृहे ।
पुरुषे पुरुषे प्रीतिः सम्प्राप्ते तत्र मन्त्रिणि ॥८॥
धान्यैर्धन्यमिव क्षेत्रं, फलैरिव घनं वनम् ।
सरः पूर्णमिवार्णोभिस्तेनाऽभूच्चारु तत् पुराम् ॥९॥

---

१. °**रूपिभ्यां** मु० ॥ २. **व्यधात्** मु० ॥ ३. °**जः सुमनः** वा० । °**जः सुजनः** प्र० ॥

§§ क्रूरैर्ग्रहैरिवाऽऽक्रम्य, मुक्तमन्यैर्नियोगिभिः ।
प्रीणात्येष पुरं मन्त्री, नक्षत्रमिव चन्द्रमाः ॥१०॥
पुरं[1] रोगैरिव ग्रस्तमपरैरधिकारिभिः ।
सद्वैद्य इव तन्त्रज्ञो, मन्त्री प्रतिकरोति यः ॥११॥[2]
केनाऽप्यन्येन या चक्रे, सतां पीडाऽधिकारिणाम् ।
वार्यते **वस्तुपालेन**, सा सम्प्रत्यधिकारिणा ॥१२॥

§§ प्रत्यावृत्तिः कृतस्येव, कलेरिव गलग्रहः ।
बलेः पुनरिवोत्थानं, स मेने सुमनःशतैः ॥१३॥
निशासु नीचसम्भोगसम्भूतधनकामना ।
सत्यत्र मन्त्रिमाणिक्ये, गाणिक्येनापि तत्यजे ॥१४॥
सर्वत्रोच्छ्वसितं सद्भिः, खलानां म्लानमाननैः ।
निराकृतदुराचारं, व्यापारं तत्र तन्वति ॥१५॥
सांयात्रिकजनो येन, कुर्वाणो हरणं नृणाम् ।
निषिद्धस्तदभूदेषु, धर्मोदाहरणं भुवि ॥१६॥
स्पृष्टा-ऽस्पृष्टनिषेधाय, विधायाविधिवेदिकाम् ।
पुरेऽस्मिन् वारितस्तेन, तक्रविक्रयविप्लवः ॥१७॥

§§ धात्रा स्थानेषु भग्नेषु , ताम्यतामाश्रय सताम् ।
सद्वंशः सद्गुणश्चायं, पटावास इवाभवत् ॥१८॥
स्वामिना सप्रसादेन[3], पाणिर्यद्यपि मुद्रितः ।
तथाऽप्युन्मुद्रितस्तस्य, वित्तविश्राणनक्षणे ॥१९॥
स्निग्धैः सम्भाषणैरेव, यस्य द्रविणवर्षिणः ।
अर्थिनामुपशाम्यन्ति, दौःस्थ्यनिःश्वासवायवः ॥२०॥
स्थानभ्रष्टस्य यः साधोराधारः सारवत्तया ।
जटाजूटः सुरतः स्रो[त]प्रवाहस्येव शाम्भवः ॥२१॥
लोकेऽस्मिन्नवमन्वाने, जाने वैराग्यमागताः ।
सरस्वत्यास्पदं तीर्थमिव यं शिश्रियुर्गुणाः ॥२२॥

---

१. **तद् वैद्य** प्र० वा० ॥ २. **°रिण** प्र० मु० ॥ ३. **सत्प्रसा°** मु० ॥

§§ महतां[1] वर्त्तमानानां वित्तेनोपकरोति यः ।
स्वर्गतानां जरत्[2]पूर्तकीर्तनोद्धरणेन तु ॥२३॥
प्रासादास्तेन देवानामुद्धृताः कारिताश्च [3]ये ।
नवत्वमेव विख्यातमसङ्ख्येष्वपि [4]तेष्वभूत् ॥२४॥
यन्न्यूनं यत्र यन्नष्टं, यस्तत्र तदचीकरत् ।
उत्पत्तिरुत्तमानां हि, रिक्तपूरणहेतवे ॥२५॥
अकल्पय[5]दनल्पानि, देवेभ्यः काननानि यः ।
हरनेत्राग्नितापस्य, यत्र न स्मरति स्मरः ॥२६॥
रम्भासम्भावितैर्यस्य, वनैर्वृषनिषेवितैः ।
मनोज्ञसुमनोवर्गैः, स्वर्गसौन्दर्यमाददे ॥२७॥
सङ्गृहीतानि हारीत-शुक-चित्रशिखण्डिभिः ।
धर्मशास्त्रसधर्माणि, यस्योद्यानानि रेजिरे ॥२८॥
दर्शयन् सुमनोभावं, श्रीमत्तामतुलामयम् ।
काननानां स्वबन्धूनां, स्वबन्धूनामिवाऽकरोत् ॥२९॥
सरांसि राजहंसालीशालीन्ययमचीखनत् ।
तेनैव तुल्यता येषां, स्यादस्ताघतया तया ॥३०॥
आददानाः पयःपूरं, यत्कासारेषु कासराः ।
विराजन्तेतरां पारावारेष्विव पयोधराः ॥३१॥
अकारयदयं वापीरपापीयः क्रियारतः ।
सुधाया अपि माधुर्यं, यज्जलैर्गलहस्तितम् ॥३२॥
ताः प्रपाः कारितास्तेन, यदीयं पिबतां पयः ।
तृप्यन्त्यास्यानि पान्थानां, न रूपं पश्यतां दृशः ॥३३॥
भवार्णवतरी **ब्रह्मपुरी** येनात्र निर्ममे ।
यस्यां गायन्ति सामानि, नरा नार्यस्तु [6]तद्यशः ॥३४॥

---

१. **°तां विद्यमाना°** मु० ॥ २. **°रत्कीर्तिकी°** वा० ॥ ३. **ते** प्र० वा० ॥ ४. **येष्व°** प्र० ॥ ५. **°दनेकानि** मु० ॥ ६. **यद्यशः** वा० ॥

स्फुटं वेष्टयता शुभ्रैः, कीर्तिकूटैः पटैरिव ।
दशाऽपि ग्राहिता येन, दिशः श्वेताम्बरव्रतम् ॥३५॥
येन पौषधशालास्ताः, कारितास्तारितात्मना ।
मध्ये श्वेताम्बरैर्यासां, विशुद्धिः सुधया बहिः ॥३६॥
यस्य पौषधशालासु[1], यतयः संवसन्ति ते ।
सदा येषामदाराणामात्मभूसम्भवः कुतः ? ॥३७॥
ज्ञानाख्यं यस्य तच्चक्षुर्वाचांदेवी ददे मुदा ।
नित्यं येनैष धर्मस्य, गतिं सूक्ष्मामपीक्षते ॥३८॥
अयं जगति मध्यस्थः, स्पष्टं सृष्टिकृता कृतः ।
धर्माध्वानस्तदेतस्य, स्थिताः सर्वेऽपि तावति ॥३९॥
नानर्च भक्तिमान् **नेमौ**, नेमौ शङ्कर-केशवौ ।
जैनोऽपि यः सवेदानां, दानाम्भः कुरुते करे ॥४०॥
लभन्ते लोकतः[2] पापाः, शापानन्ये नियोगिनः ।
अधिकारमधिक्कारममात्यः पात्यसौ पुनः ॥४१॥

[सिंहनराजस्य गूर्जरदेशोपरि अभियोगः]

§§ अथ **गूर्जरराज**राज्यलक्ष्मीं, रमणीयां चरचक्षुषा निरीक्ष्य ।
पृतनां द्रुतमादिदेश दूतीमिव तत्सङ्ग्रहणाय **दक्षिणेन्द्रः** ॥४२॥
श्रुत[3]**सिङ्घन**सैन्यसिंहनादप्रसरं[4] **गूर्जरराज**राजधानी ।
हरिणीव हरिन्मुखावलोकं, चकितान्तःकरणा मुहुश्चकार ॥४३॥
गृहमारभते न कोऽपि कर्तुं, कुरुते कोऽपि न सङ्ग्रहं कणानाम् ।
स्थिरतां क्वचनापि नैति चेतः, परचक्रागमशङ्कया प्रजानाम् ॥४४॥
अवधीरितधान्यसञ्चयानां, बहुमानः शकटेषु मानवानाम् ।
विपदामुदये हि दुर्निवारे, शरणं चक्रभृदेव देहभाजाम् ॥४५॥
समुपैति यथा यथा समीपं, रिपुराजध्वजिनी मदात् तदानीम् ।
परतः परतस्तथा तथाऽसौ, जनता जातभयोच्छ्रया प्रयाति ॥४६॥

---

१. °वः **कथम्** ? प्र० । अत्र कथंपदोपरि प्र० आदर्शे **कुतः** इति टिप्पणी कृता वर्त्तते ॥ २. **लोभतः** वा० मु० ॥ ३. **श्रीसिङ्घन°** प्र० ॥ ४. °राद् **गू°** प्र० ॥

§§ तदवेत्य जवेन **यादवेन्दो**र्बलमागच्छदतुच्छवीरवर्गम्[१] ।
भृकुटीकुटिलं चकार कोपादलिकं श्री**लवणप्रसाददेवः** ॥४७॥

उपकण्ठमकुण्ठविक्रमस्य, स्फुरदुस्रप्रसरा[२] हरिण्मयी स्रक् ।
शुशुभेऽस्य **चुलुक्यभूप**लक्ष्म्या[३], भयवत्या निहितेव बाहुवल्ली ॥४८॥

परिपन्थिवरूथिनीं[४] प्रभूतां, स नृपस्तुच्छपरिच्छपरिच्छदोऽप्यगच्छत् । 5
बलिनाऽप्यरिणा रणप्रवृत्तौ, सुभटानां हि पदानि सम्मुखानि[५] ॥४९॥

बलवारिधिराजगाम शत्रोरुप**तापी**तटमुर्वरोपतापी ।
रभसादभिधावति स्म **वीरः**, स **मही**तीरमहीनबाहुशक्तिः ॥५०॥

प्रचुरं तदरातिराजचक्रं, तदजय्यं च बलं **चुलुक्यभर्तुः** ।
विमृशन् बहुशोऽपि सन्दिहानो, न जनो निश्चिनुते स्थितिं गतिं वा ॥५१॥ 10

रिपुसैन्यनिवेशभूः प्रजानां, विदिताऽभूदनिवेदिताऽपि दूतैः ।
गगनाङ्गणगाहनोल्बणैस्तज्ज्वलितग्रामसमूहधूमकूटैः ॥५२॥

भृगुकच्छमहीमहीनसस्यां, चरतस्तानचिरेण वृष्णिवर्गान् ।
न बहूनपि दुर्जयानजय्यः, समरेऽमन्यत वीरकेसरी सः ॥५३॥

प्रसरत्यथ मत्सरप्रबन्धे, द्रुतमेकेन रणोल्बणं कृपाणम् । 15
अपरेण सुतं करेण **वीरं**, सहसा संयति यान्तमेष दध्रे ॥५४॥

[चतुर्णां मरुभूपानां लाट-गोद्रहनृपयोश्च गूर्जरत्रोपर्यभियोगः]

§§ क्षितिपान्तरविग्रहप्रसक्तौ, पितृ-पुत्रावथ विग्रहीतुमेतौ ।
विदितावसरैश्चिराच्चतुर्भि**र्मरुभूपैः** सहसोपचक्रमाते ॥५५॥

उभयोरनयोश्चतुर्भिरेभिर्विगृहीतिर्विहिताऽथ साऽपि पृष्ठे । 20
इयतैव बुधैर्विभवनीयं[६], सुभटत्वं मृधमूर्ध्नि यस्य यावत् ॥५६॥

§§ अथ **गोद्रह-लाट**देशनाथौ, **मरु**नाथैर्निभृतं निबद्धसन्धी ।
विधुरे परिहृत्य तत्र मित्रद्वितयं तत्कटकादुपेयतुस्तान्[७] ॥५७॥

---

१. **°रगर्वम्** मु० ॥ २. **°रा हिरण्म°** मु० ॥ ३. **क्ष्म्या, वलयत्या** वा० ॥ ४. **°विरू°** प्र० वा० ॥ ५. **सन्मुखा°** प्र० वा० ॥ ६. **°र्विबोधनी°** मु० ७. **यत्क°** मु० ॥

असतोरबलं तयोः सतोर्वा, सबलं स्वं मनुते स्म नैष वीरः ।
जलधिर्विगतैरुपागतैः स्यान्न हि भिद्योद्ध्यजलैः क्षयी चयी वा ॥५८॥

§§ पुरतो यदि **सिङ्धनस्य** सैन्यं, यदि पृष्ठे **मरुभूभुजश्च** तौ च ।
न बभूव तयोरचिन्त्यशक्त्योर्मुखरागस्य विपर्ययस्तथाऽपि ॥५९॥

पुरतः सरतो **यदु**प्रवीराननुगच्छन् समरे करीव[२] मत्तः ।
व्यथितः प्रतिपार्थिवैः स पश्चात्, सपदि व्याववृते नृपः सकोपः ॥६०॥

जगति ज्वलिताखिलप्रदेशः, प्रचुरीभूतमलिम्लुचप्रचारः ।
स परस्परविग्रहो ग्रहणामिव तेषामभवन्नरेश्वराणाम् ॥६१॥

§§ अवलोक्य **चुलुक्यपार्थिवौ** तौ, विपरीतैर्बहुभिर्नृपैः परीतौ ।
खर-शीतकराविवाम्बुवाहैर्जनतेयं मनुते स्म दुर्दिनं तत् ॥६२॥

वलितेऽपि **चुलुक्यपार्थिवे**ऽस्मिन्, न कृतं तैर्**यदु**भिः पुरः प्रयाणम् ।
हरिणैरनुगम्यते न मार्गो, हरिणा तत्क्षणमाश्रितोज्झितोऽपि ॥६३॥

हरितं परिहृत्यं चन्दनाद्रेरथ गन्तुं हिमभूभृतः प्रवृत्तः ।
अभवल्**लवणप्रसाद**शूरः, प्रसरत्तीव्रतरप्रतापरौद्रः ॥६४॥

सहजा इति येषु बन्धुबुद्धिः, प्रथमाऽभूदथ तान् विकारकर्तॄन् ।
षडपि द्विषतो विमृश्य जेतुं, नृपवीरः स पुनश्च[३]कारयोगम् ॥६५॥

[वस्तुपालस्य भेदनार्थं शङ्खराजेन दूतस्य प्रेषणम्]

§§ प्रसृतेऽथ महीक्षितां[४] विरोधे, क्षयसन्धाविव **सिन्धुराजसूनुः** ।
प्रणिधिं प्रजिघाय मन्त्रिणेऽस्मै, तृणवद् विश्वमपि स्मयेन पश्यन् ॥६६॥

चुलुकोद्भवभूपतेरमात्यं, भयकालेऽपि निराकुलं तमेत्य ।
प्रणिधिः प्रणिपत्य च प्रवीणो, विनयच्छन्नमदामुवाच वाचम्[५] ॥६७॥

§§ सुभटैरपरैर्विमुक्तमस्त्रं, समरोर्वीषु य एक एव धत्ते ।
अथवा भुवने निराश्रयाणां, शरणं किन्नु तथाविधैर्विनाऽस्तु ? ॥६८॥

दलितेऽपि दले स्थितः समित्यां, **यदु**भिर्यो बहुभिर्धृतः कथञ्चित् ।
हृदयेषु गुणार्जितेषु तेषामपरेषामपि[६] विश्रमं जगाम ॥६९॥

---

१. °**हि नद्योघजलैः** प्र० । भिद्य उद्ध्य इति एतन्नामानौ द्वौ महानदौ ॥ २. °**व सत्तमः** । **व्य**° वा० ॥ ३. **पुनश्च**° मु० ॥ ४. **महीभृतां** मु० ॥ ५. °**यच्छिन्न**° वा० ॥ ६. **तेष्वऽप**° वा० ॥

विधृतेऽपि सुतेऽत्र[१] तत्सवित्री, न सपत्राकृतमानसा तथाऽभूत् ।
समरै[२] हि भयङ्करेऽपि व्यक्तः, समसत्त्वेन न येन[३] लज्जिताऽसौ ॥७०॥
अवलोकितमात्र एव गुप्तेर्यदुसिंहेन[४] विमोच्य **सिङ्घ्नेन** ।
निदधे भुजपञ्जरे स्वयं यः, क्व लभन्ते गुणिनो हि न प्रतिष्ठाम् ? ॥७१॥
विधुरेऽपि न मुञ्चते निजं यः, कुलधर्मं च कुलान्वयप्रदीपः । 5
स यदाह मदाननेन **शङ्खः**, शृणु तन्मन्त्रिशिरोमणे ! स्वपथ्यम् ॥७२॥ कुलकम् ॥

§§ विषमेऽपि कथं स[५] कृत्यमार्गे, स्खलतु **श्रीलवणप्रसादपुत्रः** ? ।
प्रददाति पदे पदे प्रबुद्धः, सचिवो यस्य भवान् करावलम्बम् ॥७३॥
निपुणोऽसि गुणेषु षट्सु जाने, पुनरेषा तव धीरता कुतस्त्या ? ।
व्यसने समुपस्थितेऽपि भर्तुर्यदशङ्कः[६] कुरुषेऽधिकारमेवम् ॥७४॥ 10
अयि[७] ! वेत्ति भवानपीदृशं यत्, पितृभुक्तिर्मम **पत्तनं** यदेतत् ।
स्वधनग्रहणार्थमागतोऽहं, समयज्ञोऽसि तदर्प्यतामिदं मे ॥७५॥
यदि सम्प्रतिपत्तिरस्ति चित्ते, नगरस्यास्य नियोगवासना च ।
प्रणम द्रुतमेत्यतत् प्रसन्ने, मयि दूरे न तवाधिकारमुद्रा ॥७६॥
अपरोऽपि विधास्यतेऽधिकारी, नगरे कश्चन पैतृके मयाऽस्मिन् । 15
भजसे यदि मां ततः स्थिरैव, त्वयि मुद्राऽस्तु गुणाः प्रियाः प्रभूणाम् ॥७७॥
अथ चेतसि[८] किञ्चिदन्यथा ते, स्थितमास्ते तदपि प्रियङ्करं नः ।
यदसाध्यविरोधिसाधनाय, प्रतिभूरेष[९] ममास्ति खड्गदण्डः ॥७८॥
अवलेपमलीकमाश्रितो यः, प्रभुमल्पार्थिनमन्यथा[१०] करोति ।
कुपितेन स तेन दण्ड्यमानः, सह जीवेन ददाति वित्तजातम् ॥७९॥ 20

[सिन्धुराजदूतं प्रति वस्तुपालस्य प्रतिवचः]

§§ अथ स व्यथितोऽपि तद्वचोभिर्न विकारं प्रकटीचकार मन्त्री ।
मलिनत्वमुपैति वातनुन्नैर्न रजोभिः सुरवाहिनीप्रवाहः ॥८०॥
जगदे जगदेकबन्धुनैवं, सचिवेनाऽपि[११] सरद्वचाः स चारः ।
भवताऽभिहितं यदात्मभर्तुश्चरितं तन्न चमत्करोति कस्य ? ॥८१॥ 25

---

१. **°रेऽपि भ°** वा० मु० ॥ २. **°पि वक्तुः** मु० ॥ ३. **सिंहने°** वा० ॥ ४. **°तिषाः** वा० ॥
५. **स सत्य°** मु० ॥ ६. **°ङ्कः पुरुषाधिकारमेकः** मु० ॥ ७. **अपि** मु० ॥ ८. **°रोधसा°** वा० मु० ॥
९. **°भूरस्ति ममैष स्व°** मु० ॥ १०. **°मभ्यर्थि°** मु० ॥ ११. **°नापि सर°** मु० ॥

तरणेरिव **सिन्धुराजसूनो**र्महसा दुष्प्रसहेन शुष्कदेहम्[१] ।
दहति स्म सुखेन **लक्ष्मदेव**द्रुममुच्चैरपि **यादवेन्द्र**दावः ॥८२॥

समरैकरतेरमुष्य सत्त्वस्तुतिकोलाहल**काहला**निनादैः ।
श्रुतिमार्गमुपैति मर्त्यलोके, सुभटानामभिधाऽपि[२] नापरेषाम् ॥८३॥

विपरीतमतित्वमस्य मन्ये, यदसावर्थयते पुरं[३] तदेतत् ।
हयसैन्यसहायतोऽपि **सिंहा**[४]न्नृपसिंहेन विगृह्य यद् गृहीतम् ॥८४॥

बहुभिः सह योद्धुमक्षमं मे, मनुते स्वामिनमेष तन्मृषैव ।
ननु[५] निश्चलनिश्चयस्य पुंसस्त्रिदशा यान्ति सहायतां क्रियासु ॥८५॥

बकपाटकचेष्टितं[६] न दृष्टं, न च **सिद्धेश्वर**सन्निधानयुद्धम् ।
किमनेन मनस्विनो यदस्य, क्षितिमाकाङ्क्षति लीलयैव लब्धुम् ? ॥८६॥

तनयः पितृवित्तमर्हतीति, व्यवहारः पुरुषान्तरेषु युक्तः ।
परसम्पदपेक्षिणां नृपाणां, स कृपाणे न कृतः पुनः प्रमाणम् ॥८७॥

तदुपेहि पतिं स्वमेवमस्मद्वचसा ब्रूहि च देव ! वेत्सि सर्वम् ।
अवलेपमिमं[७] विमुञ्च नो चेदयमस्मि त्वमतो[८] विचार्य कुर्याः ॥८८॥

श्रुत्वा वचः सचिवचक्रशतक्रतोस्तद्, भूयोऽप्यभाषत रुषा परुषाक्षरं सः ।
आः ! किं ब्रवीषि मदमन्दमतिस्त्वमेवं ?, देवस्य तस्य नियतं न हि वेदिताऽस्ति ॥८९॥

कुर्वाणस्त्वयि शस्त्रधारणमसावस्मत्पतिर्लज्जते,
येनैकेन रणाङ्गणेऽवगणितः सेनाघनः **सिङ्घनः** ।
तत् ते चेतसि चेद् विचारकणिका काऽप्यस्ति तन्मुच्यतां,
मानोऽयं नयवेदिनाऽथ भवता वर्त्मेदमा[९]मुच्यताम् ॥९०॥

अथ सचिवमवश्यमाहवाय, प्रवणमतिं मतिमानयं विदित्वा ।
पवन इव वनोन्मुखं कृशानुं , विभुमभिषेणनवाञ्छमभ्यगच्छत् ॥९१॥

इति श्रीगूर्जरेश्वरपुरोहितश्रीसोमेश्वरदेवविरचिते कीर्त्तिकौमुदीनाम्नि महाकाव्ये दूतसमागमनो नाम चतुर्थः सर्गः ॥४॥

---

१. °**देहः** वा० ॥ २. °**धायिनां परे**° मु० ॥ ३. **यदैत**° वा० ॥ ४. **सिंहनादान्न**° वा० ॥ ५. °**नु निश्चयनिश्चलस्य** वा० मु० ॥ ६. °**स्विना यदीशक्षिति**° प्र० ॥ ७. °**पममुं वि**° मु० ॥ ८. **त्वमितो** मु० ॥ ९. **वर्मेदमा**° वा० मु० ॥

पञ्चमः सर्गः ॥

[सिन्धुराजेन साकं गूर्जरेश्वरस्य संग्रामः]

§§ कथितारिविचारेण, चारेण प्रेरितस्ततः ।
सिन्धुराजात्मजः सिन्धुर्वायुनेवोदजृम्भत ॥१॥
कुपितः करवालेन, **सिन्धुराजाङ्गभूर्**बभौ ।
कल्पान्तविप्लुतः शम्भुः, कृतान्तेनेव सङ्गतः ॥२॥
भृकुटीघटना भाले, तस्य भाति स्म भीषणा ।
त्र्यक्षचक्षुर्यया जिग्ये, युगान्तोद्वान्तपावकम् ॥३॥
रुषा स्मितमुखः **शङ्खः**, शङ्खपाणिसमच्छविः ।
नाभवद् भीतये कस्य सितविद्युदिवाम्बुदः ? ॥४॥
स प्रतस्थे हयोदस्तैः परागपटलैर्घनैः ।
प्रावृषं राजहंसानामकाले कल्पयन्निव ॥५॥
केकिपत्रमयच्छत्रच्छन्ना[१] तस्य पताकिनी ।
जङ्गमोद्यानलेखेव, दोःस्थिताया जयश्रियः ॥६॥
झटित्यागत्य साटोपो, **वटकूप**सरस्तटे ।
व्याचष्ट पटहोद्घोषैर्द्विषामेष स्वमागतम् ॥७॥
§§ निस्वाननिस्वनानस्य, स्वकर्णाभ्यर्णमागतान् ।
उदस्थभृकुटीभङ्ग्या[२], मन्त्री प्रत्युदगादिव ॥८॥
मन्त्री यद्यपि गाम्भीर्याद्, भावं नाऽऽविश्चकार तम् ।
तथाप्येष कृतोत्थानैर्व्यक्तीभूतः शिरोरुहैः ॥९॥

---

१. **केतुप°** मु० ॥ २. **उदस्त्रभृ°** मु० ॥

सन्नद्धसैनिकः **शङ्खो**, भिन्नशङ्ख इव द्विपः ।
सङ्गरावेशदुर्वारः, सञ्चचार शनैः शनैः ॥१०॥
[[1]आविष्ट इव राधेयवधोग्रेण किरीटिना ।
स तदा सचिवश्चापमाममर्श मुहुर्मुहुः ॥]
स **चौलुक्यनृपा**मात्यः, सञ्जरत्यरिसञ्जये ।
सैन्यमारचयामास, त्रासमुक्तेन चेतसा ॥११॥
चन्दना-ऽगुरु-कर्पूर-कस्तूरीकुसुमस्रजः ।
स्वःस्त्रीसम्भोगमिच्छद्भिरिव धीरैर्विदध्रिरे ॥१२॥
सन्नाहः सङ्गरारम्भसम्भवत्सत्त्वसम्पदः ।
उच्छ्वसत्[2]यामामात्यस्य, न मात्यस्य तनौ तदा ॥१३॥
दक्षिणेनांह्रिणा क्षोणि[3]क्षोदनाज्जयशंसिनम् ।
आरुरोह जवादश्व**मश्वराजाङ्गसम्भवः** ॥१४॥
श्री**वीरनृप**मुद्रां यः, सदा धारयते करे ।
वीरशूद्रकमुद्राऽपि, धृता तेन तदा हृदि ॥१५॥
भटा **भुवनपाला**द्या, यद्यप्यग्रे तदाऽभवन् ।
तथापि स पुरस्तेषां पौरैः शूरतया मतः ॥१६॥
अग्रे **शङ्ख**चमूचक्रं, मध्ये प्रहरणाङ्गणम् ।
पारेरत्नाकरं वीरशिरोरत्नमसौ स्थितः ॥१७॥
समासन्नेऽपि सङ्ग्रामे, शौर्योद्भेदं न भाषितैः ।
स चक्रे सचिवोत्तंसः, क्रियासारा हि तादृशाः ॥१८॥
स्थितं सङ्ख्यमुखे **शङ्ख**स्तं वीक्ष्य विकसन्मुखम् ।
पाणौ रणरसोत्तालः, करवालमलालयत् ॥१९॥
स्थितेऽत्र सम्मुखे[4] **शङ्खः**, प्रवेष्टुं नाशकत् पुरीम् ।
रोहिणी रोषरौद्रोऽपि, यथा दशरथे शनिः ॥२०॥

---

१. पद्यमिदमधिकं वर्त्तते **प्र०** आदर्शे ॥ २. **°त्या अमा°** मु० ॥ ३. **क्षोणीक्षो°** प्र० ॥ ४. **°पि, व्यथादशरथो** मु० ॥

चलन्मन्त्रिबलोत्क्षिप्तः, क्षोणिरेणुगणोऽनणुः[१] ।
उदेष्यतः प्रतापाग्नेर्धूमराशिरिवोत्थितः ॥२१॥

धूलिध्वान्तोदये तस्मिन्, मुखोद्द्योतेन मन्त्रिणः ।
प्रतापः प्रकटीचक्रे, श्री**वीरधवल**प्रभोः ॥२२॥

प्रभूतमपि तत् सैन्यं, क्षोभायाभून्न मन्त्रिणः । 5
तेऽल्पेऽपि बहवो येषां, रणारम्भे स्थितं मनः ॥२३॥

स्थितेन तेन धीरेण, कर्तुमद्वैतमात्मनः ।
गोष्ठीसमः समित्यां[२] स, स्याद्वाद्वी सचिवो यदि ॥२४॥

वाहिन्योस्तत्र सम्भेदे, स कोऽपि तुमुलो[३]ऽभवत् ।
यस्याग्रे मन्द्रतामेति, सामुद्रोऽपि महाध्वनिः ॥२५॥ 10

अवाञ्चितानि चापानि, भ्रुवोर्युग्ममुदञ्चितम् ।
सुभटैः कोपसाटोपैः, सेनयोरुभयोरपि ॥२६॥

काण्डानां सह कोदण्डगुणैः सन्धिरजायत ।
तेषां वीरप्रकाण्डानां, विग्रहस्तु परस्परम् ॥२७॥

कर्णे लगद्भिरन्येषामन्येषां जीवितव्ययम् । 15
कुर्वाणैर्विदधे बाणैः, स्पष्टं दुर्जनचेष्टितम् ॥२८॥

तत्राऽऽहवमहातीर्थे, विशिखैर्गुणनिर्गतैः ।
भित्त्वा विकर्तनं चक्रे, परस्मिन् पुरुषे लयः ॥२९॥

विहाय शरधिं वेगाच्चापमापुः शिलीमुखाः ।
चिह्नमेतत् सपक्षाणां, विधुरे यत् पुरः स्थितिः ॥३०॥ 20

वक्षो विक्षिप्य वैपक्षं, पत्रिणः परतो गताः ।
न चिरं निर्गुणैर्लभ्या, धीराणां हृद्यवस्थिति[४]ः ॥३१॥

खड्गिनः खड्गिभिः कुन्तपाणयः कुन्तपाणिभिः ।
योधा योधैर्हयारूढा, हयारूढैश्च सङ्गताः ॥३२॥

---

१. **क्षोणीरेणुगणो ननु** मु० ॥ २. **°त्यां यः, स्या°** मु० ॥ ३. **तुमलो** प्र० वा० ॥ ४. **हृदयस्थिति** प्र० ॥

मन्त्रीशकरसंसर्गादिव दानार्थमुद्यतः ।
असिरुत्सृष्टवान् कोशं, बद्धमुष्टिरपि क्षणात् ॥३३॥
वीराणां पाणि-पादाब्जैः, पूजितेवाऽऽहवक्षितिः ।
दत्तार्घेव च दूर्वाभकेशमिश्रैः शिरःफलैः ॥३४॥
अहिंसाव्रतभङ्गेन, का स्यात् तस्यात्र वाच्यता ? ।
पुरुषव्रतनिर्वाहो, येन तादृक् कृतस्तदा ॥३५॥
अहिंसाभङ्गसम्भूतां, मन्त्री मार्ष्टुं मनःखिदम् ।
चक्रे दिव्यमिव स्नानं, स शूरः शरवृष्टिभिः ॥३६॥
प्रभुप्रोत्साहनं पृष्ठे, मागधोत्तेजनं पुरः ।
विक्रान्तानां विशेषेण, जातं विक्रमवृद्धये ॥३७॥
उद्दिश्यापि द्विषा मुक्तैर्न मन्त्री बिभिदे शरैः ।
अदृष्टः कोऽपि शिष्टानां, बद्धकक्षो हि रक्षणे ॥३८॥
सुभटासृक्सरित्पूरः पुरस्ताद् दुस्तरो यदि ।
तथापि न विशश्राम, मन्त्री शत्रूनभि व्रजन् ॥३९॥
विभाव्य तमसम्भाव्यमवष्टम्भं रणे रिपोः ।
स्वचमूचरसंहारमारब्धं[1] च परैः पुरः ॥४०॥
वीरः **सङ्ग्रामसिंहो**ऽथ, सङ्ख्ये **शङ्खा**पराह्वयः ।
आविर्भावितवानुच्चैर्निजसंरम्भसौरभम् ॥४१॥ युग्मम् ॥
अपि भ्रूपल्लवोल्लासः, परैर्यस्य सुदुःसहः ।
तस्य **सङ्ग्रामसिंह**स्य, खड्गोल्लासं सहेत कः ? ॥४२॥
तमन्तकमिवाऽऽयान्तमनपेक्षितजीवितः[2] ।
भटो **भुवनपाला**ख्यः, **शङ्खे** प्रत्यभिजग्मिवान् ॥४३॥
सखा **शङ्खस्य सामन्तः**, सेनां सीमन्तयन्नरैः ।
बलाद् **गुलकुलो**त्तंसमभ्ययुङ्क्त तमन्तरा ॥४४॥
शास्त्रैः शस्त्रेषु भग्नेषु , तयोरप्रतिमल्लयोः ।
मल्लयोरिव सञ्जज्ञे, केशाकेशि भुजाभुजि ॥४५॥

---

१. °रसद्गार° वा० ॥ २. **मङ्कमिवमाया°** मु० ॥

वियति प्रेक्षमाणाभिरप्सरोभिर्मृधं तयोः ।
बहु मेने स्वकीयानां, चक्षुषामनिमेषता ॥४६॥

सामन्तमन्तकस्यान्तं, स नीत्वा सत्वरं पुनः ।
समं **सङ्ग्रामसिंहे**न, सङ्ग्रामं कर्तुमभ्यगात् ॥४७॥

शङ्खेन खड्गघातैस्तैः[1], खण्डं खण्डं कृतं वपुः । 5
सङ्ख्ये **भुवनपाल**स्य, पौरुषं न तु खण्डितम् ॥४८॥

स वीरो मन्त्रिवीरस्य, **शङ्खा**[2]सिव्यस्तमस्तकः ।
तस्य प्रभुप्रसादस्य, प्राणैरुच्छ्रवणोऽभवत् ॥४९॥

श्रुत्वा **भुवनपाल**स्य, निधनं मृधमूर्धनि ।
मन्त्री तेनैव वैरेण, रणाय प्रवणोऽधिकम् ॥५०॥ 10

प्रियं विक्रामतां क्रेतुमसुभिः सुलभं यशः ।
धृतासिः प्राविशद् वीरो **वीरमः** समरापणम् ॥५१॥

शङ्खपत्तिर्जयन्तश्च, मन्त्रिपत्तिश्च **वीरमः** ।
उभौ शम्भुसभां[3] यातौ, सविवादौ जयश्रिये ॥५२॥

वैरिणामपि वीरेण, रणान्तर्व्ययितात्मना । 15
वाचि **चाचिगदेवे**न, स्वबाहुस्तुतिराहिता ॥५३॥

स्थित्वा विपद्यमानेन, भग्नेऽपि स्वचमूजने ।
पदे पदे कृतः स्तोमः, **सोमसिंहे**न सङ्गरे ॥५४॥

स्वामिशत्रुमहत्वाऽपि, मृतोऽस्मीति ह्रिया किल ।
विजयेन तथा यातं, नेहाऽऽयातं यथा पुनः ॥५५॥ 20

क्ष्मातलक्षेपबुद्ध्येव, **शङ्खे**न दृढमाहतः ।
भटो **भुवनसिंह**स्तु, सपदि त्रिदिवं गतः ॥५६॥

प्राणेभ्योऽपि प्रियं शस्त्रं, क्षत्राणामिति निश्चयः ।
तथाऽभ्युदय**सिंहे**न, त्यक्तास्ते नोज्झितं तु तत् ॥५७॥

स्वखड्गखण्डितैर्वीरशिरोभिर्विषमीकृते । 25
पेते **विक्रमसिंहे**न, क्रोधान्धेन मृधाध्वनि ॥५८॥

---

१. °ङ्गपातै° मु० ॥ २. **रुच्छ्रव°** प्र० वा० ॥ ३. **शम्भू समां या°** मु० ॥

विभ्यमः **कुलसिंहेन**.....दर्शनात् ।
वक्रा च विस्फुरत्कुन्ते, युद्धे वै कुण्ठबुद्धिना ॥५९॥[२]
भित्त्वा भल्लीभिरङ्गेभ्यो, निर्गताननपङ्क्तिभिः ।
उद्दलन् शुशुभे तत्र, सोऽयं द्रुम इवोद्दलः ॥६०॥

§§ पश्यतः सचिवं धीरं, तथैव स्थितमग्रतः ।
शङ्खस्यापि चमत्कारः, प्रससार तदा हृदि ॥६१॥
विकारवर्जितं वीक्ष्य, साक्षात् तं पुरुषं परम् ।
प्रबुद्धमिव **शङ्ख**ेन, विरमत्कोपसम्पदा ॥६२॥
चौलुक्यचन्द्रसचिवेन्द्रमवार्यशक्तिं, मत्वा स्थितं स्थगयताऽथ रजोभिराशाः ।
आकम्पितप्रचुरपत्रनृपांह्रिपेण, **शङ्ख**ेन यातमपसृत्य महाबलेन ॥६३॥
मन्त्रीश्वरोऽयमनुभूतभटोपमर्दः, सौवर्णपिण्ड इव सोढहुताशतापः ।
आनन्दकन्दलितबाष्पविलोचनेन, लोकेन पूजितमतीव बभाज तेजः ॥६४॥
सङ्ग्रामसिंहं स महानियोगी, योगी यथा योगबलेन कालम् ।
संहर्तुमायान्तमतीत्य चक्रे, कुशाग्रबुद्धिः कुशलं पुरस्य ॥६५॥
संवीक्ष्यवीरसरोपितरोमराजिराजिक्षितिं क्षतभटामिषगर्द्धिगृद्ध्राम् ।
मन्त्री न्यवर्तत ततः प्रमदाश्रुपूतैः, सूतैः पुरः प्रतिपदोदितदोर्विभूतिः ॥६६॥
सन्धाय बन्धुनताजनितोपरोधाद्, दूरे विरुद्धहृदयोऽपि समं नृपस्तैः ।
पुत्रेण तेन सह दुःसहपौरुषेण, सोऽथाऽऽससाद नगरीं **लवणप्रसादः** ॥६७॥
प्रतिनृपतिभिर्भग्नोत्साहैर्निमग्नमिव क्वचित्,
स च नरपति**र्वीर**स्तीरं जगाम मृधाम्बुधेः ।
दिशि दिशि यशःस्तोमान् **सोमा**न्वयी समचारय-
च्चतुरकुरली**चाणक्यो**ऽयं प्रियङ्करणैर्गुणैः ॥६८॥

इति श्रीगूर्जरेश्वरपुरोहितश्रीसोमेश्वरदेवविरचिते कीर्त्तिकौमुदीनाम्नि महाकाव्ये युद्धवर्णनो नाम पञ्चमः सर्गः ॥५॥

---

१. **विमभ्यः** मु० ॥ २. प्र० आदर्शे पद्यस्यास्य स्थानं रिक्तं वर्तते ॥ ३. °**रङ्गिभ्यो** वा० मु० ॥ ४. °**न् सोशुभे** वा० ॥ ५. **तत्रेशोऽयं** वा० मु० ॥ ६. °**वंहीरं** वा० मु० ॥ ७. **यानम°** वा० मु० ॥ ८. °**षमर्द्धिग्रध्रा** वा० । °**षमार्धगृध्नाम्** मु० ॥ ९. **प्रमदोपपूतैः** वा० । **प्रमदोपहूतैः** मु० ॥ १०. °**धाद्** , वीरैर्विरु° मु० ॥ ११. °**ण स्वार्थां स°** वा० मु० ॥ १२. **चतुरतुरली°** मु० ॥ १३. °**क्योऽसौ** प्रि° प्र० ॥

षष्ठः सर्गः ॥

§§ श्रीवस्तुपालेन बलान्निरस्तां, तां दुस्तरामापदमाकलय्य ।
महोत्सवानामकृत प्रवृत्तिं, वीतोपसर्गः पुरवासिवर्गः ॥१॥
गृहे गृहे धातुरसानुलेपाः, समन्ततः स्वस्तिकपङ्क्तिमन्तः ।
विरेजिरे तूर्यरवानुकूलाः, कुलाङ्गनामङ्गलगीतयश्च ॥२॥
बभूव देवेषु विशेषपूजा, राजन्यमार्गेषु विशेषशोभा ।
विशेषहर्षः पुरपूरुषेषु , विशेषवेषश्च वधूजनेषु ॥३॥
येषां निमेषार्द्धमपि क्षपायामायान्न निद्रा रिपुविद्रवेण ।
सुस्थी[1]कृतानां सचिवोत्तमेन, तेषां च हर्षान्तरितेयमासीत् ॥४॥
पुरप्रजानां प्रमदामृतेन, तेनातिमात्रं शिशिरीकृतानाम् ।
निःशेषिताशेषसरःसमृद्धिर्ग्रीष्मो न भीष्मोऽप्यभवद् भयाय ॥५॥
शिरीषपुष्पप्रचयच्छलेन, शुचिर्दधानो हृदयं प्रदी[2]यः ।
आषाढवान् बाढमपास्तकामः, कर्मन्दिकल्पस्तमुपाजगाम ॥६॥
अमात्यमालोक्य **चुलुक्यभर्तुः**, कर्तुं स्थितं शस्त्रभृतो निरस्त्रान् ।
मन्ये मनोभूरपि मन्दमन्दं, चापक्रियाचापलमाचचार ॥७॥
दिङ्मण्डली पाटलिपुष्पगन्धसम्बन्धसोन्मेषमरुन्मिषेण ।
शान्तोपतापा सचिवेन तेन, सन्तोषतः श्वासमिव व्यमुञ्चत् ॥८॥
अस्मान् सुखेनोत्तरतु भ्रमन्ती, कीर्तिस्तदीयेति कृशास्तटिन्यः ।
बभूवुरासामसदेतदन्तः, सा हि क्षमा सागरलङ्घनेऽपि ॥९॥
प्रतापिनः पल्लवितप्रतापः, शुचिः शुचित्वाधिगतप्रसिद्धेः ।
कविप्रियोऽसौ प्रथयाञ्चकार, निन्दां निदाघस्य जडप्रि[3]यस्य ॥१०॥

---

१. **स्वस्थी** प्र० ॥ २. **प्रदीपः** मु० ॥ ३. **जलप्रि°** वा० ॥

पीयूषबिन्दुप्रसवं स्रवन्ती, गुणावलिर्यस्य गलन्तिकेव ।
स्थितोपरिष्टादपि विष्टपस्य, प्रीतिं प्रतप्तस्य तदा ददाति ॥११॥
ऋतुर्[१]दिगन्ताक्रमणोद्यतस्य नयन्नयं बुद्धिमिनस्य तेजः ।
तेनाभविष्यत् सचिवेन तुल्यः, प्रजोपतापं यदि नाकरिष्यत् ॥१२॥
संशोषिताशेषनदे निदाघे, मन्त्रीशदृष्टिः कमलाभिरामा ।
तृष्णापहारं न चकार कस्य, प्रपेव सन्मार्गमुपागतस्य ? ॥१३॥
पुण्ड्रेक्षवः क्षीणरसाः सरस्यः, शुष्का विशुष्काश्च गवां समूहाः ।
चूतद्रुमो वा सचिवोत्तमो वा, तदाऽर्थिसार्थं सफलीचकार ॥१४॥
स्वरक्षितस्याथ पुरस्य तस्य, वैशेषिकीं वीक्षितुमेष शोभाम् ।
इष्टां नमस्कर्तुमनाश्च देवीं, श्रीवस्तुपालः सचिवश्चचाल ॥१५॥
प्रसर्पतः प्रोषितगर्वभावात्, परिच्छदो यद्यपि तस्य तुच्छः ।
स्त्रीभिः कृताः प्रेक्षणकाङ्क्षिणीभिस्ते सङ्कटा राजपथास्तथापि ॥१६॥
§§ तं राजवीथ्यामथ सञ्चरन्तमालोकयन्त्यः पुरलोककान्ताः ।
दातेति पातेति जयी[२]त्ययीति, क्षमीति वाग्मीति भृशं शशंसुः ॥१७॥
मनोरमाकारममात्यमेतमिवोपगन्तुं हृदयानि तासाम् ।
चक्रुः पुरस्तादुपढौकनाय, फलद्वयं चारुकुचद्वयेन ॥१८॥
तमन्तिके यान्तमवेत्य बन्दिशब्दैरथ द्रष्टुमगारगर्भात् ।
द्रुतं प्रया[३]न्ती रसनानिनादैराकारयत् काऽपि सखीरिवान्याः ॥१९॥
जवेन यान्त्यास्तदवेक्षणाय, कस्याश्चिदम्भोजनिभेक्षणायाः ।
काञ्ची सखीभिर्विधृता गलन्ती, नितम्बतो न स्थिरता तु चित्तात् ॥२०॥
तदा तदालोकनलोलदृष्टिः, संवृण्वती स्वाङ्गकमंशुकेन ।
हृत्कोटरान्तर्निहितस्फुलिङ्गमनङ्गमन्या प्रकटीचकार ॥२१॥
तेनाङ्गना प्रत्यवलोकिताऽन्या, त्रपातिभारेण भृशं नमन्ती ।
रराज कन्दर्पकिरातमुक्तसमापतन्मार्ग[४]णवञ्चिनीव ॥२२॥
परा स्मरावेशनिवेशिताश्रुः, प्रयुक्तनेत्रद्वितयाञ्चनाऽपि ।
सुधानिधानं सचिवप्रधानं, नालोकितुं सम्यगलम्बभूव ॥२३॥

---

१. **चतु°** मु० ॥ २. **°यी नयी°** मु० ॥ ३. **°याती** वा० ॥ ४. **°णबन्दिनी°** वा० ॥

न पुष्पचापादपरोऽस्ति चापी, यस्मादमात्यप्रणयोन्मुखीनाम् ।
न कञ्चुके किञ्चन वेधचिह्नं, भिन्नं मनस्तेन घनस्तनीनाम् ॥२४॥
लज्जावती तं प्रति काऽपि बाला, जालान्तरालेन[१] दृशं मुमोच ।
इषुर्ययाऽजीयत वप्रमारमार्गागत[२]ः कामचमूचरस्य ॥२५॥
तद्दर्शिनीनां हृदि सुन्दरीणां, मनोभवक्ष्माधवकेलिसौधे । 5
प्रभूतदुर्वारपरिच्छदोऽपि, लेभे प्रवेशं सचिवेन्दुरेकः ॥२६॥
मन्त्रीशमालोक्य सुलोचनानां, स्वभावलोलान्यपि लोचनानि ।
नान्यत्र कुत्रापि गतिं वितेनुर्गुणैस्तदीयै[३]रिव सन्दितानि ॥२७॥
श्रीखण्डमत्युत्सुकया कयाचिद्, देहैकदेशे निहितं ततोऽपि ।
घर्माम्भसा मृष्टममात्यदृष्टाविष्टाप्तिरल्पाऽपि जडादपैति ॥२८॥ 10
समीपमाजग्मुषि तत्र मन्त्रिमधौ दधाने सुमनःसमृद्धिम् ।
रोमो[४]द्गमोद्यन्नवमञ्जरिश्रीर्माकन्दमालेव परा व्यराजत् ॥२९॥
उद्दामकामक्षितिपाज्ञयेव, क्रियान्तराण्यर्द्धकृतानि मुक्त्वा ।
स्त्रीणां गणः श्रीकरणप्रधानममुं समालोकत सावधानः ॥३०॥
खिन्नाऽध्वनि श्रोणिभरेण तावदथ[५] व्रजन्तं सचिवं विलोक्य । 15
काऽपि प्रयातुं पदमप्यशक्ता, सहामुना स्वं प्रजिघाय चेतः ॥३१॥
ग्रहैः शुभैः सत्यममात्यशम्भुर्दृष्टः स दृष्ट्या परिपूर्ण[६]यैव ।
पुराङ्गनानामनुरागिणीनां नेत्रत्रिभागेन[७] निभालितो यत् ॥३२॥
तत्कालमुन्मीलितमीनकेतुज्वरातुराणां पुरसुन्दरीणाम् ।
अदत्त चित्तं न स दान्तचित्तस्तद्धर्मप[८]त्न्याः प्रथमं हि दत्तम् ॥३३॥ 20
रेमे न रम्येऽपि वधूजनेऽत्र नेत्रद्वयं मन्त्रिमतल्लिकायाः ।
न तादृशास्तादृशसंयमेषु, प्रलोभनाय प्रभवन्ति भावाः ॥३४॥
§§ अथाऽऽशिषः सैष नतेन मूर्ध्ना गृह्णन् वितीर्णाः कु[९]लबालिकाभिः ।
विभूषितस्तम्भपुरोपशल्यामेकल्लवीरां प्रददर्श देवीम् ॥३५॥

---

१. °न्तरेण[स्व]दृ° वा० ॥ २. °र्गाङ्गतः वा० ॥ ३. °व बन्दि° मु० ॥ ४. °मोद्यमो° वा० मु० ॥ ५. °दद्य व्र° मु० ॥ ६. °र्णयेव मु० ॥ ७. °न विलोकितो वा० मु० ॥ ८. °पत्न्या प्र° वा० ॥ ९. °लकामिनीभिः प्र० ॥

तां सप्तलोकप्रणतां प्रणन्तुं, जगाम दूरे स दुरापकीर्तिः ।
न वेत्ति विद्वानपि संवसन्तीं, वाणीस्वरूपेण निजे मुखाब्जे ॥३६॥
दुग्धेन दध्ना मधुना घृतेन, खण्डेन तोयेन च शुद्धमूर्तिम् ।
आनर्च देवीं सचिवः प्रसून-कर्पूर-कृष्णागुरु-चन्दनाद्यैः ॥३७॥
चकार देवीवदनारविन्दे, स दन्तपङ्क्तिं घनसारखण्डैः ।
हर्षं वहन्ती हृदि सप्रकर्षं, साक्षात् सहा[1]सेव बभौ यया सा ॥३८॥
नैवेद्यवृन्दैरनवद्यवृत्तैः, शिष्टानुकूलश्च दुकूलकूटैः ।
धूपैरयं भूपसभानुरूपः, प्रसादयामास दयाश्रयस्ताम् ॥३९॥
नुत्या च नत्या च विशेषवत्या, देवीं समानीय मुदं स मानी ।
श्री**वीरभूपाल**कृपाणदण्डे, स्थितिं ययाचे हृदि च स्वकीये ॥४०॥
§§ अथोष्मणि ग्रीष्मसमुत्थितेऽन्तर्देहं स्मास्कन्दति देहभाजाम् ।
शङ्के समग्रोऽपि रसः सशङ्कः, स्वेदाम्बुदम्भेन बहिर्बभूव ॥४१॥
चण्डद्युतौ मण्डयति द्युमध्यं, मध्यन्दिनोद्दीपितदीप्तिदृप्ते ।
समं स मन्त्री गुणिनां गणेन, क्रीडावनं प्राप सनी[2]डवर्ति ॥४२॥
मन्त्री तदासाद्य वनं ननन्द, ग्रीष्मे महीं शोषयति स्थिते यत् ।
भ्रमद्घटीसङ्घटितारघट्टखाट्कारशब्दैः प्रतिगर्जतीव ॥४३॥
दीर्घैर्निदाघस्य दिनैर्मनोभूरलब्धसिद्धिर्भजति स्म सम्यक् ।
वनस्य तस्यातिघनद्रुमस्य, च्छायातमीं तारकितां प्रसूनैः ॥४४॥
अमात्यमत्यर्थमपास्तदौस्थ्यं, पिकाङ्गनाकूजितकैतवेन ।
उल्लासिमल्लीमुकुलाग्र[3]दत्यः, सत्यं स्तुवन्ति स्म वनाधिदेव्यः ॥४५॥
हिमासहोऽयं समयस्तमिस्रहिंस्रः सहस्रांशुरिमौ समेतौ ।
मत्वेव ते भीति-रती प्रविष्टे, छायाविशिष्टं वनदुर्गमेतत् ॥४६॥
लीलावनेऽस्मिन् नवमेघलीलामरन्दबिन्दुप्रकरं किरन्तः ।
विनाऽपि वर्षासमयेन हर्षं, शिखण्डिनां ताण्डवयन्ति वृक्षाः ॥४७॥
स एव घर्मांशुकरानुषङ्गादङ्गानि पुंसां पवनो दुनोति ।
धिनोति सद्वृक्षवनोपसेवी, सङ्गः कुलीनैरत एव युक्तः ॥४८॥

---

१. **हास्येव वा०** मु० ॥ २. °**डकीर्त्ति** वा० ॥ ३. °**दन्त्यः** वा० मु० ॥

§§ प्रकल्पितायां क्षितिकल्पवृक्षो, द्राक्षालतामण्डपवेदिकायाम् ।
कृतोपवेशः स चकार गोष्ठीमनिष्ठुरोक्तिप्रसरैः कवीन्द्रैः ॥४९॥

केचित् कुलं भीतिनिराकुलस्य, कृतावदानस्य परे च दानम् ।
मान्यत्वमन्ये विनिवृत्तमन्योर्व्याचख्युराख्येयगुणस्य तस्य ॥५०॥

कवीन्द्रशैलेन्द्रविनिर्गतानां, सरस्वतीनां प्रसृतान् प्रवाहान् । 5
आरुह्य भूमण्डलमासमुद्रमियर्ति मन्त्रीश्वरकीर्तिहंसी ॥५१॥

कवीश्वराणां पृणति स्म वाणी, कर्मद्वयं कर्णसमस्य तस्य ।
सोऽपि प्रमोदं हृदयेषु तेषामुदारपाणी रचयाञ्चकार ॥५२॥

दत्ते स्म तेभ्यः सचिवः कविभ्यः, प्रभूतमत्यद्भुतकीर्तिरर्थम् ।
आदत्त चिद्रूपतया निगूढमप्यर्थलेशं तु तदुक्तसूक्तात्[1] ॥५३॥ 10

मनीषिणां मानसमन्दिरेषु , श्रीमानमात्यो निवसन्नजस्रम् ।
तेभ्यः स क्लृप्तं वितरत्यगण्यहिरण्यविश्राणनकैतवेन ॥५४॥

तस्मिन् वने सत्कविवक्त्रयन्त्रविनिर्गतेन श्रवणामृतेन ।
संसिच्यमानः सचिवः प्रधानमह्नाय मध्याह्नमयं निनाय ॥५५॥

आशायामशिशिरधाम्नि पश्चिमायामायाते सुकृतवतामपश्चिमोऽसौ । 15
तान् कृत्वा घनकनकैः कवीन् कृतार्थानावासं स्वमभि चचाल **वस्तुपालः** ॥५६॥

इति श्रीगूर्जरेश्वरपुरोहितश्रीसोमेश्वरदेवविरचिते कीर्त्तिकौमुदीनाम्नि महाकाव्ये पुरप्रमोदवर्णनो[2] नाम षष्ठः सर्गः ॥६॥

● ● ●

---

१. **तदीयसू°** मु० ॥ २. **°मोदो नाम** प्र० ॥

सप्तमः सर्गः ॥

अथोदयति निर्दोषे, सचिवेन्दौ नवे रवौ ।
कोक-कोकनदानन्दि, मन्दिमानमगान्महः ॥१॥
गम्यः सोऽपि जगच्चक्षुश्चक्षुषां समपद्यत ।
कः कालवलनेनात्र, निस्तेजा न हि जायते ? ॥२॥
लौहित्यं विद्रुमालीषु , द्रुमालीपल्लवेषु च ।
अधिकं निदधे ब्रध्नः, किरणैः कुङ्कुमारुणैः ॥३॥
शुशुभे दिक्षु सर्वासु , प्रज्वलत्तपनोपलः ।
शिरस्थरविरस्ताद्रिः, पञ्चाग्निव्रतवानिव ॥४॥
वियोगव्यथया वीक्ष्य, साक्रन्दां चक्रकामिनीम् ।
प्रम्लाना सहसंवासस्नेहेनेव सरोजिनी ॥५॥
मित्रऽस्तमागते दुःखादब्जैः प्राणान् जिहासुभिः ।
शालिग्रामशिलेवालिव्याजादारोपिता हृदि ॥६॥
न मित्रमन्तरेणापि[१], क्षणमभ्यासवासरः ।
भवत्यव्यभिचार्येव, सङ्गतं गतदोषयोः ॥७॥
प्रतापः प्राप मन्दत्वं, वारुणीसेवया रवेः ।
भवेत् प्रभावभङ्गाय, महतोऽपि हि दुष्कृतम् ॥८॥
निश्चला कस्य वाऽन्यस्य, भुवने श्रीर्भविष्यति ? ।
आसीद् वसुविहीनोऽसौ, यदह्नामपि नायकः ॥९॥
अपि तादृशमस्ताद्रिर्दिनेशं निरकाशयत् ।
चिरं न ह्याश्रयः क्वापि, प्राप्यते दिवसात्यये ॥१०॥

---

१. °णात्र, क्ष° प्र० ॥

कुलायमाकुलाः सर्वे, पक्षिणस्तत्क्षणादयुः ।
कस्त्यजत्यथवा[1] पस्त्यं, सत्यां सवितुरापदि ? ॥११॥
वनान्ताद् वलमानेन, कुलेनोद्गमितैर्गवाम् ।
पांसुभिर्मांसलीभूतं, कुतोऽप्याविरभूत् तमः ॥१२॥
समन्ततोऽपि काष्ठानां, प्लुष्टानां चित्रभानुना ।
धूमेनेव तमिस्रेण, प्रसस्रे गगनाङ्गणे ॥१३॥
मुक्त्वा निःश्रीकमप्यब्जं मराली न गताऽन्यतः ।
भ्रमराली त्वगाद् वेगादिदं सदसदन्तरम् ॥१४॥
त्रैलोक्यदीपके देवे, लोकान्तरमुपेयुषि ।
तमस्तान्तमभूद् विश्वं, कः सुखी महदापदि ? ॥१५॥
गते भानौ स्थिते ध्वान्ते, पद्मिन्या साधु मीलितम् ।
दुरीक्षा महतामापदसतामुन्नतिश्च यत् ॥१६॥
स्थित्वाऽथ प्रस्थिता सन्ध्या, व्रजद्वाजिव्रजाकुला ।
आक्रामतः परं लोकं, रवेः पश्चाच्चमूरिव ॥१७॥
ससन्ध्या-वासरं सूर्यं, मत्वा देशा[2]न्तरं गतम् ।
जाया-ऽनुजान्वितं राममिव म्लानमभूज्जगत् ॥१८॥
क्व गतः सविता ? ध्वान्तमेतदप्यागतं कुतः ? ।
एवं सविस्मयेव द्यौः, स्फारतारमवैक्षत ॥१९॥
[3]दीपका अपि दीप्यन्तां, स्फुरन्तु तिमिराण्यपि ।
तद् गतं हि सजातीय-विजातीयासहं महः ॥२०॥
स्रष्टुः सृष्टिर्विचित्रेयं, यस्मात् सङ्केतवर्त्मना ।
प्रियानभिसरन्तीनां, प्रकाशकमभूत् तमः ॥२१॥
प्रदोषानन्तरं चन्द्रोदयादर्वाग् मृगीदृशाम् ।
मुहूर्तमभिसाराय, मारमौहूर्तिकोऽब्रवीत् ॥२२॥
सुरतव्रतचर्यायै, पर्यङ्कादपि सज्जितात् ।
पांशुलानामभूत् पांशुतल्पतीर्थं [4]यवाधिकम् ॥२३॥

---

१. **°वा यस्य, स°** वा० । **°वा यन्नं, स°** प्र० ॥ २. **°न्तरे ग°** प्र० ॥ ३. **दीपिका** मु० ॥ ४. **यथाधि°** प्र० ॥

नीरन्ध्रेणान्धकारेण, रोदसी सम्पुटीकृते ।
अद्योद्घाटयितुं कोऽपि प्रवृत्त इव पूर्वतः ॥२४॥
रचितोपक्रमे राज्ञि, चक्रमाक्रमितुं दिशाम् ।
प्रभादम्भेन नासीरमाविरासीत् पुरः स्फुरत् ॥२५॥
रोहिणीरमणं वीक्ष्य, रागादागतमन्तिके ।
सस्मितेव तदुद्द्योतदम्भादभवदिन्द्रदिक् ॥२६॥
§§ अथोज्जगाम सामन्तः, कुसुमास्त्रमहीपतेः ।
शृङ्गारस्य जयोद्गारबन्दी कुमुदबान्धवः ॥२७॥
आविर्बभूव पूर्वस्माददेश्चन्द्रः शनैः शनैः ।
तदीयैस्तटमाणिक्यकिरणौघैरिवारुणः[१] ॥२८॥
चकार तारिकारोचिरङ्कूरोत्करकैतवात्[२] ।
करस्पर्शेन रागिण्याः, सोमो रोमोद्गमं दिवः ॥२९॥
पुंश्चलीनां तपश्छिद्रं, समुद्रस्य महोत्सवः ।
रससिद्धिरनङ्गस्य, दिवमिन्दुरगादगात् ॥३०॥
मालिन्यं मार्जयामास, चन्द्रमास्तिमिरैः कृतम् ।
खलैर्दत्तं मृषादोषमिव सत्पुरुषः सताम् ॥३१॥
व्योमाङ्गणविकीर्णानि, तमांसि तुहिनद्युतिः ।
ममार्ज रुचिमार्जन्या, कुलटाकुलकण्टकः ॥३२॥
न मृगाङ्के कलङ्कोऽयं, कस्तूरीतिलकाकृतिः ।
निर्दग्धो नीलकण्ठेन, तिष्ठत्येष झषध्वजः ॥३३॥
दिवि स्ववाहिनी हंसैर्दिक्षु दन्तैश्च दन्तिनाम् ।
मेदुराऽजनि मेदिन्यां, कौमुदी कौमुदैर्वनैः ॥३४॥
कणेहत्य चकोरीणां गणः पीत्वा सुधासवम्[३] ।
अजायत मदेनेव, गुञ्जापुञ्जारुणेक्षणः ॥३५॥
मरीचिनिचये चान्द्रे, सति सान्द्रे समन्तः ।
घटितं विष्टपं दन्तसन्तत्या दन्तिनामिव ॥३६॥

---

१. **तदीयतट°** वा० ॥ २. **तारका°** प्र० ॥ ३. **धारसम्** मु० ॥

शान्तध्वान्त-घनस्तोमे, कौमुदी-शरदागमे ।
हृदि श्यामोऽन्यतः श्वेतश्चकाशे चन्द्रखञ्जनः ॥३७॥

चन्दनैश्चर्चितेव द्यौर्दिशः काशैरिव[१] श्रिताः ।
क्षीरेण क्षालितेवोर्वी, शर्वरीशे विराजति ॥३८॥

पीयूषपायसैः प्रीतं, चकोरद्विजसञ्चयम् । 5
श्रेयोऽर्थं मन्मथस्येव, चकार शिशिरद्युतिः ॥३९॥

सन्दोहैरिन्दुकान्तानां, तदा सम्भवदम्भसाम् ।
प्रीतये चैत्रमित्रस्य, चन्द्रश्चक्रे प्रपा[२] इव ॥४०॥

तरुणे तारकाध्यक्षे, वृक्षच्छाया विरेजिरे ।
तमसः खण्ड्यमानस्य, प्रतीकाः पतिता इव ॥४१॥ 10

रमयत्यखिलामुर्वीमचण्डद्युतिमण्डले ।
कन्दर्पनृपते राज्यमेकच्छत्रमिवाभवत् ॥४२॥

सान्द्रे चन्द्रातपे तत्र, स्फुरद्भिः कैरवाकरैः ।
क्षीरनीरधिडिण्डीरपिण्डानां पाण्डिमा जितः ॥४३॥

नीलाब्जमधुमत्तालिकुलकोलाहलैरिव । 15
मानसे मदिराक्षीणां, प्रबुद्धः कुसुमायुधः ॥४४॥

अनल्पाक्षीभिराकल्पास्तेनिरे तदनन्तरम् ।
विजिगीषोरनङ्गस्य, सन्नाहाः[३] सुभटैरिव ॥४५॥

ज्योत्स्नाजलनिमग्नायाः, कस्याश्चित् कुञ्चितभ्रुवः ।
शरीरे चन्दनं[४] गौरे, सौरभ्यादन्वमीयत ॥४६॥ 20

सर्वत्र व्यक्तशक्तीनां, तुषारद्युतिरोचिषाम् ।
जगाम वामनेत्राणां, केशपक्षो विपक्षताम् ॥४७॥

विधृता विश्ववन्द्येन[५], या शिवेनापि मूर्धनि ।
सा ज्योत्स्ना सुदृशां केशहस्तेन गलहस्तिता ॥४८॥

---

१. °रिवाश्रि° वा० ॥ २. इति वा० मु० ॥ ३. सुनाहाः वा० ॥ ४. °नं पौरैः, सौ° मु० ॥ ५. °न, श्रीशि° मु० ॥

लग्नः पादेषु कान्तानां, नखान्तः प्रतिमामिषात् ।
याचितुं वक्त्रलावण्यकणिकामिव चन्द्रमाः ॥४९॥

कबरी कैरवाक्षीणां, कबरा केतकीदलैः ।
हसन्तीव व्यभादाभां, विलक्षामेणलक्ष्मणः ॥५०॥

यामिन्यामिन्दुशुक्लायां शुक्लवस्त्रावगुण्ठनाः ।
धम्मिल्लोद्भावितं विघ्नं, विजघ्नुरभिसारिकाः ॥५१॥

वधूनां वक्त्रमाविद्धं, रत्नकुण्डलकान्तिभिः ।
प्रियेषु सविलम्बेषु , रोषारुणमिव व्यभात् ॥५२॥

ताडपत्रश्रिया न्यस्तनीलाश्मगणवर्णया ।
पुस्तिकेव चकास्ति स्म, काचित् कामविपश्चितः ॥५३॥

कुचौ सुवृत्तौ धृतहारयष्टी, सकञ्चुकौ रेजतुरम्बुजाक्ष्याः ।
रतेः स्थिताया हृदि रक्षणाय, स्मरप्रयुक्ताविव सौविदल्लौ ॥५४॥

आकल्पिता शोभितकेलिशय्या, नियुद्धभूमीव वधूवरस्य ।
तत्रोपधानच्छलतो बभूव, निवेशवेदी स्मरपार्थिवस्य ॥५५॥

एकावली वक्षसि विस्फुरन्ती, रराज राजीवविलोचनायाः ।
चेतःशरव्यावधिबोधहेतुर्लेखा खटिन्येव कृता स्मरेण[१] ॥५६॥

दीपप्रभापिञ्जरितानि रेजुरल्पोदरीणां रतमन्दिराणि ।
आपूर्य चित्तान्यतिरिच्यमानैः प्रियानुरागैरिव पूरितानि ॥५७॥

कुरङ्गनाभीकृतपत्रभङ्गी[२], कुचद्वयी चारुदृशश्चकाशे ।
सुप्तोत्थितस्य स्मरकुञ्जरस्य, मदाम्बुसिक्ता शयनस्थलीव ॥५८॥

माणिक्य-मुक्ताफल-काञ्चनानां, काचिन्मरीचिप्रचयार्चिताङ्गी ।
खरांशु-शीतांशु-हुताशनानां, महःसमूहैः पिहितेव रेजे ॥५९॥

ताम्बूल-वस्त्रा-ऽऽभरण-प्रसून-श्रीखण्डसंस्कारसमाकुलाभिः ।
सुलोचनानां परिचारिकाभिरसूच्यत श्रीतनयोत्सवश्रीः ॥६०॥

नवं वयश्चित्तमपेतचिन्तमिद्धः सुधांशुर्मधुरा परिस्रुत् ।
सख्योऽनुकूलाश्च विलासिनीनां खिदे तदा कान्तविलम्ब एव ॥६१॥

---

१. °धिवेध° प्र० ॥ २. भङ्गः प्र० । भङ्गि वा० ॥

अनिच्छतीनां निजमानभङ्गं, सङ्गं प्रियैः सत्वरमिच्छतीनाम् ।
अथेङ्गितज्ञस्य मनस्विनीनां, दूतीजनस्यावसरो बभूव ॥६२॥

विद्वानपूर्वः सितरोचिरेषः, कृतव्यलीकैः सह कामुकैर्यः ।
लुप्ते प्रकोपेऽथ विसर्जनीये, सन्धिं विधत्ते स्म वधूजनस्य ॥६३॥

विभिन्नयोरह्नि रुषा रजन्यामुदञ्चदुच्चैरनुतापयोश्च । 5
स्त्री-पुंसयोः सङ्गमनच्छलेन, प्राणप्रदा काऽपि बभूव भूयः ॥६४॥

मानार्गलां काऽपि विलङ्घ्य वेश्म, गन्तुं प्रवृत्ता दयितस्य यावत् ।
तावत् स एव स्वयमाजगाम, कामः किमिष्टं न करोति तुष्टः ॥६५॥

विलासवेश्माङ्गणमागतेषु , कृतापराधेष्वपि वल्लभेषु ।
मनस्विनीनामथ मानमुद्रां, भ्रूभङ्गशेषामकरोदनङ्गः ॥६६॥ 10

निष्काश्य कामः प्रसभं प्रकोपं, पुनः प्रवेशं प्रतिषेद्धुमस्य ।
अङ्गानि सारङ्गविलोचनानां, चक्रे स्फुटं कण्टकवेष्टितानि ॥६७॥

किं नेत्रमार्गेण मनोज्ञरूपा, कर्माध्वना वा मधुरं वदन्ती[१] ।
नासापथेनाथ सपुष्पवासा, प्रियस्य चित्ते प्रविवेश काचित् ॥६८॥

अगस्तिभिः संव्यवहार्यतां गतैरनुज्ञयेव द्विजचक्रवर्तिनः । 15
कान्तैः समं कान्तविलोचनाजनः, परिस्रुतं पातुमथोपचक्रमे[२] ॥६९॥

कन्दर्पकेलिप्रथमप्रयोगसञ्जातलज्जामुकुलीकृतानि ।
तदा मदेन प्रकटीबभूवुर्भुग्नभ्रुवां[३] विभ्रमचेष्टितानि ॥७०॥

आसाद्य कन्दर्पगुरूपदेशान्मद्यं महानन्दमिवाङ्गनाभिः ।
व्यावृत्तवस्त्वन्तरवासनाभिः, कृता किरीटेऽपि पतत्युपेक्षा ॥७१॥ 20

मदाकुलानि[४] प्रमदाकुलानि, विरेजुरापानगृहाङ्गणेषु ।
हृदि प्रविष्टस्मरचित्रपुङ्खदुःखादिवोद्घूर्णितमस्तकानि ॥७२॥

अधरैरधरीकृतं वधूनां, मधुमाधुर्यमवैमि विद्रुमाभैः ।
दयितैरत एव तेषु पानप्रतिपत्तिर्विहिता विहाय हालाम् ॥७३॥

परिजनैः प्रथमं गतमन्तिकादपसृतं वसनैर्जघनादथ । 25
तदनु यातमथ त्रपया हृदः, स्थितमिहात्मभुवैव नतभ्रुवाम् ॥७४॥

---

१. **नदन्ती** मु० ॥ २. **°मथ प्रचक्र°** प्र० ॥ ३. **°वुर्वामभ्रुवां** प्र० ॥ ४. **महाकु°** मु० ॥

आलिङ्गिताया सुभगेन गाढमुदूढरम्भादलमार्दवेभ्यः ।
स्वेदोदबिन्दुच्छलतोऽपरस्याः, सुस्राव लावण्यमिवाङ्गकेभ्यः ॥७५॥
सकलमपि वपुर्विभिद्यमानं, मदनशरैरवलोक्य कामिनीनाम् ।
शरणमिव रदच्छदः प्रपेदे, प्रियवदनं यदलं प्रसह्य पातुम् ॥७६॥
मैरेयपानच्युतचेतनानां, तासामसाधारणविभ्रमाणाम् ।
नखाङ्कुशैरप्यनवाप्तसञ्ज्ञो, गम्भीरवेदी मदनद्विपोऽभूत् ॥७७॥
आह्वातुं विषमशरं पुरोऽनुवाको, दोर्वल्लीवलयरवोऽभवद् वधूनाम् ।
तद्यज्वा मणितमभूच्च मोहनाग्निष्टोमेऽस्मिन् मधुमधुराधरौष्ठसोमे ॥७८॥
निगदितुं विधिनाऽपि न शक्यते, सुभटता कुचयोः कुटिलभ्रुवाम् ।
सुरतसंयति यौ प्रियपीडितावपि नतिं न गतौ च्युतकञ्चुकौ ॥७९॥
उपरतसुरतश्रमस्त्रियामासमयविराममनोरमैर्मरुद्भिः ।
सरसनखपदे हृदि प्रियाणामथ शयितः कृशमध्यमासमाजः ॥८०॥
अवनमदमृतांशुबिम्बमौलिर्गलितवया इव शर्वरी व्यराजत् ।
अभजत ककुभं च जम्भजेतुर्जतुरसरक्त इव प्रभाप्रवाहः ॥८१॥
यातः शीतरुचिः प्रतीचिजलधौ डिण्डीरपिण्डच्छवि-
र्जृम्भारम्भमनोरमा कमलिनी सुप्तोत्थितेवाभवत् ।
वक्रत्वं च विधिर्विधूय सदयं चक्रेषु चक्रे मनः,
सौरेणाजनि कुङ्कुमारुणमिव प्राचीमुखं रोचिषा ॥८२॥
देवोऽयं भुवनत्रयैकनयनं प्राप्तः प्रभाणां प्रभुः,
कर्ता यः कमलोदयं जगदिदं मोहाम्बुधेरुद्धरन् ।
प्रातस्त्यः समयो वयोविरुतिभिर्व्योमेति वर्धापय-
न्नाचिच्छेद तदीयमन्धतमसव्याजेन संव्यानकम् ॥८३॥

इति श्रीगूर्जरेश्वरपुरोहितश्रीसोमेश्वरदेवविरचिते कीर्त्तिकौमुदीनाम्नि महाकाव्ये चन्द्रोदयवर्णनो नाम सप्तमः सर्गः ॥७॥

● ● ●

---

१. **°बिम्बच्छ°** वा० २. **°लतः पर°** प्र० ॥ ३. **कुसुमशरं** मु० ॥ ४. **वाक्या, दो°** वा० मु० ॥ ५. **तद्याज्या मणि°** वा० मु० ॥

अष्टमः सर्गः ॥

§§ अथ पाथोजिनीनाथे, चुम्बत्याशां बिडौजसः ।
प्रबुद्धं पङ्कजेनेव, श्रियः पात्रेण मन्त्रिणा ॥१॥
कोकद्वन्द्वं तदाऽऽलोक्य, सङ्गतं सम्ममाद सः ।
परकष्टे विनष्टे[1] हि, सतां प्रीतिः प्रचीयते ॥२॥
उन्मादं वीक्ष्य पद्मानां, कुमुदानां च मन्दताम् ।
क्षणिकत्वं विभूतानां, चेतसा निश्चिकाय सः ॥३॥
कदाप्युदयति ध्वान्तं, कदाप्यर्कश्च धिग् विधिम् ।
तुल्यं नीचेऽप्यनीचेऽपि, स तदेति व्यतर्कयत् ॥४॥
करं चिक्षेप तीक्ष्णांशुर्दुस्तरे तिमिराम्बुधौ ।
प्रदातुमिव मग्नस्य, भुवनस्यावलम्बनम् ॥५॥
विच्छायास्तिमिरे तुच्छे, रेजुर्दीपाश्चलच्छिखाः ।
पङ्कीभूते[2] पयःशेषे, स्फुरन्तः शफरा इव ॥६॥
तीक्ष्णैः सपदि भिन्दानः, कराग्रैस्तिमिरासुरम् ।
रोषेणेवारुणः पूषा, प्रादुरासीन्नृसिंहवत् ॥७॥
§§ अथोज्जगाम वामत्वं, कुमुदेषु प्रदर्शयन् ।
विष्टपव्यवहारैकप्राड्विवाको दिवाकरः ॥८॥
मलिनीभवदाशान्ते, शान्ते ध्वान्तघनोदये ।
अब्जावतंसितं हंसो, नभःकासारमासदत् ॥९॥
न्यासीकृताः परं देशं, गच्छता भास्करेण याः ।
स्फुटं स्फटिकभूर्वह्निः, प्रतिदत्ते स्म ता[3] विभाः ॥१०॥

---

१. **प्रनष्टे** मु० ॥ २. **एकीभू°** प्र० वा० ॥ ३. **ताः प्रभाः** प्र० ॥

विवृतिर्विश्वसूत्रस्य, दृशां निस्तिमिरौषधी ।
इष्टवार्ता च पद्मानां, दिद्युते द्युमणिद्युतिः ॥११॥
चकोरचक्रवालस्य, पीतसीतज्वरोदयाः ।
तमश्चक्रमधश्चक्रुश्चण्डरोचिर्मरीचयः ॥१२॥
प्रसारितकरे सूरसिन्धुरेन्द्रेऽनुधावति ।
सुमेरुं परिबभ्राम, तमस्तोमः पुरःसरः ॥१३॥
कुर्वाणः किरणाङ्कूरैरवतंसश्रियं दिशाम् ।
नभस्त्रिभागमागच्छदब्जिनीजीवितं विभुः ॥१४॥
विलोललोचनाः प्रातर्मौलिमाल्यानि तत्यजुः ।
लोके हि कारणेनैव, गौरवं गुणिनामपि ॥१५॥
हृदि प्रियवियुक्तानां, साञ्जना बाष्पबिन्दवः ।
मग्नानां मारबाणानां, पुङ्खा इव विरेजिरे ॥१६॥
बभ्राजे भुजगाभासं त्रासयंस्तिमिरोत्करम् ।
सुवर्णरुचिराकारः, सुपर्ण इव भास्करः ॥१७॥
§§ अथ धर्मैकनिष्णातो, निस्नातः शुचिभिर्जलैः ।
वस्तुपालस्त्रिकालज्ञं, जगत्पूज्यमपूजयत् ॥१८॥
वलक्षेणोत्तरीयेण, स बभौ बुद्धिमत्तरः ।
तुरीययुगभीतेन, सुकृतेनेव संश्रितः ॥१९॥
मत्सरज्वरसन्तप्तं, मन्ये मुक्त्वाऽन्यमानसम् ।
आदिनाथः स्थितस्तस्य, हृदि सौहार्दशीतले ॥२०॥
भाले तस्य विभाति स्म, चान्दनी तिलकाकृतिः ।
कृता सुकृतिनां मध्ये, रेखा मुख्येव वेधसा ॥२१॥
आलिङ्गितः शमेनेव, पृथग्भूतः कलेरिव ।
सद्वृत्तेनेव निर्वृत्तः, स तदा शुशुभे भृशम् ॥२२॥
देवेन्द्रं स्तुवतस्तस्य, रेजुर्दशनदीप्तयः ।
तत्कालोन्मीलितानन्दसुधांशुकिरणश्रियः ॥२३॥

दत्त्वा दानानि पात्रेभ्यो, नत्वा गुरुजनं च सः ।
सत्त्वाश्रितेन चित्तेन, भवं भावितवानिति ॥२४॥

§§ अहो ! संसारकारान्तर्मायानिगडितात्मनाम् ।
जायते जातु जन्तूनां, न कथञ्चन निर्वृतिः ॥२५॥

केचिद् द्युम्नाय धावन्ति, प्रद्युम्नाय च केचन ।
नोद्युङ्क्ते कोऽपि धर्माय, सर्वाभिप्रेतहेतवे ॥२६॥

मोदमानोऽन्तरात्मैव[१], साक्षी यत्कर्म शर्मणे ।
तमप्युपेक्षते धर्ममहो ! मूढमना जनः ॥२७॥

यस्मिन् सन्निहिते वह्नि-विषाद्याः प्रभवन्ति न[२] ।
धर्मादप्यपरस्तस्मात् , कः शरण्यः शरीरिणाम् ? ॥२८॥

धर्मसिद्धौ ध्रुवा सिद्धिर्द्युम्न-प्रद्युम्नयोरपि ।
दुग्धोपलम्भे सुलभा, सम्पत्तिर्दधि-सर्पिषोः ॥२९॥

उच्चैर्गर्वे समारोप्य, नरं श्रीराशु नश्यति ।
दौःस्थ्यदत्तावलम्बो[३]ऽथ, स तस्मादवरोहति ॥३०॥

जितं[४] लक्ष्मि ! त्वया यस्यै, जनस्तमपि सेवते ।
धनं निकारपूर्वं यत् , प्रदत्ते प्रेतनाथवत् ॥३१॥

धनस्याधर्मलब्धस्य, मुग्धो लाभेन तुष्यति ।
सुकृतस्य दुरापस्य, न तु हानिम्[५]वेक्षते ॥३२॥

आसाद्यते यया स्वर्गः, श्रिया सन्मार्गदत्तया ।
त्यक्त्वा तामप्यधर्मेण, मूर्खाः क्रीणन्ति[६] दुष्कृतिम् ॥३३॥

स्वयमुत्पादितां लक्ष्मीं, पुत्रीमिव मनीषिणः ।
दत्त्वा पात्राय तद्दानफलमेवोपभुञ्जते ॥३४॥

पित्राद्यैरुपभुक्ता या, पुत्राद्यैरपि भोक्ष्यते[७] ।
कामयन्ते न तां सन्तो, ग्रामवेश्यामिव श्रियम् ॥३५॥

---

१. **°मानान्त°** वा० ॥ २. **नो** प्र० ॥ ३. **°म्बोऽधः, स** मु० ॥ ४. निकारः पूर्वो यस्मिन् निधनमिति भावः, तच्च मरणम् **प्र० टि०** ॥ ५. **°मपेक्ष°** वा० मु० ॥ ६. **क्रीडन्ति** वा० मु० ॥ ७. **°द्यैरुपभो°** प्र० ॥

तस्करैर्वा दुरीशैर्वा[१], हृतं संसहते धनम् ।
कदर्यो नैव सत्कार्ये, कल्पयत्यल्पमप्यदः ॥३६॥
अन्धा एव धनान्धाः स्युरिति[२] तथ्यं तथाहि ये ।
अन्योक्तेनाध्वना गच्छन्त्यन्यहस्तावलम्बिनः ॥३७॥
धनी धनात्यये जाते, दूरं[३] दुःखेन दूयते ।
दीपहस्तः प्रदीपेऽस्ते, तमसा बाध्यतेऽधिकम् ॥३८॥
आदावेव विकारं यः, प्रदर्शयति देहिनाम् ।
भवोच्छेदैकभावेभ्यो, विभवः स्वाद्यते[४] स किम् ? ॥३९॥
न संसारस्य वैरस्यमिदं वेत्ति जडो जनः ।
यत् सुखं स सुखाभासो, यद् दुःखं दुःखमेव तत् ॥४०॥
रमयन्ति मनस्तावद्, भावाः संसारसम्भवाः ।
यावन्न श्रूयते साश्रुलोकपूत्कार[५]काहला ॥४१॥
अहो ! देहभृतां मोहः, प्ररोहति महानयम् ।
यदेते सुखमिच्छन्ति, विषयैर्दुःखहेतुभिः ॥४२॥
छत्रच्छायाच्छलेनामी, धात्रा चक्रे निवेशिताः ।
भ्रमन्तोऽपि स्वमात्मानं, मन्वते स्थिरमीश्वराः ॥४३॥
मदान्धास्ते परं लोकं, कथं, पश्यन्तु भूभुजः ? ।
तमोमण्डलमध्यस्थाश्छत्रच्छायाच्छलेन ये ॥४४॥
सुखं विषयसेवेति, सक्तास्तत्रैव जन्तवः ।
यः प्रमोदस्तु तत्त्यागात्, तदास्वादः क्वचिद् यदि ॥४५॥
अवश्यं नश्वरे देहे, दुर्दमे, च यमे द्विषि ।
हास्यमास्याद्[६] विनिर्याति, यत् पुंसामिदमद्भुतम् ॥४६॥
कालेन शौनिकेनेव, नीयमानो जनः पशुः ।
क्षिपत्येष धिगासन्ने, मुखं विषयशाद्वले ॥४७॥
कायः कर्मकरोऽयं तन्नात्र कार्याऽतिलालना ।
भृतिमात्रोचितो ह्येष, प्रपुष्टो विचिकीर्षते ॥४८॥

---

१. **दुराशै°** मु० ॥ २. **°ति सत्यं त°** मु० ॥ ३. गाढम् **प्र० टि०** ॥ ४. **स्वदते** प्र० ॥
५. **°कफूत्कारकाहलः** मु० ॥ ६. **हास्यं नास्या°** वा० मु० ॥

प्रयोजकान्यकार्येषु , नश्यन्त्याशु महापदि ।
दुर्मित्राणीव खान्येव, बन्धुबुद्धिरधीमताम् ॥४९॥
[1]योऽयं जीवितभूतेषु , स्नेहग्रन्थि सुतादिषु ।
विभागावसरे पुंसां, व्यक्तः सोऽपि भविष्यति ॥५०॥
दुःखाग्निर्वा स्मराग्निर्वा, कोधाग्निर्वा हृदि ज्वलन् ।
न हन्त ! शान्तिमायाति, देहिनामविवेकिनाम् ॥५१॥
अविद्यामेव सेवन्ते, हन्त ! विद्यां व्युदस्य ये ।
ते दूत्यामनुरज्यन्ते, वरारोहाविहायिनः ॥५२॥
तटस्थः प्रेक्षते योगी, जगदस्मिन् भवार्णवे ।
मज्जनोन्मज्जने कुर्वद् , दुष्कृतैः सुकृतैर्निजैः ॥५३॥
विषयामिषमुत्सृज्य, दण्डमादाय ये स्थिताः ।
संसारसारमेयोऽसौ, बिभ्यत् तेभ्यः पलायते ॥५४॥
सत्यं संसृतिगर्तेयं, दुःखैः पूर्णा निरन्तरम् ।
यतस्तद्व्यतिरेकेण, नान्यत् किञ्चिदिहाप्यते ॥५५॥
विधौ विध्यति सक्रोधे, वर्म धर्मः शरीरिणाम् ।
स एव केवलं तस्मादस्माकं जायतां गतिः ॥५६॥
सुचिरमिति विचार्य पुण्य[2]चर्याः विदुषि चिकीर्षति तत्र तीर्थयात्राम् ।
विदधदथ [3]पथः प्रशान्तपङ्कान् , ऋतुरपनृत्तमयूरमण्डलोऽभूत् ॥५७॥
भवमवरमिमं विमृश्य सम्यग् , गलितरसैर्विषयेषु वारिवाहैः ।
मुनिभिरिव निबद्धमौनमुद्रैर्गगनवनं विमलात्मभिश्च भेजे ॥५८॥
पतिरतितपति स्म वासराणामतिशुभति स्म विभावरीभुजङ्गः ।
जलमतिभजति स्म निर्मलत्वं, मधुरमतिध्वनति स्म राजहंसी ॥५९॥
पुलिनपरिसरे सरस्वतीनामजनि समागमनं सुखज्ञनानाम् ।
भवति यदवलोकनादनाविष्कृतहसितारिमुखं सुखं जनानाम् ॥६०॥
क्षितिवलयजयोज्जिहानवीरा, क्रमविरमज्जलपूरसिन्धुतीरा ।
शरदवतरति स्म मत्तहंसा, दिशि दिशि काशकदम्बकावतदंसा ॥६१॥

---

१. **विभवाव°** वा० मु० ॥ २. **°चर्यां** मु० ॥ ३. **पयःप्रशान्तपङ्कमृतुर°** मु० ॥

कुटजविटपिनः प्रसूनशून्यानलिपटलं परिहृत्य सप्तपर्णैः ।
सममरमत दन्तिदानगन्धैर्जगति समृद्धमुपैति सर्व एव ॥६२॥

[१]विदलितजगदापदः पयोदाः, परिगलिताम्बुविभूतयो बभूवुः ।
अहह ! न सहते महीयसामप्युदयमियं नियतिश्चिरायवैरा ॥६३॥

घनमयसमयात्यये विनिद्रः, ऋतुपुरुषो भवतीति तथ्यमेव ।
दधतुरपरथा कथं विकाशं, दिनपति-रात्रिपती तदीयनेत्रे ? ॥६४॥

सरसिसुरभिः सरःसमीरः, [२]कलमसमृद्धिसमुद्धता धरित्री ।
कलमपि कलहंसकामिनीनां, रसितमथ व्यथयाञ्चकार पान्थान् ॥६५॥

कलयति कलशोद्भवे प्रवेशं, मलयनगस्थगिते नभोविभागे ।
जगदगदमभूत् पयश्च पेयं, ननु महतामुदयो मुदे न कस्य ? ॥६६॥

स्तनितमुपरतं पयोधराणां, ध्वनिरजनिष्ट ककुद्मतां विशिष्टः ।
परिहृतमवनीतलं शिलिन्ध्रैर्जलमलमक्रियतारविन्दवृन्दैः ॥६७॥

गवलकुवलयप्रभैः पयोदैर्वियति वृते [३]व्यधित व्ययं न यस्य ।
अधिपतिरतिमात्रमुष्णमह्नां, तदिव सुसञ्चितमुत्ससर्ज तेजः ॥६८॥

भासः सेव्याः श्वेतभासः प्रदोषे, लोकाह्लादोद्दीपिका दीपकाली ।
दुग्धैर्दिग्धा शर्करा यत्र पथ्यं, दिष्ट्या दिष्टः स प्रविष्टः पृथिव्याम् ॥६९॥

हंसानां नवनलिनीवनोत्सुकानामालापैरिव मुरजिन्मुमोच निद्राम् ।
जम्भारिस्त्रिभुवनभारमुत्थितेऽस्मिन्नारोप्य स्वधनुरथोपसञ्जहार ॥७०॥

स्वच्छं वारि निवारितामरधनुर्व्योम व्यपेताम्भसः,
पाथोदाः समदा सितच्छदवधूराशाः सकाशाः पुरः ।
भाति स्म प्रथयन्नहम्प्रथमिकां तेजस्विषूत्तेजितः,
श्यामाम्भोधरभस्मनेव शशभृद् दिक्कामिनीदर्पणः ॥७१॥

इति श्रीगूर्जरेश्वरपुरोहितश्रीसोमेश्वरदेवविरचिते कीर्त्तिकौमुदीनाम्नि महाकाव्ये परमार्थविचारो नामाष्टमः सर्गः ॥८॥

● ● ●

---

१. **विगलित°** वा० मु० ॥ २. **कमलस°** वा० मु० ॥ ३. **व्यथिते व्ययेन यस्य** मु० ॥

नवमः सर्गः ॥

§§ चिकीर्षिता श्रीसचिवेन तीर्थयात्राऽथ सोऽयं[१] समयः समेतः ।
महात्मनामीहितकार्यसिद्धौ, विधिर्विधत्ते हि सदाऽऽनुकूल्यम् ॥१॥
धर्मैकमित्रोपनिमन्त्रणार्थं[२], तेनार्थिमित्रेण चराः प्रयुक्ताः ।
न केवलं स्वेन कृतार्थितेन, परैः कृतार्थैः कृतिनः कृतार्थाः ॥२॥
स्थानथाऽऽनन्दविसंस्थुलोऽयं, लोकः प्रयाणप्रवणांश्चकार ।
उपक्रमे पुण्यकृतां क्रियाणां, राभस्यमभ्यस्यति को न साधुः ? ॥३॥
पाथेयवन्तः पथि योग्ययुग्याः, सोपानहः सोदकभाजनाश्च ।
श्रीवस्तुपालेन समं जनौघाः, प्रयाणकाय प्रवणा बभूवुः ॥४॥
आकारितस्तेन कृतादरेण, दूरादपि श्राद्धजनः समेतः ।
ययुस्तदीयानि पुनर्यशांसि, दिगन्तरेभ्योऽपि दिगन्तराणि ॥५॥
समं समग्रैरपि बन्धुवर्गैर्निसर्गबन्धुर्विबुधव्रजस्य ।
शुभे मुहूर्तेऽथ शुभैर्निमित्तैर्मन्त्री स्वनाथानुमतः प्रतस्थे ॥६॥
पुरः प्रशस्तां फल-पुष्पहस्तां, प्रमोदमानः प्रमदां विलोक्य ।
निरन्तरायां पथि तीर्थयात्रां, मन्त्रीश्वरश्चेतसि निश्चिकाय ॥७॥
स्थितः क्षणं क्षीरतरोरधस्तात्, कृतानुवृत्तीन्[३] सुजनान् निवर्त्य ।
खरस्य वामं स्वरमध्वगामी, शुश्राव सुश्रावकचक्रशक्रः[४] ॥८॥
अक्षेषु नित्यं कृतनिग्रहोऽपि, जग्राह तांस्तान् नियमानमात्यः ।
स्वभावशुद्धाः सुधियो हि तेषां, पावित्र्यलाभाय तथापि लोभः ॥९॥
रथैस्तुरङ्गैः करभैर्महोक्षैर्जग्मुस्तदा केऽपि कथञ्चनापि ।
मन्त्रीश्वरे धर्मधराधुरीणे, तस्मिन् विशश्राम भरस्तु तेषाम् ॥१०॥

---

१. °यं शरदा समे° मु० ॥ २. निबन्धनार्थं मु० ॥ ३. °न् स्वज° प्र० वा० ॥
४. °शक्तः वा० कां० ॥

न वाहनं यस्य स तस्य यानं, नासीद् धनं यस्य स तस्य वित्तम् ।
न चीवरं यस्य स तस्य वस्त्रं, कल्पद्रुकल्पः प्रददौ[1] पदव्याम् ॥११॥

भुङ्क्ते स्म सर्वेष्वपि भुक्तवत्सु, शेते स्म सुप्तेषु स यात्रिकेषु ।
प्रबुध्यते स्म प्रथमं तदित्थं, सङ्घप्रभुत्वव्रतमाचचार ॥१२॥

प्रभूतभोज्यानि बहूदकानि, सगोरसान्युन्मदमानवानि ।
तस्यातिदुर्गेऽपि पथि प्रयाणान्युद्यानलीलासदृशान्यभूवन् ॥१३॥

यात्राप्रसङ्गेन जगाम येषु, पुरेषु पौरोच्छ्रिततोरणेषु ।
तेषामधीशैः सविशेषमेष, सम्मान्यमानः सममानयत् तान् ॥१४॥

अभ्यर्थ्यमानः पथिकैरनेकैर्वस्तून्यनेकान्यपि **वस्तुपालः** ।
तेभ्यः प्रभूतानि पथि प्रयच्छन्, नाहङ्करोति स्म न कुप्यति स्म ॥१५॥

गीतानि जैनान्युचितानि[2] गातुं, जनो जगौ वर्त्मनि मध्यमध्ये ।
प्रमोदपूरोद्गतरोमराजिर्निरन्तरं तस्य पुनर्यशांसि ॥१६॥

अनुक्रमेण प्रसृताऽस्य[3] साधोः, सा[4] धोरणी यात्रिकधोरणानाम् ।
वैमानिकैर्व्योमनि नाकिलोकैर्भूमानयष्टिप्रतिमा व्यलोकि ॥१७॥

पुरश्च पृष्ठेऽपि च पार्श्वयोश्च, परिस्फुरन्तः खरहेतिहस्ताः ।
यात्राजनं वर्त्मनि तस्य शश्वदश्वाधिरूढाः सुभटा ररक्षुः ॥१८॥

समुद्धतैर्जीर्णजिनेन्द्रहर्म्यैर्नवैः सरोभिश्च सरोजरम्यैः ।
प्रस्थानमार्गः सचिवस्य सोऽभूदजानतामप्युपलक्षणीयः ॥१९॥

यावन्ति बिम्बानि जिनेश्वराणां, श्वेताम्बराणां च कदम्बकानि ।
मार्गेषु तेषां मुषिताश्रितार्तिः, पूजां स निर्वर्त्य ततः प्रतस्थे ॥२०॥

स पञ्चषैर्निर्विषमप्रपञ्चप्रयाणकैः प्रीणितसङ्घलोकः[5] ।
धराधरं धर्मधुरन्धरः श्रीशत्रुञ्जयं शत्रुजयी जगाम ॥२१॥

§§ आरुह्य सह्यादपि सुन्दरेऽस्मिन्नशोच्चये कश्मलमुक्तचेताः ।
मन्त्री मिलन्मर्त्यकृतोपमर्दं, **कपर्दिनं** नाम ननाम यक्षम् ॥२२॥

---

१. °**दौ पृथिव्याम्** वा० मु० ॥ २. **जैनानुचि°** वा० ॥ ३. °**सृतस्य** प्र० कां० ॥ ४. **साधारणी या°** वा० कां० । **सा धोरणिर्या°** मु० ॥ ५. °**तभव्यलो°** वा० मु० ॥

स कर्दमैस्तस्य तनुं **कपर्दि**यक्षस्य यक्षोपपदैर्विलिप्य ।
पुष्पैरनेकैर्विलसद्विवेकस्त्रिलोकपूज्यस्य चकार पूजाम् ॥२३॥
अध्वश्रमध्वस्तसमस्तपापभरेण भूरेणुभृता जनेन ।
शृङ्गावलिव्याप्तवियन्मुखोऽपि सोऽयं सुखेनाऽऽरुरुहे महीध्रः[१] ॥२४॥
तत्राऽऽदिनाथस्य नमस्यमूर्तेः, स्नात्रं[२] च पूजां च विधाय मन्त्री । 5
पुरः कुरङ्गीनयनाः प्रमोदन्नृत्यन्मना[३] नृत्यमकारयत् सः ॥२५॥
संश्लिष्टमष्टापदपृष्ठपट्टे, तं दृष्टवान् विष्टपवन्दनीयम् ।
अमेयतेजोमयमण्डलस्थं, यथा पुमांसं परमं स मन्त्री ॥२६॥
विरच्यमाने सचिवेन तेन, पूजाविधौ पूज्यतमस्य तस्य ।
सकुङ्कुमस्नानजलच्छलेन, गलन्निवाऽऽलोक्यत[४] भोगरागः ॥२७॥ 10
न केवलं केवलिचक्रवर्ती, हृच्चक्रवर्ती सचिवस्य सोऽभूत् ।
शुश्रूषयाऽप्येष विशेषवत्या, तत्याज नान्तःकरणं तदीयम्[५] ॥२८॥
श्रीनाभिसूनुर्मृगनाभिमुख्यैः, पूजौपहारैः प्रचुरैः प्रसन्नः ।
मन्ये स्वभावादपि वीतरागः, स स्फीतरागः सचिवे बभूव ॥२९॥
स श्वेत-पीतैर्वसनैर्व्यधत्त, धाम्नि प्रभोस्तस्य महापताकाम् । 15
सरोजराजीरजसाऽनुविद्धो, जिग्ये यया सिद्धसरित्प्रवाहः ॥३०॥
धर्माय निर्मापयति स्म तस्मिन्, मन्त्री धरित्रीभृति **वस्तुपालः** ।
श्रीनेमि-**पार्श्वप्रभुहर्म्ययुग्म**मयुग्मनेत्राचलशृङ्गचारु ॥३१॥
प्रासादसौन्दर्यविलोकनेन, सम्भूतभूयस्तरसम्मदानाम् ।
विभान्ति तत्कान्तिकरम्बितानि, कृतस्मितानीव दिशां मुखानि ॥३२॥ 20
यदुत्तमाङ्गस्थितशातकुम्भकुम्भध्वजस्फूर्जदभीशुभिन्नाः ।
अल्पेऽप्यनल्पा[६] इव वासरान्ते, चिराद् विराजन्ति कराः खरांशोः ॥३३॥
कथं न विश्वैककुटुम्बकौऽसौ ?, यस्त्यक्तभेदं घटयाञ्चकार ।
यन्मण्डपे **चण्डपपौत्रपौत्रः**, स्वपूर्वजानां सुहृदां च मूर्तीः ॥३४॥

---

१. **महीन्द्रः** वा० । **महीन्द्रः** मु० ॥ २. **स्नानं च** मु० ॥ ३. **°नृत्यात्मना** वा० मु० ॥
४. **°क्य ततोऽङ्गरागम्** मु० ॥ ५. **यदीयम्** वा० मु० ॥ ६. **ल्पा अपि** वा० मु० ॥

स्वस्यानुजस्यापि च मूर्तियुग्मं, तुरङ्गयुग्मस्थमचीकरद् यः ।
मनीषिणां मुख्यतमोऽपि मन्ये, वृषस्थमात्मानमयं न वेत्ति ॥३५॥

शैलोपकण्ठेऽयमकुण्ठबुद्धिः, सरः सरस्वत्सदृशं चकार ।
उष्णेऽपि नोष्णानि भवन्ति यस्य, वारीणि रीणाध्वगजीवितानि ॥३६॥

द्वित्राणि तत्रैव दिनानि नीत्वा, क्रीत्वाऽर्थदानैः सुकृतं यशश्च ।
कथञ्चिदापृच्छ्य तमीशमाद्यं, माद्यन्नसौ **रैवतकं** जगाम ॥३७॥

§§ त**मुज्जयन्ता**परसंज्ञमद्रिमाज्ञाविधेयाखिलसङ्घलोकः ।
स विश्वमुच्चैरमृतेन सिञ्चन्नुपागमन्नव्य इवाम्बुवाहः ॥३८॥

तुरङ्गमाणां चरणाग्रघातैरुद्धूतधूलीपटलच्छलेन ।
तस्य प्रयाणे प्रणयि[१]प्रियस्य[२], नगोऽनुगच्छन्निव स व्यराजत् ॥३९॥

§§ नरो न रोगापदमाप कोऽपि, न क्वापि यानव्यसनं बभूव ।
कस्याप्यभूत् तत्सुकृतप्रभावान्न वस्तुनो हानिरहानि तानि ॥४०॥

सुखेन सार्थः पथि यात्रिकाणां, सिन्धूरगाधा अपि तास्ततार ।
संसारनामानमपारमब्धिं, स तु स्वयं लङ्घयितुं[३] प्रवृत्तः ॥४१॥

मनागनालोकितदुर्निमित्तः, पदे पदे प्राज्यतृणोदकाढ्यः ।
अहिंस्रजीव[४]श्च बभूव तस्य, मार्गः सुदुर्गोऽपि किलानुकूलः ॥४२॥

तीर्थैः समग्रैरुपचर्यमाणं, सिद्धैरनेकैरुपरुध्यमानम् ।
रत्नैरनन्तैरुपचीयमानं, भूतैः प्रभूतैरुपजीव्यमानम् ॥४३॥

शृङ्गैरुदग्रैर्दिवमुल्लिखन्तं, दिशः स्पृशन्तं पृथुभिश्च पादैः ।
तलेन धात्रीतलमाप्नुवन्तं, हरन्तमन्तःकरणानि कान्त्या ॥४४॥

क्वचित् तटीः काञ्चनकान्तिजुष्टाः, क्वचिन्नदीरुन्मदराजहंसाः ।
क्वचिद् द्रुमानार्द्रफलप्रवालान्, क्वचिच्च धातून् विविधान् दधानम् ॥४५॥

सिताम्बरं मन्त्रिवरस्तमग्रनिविष्टनिर्विष्टपयोदभङ्ग्या ।
समाधिबन्धादिव निश्चलाङ्गं, मुनीन्द्रतुल्यं तमगं ददर्श ॥४६॥[५]चतुर्भिः कलापकम्

---

१. °**णयप्रि**° वा० ॥ २. °**स्य, जनोऽनु**° कां० ॥ ३. °**तुं समर्थः** प्र० ॥ ४. °**वस्य ब**° वा० मु० ॥ ५. **चतुर्भिः कुलकम्** प्र० कां० ॥

विकासवद्भिर्व्रततिप्रसूनैरन्तःप्रसुप्तभ्रमरैर्यदीयाः ।
वनाधिदेव्यस्तमिवोपयान्तं, विलोकयन्ति स्म विलोचनाभैः ॥४७॥

सरांसि राजन् ! नलिनीवनानि, वनानि वेल्लन्नवपल्लवानि ।
मुदं निदाघज्वरितस्य यत्र[1], कुर्वन्ति गन्धर्ववधूजनस्य ॥४८॥

स्थितस्य यस्योपसमुद्रमद्रेर्मेघावलीवेष्टितमेखलस्य । 5
बभूव नेत्रश्रुतिनेत्रभाजा, सतीर्थ्यता मन्थमहीधरेण ॥४९॥

रत्नप्रदीपेषु गुहागृहेषु , तान्ता रतान्तावसरे सुरस्त्रीः ।
रेणुं किरन्तः कुमुदाकराणां, तमीसमीराः सुखयन्ति यत्र ॥५०॥

अभ्रंलिहप्रस्थशिरःस्थशुभ्रपयोदसन्दोहमिषेण धर्मः ।
कलेः खलस्य प्रसरं विलोक्य, निराकुलस्तिष्ठति यत्र दुर्गे ॥५१॥ 10

उदस्तहस्तैः करिभिर्विमुक्ता, मुक्ताफलानां श्रियमाश्रयन्तः ।
अम्भःकणा दिङ्मुखभूषणानि, निरन्तरं यत्र तरङ्गयन्ति ॥५२॥

निशासु यस्मिन्नवतंसितानां, समीपवर्ती जगतीरुहाणाम् ।
तारागणः पुष्यति पुष्पशङ्कां, मुग्धस्य सिद्धप्रमदाजनस्य ॥५३॥

अधित्यकाधिष्ठितपानगोष्ठीगीतोत्कतोत्सङ्गकुरङ्गरुद्धः । 15
मृगीदशां राजति यत्र रात्रिकरः करप्राप्य इव क्षपासु ॥५४॥

यस्मिन् विदग्धा अपि सिद्धवध्वः, सम्भूतभूतेषु वनान्तरेषु ।
फलैर्विपक्वाग्रमुखैः सदक्षान् , कीरान् विरावैरुपलक्षयन्ति ॥५५॥

न तद् वनं यत्र न कोकिलानां, नृत्यन्ति गीतैरिव नीलकण्ठाः ।
यस्मिन् गिरौ तानि सरांसि यानि, स्वेनैव शैत्येन वहन्ति कम्पम् ॥५६॥ 20

यस्मिन् सदा स्मेरसरोजराजिविराजितासङ्ख्यसरःपरीते ।
आकर्णयन्तोऽपि नवाब्दशब्दान् , न मानसाय स्पृहयन्ति हंसाः ॥५७॥

दिनाधिनाथेन पुरोनिरस्तमस्तस्थिताच्चन्द्रमसश्च बिभ्यत् ।
यत्कन्दराः संश्रयते तमिस्रं, दत्ते हि दुःस्थस्य पदं महात्मा ॥५८॥

---

१. **यस्य, कु°** मु० ॥

फलानि पुष्पाणि मनोरमाणि, यस्य द्रुमाः प्रत्यहमुद्वहन्ति ।
अत्यन्तभक्तेषु भवत्यवश्यं, श्रिये महत्यै महतामुपास्तिः ॥५९॥

श्री**नेमिनाथे**न जिनेश्वरेण, पवित्रिते यत्र धराधरेन्द्रे ।
हिंस्राः समुज्झन्ति परःसहस्राः, स्वभावसिद्धामपि वैरबुद्धिम् ॥६०॥

तं गोत्रमुख्यं विधृतक्षमं च, सद्वंशजातं च समुन्नतं च ।
श्री**वस्तुपालः** कमलाढ्यकुल्यं, स्वकल्पमुर्वीधरमारुरोह[१] ॥६१॥

रीणान् धुरीणान् युगतो वियुज्य, जनेषु यातेषु तमद्रिमुच्चैः ।
अस्थायि तेषां शकटैरधस्तान्न सद्गतिः स्याद् वृषवर्जितानाम् ॥६२॥

न केवलं शैलशिरोऽधिरूढः, समानमानानधरीचकार ।
अधो विधातुं[२] स विशुद्धबुद्धिः, संसारमप्यारभते स्म मन्त्री ॥६३॥

श्री**नेमि**नामानममानवीयैस्तेजोभिरभ्युज्ज्वलयन्तमाशाः[३] ।
जिनेन्द्रमत्रैव जनेन्द्रमन्त्री, निदर्शनातीतमसौ ददर्श ॥६४॥

स्नात्रं[४] स पात्रप्रतिपादितार्घस्तीर्थोदकैस्तीर्थकरस्य तस्य ।
कृत्वा च कृष्णागुरु-चन्दनाद्यैर्विलेपनं धौतमलानुलेपः ॥६५॥

घनैः प्रसूनैर्वसनैरनूनैः, पत्रैः पवित्रैरशनैः प्रधानैः ।
नृत्तैर्वधूनां च गृहीतचित्तैर्गानैः सदानैर्विततान् पूजाम् ॥६६॥ युग्मम् ॥

प्रभोः सपर्यावसरेषु तस्य, कर्पूरधूपैः[५] परितः स्फुरद्भिः ।
तमद्रिमेकं सुरभीचकार, दिशो यशोभिः स पुनः समग्राः ॥६७॥

श्री**नेमिनाथा**वसथान्तरस्थे, कर्पूर-कृष्णागुरुधूपधूमे ।
पलायमानः कलिरेष कालस्तत्कालमासीन्मशकानुकारी ॥६८॥

धर्मक्रियाविस्मृतराजकार्यस्तत्रैव निन्ये स बहून्यहानि ।
असक्तमासक्तमभीप्सितेऽर्थे, कालातिपातं न हि वेत्ति चेतः ॥६९॥

---

१. **स्वतुल्यमु°** प्र० कां० ॥ २. **°धातुं सुवि°** कां० ॥ ३. **°रप्युज्ज्व°** वा० कां० ॥ ४. **स्नानं स** मु० ॥ ५. **°रपुरैः परि°** मु० ॥

§§ नमन्नमन्दप्रतिभः **प्रभासे, चन्द्रप्रभं** चन्द्रसमानकीर्तिः ।
श्लाघाचलत्कन्धरमालुलोके, लोकेन **सौराष्ट्र**निवासिनाऽसौ ॥७०॥

अभ्यर्च्य भक्त्या **भव**मत्र तीर्थे, **श्रीसोमनाथा**भिधया प्रसिद्धम् ।
प्रत्तप्रसूनाञ्जलिना प्रदत्तो, जलाञ्जलिस्तेन पुनर्भवाय ॥७१॥

तेनोपनीतैर्घनसारधूपैः, स्वमङ्गमङ्गारितमीनकेतुः । 5
शङ्के स लङ्केश्वरकन्धरास्त्रैश्चिराय वित्रं सुरभीचकार ॥७२॥

अनेन सत्यापितसद्गुरूपदेशेन तद्देशनिवासिनीनाम् ।
सुवासिनीनां वदनाब्जराजौ, निवेशिता स्वस्तुतिराजहंसी ॥७३॥

आत्मानमानतजिनेन्द्रपदारविन्दः,
कृत्वा कृतार्थमयमर्थिजनं च दानैः । 10
मन्त्री निमन्त्रितजनेन सह प्रहर्षः,
पस्त्यं प्रयातुमथ तं प्रभुमापपृच्छे ॥७४॥

अस्य प्रभोः पितुरिव क्षणमप्यशक्तः,
सोढुं वियोगमहमित्यवगम्य सम्यक् ।
चौलुक्यचन्द्रसचिवः शुचितैकवित्ते, 15
चित्ते निवेश्य जिननाथमथ प्रतस्थे ॥७५॥

[१]व्यावर्तमानमथ मानवराजमन्त्रिराजं,
मुदा प्रतिपथं प्रमदास्तदानीम् ।
पश्यन्त्यदृष्टमिव तं शतशोऽपि दृष्टं,
तृप्तिर्भवेन्न हि दृशां प्रियदर्शनेषु ॥७६॥ 20

आगत्य स्वपुरं पुरन्दरसमस्याऽऽनम्य पादौ प्रभोः,
स क्षेमेण समेत्य चाऽऽत्मशरणं व्यापारिणामग्रणीः ।
देशाय प्रजिघाय सङ्घजनतां सत्कृत्य तां कृत्यवि-
न्निर्विघ्नाः कृतिनां भवन्ति हि समारब्धक्रियासिद्धयः ॥७७॥

---

१. **व्यावृत्तमा°** वा० ॥

दूर्वा-पुष्प-फला-ऽक्षतैरुपचितं पात्रं दधत्यः करे,
यस्मै मङ्गलमङ्गनाः प्रणयिनां चक्रुस्तदा सम्मदात् ।
सर्वत्र स्वयशांसि बन्दिगदितान्याकर्णयन् कर्णवद्;
दानोद्दामकराम्बुजः स जयतु श्रीवस्तुपालश्चिरम् ॥७८॥

इति श्रीगूर्जरेश्वरपुरोहितश्रीसोमेश्वरदेवविरचिते कीर्त्तिकौमुदीनाम्नि महाकाव्ये यात्रासमागमनो[१] नाम नवमः सर्गः ॥९॥

[२]* **विक्रमतो गिरि-गगन-स्मरशर[३]-विधु १५०७ सङ्ख्यवत्सरे वहति ।**
स्वपरोपकारकृतये, लिप्यकारि मुमुक्षुणा ॥१॥
श्रीमति पत्तननगरे ॥ छ ॥ छ । *[४]

● ● ●

---

१. °**गमो ना**° प्र० ॥ २. प्र० आदर्शप्रान्तभागे एषा फुल्ल्यन्तर्गता लेखकपुष्पिका वर्तते ॥ ३. लिखितेयं कीर्तिकौमुदी गणिना **प्र० टि०** ॥ ४. प्रतिलिपिविहिते नवीने कां० आदर्शे मूलप्रतिप्रान्तगता निम्नोद्धृतप्रकारा पुष्पिका वर्तते-"**छ । शुभं भवतु । कल्याणमस्तु । ऊकेशवंशे दो° सामंतसुत दो° समरासान्निध्यात् सा° देवासुतया श्रा° रहीनाम्न्या श्रीकीर्तिकौमुदी-प्रतिर्लेखिता आशापल्ल्यां विहारिता च श्रीकरी स्तात् । श्री । श्री । श्री ।**"

श्रीअरिसिंहविरचितं

सुकृतसंकीर्त्तनमहाकाव्यम् ॥

प्रथमः सर्गः ॥

[**वनराजः**]

श्रीवेश्मविस्मयमयप्रबलप्रताप**श्चापोत्कटा**न्वयवनैकहरिनरेन्द्रः ।
आसीदसीमचरितः परितप्तशत्रुभालार्पिताङ्घ्रिनलिनो **वनराजदेवः** ॥१॥
यत्खड्गखण्डितविरोधिशिरोऽधिरक्तस्रोतस्विनीभिरुदधिर्विदधे सरागः । 5
येनाऽधुनाऽप्यरुणतां भजतस्तदङ्गसम्पर्कतोऽर्क-शशिनावुदयक्षणेषु ॥२॥
निर्गत्य कोशकुहरादसिदन्दशूकः, श्यामो यथागतमगात् त्वरितं यदीयः ।
एतेषु मा स्म विशदेष परैरितीव, रुद्धेषु वक्त्रविवरेषु कराङ्गुलीभिः ॥३॥
खट्वाङ्गसङ्गतकरस्तरवारिलग्नकृत्तारिमुण्डमिषतः समराङ्गणे यः ।
भालाधिरोपितहुताशनचण्डचक्षुराभादिभासुरविरोधिविभासुरश्रीः ॥४॥ 10
तेने कृतान्तसमतां रसनासनाभि-धारोद्धुरो यदसिरञ्जनमञ्जुलश्रीः ।
अह्नाय यस्य युधि दर्शनसंज्ञयैव, भिन्दन्नरीनधित किङ्करतां कृतान्तः ॥५॥
स्तब्धप्रकम्पितविलीनविवर्णगात्रैः[१], खिन्नैर्विभङ्गुररवस्फुरदश्रुलेशम् ।
उन्मुच्य पौरुषमवाप्य च भीरुभावं, यः सेव्यते रिपुभिरुत्पुलकैः प्रसन्नः ॥६॥
आकर्ण्य तूर्णमुपकर्णयितुं च यस्य, कीर्तिं मुहुर्भुजगभीरुगणेन गीताम् । 15
चक्षुःश्रवा रसवशेन दृशां निमेषोन्मेषक्रियामनिमिषोऽपि चकार शेषः ॥७॥
वक्रीकृते धनुषि मौक्तिकताडपत्रज्योत्स्नाम्बुभारभृति पल्वलतां दधाने ।
यस्याऽऽननं विकचवारिजकल्पमन्तर्भेजे विहाय परराजकरान् जयश्रीः ॥८॥
श्रीमत् पुरं भुवि पुरन्दरपत्तनाभं, तेनाऽऽदधे**ऽणहिलपाटक**नामधेयम् ।
स्त्रीणां मुखे स्मरतपस्विवनेऽजनीन्दुपद्माश्रियोरसुहृदोरपि यत्र योगः ॥९॥ 20
अन्तर्वसद्धनजनाद्भुतभारतो भूर्मा भ्रश्यतादिति भृशं **वनराजदेवः** ।
पञ्चासराह्वनवपार्श्वजिनेशवेश्मव्याजादिह क्षितिधरं नवमाततान ॥१०॥

---

१. ग-°**विशीर्ण**° ॥

यस्मिन् सदैव निकृतानि निकेतनाग्र-जाग्रन्मणिद्युतिभरैर्नितमां तमांसि ।
आरामकालिममिषेण बहिःस्थितानि, तानि प्रसर्पदरघट्टरवै रटन्ति ॥११॥
जाड्यं जनेषु रजनीजनितं विभिन्द-न्नुद्दीपयन्नपि दिवाकरकान्तचुल्लीः ।
जालान्तरागतकरस्तरणिर्द्विधाऽपि, यस्मिन्नभूदनुगृहं ननु सूपकारः ॥१२॥
यस्मिन् विलाससदनेषु विलासवत्यः, पत्युः करेऽपहृतवत्यधरोत्तरीयम् ।
रत्नप्रदीपविफलीकृतफूत्कृतस्त-नेत्रे निमील्य सुखतो दधतेऽन्धकारम् ॥१३॥
पर्वक्षणे न खलु निश्चिनुते दिनेषु, सूर्यं सुवर्णसुरसद्मकिरीटकुम्भैः ।
यत्रोन्नतालयशिरःपुरयोषिदास्यै-नैंव [1]क्षिपापतिमपि क्षणदासु राहुः ॥१४॥
सङ्कोचिताम्बुजकुलोऽपि हतार्ककान्त-क्रीडोऽपि पीडितरथाङ्गकुटुम्बकोऽपि ।
प्रातः प्रयाति विधुरुज्ज्वल एव यत्र, सौधावनिस्खलितधामनि धामनाथे ॥१५॥
रुद्धेऽपि यत्र मरुदध्वनि वारिवाहै-र्लोकः सदा नियमभानुविलोकभोजी ।
पूर्वाद्रिमौलिगतमेव गृहाधिरोहा-दर्कं विलोक्य लगति व्यवसायवीथ्याम् ॥१६॥
यत्र प्रतिक्षणविवृद्धरसातिरेक-निष्कम्पदम्पतिकदम्बककैतवेन ।
रत्या सहाजनि निकाममनेकमूर्त्ति-रेकाङ्गमोहनरसैः स्मृतिभूरतृप्तः ॥१७॥
यत्रोच्चसौधभुवि सव्यकारात्तपिण्डविश्रम्भिणां गगनसिन्धुजलद्विपानाम् ।
कुम्भान् विभूषयति भीरुगणः स्वभाव-सिन्दूरधूलिभिरसव्यकरोद्धृताभिः ॥१८॥
यस्मिन्नुपर्युपरि गन्तुमशक्नुवन्तो, दूरेण सूरतुरगाः परितः स्फुरन्तः ।
उच्चैर्विशालमणिसालगतस्वबिम्ब-स्पर्द्धाप्लुतैर्दिनमितिं परिमाणयन्ति ॥१९॥
चेद् योग्यताऽस्ति परिखां पिब मे त्वमेहि, विन्ध्योऽप्युदञ्चतु मयाऽपि हतोऽर्कमार्गः ।
यत्रेति केतुपटकिङ्कणिकारवैः खे, वप्रो वदत्युदधिपायिनमप्यगस्तिम् ॥२०॥
मन्दाकिनी वियति तुङ्गविशालसाल-रोधद्विधाप्रसृमरा परितः स्फुरन्ती ।
शङ्के सुराधिपतिनिग्रहविग्रहाय, यत्रान्तरालपरिखाश्रियमादधाति ॥२१॥
[2]भुग्नानि भूमिधरभासुरसालभित्ति-भागेषु मारविवराण्यभितोऽपि यत्र ।
व्योमापगाजलगजप्रतिमानसीम-निर्मग्नदन्तहतिलक्ष्मनिभानि भान्ति ॥२२॥
यद्रत्नवेश्मपरिमार्जनिकारजोभि-र्दूरोज्झितैरुपवनावनिदोषभीत्या ।
अभ्रंलिहो जगति यः पटुरत्नगर्भैः, कूटः किलाजनि जनेषु सुरत्नसानुः ॥२३॥

---

१. ग-**क्षपाप°** ॥ २. ग-**भग्नानि** ॥

यस्मिन् जनाय मणिवेश्मविभाविभिन्न-ध्वान्तोत्करेऽपि कथयन्ति विभातभावम् ।
लीलासरोवरसरोरुहिणीविकासःसौरभ्यलुभ्यदलिनीकलकूजितानि ॥२४॥

सत्यभ्रमेण कृतकानि गृहेषु हत्वा, हन्तव्यरूपकशतानि विशीर्णदन्तः ।
सत्यान्यपि प्रतिभयेन न तानि हन्ति, सम्प्राप्तधर्म इव यत्र बिडालकोऽपि ॥२५॥

यद्दानिदानमुदितेन वनीपकेन, लभ्यः प्रभूतसुकृतैः कथमप्यवाप्तः ।
छाया-विभूषण-पयोऽर्पणहेतुरेव, देवद्रु-रत्न-सुरभीविभवोऽपि भेजे ॥२६॥

[योगराजः]

तत्रावनीविभुरभूद् **वनराज**राज्य-राजीवभानुररिवर्गवनीकृशानुः ।
श्री**योगराज** इति यस्य रराज पाणि-पद्मेऽब्धिपक्षसुभगा भ्रमरीव भूमिः ॥२७॥

यस्यासिधेनुफलके नवनागवल्लि-पत्त्रोपमे मुखमुपेयुषि भूभुजङ्गैः ।
सद्यस्करक्तरसनैरभिवीरशय्या-माश्लिष्यते स्म जगती नवमोहनेन ॥२८॥

[रत्नादित्यः]

भारं भुवो भुजभरेण बभार **रत्ना-दित्य**स्ततः क्षितिपमण्डलमौलिरत्नम् ।
चण्डासिदण्डदलितोरुतरावनीभृ-द्वंशालिविस्फुरितमौक्तिककल्पकीर्त्तिः ॥२९॥

आदेशपत्त्रमिव यत्तरवारिदण्डं, वीक्ष्यैव दण्डधरचण्डधराधिपस्य ।
चक्रे प्रयाणकमरातिनरेन्द्रवर्गः, स्वर्गं प्रति त्वरितमद्भुतभीतिभावात् ॥३०॥

[वैरिसिंहः]

दुर्वारवारणघटोत्कटवैरिसिंहः, श्री**वैरिसिंह** इति भूदयितस्ततोऽभूत् ।
यत्कीर्तिकान्तिविशदेषु जगत्सु पाणि-स्पर्शेन चन्द्रमसमाकलयन्ति ताराः ॥३१॥

प्रत्यर्थिपार्थिवगणः समराङ्गणेषु , ग्रीष्मातिभीष्मतरणिद्युतिभारतुल्यैः ।
तप्तो महोभिरिव यस्य कृपाणवल्लि-धारागृहव्यतिकरव्यसनी बभूव ॥३२॥

[क्षेमराजः]

श्री**क्षेमराज**नृपतिर्वसुधां सुधांशु-ज्योत्स्नासमुज्ज्वलयशाः प्रशशास तस्मात् ।
यस्यासिवल्लिरिभकुम्भविभेदलग्न-मुक्ताफलैः कुसुमिता फलिता जयेन ॥३३॥

धूमीभवद्यदसिवल्लिरतीवतीव्रः, कोपानलः किमपि यस्य हृदि प्रदीप्तः ।
प्रत्यर्थिपार्थिवचमूरमणीसमूह-बाष्पाम्बुभिर्भृशमयं शमयाम्बभूवे ॥३४॥

[चामुण्डराजः]

विश्वप्रभुः कुतुककन्दुकितारिमुण्ड-**श्चामुण्डराज** इति राजयति स्म तस्मात् ।
पूरे प्रसर्पति यदीययशस्तटिन्या, दूरादमज्जदुडुपः सह तारकौघैः ॥३५॥
निर्यन् पयोमयपयोधिजलाद् घनान्ते, वीक्ष्याभितो जगति यस्य यशःप्रकाशम् ।
अद्यापि नापतति पारमिति प्रसर्पन्, लोकान्तशैलशिखरैः स्खलितो मुरारिः ॥३६॥

[आहडः]

आसीदथ प्रबलशत्रुयशःशशाङ्क-श्रीराहु**राहड** इति क्षितिजीवितेशः ।
निर्लोठितोऽद्भुतयदीयकलाकलापै-र्मग्नः शशी किल तदीययशःसमुद्रे ॥३७॥
यत्कीर्त्तिमेव धवलामवलोक्य लोके, लोकोऽयमन्वहममन्यत पूर्णमासीम् ।
एतां पुनः सततमात्मनि चन्द्रचारुं, पश्यन् कुहूतिथिवितर्कमवापदर्कः ॥३८॥

[भूभटः]

श्री**भूभटो** रिपुभटोच्चयभेदरक्त-प्रोल्लासपल्लवितखड्गलतस्ततोऽभूत् ।
दिक्कुम्भिकुम्भमिषदिग्वनिताकुचाग्र-क्रीडाविशृङ्खलयशा जगतीभुजङ्गः ॥३९॥
दानच्छटासुरभिशीतलदिक्करेणु-लीलाचलश्रवणतालमरुत्तरङ्गैः ।
यत्कीर्त्तिमन्वहमिलाग्रविलासखिन्नां, दिग्योषितो जलधिसीमनि वीजयन्ति ॥४०॥
हरहसितसितानि[१] तानि तन्व-न्ननतनुतमानि जगत्रयीयशांसि ।
चिरमयमवर्नि शशास भास्व-त्तरतवारिनिवारितारिवर्गः ॥४१॥

किञ्च-

दीर्घायुर्भवतादिति द्विजवरैर्ब्रह्मायुरित्यन्वहं,
बन्दीन्द्रैरजरामरेति च कुलस्त्रीभिस्त्वमाशास्यसे ।
श्रीमन्त्रीश्वर **वस्तुपाल** ! किमपि ब्रूमस्तु विस्तारिणी,
कीर्तिर्नृत्यति यावदेव दिवि ते तावद् भवान् नन्दतात् ॥१॥
उद्भ्रान्तैः सहसा पिनाकचलने क्षीरार्णवोल्लङ्घना-
ज्जङ्घालैः खरदूषणप्रसमनप्रारम्भसंरम्भितैः ।
उच्चै रावणनाशभासुरतरैरेभिर्यशोभिर्बभौ,
श्री**सोमा**न्वयजोऽयमर्ककुलजक्षोणीधरस्पर्द्धया ॥२॥

---

१. क-'**निभानि भानि**' इति पाठः ॥

जैनं किलैनं जगदुः शिवेऽपि, श्री**वस्तुपालः** सचिवस्तु भक्तः ।
शङ्खाद् गृहीतैः शुचिकीर्त्तिनीरै-रसिस्नपद् योऽम्बरमूर्त्तिमीशम् ॥३॥
सदा प्रसादोन्मुख**वस्तुपाल**-दृक्पातपीयूषरसानुकारम् ।
अमुं प्रबन्धं प्रतिवादिदन्ति-सिंहोऽरि**सिंहो** रचयाञ्चकार ॥४॥
प्रतिसर्गं प्रबन्धेऽस्मि**न्नरिसिंह**विनिर्मिते । 5
इमान्यकृत चत्वारि, काव्या**न्यमरपण्डितः** ॥५॥

इति श्रीसुकृतसङ्कीर्त्तननाम्नि महाकाव्ये चापोत्कटान्वयवर्णनो नाम प्रथमः सर्गः ॥१॥

• • •

द्वितीयः सर्गः ॥

[मूलराजः]

पदेऽथ तस्याजनि भागिनेयः, **चौलुक्य**वंशार्णवपूर्णचन्द्रः ।
श्री**मूलराजः** प्रतिकूलराज-समूलनिर्मूलनबद्धमूलः ॥१॥
तथाऽस्य तेजोभिररातिजाति-रवाप तापव्यसनं वनान्ते ।
यथा हिमाम्भःकणसङ्गमङ्गे, दवस्फुलिङ्गेषु लगत्सु मेने ॥२॥
सुव्यक्तभक्तिः प्रतिसोमवारं, यः **सोमनाथं** प्रणिपत्य वीरः ।
तद्भालनेत्रानलचन्द्रभाभि-र्बभार तेजश्च यशश्च पुष्टम् ॥३॥
सम्पूर्णशक्तित्रयसम्भवा यः, शम्भुत्रयीर्देवगृहच्छलेन ।
कीर्तिस्त्रिधा मूर्त्तिमतीः पताका-हस्तैर्नटन्तीर्घटयाञ्चकार ॥४॥
विजित्य यः संयति **कान्यकुब्ज**-महीभुजो **बारप**दण्डनाथम् ।
जहार हस्तिप्रकरं कराग्र-सूत्कारसंदीपितपौरुषाग्निम् ॥५॥
न भूभृतः केऽपि यदग्रभागे, भेजुर्गुरुत्वं किल साऽपि मग्ना ।
अदृश्यतां यत्तरवारिवारि-निधौ दधौ कच्छप**लक्ष**सेना ॥६॥
स्वर्गं जिगीषुश्चरणाग्रलग्न-मग्निं विधूय प्रबलप्रतापः ।
महो महीयानसहिष्णुरन्यद्, बिभेद भानोरपि मण्डलं यः ॥७॥

[चामुण्डराजः]

क्ष्माखण्डमाखण्डलचण्डशक्ति-**श्चामुण्डराजः** प्रशशास तस्मात् ।
द्विषां मुखे क्रष्टुमसूनिवान्तः, कृतान्यबाहुर्यदसिर्विवेशः ॥८॥
अजस्रमस्रैर्वनपादपानां, यस्यारिनारीभिरकारि सेकः ।
सान्द्रच्छदच्छायतया महान्त-स्ताभ्योऽपि ते प्रत्युपकुर्वते स्म ॥९॥

[वल्लभराजः]

तस्माद् भुजङ्गेन्द्रभुजो बभूव, भूवल्लभो **वल्लभराजदेवः** ।
यत्कीर्त्तिदासीकृतकौमुदीन्दु-मुखीमुखेन्दौ विशदोऽयमङ्कः ॥१०॥

अटन्नटव्यां यदरातिवर्गो[1], दरातिरेकोज्झितराजलोकः ।
रीणोऽप्यतिक्रम्य पराक्रमेण, हीरन् दरीर्मन्दिरयाञ्चकार ॥११॥

जटालमौलिर्मृगचर्मवासा, निःस्वः फलाशी वनमध्यवासी ।
अध्यायदुग्रं हृदि यं तपस्वी, सदाऽपि रूपस्थमरातिभूपः ॥१२॥

क्वचिन्न भङ्गोऽस्य भविष्यतीति, भाले लिपिं **मालव**भूमिभर्तुः । 5
आरुह्य चूडामणिबिम्बदम्भा-ल्लुलोप कोपी यदसिर्जलाढ्यः ॥१३॥

ऊर्ध्वस्थितारातिचमूसमूह-प्रच्छादनोच्छृङ्खलसैन्यरेणुः ।
यो धैर्यधुर्यो जगति द्वितीयां, दधौ **जगज्झम्पन** इत्यभिख्याम् ॥१४॥

[दुर्लभराजः]

अभूदथ न्यायपरः परस्त्री-सुदुर्लभो **दुर्लभराज**राजः । 10
यः कृष्णसाम्ये कथित[2]ः कवन्द्रै-र्विचिन्त्य गोपीचरितं ललज्जे ॥१५॥

तमीदिने व्यत्ययतो वितेनु-र्यद्वैरिणः प्राप्य महीध्रर[3]न्ध्रम् ।
तदौषधीदीपितमाप्रदोषात् , तमिस्रमिश्रं पुनराप्रभावात् ॥१६॥

[भीमराजः]

अथावनीशोऽजनि शौर्यसीमा, **भीमा**भिधो येन युधि द्विषन्तः । 15
श्रीभीम ! रक्षेति हरं स्मरन्तः, स्वध्यानबुद्ध्या मुदितेन मुक्ताः ॥१७॥

वित्रस्यतो **मालव**भूमिभर्त्तु-र्भ्रष्टेंऽशुके गुप्तधृतत्रपस्य ।
यत्सैन्यधूलीभिरदृश्यवक्त्रा-म्भोजस्य **भोज**स्य हृदा न दीर्णम् ॥१८॥

सर्वत्र सञ्चारिषु यच्चरेषु , चरन्नरण्येऽरिनरेन्द्रवर्गः ।
दरेण नश्यँल्लघुकन्दरेऽपि, गुणाय काश्यं गणयाम्बभूवे ॥१९॥ 20

[कर्णदेवः]

श्री**कर्णदेवो**ऽथ नृपस्त्रिलोक-विलोकनीयद्युतिराशिरासीत् ।
यं वीक्ष्य नारीहृदयैकवासो-धिकं ह्रियाऽभून्मदनोऽप्यनङ्गः ॥२०॥

पूजासु पाणिस्थितपुष्पमाल-मालोकयन् यं पुरतः पुरारिः ।
क्रुद्धोऽपि पुष्पायुधयुद्धबुद्ध्या, भेजे भवानीहसितः प्रसत्तिम् ॥२१॥ 25

---

१. क-ख-°रेको ॥ २. ख-**कथिते** ॥ ३. ख-**महीन्द्र°** ॥

सम्पालयन्तो यदरीन् दरीषु , स्फुटं कुटुम्बित्वगता गिरीन्द्राः ।
अद्यापि दीप्तौषधिदीपदीप्ताः, क्षपां सशङ्काः क्षपयन्ति शङ्के ॥२२॥

जित्वा बलै**र्मालव**भूमिपाल-मानीतवान् यः किल नीलकण्ठम् ।
तन्मूर्ध्नि[1] सिन्धुप्रथिताध्वसंख्यं, प्रैषीद् यशः स्वं भुवनत्रयेऽपि ॥२३॥

[जयसिंहदेवः]

बभार भूभारमथो जयश्री-निकेतनं श्री**जयसिंहदेवः** ।
भाले रराज प्रतिराजकस्य, राज्यप्रतिष्ठातिलके यदङ्कः ॥२४॥

यत्र क्षितिं रक्षति काङ्क्षति स्म, **धारा** न धाराधरधोरणीनाम् ।
न वैरिदृग्वारिनदीकदम्बै-र्नदीर्नदीमातृक एव लोकः ॥२५॥

उद्दामदानप्रसरस्य यस्य, लसद्यशोदुग्धपयोधिमध्ये ।
कल्पद्रु-चिन्तामणि-कामधेनु-यशोभिरासाद्यत मौक्तिकत्वम् ॥२६॥

सर्वर्द्धिमुर्वीमपि ये भुजेना-न्वहं वहन्तः क्षितिपा न खिन्नाः ।
क्ष्मालेशजैर्मूर्ध्नि घटैः क्व तेषां, खेदोऽस्तु यद्द्वारि सवारिलेशैः ? ॥२७॥

युग्मेन यस्यासिलता प्रताप-कीर्त्ती प्रसूयाऽरमयत् कृतार्था ।
उच्चै रवीन्दुद्विककन्दुकश्री-शिल्पे बलान्दोलिनि विश्वतल्पे ॥२८॥

धृता चिरं या हृदये निरस्ता, सा **कालिका** यज्जनितप्रसत्त्या ।
विलग्नहिङ्गीरकिणच्छलेन, स्थातुं पपात द्विषतां पदेषु ॥२९॥

यस्या द्विषां कण्टककूटकोटि-क्षतानि कान्तारजुषां तनूषु ।
नव्यानि नित्यं भृशमापुरा-न्नवाङ्गनासङ्गनखाङ्कशोभाम् ॥३०॥

इष्टैः स्मृतैरप्यपरैः प्रकृष्टै-ररक्षिता यस्य युधि क्षतेभ्यः ।
त्रस्ताः श्वसन्तो रिपवः समस्ता, व्यस्तारयन् नास्तिकदृष्टिसृष्टिम् ॥३१॥

अपि द्विषः प्रागकृतप्रहारा-नभिन्दतामात्मचमूभटानाम् ।
स्पर्शेन पूतानपि यस्तुरङ्गान् , गङ्गाम्भसि क्षालयति स्म कीर्त्त्यै ॥३२॥

यः सञ्चरन् **बर्बर**खेचरस्य, स्कन्धाधिरूढो रचयाञ्चकार ।
मुखश्रिया सेन्दु दिवाऽपि देह-द्योतेन दोषाऽपि नभः सभानु ॥३३॥

---

१. ख-ग-**मूर्द्धसि°** ॥

यदीयकारागृहमाप्य **धारा**-पतिर्**यशोवर्म**नृपः सिषेवे ।
कम्पैः सदा बाष्पयोभिरुष्ण-श्वासैश्च कालत्रयमेककालम् ॥३४॥

यत्कारितं **सिद्धसरः** सरस्वत्-पाताऽपि पातुं घटभूरशक्तः ।
न प्राग्यशोभङ्गभयादुपैति, च्छद्मैव **विन्ध्याचल**वृद्धिरक्षा ॥३५॥

श्री**सोमनाथो**ऽपि कृपैकपात्रं, यं मातृभक्त्यैकशुचिं विलोक्य । 5
दक्षक्रतुब्रह्मशिरश्छिदादि-पापोर्मिनिर्मुक्तममन्यत स्वम् ॥३६॥

विश्वं जगद् येन विजित्य कीर्त्ति-स्तम्भस्तथा कोऽपि महानकारि ।
यथा हिमाद्रेरिव यस्य मूर्ध्नि, नभोनदी केतुपदं प्रपेदे ॥३७॥

लीलावलुप्तद्विजनायकस्य, यशःकुमारस्य कथाप्रथाभिः ।
विलज्जितो यः सततं द्विजेन्द्र-स्थानप्रदानव्यसनी नरेन्द्रः ॥३८॥ 10

[कुमारपालदेवः]

तन्वत्यथाहर्गमनं सुधाभृद्[1]-बुधालिगोष्ठीरसवञ्चितेऽस्मिन् ।
कुमारपालः किल भूमिपालः, श्रियं मुमोष द्विषतां सरोषः ॥३९॥

हठाद्धरन्तं श्रियमब्जिनीनां, राजानमस्ते सति धामनाथे । 15
यशो भटैर्यः प्रकटैर्न्यकार्षी-दभर्तृकस्त्रीधनमुक्तिधन्यः ॥४०॥

भृगोः सुतेनेव जिनस्य धर्म-मुल्लास्य येन स्मितमार्गणेन ।
क्षतक्षमाभृन्नववर्त्मनैव, हंसैरिवाशोभि जगद् यशोभिः ॥४१॥

सितांशुना कीर्त्तिविनिर्जितेन, ज्योत्स्नाततिर्ढौकनिकीकृतेव ।
न्यक्षेपि येनानुपुरं विहार-च्छलेन दृक्कैरवहर्षहेतुः ॥४२॥ 20

युधि स्वयं यः किल **जाङ्गलेशं,** बली विजिग्ये किमु चित्रमत्र ? ।
अनूपभूपो वणिजाऽपि यस्य, यतो जितः **कौङ्कण**चक्रवर्त्ती ॥४३॥

[अजयपालदेवः]

अथोरुधामा**ऽजयदेव**नामा, ररक्ष दक्षः क्षितिमक्षतौजाः ।
न केऽपि काराकुहरेऽप्यरण्य-देशेऽपि नो यस्य ममुर्द्विषन्तः ॥४४॥ 25

सपादलक्षप्रभुणा प्रदत्ता, रौक्मी बभौ मण्डपिका सभायाम् ।
सेवागतो मेरुरिव स्थिरत्व-जितो भृशं यस्य कृशप्रतापः ॥४५॥

---

१. क-ख-°भिर्युधालि° ॥

[**बालमूलराजः**]

तदङ्गजो दिग्गजदन्तशय्या-विश्रान्तकीर्त्तिः किल **मूलराजः** ।
तुरुष्कशीर्षाणि शिशुर्जयश्री-लताफलानीव लसन्नगृह्णात् ॥४६॥
यस्मिन् सदोच्चैःशिरसि प्रतीची-महीभृति स्फारबलाम्बुराशौ ।
अस्तं समस्तारियशःशशाङ्क-प्रतापचण्डद्युतिमण्डलाभ्याम् ॥४७॥

[**भीमदेवः**]

श्री**भीमदेवो**ऽस्ति निरर्गलोग्र-भुजार्गलग्रस्तसमस्तशत्रुः ।
विभ्रत् करे भूवलयं पयोधि-वेलामिलन्मौक्तिकमस्य बन्धुः ॥४८॥
आजन्म सद्म द्युसदां मदेक-क्षणप्रदानात् क्षयमेष मा गात् ।
इति स्मरन् यः कनकानि दातु-मुन्मूलयामास न हेमशैलम् ॥४९॥
यद्दानमश्रावि सदानुभूत-मेवार्थिभिर्गीतिषु खेचरीणाम् ।
विलासहेमाद्रिषु मेरुपाद-धियाऽऽगतानां स्वगृहोपकण्ठे ॥५०॥
सततविततदानक्षीणनिःशेषलक्ष्मी-रितसितरुचिकीर्ति**र्भीम**भूमीभुजङ्गः ।
बलकवलितभूमीमण्डलो मण्डलेशै-श्चिरमुपचितचिन्ताचान्तचिन्तान्तरोऽभूत् ॥५१॥

किञ्च- स्वर्धेनु-शाखि-मणयः ! किमु यूयमेवं, लीनाः सुराचलशिलासु विसंस्थुलासु ? ।
भूमिं विभूषयत कोऽपि न याचते वः, श्री**वस्तुपाल**सचिवस्तु सनातनायुः ॥१॥
श्री**वस्तुपाल**सचिवस्तुतिनित्यरक्तान् , पुंसस्तथाऽत्यजदकिञ्चनता विरक्ता ।
मन्दैव दैववचसाऽपि यथा प्रयाति, न प्रातिवेश्मिकनिकेतमुखेऽपि तेषाम् ॥२॥
श्री**वस्तुपाला**भिधमन्त्रिभर्तु-र्भूरब्धलेखेव तमालनीला ।
अभ्युल्लसन्ती जलराशिसीम्नि, रिपुप्रतापानलशान्तयेऽभूत् ॥३॥
एनं प्रबन्धमयमुद्भुरवादिवृन्द-वक्त्रारविन्दरजनीरमणोऽरि**सिंहः** ।
श्री**वस्तुपाल**चरितामृतसिन्धुवीचि-संवावदूकमुचितं रचयाञ्चकार ॥४॥
प्रतिसर्गं प्रबन्धेऽस्मि**न्नरिसिंह**विनिर्मिते ।
इमान्यकृत चत्वारि काव्या**न्यमरपण्डितः** ॥५॥

इति श्रीसुकृतसङ्कीर्त्तनाम्नि महाकाव्ये चौलुक्यान्वयवर्णनो नाम द्वितीयः सर्गः ॥२॥

● ● ●

तृतीयः सर्गः ॥

[वीरधवलवंशवर्णनम्]

अथादर्शि निशाशेषे, कृशाशेषविभूतिना ।
स्वप्ने कदापि भूपेन, कोऽपि श्रीभासुरः सुरः ॥१॥
धात्र्या धर्त्तुं न शक्योऽय-मित्यङ्घ्रितलमीयुषः ।
वासुकेः फणवद् बिभ्र-न्नखरत्नजुषोऽङ्गुलीः ॥२॥
हारान्तपद्मरागस्य, प्रभारागमिवाद्भुतम् ।
अधः परिदधद् वासः, कान्तादक्कोणशोणरुक् ॥३॥
कराग्ररोपणान्नीतै-रसमानैः समानताम् ।
लज्जितानूर्मिकारत्नै-र्नखान् दधदधोमुखान् ॥४॥
सेवकेषु दृढद्वेषिजये(यं) दातुमिवाऽऽवहन् ।
सुरचापचयं दोर्भ्यां, रत्नकङ्कणकान्तिजम् ॥५॥
प्रज्वलन्मणिकेयूर-प्रभापूरच्छलादयम् ।
भुजोष्मार्चिष्मदुत्तालज्वालाजालमुदञ्चयन् ॥६॥
लावण्यामृतपूर्णास्य-स्यन्दिबिन्दुकदम्बवत् ।
कलयन्नुरसि व्यक्तं, हारमुक्ताकलापकम् ॥७॥
हृद्वर्तिनः प्रसादस्य, प्रासादस्याद्भुतश्रियाम् ।
वैजयन्तीमिवाबिभ्र-दास्ये शुभ्रां स्मितद्युतिम् ॥८॥
कपोलयोरिवामान्तीः, कान्तीरावर्त्त्य पिण्डिताः ।
दधानः कर्णयोः स्वर्ण-कर्णिकायुगलच्छलात् ॥९॥
परितः स्फुरितज्योति-र्जटापटलपेशलम् ।
मौलौ नीलमणिं बिभ्रत्, केशवल्ल्यादिकन्दवत् ॥१०॥

विहरच्चिकुरज्योति-र्झलत्कारोर्मिकोमलाः ।
दधद्धम्मिल्लमाल्यान्त-र्भ्रान्तभ्रमरधोरणीः ॥११॥
अथ पृथ्वीपतिं प्रीति-लताकन्दमिवाऽऽत्मनः ।
वचनामृतवीचीभि-र्देवोऽसावित्यसिञ्चत ॥१२॥
राजा **कुमारपालो**-ऽर्हद्धर्माप्तस्वर्गवैभवः ।
प्राप्तः पितामहस्तेऽहं, स्नेहं दुस्थे दधत् त्वयि ॥१३॥
सदर्पमर्पयिष्यामि, तवाऽहं राज्यवाहकम् ।
वत्स ! विद्योत्स्यसे तेन, पवनेनेव पावकः ॥१४॥
चुलुक्यकुलकान्तार-गजः श्री**धवलाङ्ग**जः ।
रिपुसर्पसुवर्णोऽभू-**दर्णोराज**महीभुजः ॥१५॥
यद्भयप्रभवस्वेद-पयःपरिचयैरिव ।
राज्यश्रीलिपयो लुप्ता, भालेषु प्रतिभूभृताम् ॥१६॥
युधि व्यभासि यस्यासि-र्जयश्रीनाटिकानटः ।
पारिपार्श्वकवत् पार्श्व-वर्तिना समवर्त्तिना ॥१७॥
मयाऽसौ विक्रमक्रीत-मनसा घनसाहसः ।
अकारि कारणं श्रीणां, **भीमपल्लीपुर**प्रभुः ॥१८॥
दुष्टामात्यनिषिद्धस्य, येनाकल्पि बलीयसा ।
राज्यं ते मत्प्रसादाना-मनृणीकारकारणम् ॥१९॥
सुतस्तस्याऽस्ति **लावण्य-प्रसादो** युधि यद्भुजः ।
असिं जिह्वामिवाकृष्य, रिपुग्रासाय सर्पति ॥२०॥
युद्धमार्गेषु यस्याऽसिः, प्रतापप्रसरोष्मलः ।
अतीवारियशोवारि, पायं पायं न निर्ववौ ॥२१॥
प्रतापतापिता यस्य, निमज्ज्यासिजले द्विषः ।
भीताः शीतादिवासेदुः, सद्यश्चण्डांशुमण्डलम् ॥२२॥
सर्वेश्वरममुं कुर्व-न्नुर्वीमण्डलमण्डनम् ।
भविष्यसि श्रियो भर्त्ता, सुखाम्भोधिचतुर्भुजः ॥२३॥

अस्याऽसि च सुतो **वीर-धवलः** प्रधनाय यः ।
भार्गवस्य पुनः क्षत्र-क्षयसन्धां समीहते ॥२४॥

ध्रुवमारोपितां यस्य, युधि वीक्ष्याधिकश्रियम् ।
भुवि भ्रष्टं द्विषां चापैः, सज्जितैरपि लज्जितैः ॥२५॥

यं विलोक्यातुलं विश्वे, दानेन च बलेन च ।
पश्यत्युपेन्द्रमिन्द्रोऽपि, श्वभ्रोत्थितबलिभ्रमात् ॥२६॥

रिपुभूमिशिरोरत्नी-भूतक्रमनखत्विषे ।
दत्त्वाऽस्मै दोष्मते यौव-राज्यं राज्यं चिरं कुरु ॥२७॥

किञ्च स्वःसीम्नि येनाह-मनाहतगतिः कृतः ।
तं कथञ्चित् कलौ जैनं, धर्मं मज्जन्तमुद्धर ॥२८॥

इति श्रुत्वा नृपः स्मित्वा, लग्नस्तत्पादपद्मयोः ।
ग्रहीतुमिव पाणिभ्यां, पद्मवासामिव श्रियम् ॥२९॥

प्रसादसादरस्तस्य, मूर्ध्नि देवोऽप्यधात् करम् ।
कमलं कमलागेह-मिव-स्नेहवशंवदः ॥३०॥

प्रातस्तूर्यस्वने सूर्यो-दयशंसिनि भूभुजः ।
निद्रा नेत्राब्जमुद्राकृ-दथ रात्रिरिवाव्रजत् ॥३१॥

अथ विस्मितदृग्दृश्वा, महीपो दीपदीधितिः ।
साक्षाद् देवः किलास्तीति, मङ्क्षु पर्यङ्कमत्यजत् ॥३२॥

अथानणुमणिस्तम्भ-प्रभविष्णुप्रभां सभाम् ।
अभजद् भूभुजङ्गोऽयं कृतप्राभातिकक्रियः ॥३३॥

ततः क्षितिपतेरस्य, प्रतापेनेव[१] निर्जितः ।
आगत्य प्रातरात्मानं, भानुर्भृशमदीदशत् ॥३४॥

स्फुरन्तः स्वप्रतापाग्नि-स्फुलिङ्गा इव[२] संसदि ।
मण्डलेशा व्यलोक्यन्त, सेवावन्तः क्षितिक्षितः ॥३५॥

---

१. क-ग **प्रतापेन विनिर्जितः** ॥ २. कपुस्तके-**क्षितिक्षताः** । ख-गपुस्तके-**क्षिति-क्षिताः** ॥

राजा दृग्भ्यां सुधाकुम्भ-सदृग्भ्यामभ्यषिञ्चत ।
देवादिष्टौ पितृसुतौ, सर्वेश्वरपदे हृदा ॥३६॥
अभाषिष्ट सभाशिष्ट-समक्षमथ पार्थिवः ।
प्रसादसान्द्रलावण्य-प्रसादाय मुदा वचः ॥३७॥
अस्मिन् कृतोऽस्मि राज्ये त्व-त्पित्रा वित्रासितद्विषा ।
विध्यायन्तीमिमां भूति-मुद्भावयतु तद् भवान् ॥३८॥
गृहाण विग्रहोदग्र-सर्वेश्वरपदं मम ।
युवराजोऽस्तु मे **वीर-धवलो** धवलो गुणैः ॥३९॥
प्रार्थितौ प्रार्थनीयेऽर्थे, प्रार्थनीयेन भूभृता ।
देवादेशः प्रमाणं नौ, तावूचतुरिदं मुदा ॥४०॥
पाणी संपुट्य रुन्धानो, लोलां भृङ्गीमिव श्रियम् ।
पुनर्व्यजिज्ञपद् **वीर-धवलो** धरणीधवम् ॥४१॥
न मे स्वामिन्नमात्योऽस्ति, यं विना विक्रमी हरिः ।
अब्दे शब्दोद्धुरे कुम्भि-भ्रान्त्योत्प्लुत्य पतत्यधः ॥४२॥
दक्षः शस्त्रे च शास्त्रे च, धने च प्रधने च यः ।
तममात्यं ममात्यन्त-गुणप्रगुणमर्पय ॥४३॥
इति लक्ष्मीलतोल्लास-सुधया तद्गिरा चिरम् ।
प्रीतः किञ्चिद् विचिन्त्यान्त-र्जगाद जगतीपतिः ॥४४॥

[वस्तुपालवंशवर्णनम्]

पुरा **प्राग्वाट**वंशाग्र-जाग्रत्कीर्तिलतातिः ।
राज्येऽस्मिन् महसा, चण्ड**श्रीण्डपः** सचिवोऽभवत् ॥४५॥
क्षीरोदसोदरो यस्य, यशोराशिर्निशाकरम् ।
भ्रातृव्योऽयमिति स्वर्गि-भुक्तिभीतमगोपयत् ॥४६॥
तद्भू**श्रीण्डप्रसादा**ख्यो, दाक्षदाक्षिण्यभूरभूत् ।
गृह्णन्ति यद्गुणान् दक्षा, लक्ष्यन्ते न च तेषु ते ॥४७॥

---

१. कपुस्तके-**सुधाकुण्ड°** ॥ २. ख-ग पुस्तके-**दाक्ष्यदा°** ॥

दासः कैलासभूमभृद्, भुजिष्यो भुजगेश्वरः ।
किङ्करः शङ्करोत्तंस-शशी यद्यशसामभूत् ॥४८॥
कीर्तिकल्लोलितव्योमा, **सोमा**ख्यस्तत्सूतोऽजनि ।
न्यतिष्ठन्नर्थिनो नार्था, यस्मिन् यच्छति वाञ्छितम् ॥४९॥
अस्याऽऽसीत् कोऽपि न स्वामी, **सिद्धा**धिपतिना विना । 5
विना जिनाधिपेनाभूद्, यस्य देवोऽपि कोऽपि नो ॥५०॥
तद्भूः कीर्तिभरैर**श्व-राजो** विश्वमराजयत् ।
तीर्थयात्राः व्यधात् सप्त, यः सप्तनरकच्छिदे ॥५१॥
त्रैलोक्यादुत्तमं वीक्ष्य, यं माता-पितृभक्तिभिः ।
भक्तये स्पृहयेन्माता-पितृभ्यामात्मभूरपि ॥५२॥ 10
आसीत् **कुमारदेवी**ति, प्रीतिभूरस्य वल्लभा ।
या जैनधर्मधुर्याऽपि, गौरीवल्लभभक्तिभाक् ॥५३॥
तयोस्त्रयोऽभवन् पुत्रा, रिपुत्रासकरौजसः ।
यत्कीर्त्तिभिर्द्वितीयेव, त्रिस्रोताः समजन्यत ॥५४॥
प्रथमः प्रथितस्तेषां, **मल्लदेवो** धियांनिधिः । 15
स्वाराज्ये गुरुबुद्धीनां स्वराज्यमतनिष्ट यः ॥५५॥
धीमानास्तेऽनुजस्तस्य, **वस्तुपालः** कलास्पदम् ।
अनुजेनान्वहं **तेजःपाले**नाराधितक्रमः ॥५६॥
इमौ ग्रन्थाब्धिमन्थानौ पन्थानौ श्रीसमागमे ।
तुभ्यं समर्पयिष्यामि, मन्त्रिणौ तौ तु मित्रयोः ॥५७॥ 20
इत्युक्त्वा मुदिते **वीर-धवले**ऽसौ धराधवः ।
आहूय तौ स्वयं प्राह, नमन्मौली सहोदरौ ॥५८॥
युवां नरेन्द्रव्यापार-पारावारैकपारगौ ।
कुरुतां मन्त्रितां **वीर-धवलस्य** मदाकृतेः ॥५९॥
युवाभ्यामेव नेत्राभ्यां, चक्षुष्मानस्य विक्रमः । 25
आलोक्यालोक्य निःशेषा-नपि द्विष्टान् पिनष्टु मे ॥६०॥

किञ्च प्रपञ्चयतमेव युवां जिनेन्द्र-धर्मं जिनेन्द्रपदपद्मयुगद्विरेफौ ।
स्वप्नावलोकितनृपाल**कुमारपाल**-सन्दिष्टमिष्टतममेतदवश्यकार्यम् ॥६१॥
आस्थानमण्डपशिरःप्रतिशब्ददम्भात् , केनाप्यदृष्टमरुताऽनुमतो हि तेन ।
शिक्षामिति क्षितिपतिः स तदा प्रदाय, वीराय **वीरधवलाय** मुदाऽऽर्पयत् तौ ॥६२॥

किञ्च- कल्पान्तेषु यशोभरे तव हरिर्दुग्धाब्धिवासस्मयं,
मार्त्तण्डस्त्रिदिवापगारयपयःस्नानोत्सवं लप्स्यते ।
मिथ्योक्तिः कवितेति नात्र वचसि श्रद्धाऽस्ति चेत् तच्चिरं,
नन्द श्रीस्तुत **वस्तुपाल** ! भवतु प्रत्यक्षमेतत् तव ॥१॥
शस्त्रविस्तृतिपरः परं परो, रक्षति क्षितिमिमामरातितः ।
वस्तुपालसचिवस्तु पालय-त्येष देव-गुरुवन्मनीषया ॥२॥
संग्रामसिंहकुयशोभरभृङ्गभङ्गि-भास्वद्यशःकुसुमसौरभसम्भृताशः ।
वाग्वैभवेन किल कोकिलकोमलेन, शश्वद् वसन्त इव भासि **वसन्तपाल** ! ॥३॥
श्री**वस्तुपाल**स्य यशस्तरङ्ग-पूरैः परीतं परितो**ऽरिसिंहः** ।
व्यधत्त दुग्धाब्धिमिव प्रबन्ध-ममुं समुद्भूतरसप्रशस्यम् ॥४॥
प्रतिसर्गं प्रबन्धेऽस्मि-**न्नरिसिंह**विनिर्मिते ।
इमान्यकृत चत्वारि, काव्या**न्यमरपण्डितः** ॥५॥

इति श्रीसुकृतसङ्कीर्त्तननाम्नि महाकाव्ये मन्त्रिप्रकाशो नाम तृतीयः सर्गः ॥३॥

● ● ●

चतुर्थः सर्गः ॥

वस्तुपालसचिवेन्द्रशेमुषी-सम्मुखः पुरुषपौरुषोदधिः ।
मेदिनीमजयदब्धिमेखला-मेष **वीरधवलो**ऽथ दुर्द्धरः ॥१॥

तन्महामतिरकम्पसङ्कटे, कण्टकालिरहिते हितः सताम् ।
न्यायवर्त्मनि समे समन्ततः, सम्मदेन समचीचरत् प्रजाः ॥२॥

कस्यचिद्धरणिमण्डलच्युते, कुण्डलेऽपि मणिराजिराजिते ।
शङ्कयेव भृशमाशुशुक्षणेः, कोऽपि न क्षिपति पाणिपङ्कजम् ॥३॥

ऋद्धिवृद्धिविशदेषु सर्वदा, देशवासिषु जनेषु मानिषु ।
दीयमानमपि नाददीत यत्, कोऽपि तस्करकथा ततः कुतः ? ॥४॥

सर्वथाऽप्यसति याचके क्वचित्, कोऽपि किञ्चिदपि न प्रयच्छति ।
कौतुकात् कविभिरेव वर्ण्यते, दानवानिति महाधनो जनः ॥५॥

एतदाननविलासि पालय-त्याशु **वीरधवला**दपि द्विषः ।
आप्तगौरवमिति च्युतं क्षिते-र्नैव कश्चिदुदपाटयत् तृणम् ॥६॥

नित्यचैत्यकुतुकावलोकन-व्यग्रलोकमणिभूषणांशुभिः ।
जजरे रजनितामसेऽफलत्, पांशुलासु न मनोरथद्रुमः ॥७॥

इत्यवेक्ष्य मुदितं पदे पदे, लोकमुल्बणविवेकमेकदा ।
वस्तुपालसचिवं व्यजिज्ञपद्, व्यक्तभक्तिभरभासुरोऽनुजः ॥८॥

बुद्धिरेव तव देव ! दासता-मानिनाय विषमानपि द्विषः ।
मण्डनाय नृपमण्डलश्रिया-मेव **वीरधवल**स्य वाहिनी ॥९॥

योगपात्रवदपात्रमप्यलं, प्रीणयत्यनुदिनं धनैस्त्वयि ।
तस्करेऽपि भृशमर्थितां गते, शेरते पुरि सुखेन रक्षकाः ॥१०॥

तावकीनयशसैव शाश्वतीं, पूर्णिमां शशिसमेन तन्वता ।
उज्ज्वले जगति पांशुलाकुलै-राकुलैरहह ! साधुता दधे ॥११॥

त्वन्महोभिरहिमांशुकोटिवद् , विप्रकीर्णनयनेन राहुणा ।
तिग्मभानुरनुपप्लुतोऽभवत् , सीम्नि वर्षति विशेषहर्षितः ॥१२॥

इत्थमद्भुतविभूतिभूरभूद् , देव ! देशजनता नयात् तव ।
जैनधर्मपरिवर्धनोचितं, तन्महीरमणशासनं स्मर ॥१३॥

बान्धवस्य सुरसिन्धुबन्धुरां, भारतीमिति निशम्य सम्मदी ।
आह किञ्चन विचिन्त्य चातुरी-रोचितः सचिवचक्रशेखरः ॥१४॥

आत्मगोत्रगुरवः पुराऽभवन् , विश्रुता भुवि **महेन्द्रसूरयः** ।
यैः **सिताम्बर**वरैः सिताम्बरं, निर्ममे जगदमेयकीर्तिभिः ॥१५॥

यैरजीयत जगत्त्रयीजयी, मन्मथोऽयमिदमद्भुतं न नः ।
यद्भुवाऽपि यशसा यतो जितः, कामजिन्मुकुटकुट्टिमः शशी ॥१६॥

शान्तिसूरिरथ तत्पदश्रियो-ऽलङ्कृतिः कृतिषु शेखरोऽभवत् ।
उद्गृणन्ति मरुतोऽपि यद्गुणान् , विस्मृतामृतरसा रसाधिकम् ॥१७॥

यं सुदर्शनधरं हरिभ्रमा-न्नास्पृशद् गुरुरिति स्वयं रतिः ।
कान्तसोमकलमीशशङ्कया, यं जयीति मदनोऽपि नैक्षत ॥१८॥

तत्पदेऽतिविदितप्रथावथा-ऽऽनन्दसूर्यमरसूरिसञ्ज्ञकौ ।
वासमन्दिरविलासमन्दिरे, श्रेयसां मुनिविभू बभूवतुः ॥१९॥

शैशवेऽपि मदमत्तवादविद्वारवारणनिवारणक्षमौ ।
यौ जगाद **जयसिंह**भूपति-र्व्याघ्र-सिंहशिशुकाविति स्वयम् ॥२०॥

जल्पतोर्जगति निर्भरं ययो-र्यद्वदत्वमगमन् विवादिनः ।
खं यदि स्फुटरवानुवादतः, स्वस्य शब्दगुणतामदर्शयत् ॥२१॥

तत्पदाम्बुरुहषट्पदाः पदं, भेजिरेऽथ **हरिभद्रसूरयः** ।
यैर्विलुप्य कुसुमानि कीर्त्तिभि-र्लीलयैव कुसुमायुधो जितः ॥२२॥

संयमप्रभृतिभिस्तथा गुणै-र्यन्मनःपदमपूरि भूरिभिः ।
न प्रवेष्टुमिह मन्मथो यथा-ऽनङ्गतामपि गतः क्षमोऽभवत् ॥२३॥

सन्ति सम्प्रति तदीयशासने, सूरयो **विजयसेनसूरयः** ।
उज्झितो जगति यैर्महास्त्रव-न्मन्मथोऽपि भवभेदकोऽभवत् ॥२४॥

सर्वतोमुखतपोहुताशनै-र्यैर्हुतः स्मर इति क्व विस्मयः ? ।
निर्जितः पुरजिता पुरा यतो, नेत्रमात्रतुलिताग्निनाऽपि सः ॥२५॥
गम्यते तपनरम्यतेजस-स्तस्य वन्दनविधित्सया गुरोः ।
देशनां समधिगम्य तन्मुखाद्, धर्मकर्मणि निधीयते मनः ॥२६॥
इत्युदीर्य मतिभासुरः पुर-स्कृत्य कृत्यविदसौ सहोदरम् ।
कम्पयन् कलियुगं मनोरथै-राससाद वसतिं मुनीशितुः ॥२७॥
द्वारमध्यमविशन्निषेधिका-मुद्गिरन् गुरुमवेक्ष्य तत्पुरः ।
बाष्परुद्धनयनः पदे पदे, सम्मदेन घनगद्गदोऽस्खलत् ॥२८॥
दुःषमाविषमतापतापितां, वीजयन्निव धरामसौ चिरात् ।
अञ्चलेन करचञ्चलेन त-च्चक्रिवान् गुरुनमस्कृतिं कृती ॥२९॥
दन्तदीप्तिपटलच्छलोच्छल-न्मूर्त्तिमत्सुकृतवर्मितामिव ।
वित्रुटद्दुरितराशिराशिषं, निर्ममे तदनु निर्ममेश्वरः ॥३०॥
सोऽभ्युदञ्च्य कथमप्यथ क्षिते-र्भक्तिभारनमितं शिरश्चिरात् ।
अग्रतो मुनिविभोर्व्यभूषयद्, युक्तमासनममुक्तवासनः ॥३१॥
आकलय्य मुखवस्त्रिकां मुख-द्वारि विस्फुरितदन्तदीप्तिवत् ।
देशनां सचिवभर्तुरग्रतः कर्तुमारभत सूरिशेखरः ॥३२॥
वीतरागमतधर्मकारिणः, साधुवृत्तगुरुभक्तिभासुराः ।
श्रावकाः कतिचिदाप्तभावना-दान-शील-तपसो भवन्ति चेत् ॥३३॥
दान-शील-तपसां विजित्वरी, भावनैव भवनाशिनी भवेत् ।
तां पुनर्विजयते प्रभावना, सा तु सम्पदि सुखेन साध्यते ॥३४॥
अस्थिराः करभिका इव श्रियः, पातयन्ति नरकावटे नरम् ।
कञ्चिदेव निपुणं नियोजकं, लङ्घयन्ति विकटां भवाटवीम् ॥३५॥
श्रावकत्वममलं कुलं कला-चक्रवालमपि कश्चिदुद्वहन् ।
सम्पदा ललनयेव लोलया, पीतमद्य इव मोह्यते जनः ॥३६॥
श्रीलता शुचितरेषु रोपिता, स्थानकेषु समये यथाविधि ।
पुष्पिताऽद्भुततरैर्यशोभरै-राशु पुण्यफलहेतवे भवेत् ॥३७॥

न स्थिराः क्वचन यान्ति खण्डशः, सम्मिलन्ति रसवत् कथञ्चन ।
सम्पदः प्रकटितप्रभावनाः, कस्यचिद् यदि भवन्ति सिद्धये ॥३८॥

पावयन्ति परिक्लृप्तभावना-दान-शील-तपसः स्वमेव तत् ।
विश्वशासनविकाशदीपिकां, व्यातनोति विरलः प्रभावनाम् ॥३९॥

जल्पितानि बहुशः प्रभावना-कारणानि मुनिभिः पुरातनैः ।
उत्सवो भवति तीर्थयात्रया, तेषु शेखरमाणस्तु निस्तुषः ॥४०॥

सिद्धलोक इव सङ्घतां गतः, पूज्यते ननु जनो जिनैरपि ।
धन्य एव स तु तीर्थयात्रया, कोऽपि सङ्घपतिनां बिभर्त्ति यः ॥४१॥

दिक्पुरन्ध्रिकुतुकाय कस्यचिद्, रौप्यदर्पणनिभो यशश्चयः ।
सङ्घसङ्घटितरेणुमार्जना-दिन्दुधामधवलो[१] विलोक्यते ॥४२॥

सङ्घभर्तुरधिरोपितस्तथा, वर्द्धते सपदि पुण्यपादपः ।
दर्शयत्यमृतसन्निभं यथा, विष्टपत्रितयमौलिगं फलम् ॥४३॥

नागेन्द्रगच्छमुकुटस्य मुनेरनून-
माकर्ण्य कर्ण्यमिति मन्त्रिपतिर्विचारम् ।
नत्वा स्वधामनि जगाम जिनेन्द्रयात्रा-
निर्माणनिर्मलमनोऽतिमनोरथश्रीः ॥४४॥

किञ्च- वितन्वाते विश्वाङ्गणसदसि यावत् तव यशः-
प्रतापाभ्यामभ्युल्लसितरुचिवादं[२] विधु-रवी ।
भज स्थैर्यं **सोमा**न्वयतिलक ! तावत् क्व सुकृतैः,
कृतैर्लभ्यः सभ्यस्त्वमिह गुण-दोषैकनिकषः ? ॥१॥

ईदृक् कश्चिद् विपश्चिज्जनमनसि चमत्कारी पुराऽपि,
क्वापि प्रापि प्रबुद्धे वसुमति सुमति**र्वस्तुपाल**स्य तुल्यः ।
येन क्षीरार्णवार्णश्चयसिचयजुषः सिद्धसिन्धूत्तरीय-
श्रीविस्तारोत्तराया व्यरचि शुभरुचिः कीर्त्तिभिः कञ्चुकस्ते ॥२॥

---

१. ख-ग-°धवलोऽवलो° ॥ २. ख-°ल्लसिरुचिविवादं ॥

सच्चक्रनन्दकपुरोगदयाद्भुतश्री-
स्त्वं **वस्तुपाल** ! पुरुषोत्तम ! जिष्णुरेव ।
तद् दूयते तु हृदि मेऽन्वहमेव **शङ्खो**,
यत् **सिन्धुराज**तनुभूर्न करे गृहीतः ॥३॥
कविर्न को निस्तुष**वस्तुपाल**-यशःसुधाविद्धरसं रसज्ञः । 5
प्रबन्धमास्वादयते**ऽरिसिंह**-मुखारविन्दैकमरन्दमेनम् ? ॥४॥
प्रतिसर्गं प्रबन्धेऽस्मि**न्नरिसिंह**विनिर्मिते ।
इमान्यकृत चत्वारि, काव्य**न्यमरपण्डितः** ॥५॥

इति श्रीसुकृतसङ्कीर्त्तनानाम्नि महाकाव्ये धर्मोपदेशनो नाम चतुर्थः सर्गः ॥४॥ 10

● ● ●

पञ्चमः सर्गः ॥

स तीर्थयात्रासु मनोमनोरथं प्रकाशयन् सम्मदमेदुरोद्यमः ।
पुरे पुरे श्राद्धजनाय नायको, विवेकभाजां लिखितान्यलीलिखत् ॥१॥
अवाहनानामपि वाहनावली-मशम्बलानामपि शम्बलं बली ।
अकिङ्करणामपि किङ्करान् कृती, वितीर्य सङ्घे समवीवहद् बहून् ॥२॥
अदोषधीर्मन्त्रिपतिस्तदौषधी-रमीमिलद् विश्वरुजां विजित्वरीः ।
बभूव ताभिर्भृशमौषधीपतिः, स कौमुदीकोमलकीर्त्तिकारणम् ॥३॥
वृथैव वैद्याननवद्यवैभवान्, समं स मन्त्री जगृहे महेच्छया ।
प्रभूष्णुसङ्घक्रमरेणुराशिजं, तदाऽखिलव्याधिहरं तमोऽपि यत् ॥४॥
न यद्यपि प्रौढवृषप्रभावतो, भविष्यति स्पृष्टमनोभिदा क्वचित् ।
परोपकाराय तथाऽप्ययं कृती, **युगादि**सर्वज्ञकृताग्रहोऽभवत् ॥५॥
अथासितीव्रव्रतनिर्जितान्तर-द्विषो भवाम्भोनिधिकुम्भसंभवान् ।
मठेषु गत्वा स्वयमद्भुतादरः, समं शमीन्द्रान् समवाहयत् कृती ॥६॥
सतां पतिः सङ्घपतित्वरोपणा-भिषेकमासाद्य गुरोः कराम्बुजात् ।
शुभे मुहूर्त्तेऽद्भुतवाहवाहिनी-वृतोऽचलच्चन्दनचर्चिताकृतिः ॥७॥
ततश्चतुर्विंशतीर्थकृत्कला-कलादितीर्थङ्करदेवतालयः ।
चचाल नृत्यादिविनोदतत्परः, प्रजामुदश्रुस्नपितेन वर्त्मना ॥८॥
पिबन् पयः स्वःसरितो वियद्वने, शशाङ्ककान्तीस्तृणुते तृणोपमाः ।
विशृङ्खलो यस्य यशःकिशोरकः, समं त्रिगोत्रैकगुरुस्ततोऽचलत् ॥९॥
अथानुचेलु**र्नरचन्द्रसूरयो**, लसत्त्रसस्तोमविलोकनच्छलात् ।
दशैव सिञ्चन्त इवाद्भुतक्लमां, प्रयाति सङ्घे वसुधां सुधान्तया ॥१०॥
अथाचलन् **वायटगच्छ**वत्सलाः, कलास्पदं श्री**जिनदत्तसूरयः** ।
निराकृतश्रीषु न येषु मन्मथः, चकार केलिं जननीविरोधतः ॥११॥

भवाभिभूतेन मनोभुवा भया-दनीक्षितैः क्लृप्तभवाभिभूतिभिः ।
अचालि **सण्डेरकगच्छ**सूरिभिः, प्रशान्तसूरैरथ **शान्तिसूरि**भिः ॥१२॥

शरीरभासैव पराभवं स्मरः, स्मरन्ननश्यत् किल यस्य दूरतः ।
स **वर्द्धमान**भिधसूरिशेखर-स्ततोऽचलद् **गल्लक**लोकभास्करः ॥१३॥

सहस्रशीर्षोरगकल्पकीर्त्तयः सहस्रधामप्रतिमातेजसः ।
सहस्रनेत्रप्रमुखामरस्तुताः, सहस्रशोऽन्येऽपि च सूरयोऽचलन् ॥१४॥

चतुर्दिगापूरणभूरिनिःस्वन-श्चतुःसमुद्रान्तमहीतलागतः ।
ततश्चतुर्थव्रतनिश्चलोऽचल-च्चतुर्विधः सङ्घजनो यथाविधि ॥१५॥

वितन्वतः **कासहृदा**ख्यपत्तने, महोत्सवं **नाभितनूजसद्म**नि ।
सहायतां प्रत्यशृणोन्महामते-रमुष्य दृग्वर्त्मनि देवता**ऽम्बिका** ॥१६॥

अथास्य सङ्घस्य विसर्पतोऽग्रतः, शताङ्गचक्रोचितचीत्कृतस्वनः ।
नन्दन्महोक्षध्वनिवर्मितोऽपि सन्, हयालिहेषाभिरलाभि लाघवम् ॥१७॥

पवित्रमेतत् तिलकाय नित्यशः, परस्परस्पर्द्धिभिरूद्ध्वमुत्सुकैः ।
तदा सदारैः समवापि दैवतैः, मुदैव तैः सङ्घविहारजं रजः ॥१८॥

अभूत् तदा सङ्घपदाभिषङ्गत-स्तथा कथञ्चिद् विरजस्तमा मही ।
यथाधिरूढाऽपि शिरस्यहीशितु-श्चकार नो भारमुदारविग्रहा ॥१९॥

विभेद्य लोभेन धवान् धवान्तरै-र्यया प्रपेदे प्रतिघातपातकम् ।
पवित्रिता सङ्घपदैर्दिवं ययौ, मही स्वदेहेन रजोमयेन सा ॥२०॥

महानयं सङ्घजनोऽचलत् कथं, धरिष्यथ क्ष्मामिति जल्पितुं तदा ।
गतैः समीपं किल रेणुभिः ककुप्-करेणुभिर्मङ्क्षु मदो निराकृतः ॥२१॥

रजस्तदा विस्तृतसङ्घसम्भवं, नभोनदीतीरगनीरगर्भितम् ।
इहापि गङ्गामृदलाभि दुर्लभे-त्यकर्षि सप्तर्षिभिराशु हर्षिभिः ॥२२॥

द्विजेश्वरश्रीहृतिपातकादिव, द्रुतं दिवः पातिभिरर्कभानुभिः ।
पवित्रसङ्घक्रमरेणुसङ्गमा-दसङ्गमूद्ध्वैव गतिः स्म तन्यते ॥२३॥

विसर्पता सङ्घजनेन मेदिनी, पवित्रिता प्रत्युपकारिणी ततः ।
उदस्य धूलीस्तपनातपं व्यधाद्, व्यधाच्च तूर्णं सुतरास्तरङ्गिणीः ॥२४॥

चलाचलायां भुवि सङ्घसङ्गमात्, तदा तरन्त्यामिव धर्मवारिधौ ।
जगद्भरोऽस्माकमवातरत्तरा-मिति स्म नृत्यन्ति मुदा महीभृतः ॥२५॥

अथाघशल्यानि निरासितुं रया-दनेन सङ्घेन परोपकारिणा ।
शताङ्गचक्रप्रधिलीलयाऽवनि-र्विदार्यमाणा सरवं व्यकम्पत ॥२६॥

अमुष्य सङ्घस्य विलङ्घनक्रियां, वितन्वतोऽपि क्रमशौचकर्मठः ।
स्फुटस्फुरत्फेननिभेन भेजिवान्, शुचीनि पुण्यानि तरङ्गिणीगणः ॥२७॥

क्रमक्रमस्थापितवारि-शर्करा-करम्ब-वालुङ्कविभूषितप्रपः ।
स्थितं गृहक्रोड इव प्रमोदिनं, निनाय मन्त्री जनमित्थमध्वनि ॥२८॥

सृजन् जनः पूजनमूत्सवोत्सुकः, पुरे पुरे तीर्थकृतां कृताञ्जलिः ।
अलं व्यलङ्घिष्ट महीं महीयसी-मसीमसम्भावितभावनाद्भुतः ॥२९॥

समीपसङ्केतनिकेतनं शिव-श्रियो वियन्मानसमुन्नतं ततः ।
पुरः पुरं धर्मनृपस्य पश्यति, स्मितः स्म **शत्रुञ्जय**पर्वतं जनः ॥३०॥

अगण्यपुण्यैर्भवसिन्धुपारभू-रभूदयं लोचनगोचरो गिरिः ।
इति स्मयस्मेरहृदो विदस्तदा, ससम्मदाश्चक्रुरहो ! महोत्सवम् ॥३१॥

गतोऽग्रतोऽस्मिन् दुरितैरनाविलो, विलोक्य **नाभेयनिकेत**केतनम् ।
जनस्तदा शर्मरसोर्मिविक्लवो, मदान्न किं किं रचयाञ्चकार सः ? ॥३२॥

ननर्त्त कश्चित् पृथुसम्मदस्तदा, सलीललोलायितपाणिपल्लवः ।
प्रतिप्रतीकं परितः कुतूहला-दलं यथाऽऽलोक्यत पुण्यसम्पदा ॥३३॥

बहूत्पतत्पादयुगस्तदाऽपरो, ननर्त्त दूरप्रसरत्करच्छदः ।
विधातुमुड्डीय नगाधिरोहणं, मनोरथी पत्ररथीभवन्निव ॥३४॥

भवभ्रमिश्रान्ततरः शिरोधरा-ऽधिरोपितं पापभरं त्यजन्निव ।
इलामिलन्मौलिरमन्दसम्मदो, ननाम विश्रामविधित्सया परः ॥३५॥

विलोकयन् कोऽपि वृषध्वजध्वजं, मुहुर्मुहुर्मङ्क्षु नमन्नमन्दधीः ।
उदञ्चित-न्यञ्चितमौलिलीलया, रराज मुक्तिश्रियमाह्वयन्निव ॥३६॥

अमुत्र **शत्रुञ्जयशैल**सन्निधौ, भवार्णवस्येव तटे तदा परः ।
निरीयितुं पातकजातकर्दमा-ल्लुलोठ सर्वाङ्गमुदारधीर्मुदा ॥३७॥

समुद्भवद्भावरसादचेतन-श्चिराय नृत्यदिविवेकवर्जितः ।
परः शिलापुत्रसमोऽपि बाष्पवा-नमोचि रिष्टैरपि रिष्टशङ्कितैः ॥३८॥

इहाथ पाथस्तृणराजिराजिते, जितेन्द्रियो मन्त्रिपतिर्महीतले ।
श्रमापनोदार्थमदापयत् तदा, निवासमासन्नममुष्य भूभृतः ॥३९॥

अथाव्रजत् खिन्नजलप्रमोदिनो, दिनोपतापे सचिवः स किङ्करान् । 5
मरुत्त्वरान् प्रैषयदेष तत्क्षणं, शिखिच्छदच्छत्रिडम्बिताम्बुदान् ॥४०॥

सुवंशसंयोजितरूपशोभिता, विचित्रिता धातुरसेन सर्वतः ।
पदे पदे पर्वतपादसोदरा, वितेनिरे पीवरचीवरालयाः ॥४१॥

अनांसि धर्मक्षितिपस्य वप्रवत्, पदे पदे मण्डलितानि रेजिरे ।
तृणं द्विषत्पापमिवोदमूलयन्, यतो विनिस्सृत्य वृषा भटा इव ॥४२॥ 10

गिरौ गतिं पश्यत नः कुतूहलात्, कथं वृथा मुञ्चत भूतले समे ? ।
इतीव चाटूक्तिकृतस्तृणं मुखे, वृषा व्यधुर्बध्नति सारथौ पुरः ॥४३॥

[१]नयेन सङ्गस्य रसातलं यया, कथं समाकृष्यत साऽपि भिन्महे(?) ।
नवीनचुल्लीविवरापदेशतः, खनन्ति भूखण्डमिति स्म किङ्कराः ॥४४॥

प्रवृत्तनृत्ताः [२]प्रचलोर्मिपाणिभिः, प्रणीतगीताः कमलास्यषट्पदैः । 15
तदा व्यधुः स्वागतमागते जने, विदम्भमम्भःप्रसरेण सिन्धवः ॥४५॥

तदाऽन्नपाकाय विकाशितः शिखी, ज्वलन् बभौ सङ्गजने निवासिनि ।
भरानमद्भूमिभिदास्फुटस्फुर-त्फणीन्द्रचूडामणिरश्मिराशिवत् ॥४६॥

अथैष तीर्थङ्करदेवतालय-प्रक्लृप्तमध्यन्दिनपूजनो जनः ।
मुदा नमस्कृत्य गुरुक्रमद्वयं, प्रचक्रमे शाश्वतकृत्यकेलिषु ॥४७॥ 20

अदायि दीनाय तदा धनं तथा, मनोरथातीतमनेन मन्त्रिणा ।
यथा परे निश्चयदायिनो जना, वनीपकानामपि चाटु चक्रिरे ॥४८॥

स्वयं स कस्मैचन मोदकादिकं, घृतादि कस्मैचन शुद्धवासनः ।
फलादि कस्मैचन साधवे ददत्, तदा विशश्राम न मन्त्रिशेखरः ॥४९॥

अकिञ्चनः कश्चन याचते क्वचित्, किमप्यहो ! शब्दमिति प्रदाप्य सः । 25
चकार भोज्यादिकमात्मना कृती, तृतीययामक्षणपूरितेक्षणः ॥५०॥

---

१. क-खपुस्तके ४४तमं काव्यं नास्ति ॥ २. ग-**प्रवलो°** ॥

अथ कृततनुकृत्यः कौतुकोत्तानचेता, जिनपदमनुसङ्गः क्लृप्तसङ्घट्टमागात् ।
इह महमहिमांशुर्द्रष्टुकामो निकामं, गगनगमनखिन्नः प्रत्यगद्रौ निषण्णः ॥५१॥

किञ्च- पायं पायमहर्निशं रिपुयशःपीयूषपरं भवान् ,
कल्पायु क्षितिकल्पवृक्ष ! भवताल्लक्ष्मीलतालिङ्गितः ।
श्रीसोमान्वयसोममौक्तिकमयैरेव प्रसूनैरिव,
त्वत्कीर्त्तिप्रकरैरपि त्रिभुवनं सौरभ्यमभ्यस्यतु ॥१॥

मात्यमात्यवर ! नाम्बरे यशः, श्रीवसन्त ! तव सन्ततस्मितम् ।
इत्यन्यमहिमानमानशे, मानसाश्रमहो ! महीयसाम् ॥२॥

समुच्छ्रिताभिः[१] खलु वस्तुपाल-प्रतापदीपाञ्चनमञ्जरीभिः ।
इहोपकण्ठस्थितिभाजि शङ्खे, मालिन्यमुन्मीलितमुज्ज्वलेऽपि ॥३॥

श्रीवस्तुपालप्रथितप्रसादा-दासन् प्रमोदामृतवारयो याः ।
एतत्प्रबन्धच्छलतोऽरिसिंह-स्ता एव मूर्त्ता स्तबकीचकार ॥४॥

प्रतिसर्गं प्रबन्धेऽस्मिन्नरिसिंहविनिर्मिते ।
इमान्यकृत चत्वारि, काव्यान्यमरपण्डितः ॥५॥

इति श्रीसुकृतसङ्कीर्त्तनाम्नि महाकाव्ये सङ्घप्रस्थानो नाम पञ्चमः सर्गः ॥५॥

● ● ●

१. ग-समुत्थिता° ॥

षष्ठः सर्गः ॥

जिनमहमहिमानं प्रत्यदीयन्त दूरा-दथ वलयितवृन्दं रासकाः श्राविकाभिः ।
तनुसदननिषण्णक्रूरकाकोलकाल-स्फुरितदरितजालत्रासकृत्तारतालम् ॥१॥
करकिशलयलीलालोलतालप्रणादो-ल्लसितलयविनोदानन्दनिर्मग्नचित्तः ।
जिनवदनविलोकव्यग्रदृग् भाविलोकः, प्रतिपदमभिरामं गीतमङ्गीचकार ॥२॥
गतमदनमदानां भाविनामत्र भावा-न्तरितरसतरङ्गैरङ्ग ! चित्तं हरन्ती ।
लयविलुलितहारैरङ्गहारैर्मृदङ्ग-ध्वनिजनितविनोदं नर्तकी नृत्यति स्म ॥३॥
अशिथिलपदपातं प्रीतिपूर्णे जनेऽस्मिन्, नटति झटिति भेजे भूरियं भूरिकम्पम् ।
शिथिलकरकदम्बः प्रत्यगद्रेः पतित्वा, तदिव दिवसनाथः सिन्धुपाथस्यमज्जत् ॥४॥
पतितवति पतङ्गे रङ्गदुत्तुङ्गताप-व्यतिकरकृति सद्यः प्रीतिहृद्या इवाऽऽशाः ।
तुहिनमहसि कामं रन्तुमागन्तुकामे, खगकुलतुमुलेन भ्रेजिरे कौतुकिन्यः ॥५॥
हरगलगरलाभं व्योम्नि काष्ठान्तराल-ज्वलदविरलसन्ध्यावह्निविध्यानहेतुः ।
शबलममलरत्नैरुत्पपातार्कताप-ज्जलमिव जलराशेरन्धकारं सतारम् ॥६॥
विषमलिमिषमास्ये न्यस्य मूर्च्छामगच्छन्, परिमिलितदलालीचक्षुष पद्मखण्डाः ।
प्रियसुहृदि गतेऽस्तं भास्वति ब्रह्मचर्य-व्रतमविरलशोकः कोकलोकश्च भेजे ॥७॥
स्वदिवसपरिवृत्तिज्ञानतः क्वापि यातः, प्रसरति रिपुरूपे ध्वान्तपूरेऽपि सूरः ।
अथ गुरुगिरिदुर्गान् प्राप्य भासस्तदीया, दिशि विदिशि बबन्धुर्बन्धुतामोषधीभिः ॥८॥
अतुहिनमहसेव स्वैरवैरप्ररोहा-दपगिरिगरीयःकुञ्जगुप्तेन मुक्ताः ।
अहह ! दहनदीप्ता दीपदम्भेन भेजु-र्दिशि तिमिरौघं भल्लयः शल्लयन्त्यः ॥९॥
प्रथमसमुदितेन्दुज्योतिपूर्णेयमुद्घा-टितविकटपाट्टद्वारवत् पूर्वकाष्ठा ।
मुदमतनुत साक्षादन्धकारान्ध्यकारा-गृहकुहरगतस्यामुष्य विश्वस्त मुक्त्यै ॥१०॥
द्युमणिमणिगणैर्यत्किञ्चिदप्यह्नि वह्नि-द्युतिततिमिरदाहि क्ष्मारुहादि क्षणेन ।
इह तदपि तदानीं जीव्यते स्म त्रियामा-रमणमणिसुधाभिः सर्वतः पर्वतेषु ॥११॥

अहनि दहनकीलाभैरवैः कैरविण्य-स्तरणिकरणजलैर्मूर्च्छितातुच्छमूर्च्छाः ।
विधुरुचिमधुसेकैश्छेकलोलालिबाल-व्यजनपवनलीलावीजनैरप्यजीवन् ॥१२॥

समदमदनभूभृन्नव्यसाचिव्यलब्धि-प्रगुणितगुणमब्धिर्नन्दनं चन्द्रमेनम् ।
तरलतरतरङ्गोत्तुङ्गदुत्तुङ्गबाहुः, परिचितपरिरम्भारम्भमभ्युत्पपात ॥१३॥

उडुगणमिषमुक्तव्यक्तमुक्ताकलापं, गजदनुजमिवेन्दुर्ध्वान्तमुच्छिद्य सद्यः ।
हृदि तदजिनखण्डं लक्ष्मलक्षेण विभ्रद्, व्यहरत हरिमूर्तिर्मूर्ध्नि धात्रीधरस्य ॥१४॥

भृशमुरसि कलङ्कच्छद्मना कालचित्रौ-षधिमधित निबद्धामोषधीनामधीशः ।
अपि पिबति चकोरीचक्रवाले कराले, तदिव न दिवि नेशुर्भासुरास्तस्य भासः ॥१५॥

विरहशिखिसमीरः कामनासीरवीर-स्तिमिरतरुकुठारः पूर्वदिक्तारहारः ।
गगनगजनिषादी कामिनीचक्रवादी, सितरुचिरुदितोऽयं वर्धयन् वार्धितोयम् ॥१६॥

इभकुलमिभमल्लोद्भासि कैलासशैला-कृतिमकृत नगौघं शेषवच्छेषसर्पान् ।
रुचिरमृतमरीचेः सङ्ख्यभर्तुर्यशःश्री-रिव धवलितविश्वा जाह्नवीं निह्नुवाना ॥१७॥

वियदहनि वितेने स्वस्य विश्वस्य सङ्ख्-क्रमसमुदितधूलीमण्डलैर्मण्डनं यत् ।
सुकृतमिदमिदानीं मूर्त्तमभ्युद्यदिन्दु-द्युतिनिभमिति लेभे भिन्नमालिन्यमालम् ॥१८॥

चिरमुपचितहर्षः सङ्ख्लोकावलोका-दिव कृतसुकृतोऽयं व्योमचूडावलम्बी ।
सहजनिजकलङ्कन्यत्कृतिभ्राजमाना-कृतिरकृत न केषां विस्मयं शीतरश्मिः ? ॥१९॥

निशि नियतमियत्यामप्यमुं सङ्ख्लोकं, कृतमहमिह भक्त्या जागरूकं विलोक्य ।
इयमधुनुत मौलिं विस्मिता व्योमलक्ष्मीः, कुसुममिव तदाऽस्मान् मन्दमभ्रश्यदिन्दुः ॥२०॥

गिरिशिरसि जिनेशं नन्तुकामस्य मा स्या-महमहह ! महत्त्वादस्य यात्रान्तरायः ।
इति विसृमरभावभ्राजमानक्षणस्य, क्षणमपि न तमिस्रा सङ्ख्लोकस्य जाता ॥२१॥

चलितसकलतारालोकमामुक्तसन्ध्या-दहनमिह विहायोमण्डलं द्राग् विहाय ।
सहजमहसि सूरे हन्तुमागन्तुकामे, परमपरमहीभृद्दुर्गमिन्दुर्गतोऽयम् ॥२२॥

सजलजलदचारुर्वारुणीरागभाजः, क्षितितललुठितस्यामुष्य मुक्ताम्बरस्य ।
सृमरतिमिरवेषो यज्वनां भर्तुरेष, त्रिभुवनभवनान्तर्दुर्यशोराशिरासीत् ॥२३॥

स्फुटघटितकलङ्को यज्वनामेष भर्त्ता, त्यजति करगृहीतामप्युषां भूरिभुक्ताम् ।
इति बत ! कुमुदिन्यः सारसौरभ्यलोभा-गतमधुपधवेषु व्यादधुर्बन्धसन्धाम् ॥२४॥

हरिहरिति रथाङ्गानल्पसङ्कल्पकल्प-द्रुम इव दिवसेऽस्मिन्नुद्गमारम्भभाजि ।
जलधिसविधगुप्तादंशमद्विम्बबीजा-दुदयत मृदुतेजःकैतवादङ्कुरोऽयम् ॥२५॥
पतितवति पयोधेरन्तरा हन्त ! रात्रि-प्रिययुवतिविभेदाद् दुःखभाजि द्विजेन्द्रे ।
द्विजततिरतितारं निर्ममे तारकाणां, पथि कलकलमुच्चैरुच्चरन्ती चिराय ॥२६॥
भृशमुषसि तुषारस्यन्दसङ्काशतारा-वलिवलयितनीलध्वान्तदूर्वावणौघः । 5
गगनपथविहारोच्छृङ्खलैरस्खलद्भि-स्तरणिकरकिशोरैर्जग्रसे मुक्तमुक्तैः ॥२७॥
भुजगजगति भूर्तिं[1] भोगिचूडामणीनां, भुवि भवनमणीनामम्बरे तारकाणाम् ।
सपदि विपदमेता निन्यिरे भू-र्भुवः-स्व-स्त्रयविवरविलासव्यापृता भानुभासः ॥२८॥
मसृणघुसृणक्लृप्तश्चन्द्रलेखानुकारी, तिलक इव समुद्यन् प्राग्दिशः सूर्यलेशः ।
अयमभजत जम्भारातिकुम्भीन्द्रकुम्भ-स्थलविलुलितलीलाशातकुम्भाङ्कुशाभाम् ॥२९॥ 10
जलनिधिजमध्यात् तुङ्गशैलाग्रजाग्र-त्करपरिचयशक्त्या भानुरभ्युज्जगाम ।
सपदि विपदपेतं कान्तमेनं विलोक्य, प्रहसितमुखपद्मा पद्मिनी नृत्यति स्म ॥३०॥
अवतमसततीनां मृत्युकालोऽपमृत्युः, कुवलयवलयानां जीवितं पङ्कजिन्याः ।
अलमकृत नभोऽङ्कं कोकलोकस्य सीता-विरहितहरिशापानुग्रहोऽयं ग्रहेशः ॥३१॥
दयितमिति पुरस्ताद् वीक्ष्य भानुं युवानं, हरिहरिति हरिद्रारागमागःप्रकोपात् । 15
स्फुटकमलमुखेभ्योऽमोचि निःश्वासधूमा-वलिरलिनिकुरुम्बच्छद्मना पद्मिनीभिः ॥३२॥
अजनि गिरिनितम्बे बिम्बमर्कस्य धातु-च्छुरितमिव सरागं सूर्यकान्ताग्नितप्तम् ।
करजलपरिधौतं चुम्बितं चाम्बरेण, क्षणघटितसुवर्णादर्शवद् दिग्वधूनाम् ॥३३॥
सममसममयूखैर्भानुमन्तं लसन्तं, गिरिशिरसि विलोक्याऽऽलोकनीयप्रभावम् ।
स इव सचिवभर्त्ता सङ्घलोकेन साकं, **विमलगिरि**शिरोऽग्रं गन्तुमभ्युत्सुकोऽभूत् ॥३४॥ 20
सद्यो जिनक्रमनमस्कृतिलोलसङ्घ-सङ्घट्टलोलवसुधातलसम्भ्रमेण ।
श्री**वस्तुपाल**गुणहृष्ट इवाचलोऽपि, **शत्रुञ्जयः** स्वयमकम्पयदेष मौलिम् ॥३५॥
किञ्च- नित्यं त्वद्वदनारविन्दसदनं वाग्देवता सेवते,
त्वं पद्माश्रयभासुरोऽसि जयति त्रैलोक्यसूत्रं त्वयि ।
श्रीमच्**चण्डप**गोत्रमण्डन ! गुणैरभिर्भवान् ब्रह्मणः, 25
साधर्म्यं वहति प्रियंवद ! मदाशीर्भिस्तदायुर्भव ॥१॥

---

१. ग-**भूतिर्भो**° ॥

अलभत बत ! यस्मिन् सान्द्रदारिद्र्यपूर्णे, गृहपतिरवकाशं न प्रदोषक्षणेऽपि ।
वितरति सति वित्तं **वस्तुपाले** कवीना-मिह गृहकुहरान्तर्नैष रत्नाकुलेऽपि ॥२॥

श्रीमन्त्रीश्वर**वस्तुपाल** ! भुजयोर्युग्मेन युद्धार्णवं,
तूर्णं निस्तरतोऽपि ते समभवन्न व्याकुलत्वं किल ।
यद्दूरादवगण्य निर्मलगुणं **शङ्खं** त्वया मौक्तिक-
स्तोमानामिव धैर्यधुर्य ! यशसां चक्रे महान् सङ्ग्रहः ॥३॥

श्री**वस्तुपाल**सचिवेन्द्रयशःप्रसून-माल्ये**ऽरिसिंह**कविना गुणगुम्फितेऽस्मिन् ।
कण्ठे सतां लुठति निर्मददुर्जनाली-वक्त्रप्रभाः कति न बिभ्रति भृङ्गभावम् ? ॥४॥

प्रतिसर्गं प्रबन्धेऽस्मि**न्नरिसिंह**विनिर्मिते ।
इमान्यकृत चत्वारि, काव्या**न्यमरपण्डितः** ॥५॥

इति श्रीसुकृतसङ्कीर्त्तननाम्नि महाकाव्ये सूर्योदयवर्णनो नाम षष्ठः सर्गः ॥६॥

• • •

सप्तमः सर्गः ॥

शैलमौलिगमनाय मनोऽश्वै-र्भ्राजमानमसमानविहारैः ।
प्रापदस्खलितमप्यसमेषु , द्राग् मनोरथरथं पथि सङ्घः ॥१॥
भूरिधातुमयजङ्गमशृङ्ग-श्रेणिवद्विविधचीरविचित्रः ।
मन्दमन्दमथ सङ्घजनोऽसौ, सञ्चचाल गिरिराजतटेषु[1] ॥२॥
मञ्जुलः कनककुण्डलकान्तैः, स्त्रीमुखैः सरवि-सोमशताभैः ।
एकभानु-हिमभानुमनोज्ञं, मेरुमप्यजयदेष गिरीन्द्रः ॥३॥
अञ्चलैः शशिमुखीवसनानां, चञ्चलैः कटकसीमनि शैलः ।
सङ्घसङ्ग-सुकृतामृतसेका-दुद्भवत्प्रथमपक्ष इवाभात् ॥४॥
आन्तरेण नयनेन जिनेन्दो-राननेन्दुरुचिपानपराणाम् ।
अप्युदारगिरिशृङ्गविलासे, न श्रमः समजनिष्ट जनानाम् ॥५॥
नाम नामसुधया जिनभर्तुः, प्राप्तया जनमुखेषु न तृष्णा ।
दूरवर्त्तिनि मुखामृतकुण्डे, लोचनानि तृषितानि जनानाम् ॥६॥
प्राग्नियोजितमनोहृततीर्था-धीशपादकमलाङ्कितमौलिः ।
शैलसानुषु जनो न तदानीं, तापमाप तपनांशुततिभ्यः ॥७॥
क्ष्मागतेन लघुकं यददर्शि, क्षोणिभृच्छिरसि तेन जनेन ।
उच्चकैर्विचरता ददृशे तत् , सङ्घसङ्गममदादिव पुष्टम् ॥८॥
देवभक्तिभरनिर्मितहस्ता-लम्बनव्यतिकरेण जनोऽयम् ।
आसदद् गिरिशिरांस्यतिहर्षा-न्मङ्क्षु सम्मुखमिवागतवन्ति ॥९॥
अद्भुतप्रमदशालिषु शैलः, शेखरस्थितिषु तेषु जनेषु ।
भूतिभर्त्सितसुरेषु स रेजे, मेरुवन्नवरविच्छविपिङ्गः ॥१०॥

---

१. क-ख-°तटीषु ॥

कर्मवैरिविजयाय सतेजा, **नाभिभू**पदनखांशुविचित्रम् ।
आरुरोह सचिवः शुचिदन्तं, दन्तिराजमिव तं गिरिराजम् ॥११॥
वीक्ष्य यक्षमिह सङ्घजनौघः, श्री**कपर्दिन**मथाब्धिरिवेन्दुम् ।
क्षुभ्यति स्म चतुरः स चतुर्धा, विस्तृतस्तरलहर्षतरङ्गः ॥१२॥
अन्तरायदलनाय जनौघं, तीर्थसेवनकृतेऽभिपतन्तम् ।
द्रष्टुकाम इव वर्त्मनि दूरा-दारुरोह गुरुशैलशिलां यः ॥१३॥
भावनासलिलशालिनि शश्वत्, तीर्थनाथपदपद्ममनोज्ञे ।
मानसे तनुमतां विलसन् यो, हंसवत् सृजति कामपि कान्तिम् ॥१४॥
यक्षमुख्य ! स भवान् भुवनैक-त्राणकारणमकारणबन्धुः ।
वत्सलेव जननी जनमेनं, नाथ ! पालयतु बालमिव स्वम् ॥१५॥
श्री**कपर्दिन**मिति स्तुतिपूर्वं, यक्षराजमभिपूज्य सहर्षम् ।
आशु सङ्घपतिरेष ससङ्घस्तीर्थनाथनमनार्थमचालीत् ॥१६॥
उत्सुकैरथ जनैर्जिनचैत्यं, वीक्ष्य मङ्क्षु पथि गामिव वत्सैः ।
व्यक्तशक्तिरभसत्रुटितोच्चैः-कर्मबन्धतरलं प्रदधावे ॥१७॥
सञ्चरन् भुवि न माति जनो यः, स्फूर्तिसङ्कुचितमूर्तिलतोऽसौ ।
द्रष्टुमास्यनलिनं जिनभर्तु-श्चैत्यधाम्नि स ममौ सममेषः ॥१८॥
दल्यमानमसमानविमर्दे, हृद् हृदा ननु मिथस्तनुभाजाम् ।
आत्मभङ्गभयभङ्गुरसत्त्वै-रन्तरारिभिरमोचि तदानीम् ॥१९॥
पापपङ्कशमनाय जनानां, स्नानमन्तकरोद् ध्रुवमात्मा ।
रोमवर्त्मसु जलेन विमर्दे, स्वेदपूरमिषतः प्रसृतं तत् ॥२०॥
आबभौ घनघनाघनलक्ष्मी-रङ्गिनां प्रमदरोमविकारः ।
अन्तरस्थितजिनेन्दुरुचिश्री-निस्सरद्दुरितातामसतुल्यः ॥२१॥
लोचनैस्तनुमतामिति खिन्नैः, प्राप्य जैनवदनामृतकुण्डम् ।
आशु क्लृप्तसवनैरिव रेजे, सम्मदेन विगलज्जललेशैः ॥२२॥
तत्र तादृशि जनस्य विमर्दे, शक्यते भ्रमयितुं न करोऽपि ।
वीक्ष्य विश्वविभुमेनमनृत्यन्, भाविनो यदि मुदा मनसैव ॥२३॥

स्वीयतादृशविमर्दसुदूर-क्षिप्तसूरकिरणः किल लोकः ।
रत्नभूषणविभिन्नतमिस्रो, भक्तिकृत्यमकृत प्रभुचैत्ये ॥२४॥
धूलिधूम्रपद एव तदानी-मागतो जिनपतिं प्रणिपत्य ।
दूरपूरितमनोरथवेगः, स्तोतुमारभत मन्त्रिवरोऽसौ ॥२५॥

§§ त्वद्गुणान् गदितुमीश ! समग्रान्, न स्वयं सुरवरोऽपि समर्थः । 5
गोचरोऽप्यसि न मादृशवाचां, मौनमेव हि तव स्तवहेतुः ॥२६॥
त्वां निरर्थकगिराऽपि तथाऽपि स्तौमि विश्वनुत ! मुग्धतयाऽहम् ।
प्रीतये निजशिशोः स्फुटलाला-म्भांसि लल्लरवचांसि गुरूणाम् ॥२७॥
न क्षमोऽयमहितानपि हन्तुं, स्वं कुटुम्बकमयं च मुमोच ।
जल्पिता जिन ! परैरिति दोषाः, प्रत्युत स्तवनतां तव जग्मुः ॥२८॥ 10
भाषितं भुवनभूषण ! भित्त्वा, कर्म निर्ममपते ! भवतेदम् ।
श्रूयते त्वदभिधाऽपि कदाचिद्, यत्र तत्र न करोति निवासम् ॥२९॥
नाऽऽप्नुवन्ति भवबन्धनिकेता-दग्रतस्तव गतस्य पदं ये ।
भ्रम्यते भ्रमवशाज्जिन ! मुक्त्यै, तैर्वृथैव पृथिवीवलयान्तः ॥३०॥
त्वं मनोभवमपास्य पुनस्त-ज्जन्मभीरुरमुचः स्वमनोऽपि । 15
किं हरन्तु हरिणीतरलाक्ष्य-स्तावकं तदमनस्ककिरीट ! ॥३१॥
प्राप्य रत्नमिव पुण्यपयोधे-स्त्वां हृदि प्रणिदधाति जनो यः ।
स प्रयाति पुरुषोत्तमभावं, पश्य न स्वपिति किन्तु भवाब्धौ ॥३२॥
यामवाप्य न नमामि भवन्तं, तां न निर्वृतिमपि स्पृहयामि ।
त्वत्प्रसादवशतस्त्वयि भक्ति-र्भातु मे जिन ! भवेऽपि भवेऽपि ॥३३॥ 20
निर्मितस्तुतिरिति प्रतियातः, कृत्स्नमेष सुकृती कृतशौचः ।
स्नानहेतुकलशान् घुसृणाम्भः-पूरितानयमचीचलदिन्द्रैः ॥३४॥
श्रावकाः प्रतिपदं हृदयाग्र-न्यस्तहस्तधृतकाञ्चनकुम्भाः ।
निस्तरीतुमिव संसृतिसिन्धुं, कुर्वते स्म निरपायमुपायम् ॥३५॥
शुद्धसङ्घपतिकीर्तिलतानां, विष्टपत्रितयगर्भगतानाम् । 25
आतपत्रपटली विमलश्री-रादिकन्दवदियं विरराज ॥३६॥

अत्युदारतरनर्त्तनगीतै-रुत्सवेन महता प्रहताघः ।
प्राप मन्त्रितिलकः किल कर्म-ध्वंसिनो जिनपतेरथ चैत्यम् ॥३७॥

कुङ्कुमाम्बुभिरसिस्नपदीशं, श्रावकैः सह यथाविधि मन्त्री ।
तैर्विधौततनुरेष तदाऽभूत् ,पर्वतो **विमल** इत्युचिताह्वः ॥३८॥

अङ्गमण्डनमखण्डनमासी-न्निर्मितं मृगमदैर्जिनभर्तुः ।
क्लृप्तसन्नहनसन्निभमुच्चैः, कर्मकूटरिपुकोटिजयाय ॥३९॥

भूरिपुष्परचिता जिनभर्तु-र्लम्बिताः कृतिभिरर्चनमालाः ।
अप्रभूष्णव इव स्मरमुक्ता, भल्लयो वपुषि भूषणमासन् ॥४०॥

तैस्तथा जिनपुरस्तिमिरोर्मि-र्निर्ममेऽथ पृथुधूपजधूमैः ।
सस्पृहेव सचिवं सुकृतश्रीः, कौतुकादभिससार यथाऽसौ ॥४१॥

आरात्रिकं कृतमथ **प्रथमस्य तीर्थ-**
भर्तुः पुरः स्फुरदुरुद्युतिचक्रवालम् ।
उच्चावचप्रसरणैर्निजघान सङ्घ-
दोषद्विषः कुसुमवृष्टिविराजमानम् ॥४२॥

इत्थं प्रेक्षणकक्षणाहितमनाः सम्पूज्य विश्वत्रयी-
पूज्यं **नाभिसुतं** समाप्य च तथारूपामिहाष्टाहिकाम् ।
मन्त्रीशः प्रतिलाभितव्रततिततिः **शत्रुञ्जयो**र्वीधरा-
दूत्तीर्णः कृतमङ्गलः समजनि श्री**नेमि**सेवोत्सुकः ॥४३॥

किञ्च- शौर्यैर्वज्रधरस्य दैत्य-मरुतामाचार्ययोः प्रज्ञया,
दानैर्देवगवी-मणि-क्षितिरुहां स्वर्गश्चिरं गर्वितः ।
एकेनैव विभूषणेन भवता श्री**वस्तुपाल** ! क्षिति-
स्तं निर्जित्य मुदा तवाऽशिषमदादेवं मदायुर्भव[१] ॥१॥

कल्पान्तोद्भ्रान्तभास्वत्करनिकरनिभो विश्वमन्तः समन्तात् ,
सन्तापस्त्वत्प्रतापज्वलदनलभवः केन शक्येत सोढुम् ? ।
मन्त्रिन् श्री**वस्तुपाल** ! त्रिजगति यदि ते कीर्त्तिलेखेव न स्या-
दन्तःपीयूषपेया बहिरपि च मुहुश्चन्दनोद्वर्त्तनानि ॥२॥

---

१. ग-**महायुर्भव** ॥

भासि दौस्थ्यतरुखण्डखण्डनै**र्वस्तुपाल** ! भुवि दानिकुञ्जरः ।
चित्रमत्र किमु **शङ्खमर्दनं**, यत् त्वया क्रमणलीलया कृतम् ॥३॥

काव्यमेत**दरिसिंह**निर्मितं, सर्वतोमुखतयैव रङ्गभूः ।
वस्तुपालसचिवेन्द्रकीर्त्तिभि-र्नर्त्तकीभिरिव यत्र नृत्यते ॥४॥

प्रतिसर्गं प्रबन्धेऽस्मि**न्नरिसिंह**विनिर्मिते । 5
इमान्यकृत चत्वारि, काव्या**न्यमरपण्डितः** ॥५॥

इति श्रीसुकृतसङ्कीर्त्तननाम्नि महाकाव्ये शत्रुञ्जयदर्शनो नाम सप्तमः सर्गः ॥७॥

• • •

अष्टमः सर्गः ॥

सचिवः समं सपदि सङ्घजनै-रथं **देवपत्तन**मगान्नगरम् ।
प्रणनाम कामजयिनं नयन-प्रिय**मिन्दुलाञ्छन**मिहोग्रमहाः ॥१॥
विधुमौलिमौलिविधुधामभरै-रिह मे भविष्यति सदाऽभ्युदयः ।
इति पाथसाममुममुत्र पतिं, कृतवासमैक्षत स मन्त्रिपतिः ॥२॥
इह **सोमनाथ**मुकुटोल्लसितैः, सरिदम्बुभिर्विधुविभाभिरपि ।
सततप्रवृद्धविहरल्लहरी-निवहध्वनिध्वनितदिग्वलयम् ॥३॥
सततान्तरालशयविष्णुवपु-र्विभवर्द्धिभाभिरिव मेचकितम् ।
उदयत्तदीयशयनीयफणि-स्फुटरश्मिराशिनिभफेनधरम् ॥४॥
सलिलेन विश्ववलयप्रलयः, समये मयैव रचनीय इति ।
मुहुरीरितापहृतवीचिभरै-र्जनयन्तमन्वहमिहाभ्यसनम् ॥५॥
पुरुषोत्तमो हृदि मदीयसुतं, शिरसीश्वरोऽपि विदधाति सदा ।
प्रमदादुदारतरगर्जमिव, प्रकटं नटन्तमिव वीचिकरैः ॥६॥
अयि वज्रभाजि कुपिते द्युपतौ, कृतरक्षणं क्षितिभृतामभितः ।
स्फुरितोर्मिबाहुमिति कीर्तिततीर्-जगति क्षिपन्तमिव फेनमिषात् ॥७॥
अकृशैः कृशैश्च नवशुक्तिफल-प्रकरैर्विभान्तमभितः शुचिभिः ।
शिशुभिर्निजैः शशिभिरङ्कधृतै-रिव भाविभूरितरकल्पकृते ॥८॥
द्युमणिः क्षपामणिरपि प्रभया, मयि मुच्यते जयति कोऽयमिह ।
इति विस्मयादपरवारिधिना, सचिवोऽप्यनन्यसदृशो ददृशे ॥९॥
अथ कम्बुचिह्नशुचिरम्बुनिधिः, स्फुरितेन्द्रनीलमणिनीलरुचिः ।
रभसादसस्मरदमात्यपते-र्नमनाय **नेमिजिन**मात्मगुणैः ॥१०॥
अथ सञ्चलन्नचल**रैवतकं**, पुरतः स्फुरत्वपवनलोललतम् ।
सचिवो ददर्श शुचिसङ्घसमा-गमनप्रवृत्तमदनृत्यमिव ॥११॥

वनवल्लयो गुरुतयाऽस्य गिरेः, शिखरान्तरालललितोडुगणाः ।
विबभुर्भृशं सविध**नेमि**विधु-प्रभवप्रभावसततप्रसवाः ॥१२॥
गिरिरेष सिन्धुतनिकानिकरै-र्वितनोति धर्मनृपतिस्थुलताम् ।
कलशश्रियं शिरसि यस्य दधौ, गगनापगाध्वजिनि **नेमिजिनः** ॥१३॥
न तथा व्यराजदुडुशक्तिफलै-स्तरणीन्दुकुण्डलयुगेन न च ।
शुशुभे **समुद्रविजया**ङ्गभव-प्रभुमौलिनीलमणिनैव यथा ॥१४॥
अवलोक्य धूपमयधूमततिं, जिनधाममूर्धनि पयोदधिया ।
इह चातकैः स्मितमुखैर्मुमुदे, वियदापगालहरिसीकरतः ॥१५॥
कटकस्थकाननकलापिकुलं, घनकाल एव मुदमुद्वहते ।
इह **नेमिमन्दिर**मृदङ्गरवै-रनिशं शिरोवनविलासि पुनः ॥१६॥
इति वर्णयन्नयमनूननयः, सचिवः शिवश्रिय इवाऽऽश्रयभूः ।
कृतसन्निवासरचनः सुचिरं, गिरिदर्शनोत्सवविधिं व्यधित ॥१७॥
कृतकृत्य एव समये शयितः, क्षणदाक्षयक्षणविबोधशुचिः ।
प्रणिपत्य **नेमि**नमयं मनसा, सचिवो मनोरथमिति व्यदधात् ॥१८॥
§§ जनये जिन ! स्मितमनाः स्नपनं, भवदीयदर्शनसुधाजलधौ ।
भवदावपावकभुवोऽभिभवन् , विपदः कदाऽहमपदाहवपुः ? ॥१९॥
भुवनाधिपतिभवदाहभिदे, भवदङ्घ्रियुग्ममहमाप्तमहः ।
निदधामि मूर्ध्नि नलिनाभमथ, प्रलयैकदारुण ! कदाऽरुणितम् ? ॥२०॥
भवकाननान्तरविहारभवां, भवदाननेन्दुरुचिपानरुचिः ।
विषमां तृषं परिहरामि चिरा-च्चपलश्चकोर इव देव कदा ? ॥२१॥
विकटं नयामि शिखिवच्छिरसि, स्वकरौ कलापिकलया कलयन् ।
अवलोक्य वारिदमिवाशु कदा, शुकदारदीप्तिभवदीयवपुः ? ॥२२॥
नयनाग्रवर्त्मनि परिस्फुरतीं, दुरितान्धखारपटलीं विकटाम् ।
दलयन्ति मे त्रिजगदीश ! कदा भवदीयपादनखदीपशिखाः ? ॥२३॥
भुवनैकनाथ ! भवदीयवपु-र्विपुलप्रभापयसि मग्नमपि ।
द्वितयं कदा नयनयोरिह मां, हिमहारतारगुण ! तारयति ॥२४॥

तदपीयत श्रुतिपुटेन यशः, सततं विषण्णदिविषन्नदि ते ।
भवदङ्गदीप्तिममुना यमुना-जयिनीं धयामि नयनेन कदा ? ॥२५॥
नलिनादिपुष्पनिवहेन सुरै-र्यदपूजि पादयुगमीश ! तव ।
जिन ! तेन पङ्कजनिभेन कदा, जनयामि पूजितमिवाऽऽत्मशिरः ॥२६॥
इति गद्गदाश्रुपुलकाकुलितः, कलयन् मनोरथमनन्यमनाः ।
सचिवः **शिवातनय**मात्तनयः, क्षणमेकमैक्षत पुरोगमिव ॥२७॥
अथ कल्पिताखिलविभातविधि-र्गिरिमारुरोह सह सङ्घजनैः ।
सचिवो जिनक्रमनखेषु पुरो-गमितेन कृष्ट इव मङ्क्षु हृदा ॥२८॥
तदनु प्रमोदरभसेन रजः-प्लुतपाद एव विननाम जिनम् ।
अपि चैष नेत्रगमिताक्षगण-प्रसरक्षणं निभृतमीक्षितवान् ॥२९॥
रचिताङ्गशौचविधिरिन्द्रगणैः, सहितो जिनस्नपनहेतुरथ ।
जिनभक्तिरागमिव मूर्त्तमसौ, कलशेषु कुङ्कुमजलं न्यदधात् ॥३०॥
अथ केऽपि भक्तिभरभासुरिताः, स्फुरिता जिनस्य पुरतः परितः ।
स्वयमुत्सवं विदधिरे मधुर-ध्वनिगीतिरीतिमयवाद्यलयम् ॥३१॥
वदनाग्रभागगतपाणियुग-स्थितभेरिदण्डमिषदन्तकरः ।
शुशुभे करीन्द्र इव मन्द्रखः, किल कोऽपि पापतःपातपटुः ॥३२॥
अपरः पयोदरववादभव-न्निनदं मृदङ्गमपि वादितवान् ।
ननृते दरद्धुरितभोगिशतैः, कृतिनां मनोमयमयूरकुलैः ॥३३॥
अपरस्य वंशमपि वादयतो, मधुरस्वरैः प्रमदिनां कृतिनाम् ।
यदमीलि पक्ष्मपुटकेन रसात्, तदवेशि कर्ण इव नेत्रमृगैः ॥३४॥
अपरः पिबन्नपि **शिवातनुभू**-वदनेन्दुदीधितिसुधां स्थिरदृक् ।
भृशमुज्जगार जनयन् जनता-हृदि सम्मदं ललितगीतमिषात् ॥३५॥
चटुला नटी सरसनृत्तवशा-दिह रत्नभूषणशुभा शुशुभे ।
कुलदेवतेव तडितां तरला, जलदद्युतेर्जिनपतेः पुरतः ॥३६॥
इति सम्मदेन जिनमस्नपयद्, घुसृणाम्बुभिः कृतिपतिः स तथा ।
कपिशो यथाऽयमपि **रैवतकः** किल देवताद्रिसदृशो ददृशे ॥३७॥

स्वहृदः प्रमोदविशदस्य रसात्, परमाणुभिः पुर इव प्रसृतैः ।
सचिवेन सारघनसाररसै-र्नवमङ्गमण्डनमकारि विभोः ॥३८॥

कुसुमायुधस्य कुसुमानि मना-गपि सम्मुखानि न हि यत्र ययुः ।
इह तानि तीर्थकृति सङ्घटयन्, स बभौ कृती मदनतोऽप्यधिकः ॥३९॥

यमुनौघसङ्गमधिया सचिव-प्रथितेऽथ धूपमयधूमभरे । 5
प्रमदेन तत्क्षणमकारि नभः-सरिदम्बुनि द्युमुनिभिः सवनम् ॥४०॥

अथ तामसं कवलितं चलिता-ञ्जनकैतवेन भृशमुद्गिरता ।
नवदीपिकापरिकरेण चिरं, निरराज यज्जिनमयं सचिवः ॥४१॥

स्फुटमष्टकर्ममथनोऽयमिति, प्रथयन्निहाष्टदिवसानि महम् ।
स्वयमष्टमूर्तिमुकुटेन्दुसमं, सचिवोऽष्टसु न्यधित दिक्षु यशः ॥४२॥ 10

सचिवस्य दास इव शब्दजितो, जलवाह एष गिरिमूर्ध्नि वहन् ।
न ववर्ष सङ्घजनतार्त्तिभयात्, त्रुटितान्यपूरि सलिलानि पुनः ॥४३॥

देयाः स्वामिन् ! पुनर्मे सुकृतपुरपुरोढौकनानीति जल्प-
न्नानन्दस्पन्दसारैरिव घटितमना **नेमिनाथं** प्रणम्य ।
नामं नामं निकामं विधिवदविधुरं मन्त्रिमान्योऽ**यम्बा**- 15
शाम्ब-प्रद्युम्नमुख्यानपि पुलकिवपुः पर्वतादुत्ततार ॥४४॥

किञ्च- स्वस्ति श्रीदेवलोकादमरपरिवृढः क्ष्मातले श्रीविशालं,
मन्त्रीशं **वस्तुपालं** कुशलयति यथा जीव ! कल्पान्तकोटीः ।
लीनास्त्वत्कीर्तिगाने यदसुरविसरा न स्मरन्त्येव वैरं,
स्वैरं वाऽमी स्मरन्तु त्वदरिभिरभवन् दुर्जया मे ध्वजिन्यः ॥१॥ 20

चञ्चत्काञ्चनकूटकोटिघटितक्रीडाचलैर्याचक-
स्तोमैः प्रस्तुत**वस्तुपाल**सचिवप्राप्तार्थसार्थस्मितैः ।
अस्त्येषां किमु नाम धामनि कियद् दास्यन्त्यमी याचिताः ?,
मत्वैवं न ययाचिरे बत ! परे कल्पद्रुकल्पा जनाः ॥२॥

उच्चरणचारचारुस्तव खड्गः किमपि सुरभसारम्भः । 25
श्री**वस्तुपाल** ! जगति, व्यजयत **सङ्ग्रामसिंह**ममुम् ॥३॥

लावण्यसिंहतनयाननसोमरश्मि-
स्तोमं खलास्यकमलालिकलापहारी ।
श्री**वस्तुपाल**सचिवाधिपकीर्तिदुग्ध-
सिन्धुं तरङ्गयति नित्यमयं प्रबन्धः ॥४॥

प्रतिसर्गं प्रबन्धेऽस्मिन्**नरसिंह**विनिर्मिते ।
इमान्यकृत चत्वारि, काव्या**न्यमरपण्डितः** ॥५॥

इति श्रीसुकृतसङ्कीर्त्तननाम्नि महाकाव्ये श्रीनेमिदर्शनो नाम अष्टमः सर्गः ॥८॥

● ● ●

नवमः सर्गः ॥

अथ गिरीशतटीषु मनीषिणां, परिवृढः परिपूर्णमनोरथः ।
षडपि तत्र ददर्श ऋतून् कला-शुचिरयं चिरयन्त्रितविभ्रमान् ॥१॥

प्रकटितायसकर्त्तरिका मधौ, मधुसखस्य भटा इव किंशुकाः ।
भ्रमरसङ्गसितेतरविस्फुरत्-सुमनसो मनसो ददते मुदम् ॥२॥

इदमभूद् दलयन् नलिनीः प्रियाः, मम महःपरिखण्डनहेतवे ।
इति हिमस्य भिदामहिमद्युतिः, स्म तनुते तनुतेजितविष्टपः ॥३॥

स्मरशिखी तनुमानिव चम्पकः, कुसुमितो मधुपावलिधूमितः ।
दहति काननसीमनि काञ्चन-च्छविरहो ! विरहोषितयोषितः ॥४॥

स्मितसरोजमुखीमुखवासना-सुरभिमद्यविशेषितसौरभम् ।
परिहृतापरवल्लिमधुव्रती-धवकुलं बकुलं प्रति धावति ॥५॥

सुमनसां त्वमसि स्थितिभूस्त्वया, जयति विश्वमसौ कुसुमायुधः ।
मधुमितीह रसालरसालसा, पिकवयः कवयः कवयन्त्यमी ॥६॥

स्मरनृपस्य चरत्वमुपागता, द्विजचया मधुरध्वनिशालिनः ।
मधुलिहः सुमनस्सु ददुः पदं, तिलकजालकजातविभूतयः ॥७॥

दधुरनङ्गनिषङ्गतुलामधो-मुखशिलीमुखराजिविराजिताः ।
स्फुटविकाशमुखाः कमलाकराः, न पथि कं पथिकं प्रति प्रीतये ॥८॥

स्तुतगुणं कुतुकेन मधुव्रतै-रिव खाकुलितैः सुमनोमयम् ।
मधुसखाय मधोर्विनियोगतः, शरचयं रचयन्तितमां लताः ॥९॥

व्यथयति प्रथितारुणतेजसो, दहनमन्त्रमयादिव शस्त्रतः ।
मधुसखोऽयमशोकलतालसत्-कुसुमतोऽसुमतो विरहातुरान् ॥१०॥

मलयजद्रुमसङ्गिभुजङ्गम-स्फुरितफूत्कृतिसम्भ्रमसम्भृतः ।
[1]पथिकलोलदृशां मलयानिलः, सुविषमो विषमोहमिव व्यधात् ॥११॥

कमलकोमलकोशकुचोन्नते-रलिकलालिकलासितसम्पदः ।
व्रततिकाततिकायवनश्रियो-ऽधिकमशोकमशोभत पाणिवत् ॥१२॥

कमलकान्तिहरीं कृशतां नयन्, सह हिमाद्रिहिमेन विभावरीम् ।
कमलबन्धुकृतोन्नमनो बभौ, शुचिरयं चिरयन् दिवसश्रियम् ॥१३॥

द्रुतसमेतदिनाधिप्रतिप्रभा-परिगलद्गतशेषतमीकणाः ।
अनिललोलशिरीषरजच्छलाद्, द्विरदनीलरुचो बभुः ॥१४॥

अहमिहारुणधाम्नि सितेतरो, बत ! विभाम्यथवाऽत्र सितच्छवौ ।
भ्रमति भृङ्गयुवा नवपाटले, विचकिले च किलेति मुहुर्मुहुः ॥१५॥

तरलतारलतागृहपङ्कज-च्छदनचन्दनचन्द्रमरीचिभिः ।
तपनतापनताकृतिरप्यसौ, रतिवरोऽतिवरोरुषु जृम्भते ॥१६॥

नभसि दर्पणतुल्यतडिल्लता, जलदपद्धतिरुद्धतडम्बरा ।
मदनसैन्यगजव्रजवद् बभौ, कृतरवा तरवारिसितेतरा ॥१७॥

वियदमीमिलदर्क-निशाकर-द्वयमये नयने भयतो भृशम् ।
यदतुलां तडितं घनमालिका-धिकरवा करवालमिवाक्षिपत् ॥१८॥

यदयमेतदवाप्य तपस्विनां, हृदि हतोऽपि जिजीव मनोभवः ।
[2]अपि भुजङ्गभुजां शुशुभे सुधा-कवचनं वचनं शिखिनां ततः ॥१९॥

मदभिवर्धितसिन्धुमहीरुह-व्रजविशोषकमेतदिति क्रुधा ।
अधिककर्ममहः सहसा घनैः, कवलितं वलितं तडितां मिषात् ॥२०॥

अपरता परतापककण्टिका-हतककेतककेलिषु षट्पदी ।
अमलकोमलकोरकसौरभ-स्थितिषु जातिषु जातरसाऽभवत् ॥२१॥

अलकलोलमधुव्रतमञ्जुलाऽ-म्बुजमुखी जघनोज्ज्वलसैकता ।
शरदि हंसरवेण समाश्रिता, धृतरसा तरसा तटिनीवधूः ॥२२॥

क्वचन भर्तरि याति तपात्यये, घनघटाश्रुजलानि मुमोच न ।
विरहवद् दधती तपनं व्यथा-प्रदममन्दममङ्गलशङ्कया ॥२३॥ युग्मम् ॥

---

१. ग-**पथिकलोकद्दं°** ॥ २. क-ख **अभि भु°** ॥

पदमधत्त गतस्य पयोमुचः, सुहृदशून्यमसौ शिखिनां गणः ।
गलितपत्रमयातपवारणैरविभवं विभवं महसां क्षिपन् ॥२४॥

समुदिते मुदितेऽम्बुरुहि प्रिये कुलवये वलये सरितां तथा ।
अभृत सम्भृतसम्पदमर्यमा-च्छविमलं विमलं च विधुर्महः ॥२५॥

खररुचेर्विजयाय निजद्विषः, सहसि साहसिकीव विभावरी ।
प्रतिदिनं परितः परिवर्धितो-त्तमहिमा महिमानमुपाययौ ॥२६॥

तुहिनमन्दतरां मलिनेऽब्जिनी-मलिनि मुञ्चति रागपरामपि ।
करणिकाभिरहो ! शतपत्रिकाः, सह सितं हसितं परितन्वते ॥२७॥

पदमकारि मुखे सुदृशां सदा, विमलकान्तिनी कुङ्कुममण्डिते ।
हिमरुचः कमलस्य च सम्पदा, हिमनिकामनिकारविनुन्नया ॥२८॥

तुहिनवाहिनवाद्भुतवातभी-रुचितकुञ्चितकुङ्कुमकैतवात् ।
वरतनूरतनूष्मणि भास्वरा-तपततिः पतति स्तनमण्डले ॥२९॥

हिमभरस्य तपःप्रथितोन्नते-र्वनमहीरुह एव भुजो भृशम् ।
निजरिपोरपि निर्गमनोद्यमं, दिनकरो न करोति कथञ्चन ॥३०॥

पुलककम्पितसूत्कृतिभिः परि-ष्वजनकर्म दिशन् हरिणीदृशाम् ।
हिममयः पवनो ननु कामिना-ममितकामितकारणतां ययौ ॥३१॥

पथिककाननलग्नमनोभव-ज्वलनसम्भवधूमभरोपमम् ।
नवलवङ्गरजः पवनाहतं, जगति रङ्गति रङ्गितषट्पदम् ॥३२॥

दिनमयं नमयन् सहसा कृत-स्मरजनी रजनीः परिवर्धयन् ।
विरहितारहितासु सुखोर्मिका-रसमयः समयः शिशिरो भृशम् ॥३३॥

सततकुसुमितानृतूनशेषा-निति समकालामिहावलोक्य मन्त्री ।
अधुनुत विदितप्रभुप्रभावा-तिशयविचारचमत्कृतः किरीटम् ॥३४॥

शैलेऽस्मिन् पुरुहूतपौरमिथुनैर्मन्त्रीशनिर्मापित-
श्रीमन्नेमिजिनेश्वरोत्सवभवत्कौतूहलाकारितैः ।
रन्तुं नित्यषडर्तुभूतिविभवद्वल्लीभवल्लीलया,
सानन्दैरतिमन्दनन्दनवनीमुक्तस्पृहैः सस्पृहे ॥३५॥

---

१. एतत्पद्यं क-खपुस्तकयोर्नास्ति ॥

कुसुमावचायमनसां श्रवणे, सुरयोषितामथ सरोजजुषि ।
कुसुमादुपेत्य निभृतध्वनयो, दधतीव भेदमलिनो मलिनाः ॥३६॥
वयमेव शस्त्रपदवीं गमिता, मदनेन सम्प्रति किमेभिरिति ।
अवचिन्वते स्म कुसुमानि तदा, रमणैः समं सुरकुरङ्गदृशः ॥३७॥
नववृक्षमूर्ध्नि यदकारि तप-स्तपनातपेन धृतरागभरैः ।
तरुणीकरग्रहणपुण्यफलं, नवपल्लवैरिदमलाभि ततः ॥३८॥
नवपल्लवा निजविभूतिहृतो, वनवर्तिनः स्फुटमशोकजुषः ।
परिकम्पिनो हठवशादरुणै-स्तरुणीकरैर्बिभिदिरे रभसात् ॥३९॥
कुसुमार्पणेषु रमणः सुदृशा, प्रथितेऽन्यनाम्नि लघुतां गमितः ।
हृदयात् तदात्वतरलेन सह, श्वसितेन तूलवदकर्षि बहिः ॥४०॥
ददता प्रसूनमपराभिधया, दयितेन वज्रनिभयाऽभिहते ।
हृदि मानिनी ननु विधाय दृशं, सजलामवागतनुत श्वसितम् ॥४१॥
उदितं प्रियेण निभृतं चतुरा, परगोत्रमश्रुतवती च रहः ।
तदुरस्थपुष्परजसि श्वसितं, व्यधिताद्यमश्रु च तदुड्डयने ॥४२॥
सृजता स्रजं शिरसि पद्मदृशो, मृदु चुम्बता प्रियतमेन परा ।
अपि शेमुषीश्लथतया न रसाद्, ददृशे परा न तयाऽपि रुषा ॥४३॥
सकलस्वकीयकुसुमस्वहृति-प्रतिपन्थिनीः प्रति भृशं सुदृशः ।
अमुचन् शीलिमुखशतानि लताः, समभूषयन्नहह ! तान्यपि ताः ॥४४॥
अथ काननान्तरविहारभव-न्नवखेदभेदरभसेन ययुः ।
दयितैः समं मृगदृशोऽम्बुनिधि-प्रतिहस्तकं सवनहेतु सरः ॥४५॥
तरुणीसमागमवशेन जवात्, किल पल्वलोऽजनि मुदा द्विगुणः ।
विलसत्तरङ्गकरकोटिरयं, तिरयन् निजाः कमलिनीदयिताः ॥४६॥
अतिदूरतः सरभसं रसभाक्, समुपेत्य लोलविषयव्यसनः ।
कुचयोर्विलुठ्य सुदृशां विलयं, प्रययौ तरङ्गनिकरः सपदि ॥४७॥
दयितेषु तोयजवनेषु गते, रभसेन यत्र कलहंसकुले ।
सरसी रराज सुदृशां वदनैः, कुचमण्डलैरपि च फेनभरैः ॥४८॥

हरिणीदृशां कलितरागभरं, कुचसङ्गमेन परिवृद्धरसम् ।
ब्रुडदम्बुजन्मकपटेन सरः, परिमीलयत्यतिसुखीव दृशः ॥४९॥
अवलोक्य कोऽपि रभसेन जनं, विपरीतलोचनमुदाररसः ।
हरिणीदृशा श्रुतिसरोजकृता-ननचुम्बनव्यतिकरो हसितः ॥५०॥
अभिसेचनेन नयनप्रसृति-प्रसरत्कटाक्षरसतोऽनुपति ।
अपरा सखीं प्रति करप्रसृति-च्युतनीरशून्यजलकेलिरभूत् ॥५१॥
द्रुतमुद्धृतेऽम्बुजमिति प्रकटे, ब्रुडितस्य वारिणि करे कमितुः ।
विदितस्य वीक्ष्य मुखमस्य न वा, रमणी न किं किमकृत त्रपया ? ॥५२॥
ईदृक्केलिरसप्रसन्नमनसः स्वर्गौकसो भास्करे,
यातेऽप्यम्बुनिधिं सरःकुमुदिनीबोधप्रबुद्धक्षपाः ।
श्रीमन्त्रीश्वर**वस्तुपाल**यशसा शुभ्रे सदैवाम्बर-
क्रोडे वैभवपिष्टविष्टपतमःस्तोमेन जग्मुर्दिवम् ॥५३॥

किञ्च- आस्ते यावदखर्वपर्वतघटा गुर्वीयमुर्वी भृशं,
तावन्नन्दतु **वस्तुपाल** ! जगतीपुण्यैरगण्यैर्भवान् ।
येनैतां भुजगाधिपस्तव भुजे विन्यस्य नागाङ्गना-
गोष्ठीगीतभवद्यशःश्रुतिरसैराचान्तचित्तोऽभवत् ॥१॥
आजन्मापि कृशाकृतिं द्विजपतिं स्वे मूर्धनि स्वर्धुनी-
धौते धारयते जगत्पतिरसावग्र्यो गुणग्राहिणाम् ।
सद्यः सङ्गतमप्यमुं वसुभरैः पुण्णाति पूषा शिरो-
भूषा दानवतामुभावपि शुभावेतौ **वसन्ते** गुणौ ॥२॥
श्री**वस्तुपाल** ! रणभाजि भवत्कृपाणे, धाराधरेऽपि परवारणविभ्रमेऽस्मिन् ।
उत्पत्य कोपतरलं सहसा जगाम, **सङ्ग्रामसिंह** इति स स्वयमेव भङ्गम् ॥३॥
वस्तुपालसुकृतामृतप्रपा, काव्यमूर्ति**रिरिसिंह**सूत्रिता ।
कण्ठदघ्नरसपायिनः शिरः, कम्पयन्ति किल यत्र कोविदाः ॥४॥
प्रतिसर्गं प्रबन्धेऽस्मि**न्नरिसिंह**विनिर्मिते ।
इमान्यकृत चत्वारि, काव्या**न्यमरपण्डितः** ॥५॥

इति श्रीसुकृतसङ्कीर्त्तनाभि महाकाव्ये षड्ऋतुवर्णनो नाम नवमः सर्गः ॥९॥

दशमः सर्गः ॥

तदनु वदनकान्तिन्यत्कृतेन्दुः कृतीन्दुः, समुदितमदपात्रं पूर्णयात्राभिलाषः ।
इह विहितनिवासः काशसङ्काशकीर्तिः, क्रशितविततकर्मा निर्ममे सङ्घभोज्यम् ॥१॥
मलयजमयमम्भः पादयोरुत्तमाङ्गे, घनमथ घनसारं चीवरं चारु चाङ्गे ।
यश इव निजमीदृग्रूपमारोप्य तेन, स्मयरसमुपनीताः साधवोऽगाधबोधाः ॥२॥
सन्नं यन्न तदापि रत्नकनकस्तोमरतुच्छाशये,
तस्मिन् यच्छति वाञ्छताधिकतरं दीनेषु दूरादपि ।
मन्येऽपूरि ततो गभीरिमजितो रत्नानि रत्नाकर-
स्तस्य स्थैर्यनिराकृतश्च करदो हेमानि हेमाचलः ॥३॥
किं सूते कर एव हेमनिकरं श्रीनेमिभक्तिक्रिया-
तुष्टै रैवतकाधिदैवतकुलैः किं वा निधिः पूर्यते ? ।
इत्थं याचकसञ्चयस्य किमपि स्वस्यापि वाञ्छाधिकं,
तस्मिन् यच्छति खेचरेष्वपि चमत्काश्चकार स्थितिम् ॥४॥
तदानीं दीनोघे मुहुरपि गृहीत्वा बहुतरं,
स्वयं निर्विण्णेऽस्मिन् ददयमनिर्विण्णहृदयः ।
अहो ! किञ्चित् कोऽपि क्वचिदपि न याचेत वचनं,
चिरादुच्चार्येदं धवलकपुरे गन्तुमुदितः ॥५॥
दुष्कर्माद्रिपविः पवित्रमहिमा नास्यां कदाचिन्महा-
मोहध्वान्तरविः प्रविक्ष्यति भृशं सङ्घो महोत्साहवान् ।
इत्थं पापलिपिं विलुप्य करणे भालोपमे वामन-
स्थल्याः पुण्यदिनं चकार सुकृती कुर्वन् प्रवेशोत्सवम् ॥६॥
कर्पूरागुरुधूपधूमपटलैरुत्क्षिप्यमाणैः प्रति-
ग्रामं तीर्थकृतामनेन कृतिना ये जज्ञिरे वारिदाः ।
तैरेव त्रुटिते जले पथि तथा प्रेम्णैव वृष्टं यथा,
सम्पूर्णानि सरोवराणि न पुनः सिक्तोऽपि मार्गोऽनसाम् ॥७॥

स्वस्थानप्रसृतस्ववल्लभजनप्राग्भारसद्यःपरी-
रम्भारम्भपुरःप्रसृत्वरमनोवेगावकृष्टैरिव ।
साकं सङ्घजनैः समुज्झिततमोभारैस्तदौत्सुक्यतो,
गच्छद्भिर्धवलक्ककाभिधपुरोपान्तं प्रपेदे कृती ॥८॥

स्मेरत्काश्मीरनीरच्छुरितपथतया रागमासाद्य सद्यो, 5
लीलालोलत्पताकाञ्चलतरलचमत्कारिचञ्चत्कटाक्षा ।
जातक्षोभा पुरीयं सविपुलपुलकाकीर्णदूर्वाङ्कुराग्रैः,
प्राप्ते श्रीवस्तुपाले सति सचिवशचीवल्लभे वल्लभेऽस्मिन् ॥९॥

इयं सर्वाङ्गीणप्रगुणितविभूषा किल तदा, तदाश्लेषं यावत् क्षणमिव पुरी भासुररसा ।
अभूदन्तःशून्या हृदय इव याते पुरजनैः, समं श्रीमन्त्रीशं प्रति सरभसं वीरधवले ॥१०॥ 10

श्रीवीरधवल-तेजःपालाभिधसचिवमध्यगः सचिवः ।
त्रिपुरुषरीतिस्थापितहर इव हरति स्म तत्र मनः ॥११॥

भास्वन्निःस्वानभेरीमुरजभरजनिध्वानसन्तापभीति-
भ्रष्टाहङ्कारदेवीकृतरभसपरीरम्भसंरम्भहृष्टैः ।
शक्राद्यैर्देवचक्रैरपि सचिवपतिः स्तूयमानस्तदानीं, 15
प्रारेभेऽसौ प्रवेशं पुरि पुलकिवपुःपौरदृक्पीयमानः ॥१२॥

अथ पृथुकमतुच्छैरेतदुत्सङ्गयन्त-स्त्रिभुवनमपि शब्दैरब्दसंवावदूकैः ।
नवभणितिविदग्धा मागधा भागधेय-प्रगुणितगुणभाजं तुष्टुवुर्मन्त्रिराजम् ॥१३॥

जय जय नयशालिन्नासमुद्रान्तपृथ्वी-वलयमिलितकीर्ते ! मन्त्रिचक्रैकशक्र ! ।
दलितकलिविलास ! प्रस्फुरत्तीर्थयात्रा-कृतकृतयुगनव्यप्रस्तुते ! वस्तुपाल ! ॥१४॥ 20

बलिरपि कलिकाले याचकालीकराले, यदि भृशमभविष्यद् दानवो दानशौण्डः ।
इति भवदवलोकाद् विष्णुयत्नं विनाऽपि, स्वमयमगमिष्यद् देव ! पातालमूलम् ॥१५॥

श्रीविश्रामास्पदमपि मदाद् दासयस्याशु रुष्टः,
स्पष्टं तुष्टो जनयसि जनं श्रीविनिद्रं दरिद्रम् ।
सामर्थ्यं ते स्वयमिति समालोक्य धाता न सौस्थ्यं, 25
नो दौस्थ्यं वाऽधिप ! नृषु लिखत्यन्यथाभावभीत्या ॥१६॥

सङ्गः सङ्गतगोरवैः सह सदा कार्यो न कार्यः पुन-
र्नीचैरीदृगनीदृशं जलपतेः पुत्री पुराऽपाठि यत् ।
तस्यां तत्पठनस्य निःशठतया पाठं ददत्यां दधे,
मुद्रा हाटकपट्टिकेव सलिपिः श्री**वस्तुपाल** ! त्वया ॥१७॥

श्रीमन्त्रिमुख्य ! भवदीयविपक्षलक्ष-दुष्कीर्तिभिस्त्रिभुवनं परितः परीतम् ।
क्वाहं स्फुरामि तव कीर्तिरितीव वक्तुं , कर्णोपकण्ठमगमत् पलितच्छलेन ॥१८॥
श्री**सोमा**न्वयवार्धिवर्धनविधो ! मन्त्रीश ! वागीश्वरी-
लीलातल्प ! भवानकल्पि जगतः साधारणो वेधसा ।
इत्थं दाननिदानवैभवभवद्भालस्थलस्थापितै-
रेवैभिर्विभवाक्षरैर्विभवभाग् दुःस्थोऽपि सौस्थ्यं दधौ ॥१९॥

कोपे पावकतप्तमार्गणसमं चक्षुः क्षिपन्ती पुनः,
प्रीतौ मौक्तिकदामसोदरमियं भ्रूरेव मन्त्रीश्वर ! ।
उल्लासान्निधनं धनं च ददती प्रत्यर्थिनामर्थिना-
मप्येषा किमु चापवल्लिरतुला किं कल्पवल्लिस्तव ? ॥२०॥

आन्दोलयन्ति कृतिनस्तव कर्णदोला-लीलासु ये गिरमुदारमुदा रसाढ्याम् ।
भूकल्पवृक्ष ! तनुषे निजमौलिकम्पात् , तेभ्यः फलं दिवि यशःकुसुमान्युदस्यन् ॥२१॥
का शक्तिर्द्युसदां सुधारुचिरसावेकः क्षयी पीयते,
तैः पक्षान्तरितोऽखिलैरपि समे निघ्नन्तु दैत्यास्ततः ।
अक्षीणस्य सदा त्वदाननसुधाभानोः पिबन् वाक्सुधा-
मेकः सद्य बलस्य **वीरधवलो** यावन्न सन्नह्यते ॥२२॥

अंसौ ते सचिवावतंस ! निबिडाहङ्कारकारस्करा-
वष्टम्भस्थिरपौरुषद्विपमहाकुम्भभ्रमं भेजतुः ।
कुम्भावभ्रमुभर्तुरुद्धुरहरिस्फूर्जत्करास्फालन-
त्रस्ताऽसौ परिहृत्य नित्यसुखिता विश्राम्यति श्रीरिह ॥२३॥

बुद्धिर्लतेव तव विस्फुरिता समस्तशास्त्रामृतैरिह भृते हृदयालवाले ।
श्री**वस्तुपाल** ! भुवि यत्प्रभवा प्रसूनमालेव मौलिषु न कैरघटि त्वदाज्ञा ? ॥२४॥
श्री**सोमा**न्वयकुट्टिमोद्धततुलापट्टः पतद्दुर्बल-
श्रेयोयष्टिरनिष्टविष्टपविपत्सन्दोहलोहार्गला ।

श्रीविश्रामतरुः पराक्रमकरिस्तम्भो रिपुक्षोणिभृद्
दम्भोलिस्तव भाति **गूर्जर**धरोद्धारैकधुर्यो भुजः ॥२५॥
असौ भृशं सन्ततसञ्चरिष्णु-लक्ष्मीपदालक्तकरक्तकान्तिः ।
भवत्कराम्भोरुहवद् विभाति, कृष्णारिनारीचिहुरालिपालिः ॥२६॥
असन्नं सन्नद्धे यदिह विहरन्मार्गणगणस्मयस्मेरे मेरोः कटकमटितः कल्पविटपी । 5
इति व्यक्तं युक्तः सचिवकुलकोटीर! करज-व्रजव्याजेनायं मणिमुकुटबन्धस्तव करे॥२७॥
किल जगति भवद्गतिं विलोक्य, स्वगतियशःक्षितिभीरवः सुरेभाः ।
सचिव ! तव भुजेऽपि भूमिभारं, दधति पदात् पदमप्यमी न चेलुः ॥२८॥
क्रमकमलयुगेऽस्मिन् सेवका देव ! कामं, तव सचिव ! नमन्तः प्रीतिमन्तः समन्तात् ।
नखरुचिजलवीचीधौतभालस्थदौस्थ्याक्षरततय इवामी भूतिभारं भजन्ते ॥२९॥ 10
इति वर्ण्यमानगुणगौरवो रवो-द्धुरबन्दिवृन्दवरभारतीभरैः ।
जिनदेवतालयपुरस्सरः शनैः प्रविवेश **पत्तन**मसौ महामतिः ॥३०॥
अथ तं विलोकयितुमाकुलं कुलं, सुदृशां गवाक्षपदवीषु कौतुकात् ।
अचलत् तदार्द्धकृतमुक्ततत्क्षण-क्रियमाणकर्मतति दर्शितादरम् ॥३१॥
विरचय्य काऽपि मणिकुण्डलं श्रुतौ, द्रुतमेकमेव चलिता कुतूहलात् । 15
जगदुत्तमाननकुशेशयस्मय-स्वयमागतद्युमणिमण्डला बभौ ॥३२॥
औत्सुक्यभावकृतभूषणवैपरीत्या, कर्णावलम्बितमणिश्रितकङ्कणाभ्याम् ।
काचिच्चकार जितकुञ्जरकुम्भशोभे, पीन्नोन्नतस्तनतटे मुकुटावबन्धम् ॥३३॥
औत्सुक्यतः काचन चित्रकार्थं, करे गृहीतां मृगनाभिमेव ।
स्निग्धाञ्जनभ्रान्तिवशात् किरन्ती, नेत्रद्वये तत्र दधौ मृगत्वम् ॥३४॥ 20
वैकक्षमाल्यमिलितः शुशुभेऽपरस्याः, पक्षान्तरप्रसृमरः कबरीकलापः ।
सर्वायसं कुसुमकार्मुकसन्निधाने, पृथ्वीवरानिव निहन्तुमधादनङ्गः ॥३५॥
ताडङ्कमेकं कर एव काचित्, तदा वहन्ती चपलं चचाल ।
त्रैलोक्यजैत्रस्मरचक्रवर्त्ति-पताकिनीवाग्रविलासिचक्रा ॥३६॥
आधात् पदे सपदि काचन काञ्चनस्य, हिञ्जीरमङ्कुरितकौतुकमेकमेव । 25
स्त्रीषु स्वकीयविजयध्वजिनीषु विश्वे, दत्तं तु वीरकटकं मकरध्वजेन ॥३७॥
कृत्वैकमेव निजमञ्जनमञ्जु नेत्रमाबिभ्रती परमनञ्जनमेव काचित् ।
आभूषितं नु सहजं नु विशेषहृद्यं, जालागता किल विचारयतीव लौकैः ॥३८॥

काचित् तदा मन्त्रिवरं निरीक्ष्य, कञ्चिद् विभावं हृदये वहन्ती ।
दष्टाधरा पाणिपुटैरुरःस्थं, पिण्डीकृतं पीडयति स्म हारम् ॥३९॥

काचिद् भुजाभ्यां बहिरङ्गभावा-च्छून्यं यदाऽऽलिङ्गनमाततान ।
अन्तर्गते मन्त्रिवरेऽन्तरङ्ग-भावादशून्यं हृदये तदाऽऽसीत् ॥४०॥

इत्थं गौरवगौरपौररमणीरङ्गत्कटाक्षच्छटा-
गुच्छच्छायमयूरपिच्छघटितच्छत्रच्छविच्छादितः ।
मन्दं मन्दममन्दबन्दिवचनैरानन्द्यमानो ययौ,
धन्यः सौधमसौ धरातलसुधाधाराधरो धीरधीः ॥४१॥

मूर्त्तीस्तीर्थपतेरथाऽऽलयपदेऽध्यारोप्य लोकं पुनः,
सम्मानोचितचातुरीपरिचितः सर्वं विसर्ज्य क्षणात् ।
साक्षादक्षतपात्रपूरितकरप्रेयःप्रसिद्धाङ्गना-
रङ्गन्मङ्गलवर्धितः स गमयामास स्मितो वासरम् ॥४२॥

किञ्च- तात ! ख्यातगिरः सुता मम हता ही ! **कालिदासा**दयो,
नन्वेकस्तु चिरायुरस्तु जगति श्री**वस्तुपालो**ऽधुना ।
मार्कण्डः स्फुटमाशिषा शमवतामल्पायुरप्येष यत्,
कल्पायुर्जयतीति वाग्निगदने धाताऽस्तु जातादरः ॥१॥

श्री**वस्तुपाल** ! भवदीययशोऽङ्गजस्य, शश्वन्नभोऽङ्गणविहारमनोहरस्य ! ।
सारङ्गसङ्गतकरस्तरवारिधारि-रक्षाभटिश्रियमुरीकुरुते सितांशुः ॥२॥

सिन्धुराजविजयोज्ज्वलं यशो, **वस्तुपाल** ! तव चन्द्रवद् दिवि ।
यत्र दुःखपटलीमलीमसं, **सिन्धुराज**मुखमेव लाञ्छनम् ॥३॥

यत् कवे**र्लवणसिंह**जन्मनः, काव्यमेतदमृतोददीर्घिका ।
वस्तुपालनवकीर्तिकन्यया, धन्यया किमपि यत्र खेलितम् ॥४॥

प्रतिसर्गं प्रबन्धेऽस्मि**न्नरसिंह**विनिर्मिते ।
इमान्यकृत चत्वारि, काव्या**न्यमरपण्डितः** ॥५॥

इति श्रीसुकृतसङ्कीर्त्तननाम्नि महाकाव्ये पुरप्रवेशो नाम दशमः सर्गः ॥१०॥

● ● ●

एकादशः सर्गः ॥

आसाद्य **वीरधवला**धिपतिप्रदत्त-श्री**स्तम्भतीर्थ**नगरप्रभुतामथासौ ।
कीर्त्तीः क्षितौ तनुमतीरिव कीर्तनानि, कर्तुं समारभत मन्त्रिशिरोऽवतंसः ॥१॥
पञ्चासराह्वमणहिल्लपुरीपुरन्ध्री-सीमन्तरत्नमिव **पार्श्वजिनेशवेश्म** ।
उद्धृत्य येन यशसा जनितो जरत्या, हस्तावलम्बनविधि**र्वनराज**कीर्तेः ॥२॥
श्री**स्तम्भतीर्थ**नगरे रचयाञ्चकार, **भीमेशवेश्म**नि च काञ्चनकेतु-कुम्भौ ।
मूर्त्तेव कीर्तिरनिशं वरवैजयन्ती, नर्नति यत्र दिवि देवनर्दी जयन्ती ॥३॥
उत्तानपट्टमज(त)निष्ट पुरश्च **भट्टा-दित्य**स्य मूर्धनि च काञ्चनशेखरं सः ।
तत्रैव दूरतरतापयशःप्रताप-कारस्करद्वितयसम्भवबीजभूते ॥४॥
भट्टार्कपूजनवने **वहका**भिधाने, कूपं व्यधापयदसौ क्षितिनाभिरूपम् ।
दूर्वाङ्कुरप्रकरकर्बुरिताङ्गकुल्या-मार्गापदेशमिलितासितरोमराजिः ॥५॥
अग्रेऽपि तत्र **बकुला**भिधचण्डभानो-रुच्चैः सुधामधुरमण्डपकैतवेन ।
स्पष्टीकृतोऽयममुना प्रभवत्प्रभावो, भूमौ चमत्कृतिकृते स्वयशःशशाङ्कः ॥६॥
श्रीमानखण्डपदमण्डपमत्र मन्त्री, श्री**वैद्यनाथशिवसद्म** यदेष चक्रे ।
रोगव्ययाय कृतिनां, दधदोषधीशं, तत्रावतारमकृत स्वयमेव देवः ॥७॥
उच्चैःपदं निजयशोभरसोदरस्य, तक्रस्य तेन विदधे यदशौचभीत्या ।
तत्र स्थितं तदनुवासरमात्मभासा, विक्रेयवस्तुषु हसत्युपरिप्रतिष्ठम् ॥८॥
अत्रैव साधुकृतयेऽद्भुतपुण्यलक्ष्मी-नेत्रोपमं **वसतियुग्म**मसौ चकार ।
यत्र प्रतिक्षणमहोत्सवहेतुभूता, भ्रूविभ्रमं वहति वन्दनमालिकैव ॥९॥
आरोहवैभवभृतं तरुणीमिवासौ, कुम्भस्तनीमुभयपक्षगवाक्षनेत्राम् ।
तेने प्रपामपि रसप्रसरप्रशस्त्यां, वीक्ष्यैव यामयति मङ्क्षु न निर्वृतिं कः ? ॥१०॥

तेन व्यधायि **धवलक्ककपत्तन**श्री-लीलाकुशेशयमिवाऽऽदिजिनेन्दुचैत्यम् ।
मुक्त्वाऽपि वल्लभजनाननपङ्कजानि, यत् पीयते जनविलोचनचञ्चरीकैः ॥११॥
अत्रापि तेन **वसतिद्वितयं** मुनीनां, हेतोरकारि सुकृतामृतपानपात्रम् ।
यस्माद् द्विधा प्रसृमरः शुचिकीर्तिपूरो, विश्वश्रियः श्रयति विस्तृतहारशोभाम् ॥१२॥
या कीर्तिरस्य समभूदिह **राणकाख्य-भट्टारकालय**समुद्वरणेन विश्वे ।
तस्या भुजङ्गमजगद्गमनाय मार्गं, वापीमिषादयमिहैव कृती वितेने ॥१३॥
सा काऽपि कोमलयशोऽङ्गजवर्धनाय, धात्रीव तेन रचितेयमिह प्रपाऽपि ।
या पूरयेत तृषितेषु तदात्वजात-मन्येषु केषु न पयः कलशस्तनोत्थम् ? ॥१४॥
शत्रुञ्जयाद्रिमुकुटस्य पुरो जिनस्य, ते**नेन्द्रमण्डप**मिदं तदकारि किञ्चित् ।
अप्येकवारमधिगम्य जना यदन्त-र्जन्मान्तरेऽपि न भजन्ति कदाऽपि तापम् ॥१५॥
अत्र व्यधापयदयं नव**मुज्जयन्त-श्रीस्तम्भनाधिपजिनाधिपचैत्ययुग्मम्** ।
तत्केतुकैतवकरद्वितयेन कीर्त्ती, र**म्येन्द्रमण्डप**शिरोभुवि नृत्यतीव ॥१६॥
लक्ष्मीर्मयाऽवलगिता जगदेकभर्तु-र्भक्त्या ततोऽवलगयेयमिमां च देवीम् ।
वाग्मूर्तिमत्र रचयन्निति स स्वमेक-माकल्पमीशमपि वाग्मिनमप्यशंसत् ॥१७॥
मूर्तीर्विधाप्य निजपूर्वजपूरुषाणां, तेनात्र नित्यरुचिपद्मनिभैस्तदास्यैः ।
या प्रीणिता रजनिमीलनशीलपद्म-दुःस्था किमेनमपि मुञ्चति साऽपि लक्ष्मीः ? ॥१८॥
मूर्तित्रयं हरिकरिस्थमपूरि **तेजःपाल**स्य **वीरधवल**स्य तथाऽऽत्मनोऽसौ ।
सन्नद्धमुद्धुरकलिप्रलयाय मूर्त-मग्र्यं युगत्रयमिवात्र पवित्रदेशे ॥१९॥
चत्वार्ययं चतुरधी**रवलोकना-ऽम्बा-प्रद्युम्न-शाम्ब**शिखराण्यवतार्य तत्र ।
तज्जन्मकीर्तिनिवहस्य चतुर्मुखत्वाद्, धातुः श्रियं निदधतोऽपि बभूव धाता ॥२०॥
आलोक्य वीक्षितपुरातनभूपभक्त्या, चैत्यश्रिया जिनपतेस्तमतीवभक्तम् ।
अन्तश्चमत्कृततया शिरसीव क्लृप्तौ, पाणी तदीयकृततोरणकैतवेन ॥२१॥
श्री**सुव्रतं भृगुपुरा**दयमत्र मन्त्री, **वीरं** च **सत्यपुर**तः पुरतोऽवतार्य ।
ताभ्यां सदा विहितदीपमनोहराभ्यां, लोकद्वयीमपि मुदा विशदीचकार ॥२२॥
भामण्डलप्रतिनिर्विदधे जिनेन्द्रो-र्यस्तेन तत्र मणि-काञ्चनपृष्ठपट्टः ।
तत्कान्तिभिर्निदलितेषु तमस्सु चैत्ये, दीपा जयन्ति यदि पूजनमङ्गलाय ॥२३॥

यच्छातकुम्भमयतोरणकुम्भजातं, तत्राधरीकृतरविच्छवि तेन तेने ।
तेनायमद्रिपतिरुग्रतरप्रभावः, सम्भाव्यतेऽप्यहरहर्ज्वलदोषधीशः ॥२४॥

यद्यम्बरे सुरगुरोरिव मे व्यधास्यद्, वेधाः स्थितिं तदहमत्र मुहुर्निरीक्ष्य ।
अभ्रंलिहाद्रिपतिमूर्धनि कीर्तनौघमेतेन कारितमसङ्ख्यमवर्णयिष्यम् ॥२५॥

श्री**पादलिप्तपुर**सीम्नि सरः स चक्रे, यस्यातिरेकमधुरे लुठतीव तीरे । 5
नित्यं नितान्तमधुरीभवितुं सुधाभुग्-भोग्यः सुधारुचिरपि प्रतिमामिषेण ॥२६॥

एष स्फुरद्गुरुमुनिप्रसरामिहैव, स्वर्दण्डदर्शनपरां वसतिं वितेने ।
यस्यां यशःसितरुचिर्विशदः स कोऽपि, जज्ञेऽस्य यत्र विधुरेव बभूव चिह्नम् ॥२७॥

तत्र प्रपेयमपि तेन नवा वितेने, यां प्राप्य शीत-मधुरोज्ज्वलहारिवारिम् ।
पीयूषकुण्डहिमधामजमेव गर्वसर्वस्वमन्यजगतोर्जगती बभञ्ज ॥२८॥ 10

माधुर्यधुर्यमतुलामृतकुण्डवृन्दस्यन्दानुविद्धमिव यत्र जलं रराज ।
ग्रामे**ऽर्कपालितक**नामनि तेन तेने, पातालमूलगतखातगुरुस्तडागः ॥२९॥

श्री**स्तम्भना**ख्यपुरतीर्थपतिं विधाप्य, **शत्रुञ्जयाचल**जिनं च स **उज्जयन्ते** ।
द्वेधोत्थितैर्दिवि यशोभिरदादपूर्वं, द्वैराज्यदुःखममृतांशु-नभःश्रवन्त्योः ॥३०॥

स **स्तम्भना**भिधपुरेऽद्भुतमुद्दधार, श्री**पार्श्ववेश्म** किमपि स्मितवैभवं तत् । 15
यत्रागतौ नवकृतप्रतिमाछलेन, कौतूहलाद् **विमल-रैवतका**द्रिदेवौ ॥३१॥

तेन प्रपाद्वयमिहाघटि **पार्श्व**पार्श्वस्थित्यैव तादृशगुणप्रगुणं किलैतत् ।
छायामनोज्ञममृताभजलं बिभेद, तापं बहिःस्थमबहिःस्थमपि प्रजायाः ॥३२॥

श्री**वैद्यनाथसदना**त् किल **मालवेशो, दर्भावती**भुवि जहार सुवर्णकुम्भान् ।
श्रीकेलिवेश्म सचिवस्तु स **वस्तुपाल**स्तस्मिन् दधौ दिनपतिप्रतिमत्विषस्तान् ॥३३॥ 20

चक्रे**ऽर्बुदा**ख्यगिरिमूर्ध्नि निजाग्रजन्मश्री**मल्लदेव**सुकृताय स **मल्लिदेव**म् ।
तद्देहदीधितिभिरञ्जनमञ्जुलाभिर्लक्ष्मायितं भृशममुष्य यशःशशाङ्के ॥३४॥

शक्तः क्व वक्तुमहमल्पमतिर्बहूनि, श्री**वस्तुपाल**सचिवेश्वरकीर्तनानि ? ।
यत्सङ्ख्यया दिवि विधिर्व्यधितोडुबिन्दून्, शीतांशुना खटिकयैव फलानि दातुम् ॥३५॥

ईदृग्मन्त्रिकिरीटकीर्तनघटासङ्घट्ट्यमानैर्मुहुः, 25
कीर्तीनां निवहैरहम्प्रथमिकावष्टम्भसंरम्भिभिः ।
तन्मानाधिकवर्धनव्यसनिभिर्मन्ये विभिन्नं नभः,
स्वर्दण्डच्छललक्ष्यमाणविशदप्रस्फोटरेखास्पदम् ॥३६॥

किञ्च- विश्राम्यन्तु भुजङ्गराज-रजनीजीवेश-राजीविनी-
जीवातु-स्तनयित्नवो ! नवनवप्रीत्या भवन्तश्चिरम् ।
उत्तम्भं भुजया यशोभिरमलं दीप्रं प्रतापैर्द्विष-
द्वाष्पैः सिक्तमिदं तनोतु भुवनं श्री**वस्तुपालः** सदा ॥१॥

विश्वं न स्यादनीदृग् निखिलमपि कदाऽप्येष लोकप्रवादः,
कल्पे कल्पे ततस्त्वं मदयसि विदुषो लब्धपुण्यावतारः ।
कल्पद्रुः कामधेनुस्त्रिदशमणिरपि श्री**वसन्त** ! श्रवन्ती-
भूयाम्भोधिं गतानामिति भवति भवद्दानवारां विवर्त्तः ॥२॥

स्फूर्जत्फेनावलिवलयितोत्तालकल्लोलमाला-
लीलालोलज्जलधिवलयव्याजतो **वस्तुपाल** ! ।
क्रीडन्त्येता रणभुवि भवत्कीर्तयः **स्तम्भतीर्थ**-
प्रान्ते प्रीतिस्तबकितरसाः शङ्खदुष्कीर्त्तयश्च ॥३॥

विश्वेऽस्मि**न्नरसिंह**कोविदकृतप्रौढप्रबन्धाद्भुत-
श्रीमन्त्रीश्वर**वस्तुपाल**यशसी पीयूषपूरोपमे ।
एते हर्षवशादशेषविबुधैरास्वादनीये मिथः-
सङ्क्रान्त्या क्षणलब्धसिद्धिविभवे यावज्जगन्नन्दताम् ॥४॥

प्रतिसर्गं प्रबन्धेऽस्मि**न्नरसिंह**विनिर्मिते ।
इमान्यकृत चत्वारि, काव्या**न्यमरपण्डितः** ॥५॥

इति श्रीसुकृतसङ्कीर्त्तननाम्नि महाकाव्ये सकलकीर्त्तनकीर्त्तनो नाम एकादशः सर्गः ॥११॥

● ● ●

परिशिष्टानि

परिशिष्टम्

[१]

श्रीवस्तुपालकीर्त्तिदानप्रबन्धाः ॥

(१)

[उपेदेशतरङ्गिणीतः]

श्रीवस्तुपालः प्रतिवर्षं वारत्रयं सर्वचतुर्विधसङ्घपूजां करोति स्म । एकदा सङ्घार्चायां जायमानायां एको दरिद्रो द्विजः प्राह-देव ! कल्पद्रुमावतार इव सर्वलोकवाञ्छितं ददानो दृश्यसे, एकवेलं ममापि सम्मुखमवलोकय, यथा दारिद्र्याय जलाञ्जलिं ददामि । तदा मन्त्रिणोक्तम्-रे ! किमप्युद्जरितवस्त्रमस्ति ?, एका वस्त्रबन्धनस्थलपट्यस्ति, देहि । सा द्विजस्यार्पिता । तेन विलोक्योक्तम्–

क्वचित् सूत्रं क्वचित् तूलं कार्पासास्थि क्वचित् क्वचित् ।
देव ! त्वदरिनारीणां कुटीतुल्या पटी मम ॥१॥

मन्त्रिणोक्तम्-पुनर्वद, सप्तदशवारमुक्तम् । १७ शतानि द्रम्माणां समर्पितानि । एकदा यात्रारम्भे वन्दनार्थागतमन्त्रिणा सभायां किञ्चिन्निद्रायमाणनरचन्द्राचार्यो वादितः प्राह-नाहं निद्रायमाणः, किन्तु नेत्रे निमील्य लक्ष्मी-नारायणयोः समुद्रमध्यस्थयोः परस्परालापं शृण्वन्नस्मि ।

यथा- लक्ष्मि ! प्रेयसि ! केयमास्यशितिता वैकुण्ठ ! कुण्ठोऽसि किं
नो जानासि पितुर्विनाशसमं सङ्क्रोत्थितैः पांसुभिः ? ।
मा भीर्भीरु ! गभीर एव भविताऽम्भोधिश्चिरं नन्दतात्
सङ्क्रेशो ललितापतिजिनपतेः स्नात्राम्बुकुल्यां सृजन् ॥२॥

बालचन्द्रक्षुल्लकेन श्रीवस्तुपालो वर्णितः–

गौरी रागवती त्वयि त्वयि वृषो बद्धादरस्त्वं पुन-
र्भूत्या त्वं च समुल्लसद्गुणगणः किं वा बहु ब्रूमहे ।
श्रीमन्त्रीश्वर ! नूनमीश्वरकलायुक्तस्य ते युज्यते
बालेन्दुं चिरमुच्चकै रचयितुं त्वत्तोऽपरः कः क्षमः ॥३॥

तदनु मन्त्रिणा भट्टारकपादोपवेशनं कारितं बालचन्द्रस्य ।

एकदा अमरचन्द्रमुनौ पर्षदि तत्कालकृतनव्यश्लोकैर्व्याख्यानं कुर्वति द्विपदी प्रोक्ता–

अस्मिन्नसारे संसारे सारं सारङ्गलोचना ।

वन्दनार्थमागच्छता द्वारस्थेन मन्त्रिणा श्रुता । अहो ! रागी स्त्रीकथाकृन्मुनिः, इति ध्यात्वा न वन्दितः । ज्ञातमन्त्रिचित्ताभिप्रायेणामरचन्द्रेणोक्तम्–

अस्मिन्नसारे संसारे सारं सारङ्गलोचना ।
यत्कुक्षिप्रभावा एते वस्तुपाल ! भवादृशाः ॥४॥

तुष्टेन पादोपवेशनं कारितम् ।

श्रीशत्रुञ्जयतीर्थे सङ्घसमक्षं श्रीवस्तुपालमन्त्रिणि आरात्रिके क्रियमाणेऽर्थिनां मन्त्रिमध्ये झम्पानं दृष्ट्वा सोमेश्वरकविः प्राह–

इच्छासिद्धिसमुन्नते सुरगणे कल्पद्रुमैः स्थीयते
पाताले पवमानभोजनजने कष्टं प्रणष्टो बलिः ।
नीरागानगमन् मुनीन् सुरभयश्चिन्तामणिः क्वाप्यगात्
तस्मादर्थिकदर्थनां विषहतां श्रीवस्तुपालः क्षितौ ॥५॥

सोमेश्वरस्य सहस्रं ददौ । सन्तुष्टेन सोमेश्वरेण पुनरभाणि–

के निधाय वसुधातले धनं वस्तुपाल न यमालयं गताः ।
त्वं तु नन्दसि निवेशयन्निदं दिक्षु धावति जने क्षुधावति ॥६॥

पुनरपि सहस्रं ददौ । तथाऽरिसिंहकविः–

श्रीवासाम्बुजमाननं परिणतं पञ्चाङ्गुलीच्छद्मतो
जग्मुर्दक्षिणपञ्चशाखमयतां पञ्चापि देवद्रुमाः ।
वाञ्छापूरणकारणं प्रणयिनां जिह्वैव चिन्तामणि-
र्जाता यस्य किमस्य शस्यमपरं श्रीवस्तुपालस्य तत् ॥७॥

द्विसहस्री दत्ता ।

एकदा तुष्टेन श्रीवीरधवलेन मन्त्रिणे दशलक्षी प्रसादे दत्ता ।

सा तु तेन गृहादर्वागेव दत्ता, तदा कश्चित् कविः–

श्रीमन्ति दृष्ट्वा द्विजराजमेकं पद्मानि सङ्कोचमवाप्नुवन्ति ।
समागतेऽपि द्विजराजलक्षे सदा विकासी तव पाणिपद्मः ॥८॥

इति स्तूयमानो लज्जयाऽधो विलोकयति स्म । तदा नानाख्यकविः प्राह–

एकस्त्वं भुवनोपकारक इति श्रुत्वा सतां जल्पितं
लज्जानम्रशिरा धरातलमिदं यद्वीक्षसे वेद्मि तत् ।
वाग्देवीवदनारविन्दतिलक श्रीवस्तुपाल ! ध्रुवं
पातालाद् बलिमुद्दिधीर्षुरसकृन्मार्गं भवान् मार्गति ॥९॥ सुवर्णजिह्वा दत्ता ।

कर्णस्त्वचं शिबिर्मासं, जीवं जीमूतवाहनः,
ददौ दधीचिरस्थीनि:, पण्डितत्रयवाक्यमिदं ।

जयन्तदेवेन समस्यापादं चक्रे-वस्तुपालः पुनर्वसु । सहस्रतचतुष्टयं प्रदत्तम् । एकदा सोमेश्वरो वस्तुपालधवलगृहे समागतः, वर्यासनदानेऽपि नोपविसति स्म । मन्त्रिणा कारणं पृष्टः प्राह–

अन्नदानैः पयःपानैर्धर्मस्थानैश्च भूतलम् ।
यशसा वस्तुपालेन रुद्धमाकाशमण्डलम् ॥१०॥

इति स्थानाभावात् नोपविश्यत इत्युक्ते नवसहस्त्री प्रदत्ता ।

एकस्यां सङ्गार्चायां विजयसेनसूरिभिरुक्तम्-नन्दनोद्यानपालको बुम्बां पातयन्निन्द्र-सभायामागत्य वक्ति ।

यथा- देव ! स्वर्नाथ ! कष्टं ननु क इह भवान् नन्दनोद्यानपालः ।
खेदस्तत्कोऽद्य केनाप्यहह ! हृत इतः काननात् कल्पवृक्षः ॥११॥

इन्द्रप्रतिवचो यथा–

हुं मा वादीस्तदेतत् किमपि करुणया मानवानां मयैष ।
प्रीत्याऽऽदिष्टोऽयमुर्व्यास्तिलकयति तलं वस्तुपालच्छलेन ॥१२॥

रोहणाचलं प्रति कस्यापि प्रश्नः–

हंहो रोहण ! रोहति त्वयि मुहुः किं पीनतेयं सदा ? रोहणप्रतिवचो यथा श्रृणु-

भ्रातः ! सम्प्रति वस्तुपालसचिवत्यागैर्जगत् प्रीयते ।
तेनाऽस्तैव ममार्थिकुट्टनकथा प्रीतिर्दरीकिन्नरी-
गीतैस्तस्य यशोऽमृतैश्च तदियं मेदस्विता मेऽधिका ।

एकदा देवकपत्तनतः सोमेश्वरपूजाकारकभट्टा समागताः । मन्त्रिणा पृष्टाः वर्या पूजा क्रिय-माणाऽस्ति न वा ? ते प्राहुः-

नादत्ते भसितं सितं सचिव ते कर्पूरपूरं स्मरन्
कौपीने न च तुष्यति प्रभुरसौ शंसन् दुकूलानि ते ।
दिग्धो दुग्धभरैर्जलेषु विमुखः श्रीवस्तुपाल ! त्वया
कर्पूरागुरुपूरितः पशुपतिर्नो गुग्गलं जिघ्रति ॥१३॥

अस्य काव्यस्य कारकाणां भट्टानां दशसाहस्त्री प्रदत्ता ।
दानमण्डपिकायां निरर्गलं दानं ददानं वस्तुपालं कवयः स्तुवन्ति ।

यथा- ये पापप्रवणाः स्वभावकृपणाः स्वामिप्रसादोल्बणाः
तेऽपि द्रव्यकणाय मर्त्यभषणा जिह्वे भवत्या स्तुताः ।
तस्मात्तत्तदघापघातविधये बद्धादरा सम्प्रति
श्रेयः स्थानविधानधिक्कृतकलिं श्रीवस्तुपालं स्तुहि ॥१४॥

सूरो रणेषु चरणप्रणतेषु सोमः वक्रोऽतिवक्रचरितेषु बुधोऽर्थबोधे ।
नीतौ गुरुः कविजने कविरक्रियासु मन्दोऽपि च ग्रहमयो न हि वस्तुपालः ॥१५॥

श्रीभोजवदनाम्भोजवियोगविधुरं मनः ।
श्रीवस्तुपालवक्त्रेन्दौ विनोदयति भारती ॥१६॥ सर्वेषां सहस्रदानम् ।

पीयूषादपि पेशलाः शशधरज्योत्स्नाकलापादपि
स्वच्छा नूतनचूतमञ्जरिभरादप्युल्लसत्सौरभाः ।
वाग्देवीमुखसामसूक्तविशदोद्गारादपि प्राञ्जलाः
केषां न प्रथयन्ति चेतसि मुदः श्रीवस्तुपालोक्तयः ? ॥१७॥

श्रीवस्तुपाल ! तव भालतले जिनाज्ञा
वाणी मुखे हृदि कृपा करपल्लवे श्रीः ।
देहे द्युतिर्विलसतीति रुषेव कीर्त्तिः
पैतामहं सपदि धाम जगाम नाम ॥१८॥

अपरस्तु- अनिस्सरन्तीमपि गेहगर्भात् कीर्त्तिं परेषामसतीं वदन्ति ।
स्वैरं भ्रमन्तीमपि वस्तुपाल ! त्वकीर्त्तिमाहुः कवयः सतीं तु ॥१९॥

इतरस्तु- सेयं समुद्रवसना तव दानकीर्तिः
पूरोत्तरीयपिहितावयवा समन्तात् ।
अद्यापि कर्णविकलेति न लक्ष्यते यत्
तन्नाद्भुतं सचिवपुङ्गव वस्तुपाल ! ॥२०॥

कश्चित्तु- क्रमेण मन्दीकृतकर्णशक्तिः प्रकाशयन्तीव बिलस्वभावम् ।
कैर्नानुभूता सशिरःप्रकम्पं जरेव दत्तिस्तव वस्तुपाल ! ॥२१॥

तेभ्यः कविभ्यः सहस्रं ददौ ।

हंसैर्लब्धप्रशंसैस्तरलितकमलप्रत्तरङ्गैस्तरङ्गै
नीरैरन्तर्गभीरैश्चटुलबककुलग्रासलीनैश्च मीनैः ।
पालीरूढद्रुमालीतलसुखशयितस्त्रीप्रणीतैश्च गीतै-
र्भाति प्रकीडदाऽऽतिस्तव सचिव चलच्चक्रवाकस्तटाकः ॥२२॥

ललितासरोवरवर्णने सोमेश्वरस्य षोडशसहस्रप्रदानं सर्वाऽनुप्रासानुमानेन ।

श्रीशत्रुञ्जयोपरि अनुपमदेव्या अनुपमसरः कारितम् । तस्य भरितमहोत्सवे क्रियमाणे चारणेनोक्तम् ।

भाऊ भरहिं काई सेत्तुंजि सर न कराविउं ।
जाणूं हुं इणइ ठामि आगइ अणुपमडी कीउ ॥२३॥

एकविंशतिः शतानि द्रम्माणां दत्तानि । तथा स्वसंकीर्त्तनगुणकुलपूर्वजावदातप्रतिपादक-कीर्त्तिकौमुदीसुकृतसङ्कीर्तनकाव्यकृत्सोमेश्वरारिसिंहयोर्ग्रामग्रासाश्वकनकदुकूलादिदानं यावज्जीवार्हं दत्तम् । इत्यादिश्रीवस्तुपालकीर्त्तिदानप्रबन्धाः शतशो यथाश्रुताः स्वयं वाच्याः ८४, २४, ७२, प्रबन्धेभ्यः ।

(२)

[प्रबन्धचिन्तामणितः]

अथान्यस्मिन्नवसरे श्रीसोमेश्वरस्य कवेः काव्यम्–

हंसैर्लब्धप्रशंसैस्तरलितकमलप्रत्तरङ्गैस्तरङ्गै-
र्नीरैरन्तर्गभीरैश्चटुलबककुलग्रासलीनैश्च मीनैः ।
पालीरूढद्रुमालीतलसुखशयितस्त्रीप्रणीतैश्च गीतै-
र्भाति प्रक्रीडदूर्मिस्तव सचिव चलच्चक्रवाकस्तटाकः ॥१॥

क्वचिच्चिन्तातुरस्य मन्त्रिणो भूमिं मृगयमाणस्य समागतः सोमेश्वरदेवः समयोचितमिदमपाठीत् । तद्यथा–

एकस्त्वं भुवनोपकारक इति श्रुत्वा सतां जल्पितं
लज्जानम्रशिराः स्थिरातलपदं यद्वीक्ष्यसे वेद्मि तत् ।
वाग्देवीवदनारविन्दतिलक श्रीवस्तुपाल ! स्वयं
पातालाद् बलिमुद्दिधीर्षुरसकृन्मार्गं भवान् मार्गति ॥२॥

मन्त्रिणाऽस्य काव्यस्य पारितोषिकेऽष्टौ सहस्राणि दत्तानि ॥ तथा

त्वचं कर्णः शिबिर्मांसं जीवं जीमूतवाहनः ।
ददौ दधीचिरस्थीनि-

इति त्रिषु पदेषु पण्डितेष्वभिधीयमानेषु पण्डितजयदेवः समस्यापदमिव, वस्तुपालः पुनर्वसु इत्युच्चरन् सहस्रचतुष्टयं लेभे ।

तथा सूरीणां दर्शनप्रतिलाभनावसरे केनापि दुर्गतद्विजातिना याचनया तन्नियुक्तेभ्यः कृपया पटीमुपलभ्य मन्त्रिणं प्रति समयोचितमूचे–

क्वचित्तूलं क्वचित्सूत्रं कार्पासास्थि क्वचित्क्वचित् ।
देव त्वदरिनारीणां कुटीतुल्या पटी मम ॥३॥

तत्पारितोषिके मन्त्रिणा दत्तानि पञ्चदशशतानि ।

तथा बालचन्द्रनाम्ना पण्डितेन श्रीमन्त्रिणं प्रति-

गौरी रागवती त्वयि त्वयि वृषो बद्धादरस्त्वं युतो
भूत्या त्वं च लसद्गुणः शुभगणः किं वा बहु ब्रुमहे ।
श्रीमन्त्रीश्वर ! नूनमीश्वरकलायुक्तस्य ते युज्यते
बालेन्दुं चिरमुच्चकै रचयितुं त्वत्तोऽपरः कः प्रभुः ॥४॥

इत्युक्ते तस्याचार्यपदस्थापनायां द्रम्मसहस्रं व्ययीकृतम् ।

• • •

(३)

[जिनहर्षकृतवस्तुपालचरित्रतः]

अत्रान्तरे[१] नरेन्द्रेषु श्रृण्वत्सु निखिलेष्वपि ।
वस्तुपालस्तुतिं कश्चिद्विपश्चिदिति निर्ममे ॥१॥

खेलद्भिः खरदूषणास्तसुभगैः क्षीराब्धिबन्धोद्धुरै-
रुच्चैरावणनाशभासुरतरैरेभिर्यशोभिर्भृशम् ।
भूमिं भूषयति त्रयीतनुकुलक्षोणीधवस्पर्द्धया
श्रीसोमान्वयसम्भवोऽपि सपदि श्रीवस्तुपालः कृती ॥२॥

द्रम्माणां प्रददे तस्मै स लक्षं पारितोषिकम् ।
तदा[२] कवीश्वरः कश्चिद्वस्तुपालस्य मन्त्रिणः ॥३॥

श्रीवस्तुपाल प्रतिपक्षकाल त्वया प्रपेदे पुरुषोत्तमत्वम् ।
तीरेऽपि वार्द्धेरकृतेऽपि मात्स्ये रूपे पराजीयत येन शङ्खः ॥४॥

अपूर्वं तव पाण्डित्यं वस्तुपाल विराजते ।
येनैकशङ्खभङ्गेन विश्वं धवलितं त्वया ॥५॥

मिलिते तव दलपूगे तस्मिन् शङ्खे च चूर्णतां याते ।
श्रीवस्तुपालमन्त्रिन् महीमुखे कोऽपि तव रङ्गः ॥६॥

तावल्लीलाकवलितसरित्तावदभ्रंलिहोर्मि-
स्तावत्तीव्रध्वनितमुखरस्तावदज्ञातसीमा ।
तावत्प्रेङ्खत्कमठमकरव्यूहबन्धुः स सिन्धु-
र्लोपामुद्रासहचरकरक्रोडवर्ती न यावत् ॥७॥

दीनाराणां सहस्राणि तस्मै चत्वारि भूपतिः ।
श्रीमान् विश्राणयामास प्रीतः सचिवसंस्तवात् ॥८॥

प्रीणयन्तमिति[३] प्राणिश्रेणीर्विश्राणनैर्निजैः ।
कृपालवालं श्रीवस्तुपालं स्तौति स्म कश्चन ॥९॥

अचिन्त्यदातारमजातशत्रुं श्रीवस्तुपालं कति नाथयन्ति ।
चिन्तामणिः सोऽपि युधिष्ठिरश्च नान्वर्थसाम्यार्थपदं यदग्रे ॥१०॥

दृश्यः कस्यापि नायं प्रथयति न परप्रार्थनादैन्यमुच्चै-
स्तुच्छामिच्छां विधत्ते तनुहृदतया कोऽपि निष्पुण्यपण्यः ।

---

१. शङ्खयुद्धसमये । २. शङ्खं निर्जित्य धवलक्ककागमने राजसंसदि । ३. वस्तुपालनिर्मितसत्रागार-मुद्दिश्येदम् ।

इत्थं कल्पद्रुमेऽस्मिन् व्यसनपरवशं लोकमालोक्य सृष्टः,
स्पष्टं श्रीवस्तुपालः कथमपि विधिना नूतनः कल्पवृक्षः ॥११॥

ऋणार्त्तस्य कवेस्तस्य ऋणमोक्षं विधाय सः ।
आजन्म सकुटुम्बस्य योगक्षेममकारयत् ॥१२॥

[१]अथावसरमासाद्य वृत्तिं सद्वृत्तशालिनौ ।
पूर्वं कृतोपकारेषु भट्टसोमेश्वरादिषु ॥१३॥

भूयो भूमिप्रदानेन वस्तुमण्डपिकादिषु ।
विशोपकविधानाच्च कृतज्ञौ कुरुतः स्म तौ ॥१४॥ युग्मम् ।

कविः सोमेश्वरः प्राह स्तुतिमेवं तयोस्ततः ।
पुपूषित न को वाचं कृतज्ञगुणकीर्त्तनात् ॥१५॥

"न गिरौ न च मातङ्गे न कूर्मे नैव सूकरे ।
वस्तुपालस्य धीरस्य पाणौ तिष्ठति मेदिनी ॥१६॥

सूत्रे वृत्तिः कृता पूर्वं दुर्गसिंहेन धीमता ।
विसूत्रे तु कृता वृत्तिस्तेजःपालेन मन्त्रिणा" ॥१७॥

[२]भट्टसोमेश्वरप्रायाः प्रसिद्धाः कविकुञ्जराः ।
चक्रुस्तत्रागता मन्त्रिसुत्रामगुणकीर्तनम् ॥१८॥

यथा- "श्रीवस्तुपाल तव भालतले जिनाज्ञा
वाणी मुखे हृदि कृपा करपङ्कजे श्रीः ।
देहे द्युतिर्विलसतीव रुषेव कीर्तिः
पैतामहं सपदि धाम जगाम नाम ॥१९॥

[३]अनिस्सरन्तीमपि गेहगर्भात् कीर्तिं परेषामसतीं वदन्ति ।
स्वैरं भ्रमन्तीमपि वस्तुपाल त्वत्कीर्तिमाहुः कवयः सतीं तु ॥२०॥

सेयं समुद्रवसना तव दानकीर्तिः पूरोत्तरीयपिहितावयवा समन्तात् ।
अद्यापि कर्णविकलेति न लक्ष्यते यत्तत्त्वद्भुतं सचिवपुङ्गव वस्तुपाल ! ॥२१॥

क्रमेण मन्दीकृतकर्णशक्तिः प्रकाशयन्ती च बलिस्वभावम् ।
कैर्नानुभूता सशिरःप्रकम्पं जरेव कीर्तिस्तव वस्तुपाल !" ॥२२॥

प्रत्येकं द्रम्मलक्षाणि तेषामेव ददौ पुनः ।
भट्टगन्धर्वलोकानां सहस्राणि यथागुणम् ॥२३॥

---

१. वस्तुपालस्य कृतज्ञता । २. स्तम्भनकतीर्थयात्रायाम् । ३. "स्वैरं चरन्तीमपि च त्रिलोक्याम्" इति तृतीयपादे पदचतुष्टयविपर्यासेनोदाहृतोऽयं श्लोकः वल्लभदेवस्य सुभाषितावल्ल्यां कर्तुरुल्लेखं विना ।

[1]एवं सहोदरौ प्रौढपुण्यकार्येकतत्परौ ।
सन्तुष्टाव फलप्राप्त्यै कविः सोमेश्वरोऽनघः ॥२४॥

"पन्थानमेको न कदापि गच्छेदिति स्मृतिप्रोक्तमिव स्मरन्तौ ।
तौ भ्रातरौ संसृतिमोहवीरौ सम्भूय धर्माध्वनि सम्प्रवृत्तौ ॥२५॥

जनव्यामोहवल्लीयमिन्दिरा मन्दिरागता ।
मन्त्रिणा वस्तुपालेन कल्पवल्लीव निर्मिता ॥२६॥

श्लाघ्यः स एकः खलु वस्तुपालः सर्वोत्तमः सर्वगुणाकरश्च ।
यस्यार्थिनो वा शरणागता वा नाशाविनाशद्विमुखा व्रजन्ति ॥२७॥

कुत्रापि नोपसर्गो वर्णविकारोऽथवा निपातो वा ।
तेजःपालेन कृताऽपूर्वा व्याकरणस्थितिर्लोके" ॥२८॥

तस्मै तौ ददतुः प्रीतौ द्रम्मलक्षत्रयं क्षणात् ।
दक्षिणानां यतो लोके दानेयत्ता न विद्यते ॥२९॥

कियती पञ्चसहस्त्री क्रियन्तो लक्षाश्च कोटिरपि कियती ।
औदार्योन्नतमनसां रत्नमती वसुमती कियती ॥३०॥

[2]श्रीकर्णविक्रमदधीचिसमुञ्जभोगाद्युर्वीश्वरा भुवनमण्डन वस्तुपाल ! ।
दानैकवीरपुरुषाः सममेव नीताः प्रत्यक्षतां कलियुगे भवता कवीनाम् ॥३१॥

इत्याशीर्वादवैदग्धीं दधानं मागधाधिपम् ।
सन्मानदानतो नीत्वा गौरवं विससर्ज ह ॥३२॥

[3]अत्रान्तरे स्तुतिं कश्चिन्मन्त्रिणः कविरब्रवीत् ।
अपूर्वं तव सङ्ग्रामकौशलं सचिवेश्वर ! ॥३३॥

तद्यथा- अग्रेऽग्रे पदसङ्गतिर्विजयिनी सा काचिदोजोगुण-
प्रौढा सङ्घटनोदपादि कुटिलः शब्दक्रमोऽलङ्कृतः ।
दोषा ये प्रसरन्ति केऽपि परितः सर्वेऽपि ते धिक्कृता-
स्तज्जानामि वसन्तपाल ! कविना सङ्ख्येन सख्यं तव ॥३४॥

राजापद्रपुरःशुल्कमण्डपाऽयधनं ददौ ।
मन्त्री तस्मै तदा तुष्टो यदसौ कविकामधुक् ॥३५॥

यतः- [4]धात्रीं पवित्रयति यत्र नरेन्द्रपुत्रे सद्यः सुधास्त्रपितशम्भुनिभैर्यशोभिः ।
अद्यापि विद्यत इवोद्यतकीर्तिमूर्तिर्देवो दिवाकरकुलैकललाम रामः ॥३६॥

---

१. वस्तुपालतेजःपालयोर्धर्मकृत्यान्युद्दिश्य । २. वस्तुपालस्य दानवीरतामुद्दिश्य । ३. वस्तुपालस्य शङ्खपराजयमुद्दिश्येदम् । ४. वस्तुपालस्य दानान्युद्दिश्य ।

पारिजातः कवीन्द्राणां सर्वज्ञातिसुधाम्बुदः ।
धर्मसूनुः सरस्वत्याः श्रीसर्वज्ञमतांशुमान् ॥३७॥

यथौचित्येन सर्वेषां दर्शनानां च पोषकः ।
वस्तुपालो महामात्यस्तस्य राज्यधुरन्धरः ॥३८॥ युग्मम् ॥

यतः- ''दानं दुर्गतवर्गसर्गविलयव्यत्यासवैहासिकं
शौण्डीर्यं भुजदर्प्पचण्डिमकथासर्वङ्कषं विद्विषाम् ।
बुद्धिर्यस्य दिगन्तभूतलभुवामाकृष्टिविद्या श्रियां
कस्यासौ न जगत्यमात्यतिलकः श्रीवस्तुपालो मुदे ॥३९॥

मन्ये धुरि स्थितममुं सचिवं शुचीनां मध्यस्थमेव मुनयः पुनरामनन्ति ।
मातः सरस्वति विवादपदं तदेतन्निर्णीयतां मनसि मे हि गतं चिरेण'' ॥४०॥

[१]अत्रान्तरे कविः कश्चिद्विपश्चित्सूरिशालिनी ।
समाजे व्याजहार श्रीवस्तुपालस्तुतिं यथा ॥४१॥

''सन्ततिः परलोकाय विवेकाय सरस्वती ।
लक्ष्मीः परोपकाराय सोमवंशेऽभवत् पुनः'' ॥४२॥

तस्मै लक्षत्रयं मन्त्री तत्त्वत्रयपवित्रितः ।
द्रुतं विश्राणयामास द्रम्माणां प्रीतमानसः ॥४३॥

[२]अन्यदा वाङ्मयाम्भोधेः पारदृश्वाश्वराजभूः ।
कृपार्द्रहृदयं दृष्ट्वा सर्वाङ्गिषु निजं नृपम् ॥४४॥

महाभारतशास्त्रान्तर्द्वात्रिंशाधिकृतिस्थितिम् ।
गाङ्गेयधर्मपुत्रादिराजेन्द्राख्यानमुत्तमम् ॥४५॥

अष्टाविंशाधिकारस्थं तथा शिवपुराणगम् ।
मद्यमांसपरीहारपुण्यराशिप्रकाशकम् ॥४६॥

आख्यायाख्याय सद्युक्त्या यथाप्रस्तावमात्मना ।
मांसास्वादसुरापाननिषेधव्रतनिर्मलम् ॥४७॥

विमुक्ताखेटकक्रीडं त्यक्तपर्वनिशादनम् ।
पराङ्गनापरिष्वङ्गावाङ्मुखं च विनिर्ममे ॥४८॥

[३]अथालङ्कारिकाणां मुख्याः श्रीमन्माणिक्यसूरयः ।
समये तीर्थयात्राया आहूता अपि मन्त्रिणा ॥४९॥

---

१. वीरधवलसभायां वस्तुपालस्तुतिः । २. वस्तुपालस्य महाभारतादिवाचनेन राज्ञो मद्यमांसादिनिवारणम् । तच्च तस्य भारतपुराणादिग्रन्थाभ्यासनिवेदकमित्यत्रोद्धृतम् । ३. काव्यप्रकाशसङ्केतकृन्माणिक्यसूरिप्रसङ्गः ।

काव्यप्रकाशसङ्केतनिर्मितिव्यग्रमानसाः ।
नेयुः स्वयं न च प्रैषि तैः कश्चिन्निजसंयतः ॥५०॥ युग्मम् ॥

तेषां लेखस्तदा प्रैषि तेजःपालेन मन्त्रिणा ।
आदेशाद्वस्तुपालस्य किञ्चिद्वक्रोक्तिगर्भितः ॥५१॥

''उत्कुत्योत्कुत्य पुनर्निपतति तत्रैव तत्रैव ।
वटकूपकूपमध्ये निवसति माणिक्यमण्डूकः'' ॥५२॥

तदुक्तिविस्मितास्तेऽपि भृशं निःस्पृहवृत्तयः ।
स्वलेखं प्रेषयामासुस्तयोः श्रावकपाणिना ॥५३॥

''गुणालिजन्महेतूनां तुलानां ह्यद्विपाटयन् ।
वंशार्धार्धपरिस्फूर्त्या किं हि जैन ! विजृम्भसे'' ॥५४॥

तदुत्तयान्तर्भृशं विद्धो मन्त्री तद्दर्शनोत्सुकः ।
तदीयं पौषधागारं स्तम्भतीर्थपुरे रहः ॥५५॥

लुण्टयित्वाखिलं वस्तु कृत्वैकत्र न्यवेशयत् ।
श्रुत्वा तस्यागमं तेऽपि दूनान्तःकरणा रयात् ॥५६॥ युग्मम् ॥

श्रीमन्त्रिगुरुभिः साकमुदयप्रभसूरिभिः ।
समीपं मन्त्रिणः प्राप्य जगुराशीर्वचो यथा ॥५७॥

''तीर्थोद्धारधुरन्धर ! त्रिजगतीचिन्तैकचिन्तामणे !
श्रीचौलुक्यनरेन्द्रराज्यरचनाविर्भावदीक्षागुरो ! ।
श्रीमन्त्रीश्वर वस्तुपाल ! नृपतिव्यापारभारक्षमे
किं धर्मस्थितिविप्लवोऽजनि जने भूजानितुल्ये त्वयि'' ॥५८॥

उवाच सचिवः स्मित्वा भगवन् भवतः पुनः ।
धर्मकार्यदिदृक्षातो विप्लवोऽयमजायत ॥५९॥

निजानागमने हेतौ तैरुक्ते च यथास्थिते ।
क्षमित्वा निखिलं वस्तु मन्त्री तेषां समर्पयत् ॥६०॥

ततो नैकविधैः शुद्धैः सिचयैः सचिवेश्वरः ।
सोऽथ पूजां व्यधात् तेषां सन्तो नाञ्चन्त्यनौचितीम् ॥६१॥

''एकं वासः सुरेशैःकृतसुकृतशतैर्जन्मकाले जिनानाम्
दत्तं दीक्षाक्षणे वा ध्वजवसनमथो एकमेवाम्बरं च ।
सूर्यादीनां ग्रहाणां पुनरपि विधिना दत्तमस्मिन् क्षणेऽसौ
सत्पात्रे भूरि यच्छन्नधरितमघवा नन्दताद्वस्तुपालः'' ॥६२॥

इत्युपदेशतस्तुष्टस्तेषां शास्त्रविदामसौ ।
सर्वेषां धर्मशास्त्राणामेकमादर्शमर्पयत् ॥६३॥
[१]ऋणार्त्तो वामनस्थल्यां निवासी कविपुङ्गवः ।
तुष्टाव सचिवाधीशमन्यदा नृपसंसदि ॥६४॥
"विद्वद्दौख्यहरः प्रपूजितसुरः सौजन्यरत्नाकरः
शश्वन्नीतिवरः प्रियंवदवरः प्रोद्यत्त्रिवर्गस्थिरः ।
दानोपेतकरः सुहृद्धितकरः कल्कावलीकातरः
प्रीतिप्रीतनरः सुधर्मरुचिरः सत्योऽस्तु मन्त्रीश्वरः" ॥६५॥
तदनुप्राससंख्यानि लक्षाणि वितरंस्तदा ।
तस्मिन् प्रीत्याश्रयमन्त्री भोजराज इति श्रुतिम् ॥६६॥
[२]अत्रान्तरे नरेन्द्राभवस्तुपालगुणस्तुतिम् ।
अकरोच्छङ्करस्वामी स्वमनोऽभीष्टसिद्धये ॥६७॥
"गुणैः परेषां गुणशो गृहीतैर्गुणीति युक्ता किल कीर्तिरस्य ।
अप्यर्थिसार्थप्रतिपादितश्रीः श्रीमानिति ख्यातिरिदं तु चित्रम् ॥६८॥
कार्पण्यातिशयेन वेश्मनि धनं यः स्वं विधत्ते स तद्-
भोक्तुं नात्र न चाप्यमुत्र लभते हस्तादहस्तद्गतम् ।
सत्पात्रप्रतिपादनेन सफलीभूतां विभूतिं पुन-
र्भुङ्क्तेऽस्मिन् सचिवेश्वरोऽनुगमयत्यन्यत्र जन्मन्यपि" ॥६९॥
कलभान् कलभानष्टौ ददद्वर्षासनानि च ।
दीनाराष्टसहस्राणि वाजिनो गतिराजिनः ॥
तस्मै सपरिवाराय कवीन्द्रकुलहस्तिने ।
कविकल्पद्रुरित्याख्यां मन्त्री लेभे तदा भुवि ॥७०॥ युग्मम् ॥
[३]अन्येद्युर्द्युसदाकारः स्फारलङ्कारसारदक् ।
निकषा मन्त्रिणं कश्चिद्दूरदेशात् समागमत् ॥७१॥
सन्मानासनदानेन सन्तोष्याभाषि मन्त्रिणा ।
कुतः स्थानादिहायासीद्भवानत्रभवान्धिया ॥७२॥
सोऽवग् देवाङ्गनागीतं दिवि देवविभोः पुरः ।
तवौदार्यगुणं द्रष्टुमिहागां वासवालयात् ॥७३॥
स्वर्नाथसंसदस्तर्हि वार्तां श्रावय काञ्चन ।
इत्युक्ते मन्त्रिराजेन कविराजोऽब्रवीदिति ॥७४॥

---

१. वामनस्थलीपण्डितप्रशंसा । २. स्तम्भतीर्थे । ३. वीरधवलसभायाम् ।

''देव स्वर्नाथ ! कष्टं ननु क इह भवान् नन्दनोद्यानपालः
खेदस्तत्कोऽद्य केनाप्यपहृत इतः काननात् कल्पशाखी ।
हुं मा वादीस्त्वमेवं किमपि करुणया मानवानां मयैव
प्रीत्यादिष्टोऽयमुर्व्यास्तिलकयति तलं वस्तुपालच्छलेन'' ॥७५॥

तस्मै दश सहस्राणि सुवर्णानामदादसौ ।
नवीनोक्तिरसास्वादमुदितो विदुराग्रणीः ॥
अत्रान्तरे[१] नरेन्द्रेण कवयः प्रेरिताः पुनः ।
मन्त्रिणं वर्णयामासुर्वर्णनीयगुणाकरम् ॥७६॥

हरिहर उवाच- ''धन्यः स वीरधवलः क्षितिकैटभारिर्यस्येदमद्भुतमहो महिमप्ररोहः ।
दीप्रोष्णदीधितिसुधाकिरणप्रवीणं मन्त्रिद्वयं किल विलोचनतामुपैति ॥७७॥

आजन्मापि वशीकृताय सुकृतस्तोमाय यत्नान्मया
यद्यासाद्यत कोऽपि दूषणकणः श्रीवस्तुपाल ! त्वयि ।
यत्कल्पद्रुमपल्लवद्युतिमवष्टभ्यैव कल्पद्रुमं
पाणिर्धिक्कुरुते तवैष मनुते कोऽमुं न दोषाश्रयः'' ॥७८॥

दामोदर उवाच-''देवे स्वर्गिण्युदयनसुते वर्तमानप्रभूणां
दूरादर्थो विरमति बत द्वारतो वारितः सन् ।
दिष्ट्यैतस्मिन्नपि कुसमये जातमालम्बनेन
स्वच्छे वाञ्छा फलति महतां वस्तुपाले विशाले'' ॥७९॥

मदन उवाच- ''पालने राज्यलक्ष्मीणां लालने च मनीषिणाम् ।
अस्तु श्रीवस्तुपालस्य निरालस्यरतिर्मतिः'' ॥८०॥

अथ सोमेश्वरः- ''कोटीरैः कटकाङ्गुलीयतिलकैः केयूरहारादिभिः
कौशेयैरपि वस्तुपालसचिवादाप्तैर्विभूषाजुषः ।
विद्वांसो गृहमागताः प्रणयिनीरप्रत्यभिज्ञाभृत-
स्तैस्तैः स्वं शपथैः कथं कथमिव प्रत्याययाञ्चक्रिरे'' ॥८१॥

एतेषामपि सर्वेषां ददौ दानेश्वराग्रणीः ।
से प्राप्यानुमतिं राज्ञो दम्मलक्षं पृथक् पृथक् ॥८२॥

तस्मिन् क्षणे निरीक्ष्याथामरचन्द्रकवीश्वरान् ।
निद्रामुद्रावशात् कम्पमानमौलीनितस्ततः ॥८३॥

सावधानशिरोरत्नं वस्तुपालोऽब्रवीदिति ।
किं पुनर्भवतामत्रभवतां योगवेदिषु ॥८४॥

---

१. रैवतसङ्घाधिपत्यावसरे ।

प्रमीलाललनालीलाघोलनावशताधिकम् ।
एवंविधनरेन्द्रादिसमाजेऽत्र निषेदुषाम् ॥८५॥ त्रिभिर्विशेषकम् ॥
प्रबुद्धास्तेऽपि तद्वाक्यसुधासेकात् क्षणादपि ।
जगुर्मन्त्रीन्द्र ! नो निद्रा योगीन्द्राणां भवेत् क्वचित् ॥८६॥
लक्ष्मीकेशवयोः किन्तु कान्तयोरिति कुर्वतोः ।
वार्तां परस्परं सावधानाः श्रृण्मो वयं तथा ॥
''लक्ष्मि प्रेयसि केयमास्यशितता वैकुण्ठ कुण्ठोऽसि किं
किं नो वेत्सि पितुर्विनाशमसमं सङ्घेत्थितैः पांसुभिः ।
मा भीर्भीरु गभीर एष भविताम्बोधिश्चिरं नन्दतात्
सङ्घेशो ललितापतिर्जिनपतेः स्नात्राम्बुकुल्याः सृजन्'' ॥८७॥
इति श्रुत्वाद्भुतं तेषामर्थोत्पत्तिमसौ तदा ।
प्रीतः सिंहासनं सर्वकवीनां प्राङ्न्यवेशयत् ॥८८॥
''सरस्वतीकण्ठसुवर्णभूषा षड्दर्शनीकल्पतरुः पृथिव्याम् ।
औचित्यचिन्तामणिरार्हतेशसर्वज्ञधर्मैकधुराधुरीणः ॥८९॥
श्रीभोजराजः कविचक्रवर्ती समग्रचैत्योद्धृतिसावधानः ।
दानैकवीरः कलिकालकालो जिनेश्वराज्ञाप्रतिपालकश्च'' ॥९०॥
इत्यादिबिरुदश्रेणिं पठद्भिः कविकुञ्जरैः ।
श्रितः श्रीसचिवाधीशो वस्तुपालः स्फुरद्यशाः ॥९१॥
पुरः प्रेङ्खद्ध्वजश्रेणिश्छत्रचामरमण्डितः ।
लीतोत्तुङ्गगजारूढः प्रौढिमान् प्राचलत् पुनः ॥९२॥ चतुर्भिः कलापकम् ॥
[१]अत्रान्तरे कविः कश्चिदौचित्यचतुराग्रणीः ।
स्तुतिं श्रीआमदेवस्य बभामेति सविस्मयाम् ॥९३॥
''द्वात्रिंशद्द्रम्मलक्षान् भृगुपुरवसतेः सुव्रतस्याग्रतोऽग्रे
कुर्वन्माङ्गल्यदीपं स सुरवराधीश्वरैः स्तूयमानः ।
योऽदार्थिव्रजस्य त्रिजगदधिपतेः सद्गुणोत्कीर्त्तनायां
स श्रीमानाम्रदेवो जगति विजयतां दानवीराग्रयायी'' ॥९४॥
अन्यस्तु- [२]''श्रीशत्रुञ्जयपर्वते विरहिता लक्षैस्त्रिभिः कोटय-
स्तिस्रो येन जिनस्य जन्मनि परतृप्त्यै निधानीकृताः ।
प्रत्यक्षं त्रिजगज्जनस्य सुधिया श्रीमूलनाथार्हत-
श्चैत्यस्योद्धृतिकैतवात् स जयतात् श्रीवाग्भटो मन्त्रिराट्'' ॥९५॥

---

१. शत्रुञ्जयादितीर्थसङ्घप्रयाणसमये । २. शत्रुञ्जये नाभिसूनुपूजावसाने हरिहरः ।

सोमेश्वरः-" स श्रीजिनाधिपतिधर्मधुराधुरीणः
श्लाघास्पदं कथमिवास्तु न वस्तुपालः ।
श्रीशारदासुकृतकीर्तिमयत्रिवेण्याः
पुण्यः परिस्फुरति जङ्गमसङ्गमो यः" ॥९६॥

"सूरो रणेषु चरणप्रणतेषु सोमो वक्रोऽतिवक्रचरितेषु बुधोऽर्थबोधे ।
नीतौ गुरुः कविजने कविरक्रियासु मन्दोऽपि च ग्रहमयो न हि वस्तुपालः" ॥९७॥

मदनः- "श्रीभोजवदनाम्भोजवियोगविधुरं मनः ।
श्रीवस्तुपालवक्त्रेन्दौ विनोदयति भारती" ॥९८॥

श्रीवीकलः- "श्रीवासाम्बुजमाननं परिणतं पञ्चाङ्गुलिच्छद्मतो
जग्मुर्दक्षिणपञ्चशाखमयतां पञ्चापि देवद्रुमाः ।
वाञ्छापूरणकारणप्रणयिनां जिह्मैव चिन्तामणि-
र्जाता यस्य किमस्य शस्यमपरं श्रीवस्तुपालस्य तत्" ॥९९॥

प्रत्येकं प्रददौ लक्षं द्रम्माणां स्वर्द्रुमोपमः ।
धर्मोन्नतिकृते तेषां सर्वेषां सचिवेश्वरः ॥१००॥

यतः- कुर्वन्मङ्गलदीपमार्हतमताकाशप्रकाशांशुमान्
श्रीशत्रुञ्जयपर्वते जिनपतेः श्रीनाभिसूनोः पुरः ।
द्रम्माणां किल विंशतिं युगयुतान् लक्षान् कवीनामहो
प्राग्वाटान्वयमण्डनं सचिवराट् श्रीवस्तुपालो ददौ ॥१०१॥

"स्वस्ति श्रीभूमिसीमाविपिनपरिसरात् क्षीरनीराधिनाथः
पृथ्व्यां श्रीवस्तुपालं क्षितिधवसचिवं बोधयत्यादरेण ।
अस्यामास्माकपुत्र्यां कुपुरुषजनितः कोऽपि चापल्यदोषो
निःशेषः सैष लोकम्पृणगुण भवता भालतो मार्जनीयः" ॥१०२॥

आनीताम्बुधिकाव्याय तस्मै सोमान्वयी ददौ ।
द्रम्माणां चतुरो लक्षांस्तदुक्तिप्रीणितोऽधिकान् ॥१०३॥

"[१]नादत्ते कनकं सुमं सचिव ते कर्पूरपूरं स्मरन्
क्रौपीनेऽपि च कुप्यति प्रभुरसौ शंसन् दुकूलानि ते ।
दिग्धो दुग्धरसैर्जलेषु विमुखः श्रीवस्तुपाल ! त्वया
कर्पूरागुरुमोदितः पशुपतिर्नो गुग्गुलं जिघ्रति" ॥१०४॥

पुरः पठत मे भूय इत्यादिष्टास्तपोधनाः ।
पुनः पुनस्तदोच्चार्य तस्थुः खिन्नाशया भृशम् ॥१०५॥

---

१. सोमेश्वरदेवपूजावसरे ।

शक्तिसंख्यसहस्राणि द्रम्माणां धार्मिको ददौ
तेभ्यो वर्षासनैः साकं तावद्भिः सचिवस्तदा ।
मन्त्रिणोऽवसरे तत्र ज्ञात्वा भावं मनोगतम्
कविः सोमेश्वरः स्माह तन्मनःप्रीतये यथा ॥१०६॥

''इच्छासिद्धिसमन्विते सुरगणे कल्पद्रुमैः स्थीयते
पाताले पवमानभोजनजने कष्टं प्रणष्टो बलिः ।
नीरागानगमन्मुनीन् सुरभयः चिन्तामणिः क्वाप्यगात्
तस्मादर्थिकदर्थनां हि सहतां श्रीवस्तुपालः क्षितौ'' ॥१०७॥

तदुक्तिरञ्जितस्वान्तो द्रम्माणां धनदोपमः ।
लक्षं दक्षपतिस्तस्मै सपादं प्रददावसौ ॥
अथ[१] तुष्टमनाः मन्त्री तुष्टाव नतविष्टपम् ।
रोमाञ्चितवपुर्भक्त्या श्रीनेमिं रचिताञ्जलिः ॥१०८॥

''कल्पद्रुमस्तरुरसौ तरवस्तथाऽन्ये चिन्तामणिर्मणिरसौ मणयस्तथान्ये ।
धिग्जातिमेव दद्दशे बत यत्र नेमिः श्री रैवतेशदिवसो दिवसास्तथान्ये ॥१०९॥

अभङ्गवैराग्यतरङ्गपूर्णे हृदि त्वदीये यदुवंशरत्न ! ।
कथं कृशाङ्ग्योऽपि हि मान्तु हन्त यस्मादनङ्गोऽपि पदं न लेभे'' ॥११०॥

यथायोगं स्तुवन्ति स्म तं कवीन्द्रसुरद्रुमम् ।
सृजन्तः सद्गुणश्रेणिकीर्तनं कवयो यथा ॥१११॥

श्रीमद्रैवतभूधरस्य व्रजतां पद्यां दुरारोहणां
दृष्ट्वा शिष्टजनाग्रणीर्व्यरचयन्नव्यां सुखारोहणाम् ।
लक्षैः प्राक्छ्वसौधसेतुसदृशीं नेत्रर्षिसंख्यैः क्षणात्
स श्रीजैनमतांशुमान् विजयतां श्रीवाग्भटो मन्त्रिराट् ॥११२॥

यो मासद्वितयोपवासमुदितः श्रीअम्बिकादेशतो
गत्वा हैमबलानके मणिमयीं श्रीनेमिमूर्तिं पराम् ।
आनीयात्र नारायणेन रचिते चैत्ये पुराऽतिष्ठपत्
श्रीब्रह्मेन्द्रविनिर्मितां स जयताच्छ्रीरत्ननामार्हतः ॥११३॥

श्रीसिद्धेशनृपान्नियोगिपदवीमासाद्य प्रौढिप्रदां
सौराष्ट्रायपदं विदम्भहृदयः सर्वं व्ययित्वा नवम् ।
श्रीनेमीश्वरमन्दिरं व्यरचयत् श्रीरैवतोर्वीधरे
दिव्याश्मप्रकरैरसौ विजयतां श्रीसज्जनो मन्त्रिराट् ॥११४॥

---

१. रैवताद्रिमण्डननेमिनाथपूजावसरे ।

"पीयूषादपि पेशलाः शशधरज्योत्स्नाकलापादपि
स्वच्छा नूतनचूतमञ्जरिभरादप्युल्लसत्सौरभाः ।
वाग्देवीमुखजातसूक्तविशदोद्गारादपि प्राञ्जलाः
केषां न प्रथयन्ति चेतसि मुदं श्रीवस्तुपालोक्तयः ॥११५॥

वस्तुपाल ! तव पर्वशर्वरीगर्वितेन्दुकरजित्वरं यशः ।
क्षीरनीरनिधिवाससः क्षितेरुत्तरीयतुलनां विगाहते" ॥११६॥

इत्यादिस्तुतिमाकर्ण्य सकर्णः कर्णभूपवत् ।
कवीश्वरान् व्यधादेष तत्र पूर्णमनोरथान् ॥११७॥

[१]गुरुत्वादन्यदा मन्त्री वर्ण्यमानो मनीषिभिः ।
लज्जयावाक्छिराः सोमेश्वरेणाभाणि तद्यथा ॥११८॥

"एकस्त्वं भुवनोपकारक इति श्रुत्वा सतां जल्पितं
लज्जानम्रशिराः स्थिरातलमिदं यद्वीक्षसे वेद्मि तत् ।
वाग्देवीवदनारविन्दतिलक ! श्रीवस्तुपाल ! प्रभो
पातालाद् बलिमुद्दिधीर्षुरसकृन्मार्गं ध्रुवं मृग्यसि" ॥११९॥

तत्पारिपार्थिकश्रेणेर्दत्वा वर्षासनान्यसौ ।
तस्मै समर्पयल्लक्षं द्रम्माणां प्रीतितस्तदा ॥१२०॥

[२]तस्मिन्नवसरे दीनो द्विजातिः कश्चिदागतः ।
वस्त्रं देहि ममाप्येकं तं ययाचे दयोदधिम् ॥१२१॥

तदादेशात् तदासाद्य वस्त्रं वस्त्राधिकारिणः ।
एकमेवोद्धृतं स्थूलमिति तुष्टाव मन्त्रिणम् ॥१२२॥

"क्वचित्तूलं क्वचित्सूत्रं क्वचित्कार्पासमेव च ।
देव ! त्वदरिनारीणां कुटीतुल्या पटी मम" ॥१२३॥

मन्त्र्यादेशादसौ सप्तदशकृत्वो बभाण तत् ।
तावद्द्रम्मसहस्राणि सोऽदात् तस्मै प्रसत्तिमान् ॥१२४॥

[३]अन्यदा सचिवाधीशं बालचन्द्रः कवीश्वरः ।
किञ्चित्कार्यविशेषार्थी तुष्टाव नृपसंसदि ॥१२५॥

"गौरी रागवती त्वयि त्वयि वृषो बद्धादरस्त्वं पुन-
र्भूत्या त्वं च समुल्लसद्गुणगणः किं वा बहु ब्रूमहे ।
श्रीमन्त्रीश्वर ! नूनमीश्वरकलायुक्तस्य ते युज्यते
बालेन्दुं चिरमुच्चकै रचयितुं त्वत्तोऽपरः कः क्षमः" ॥१२६॥

---

१. सोमेश्वरकृता स्तुतिः । २. दीनद्विजातिकृता स्तुतिः । ३. बालचन्द्रकृता स्तुतिः ।

तदुक्तिप्रीणितः श्रीमान् समक्षं सर्वभूभुजाम् ।
पदोपवेशनं तेषां निर्ममेऽसौ कृतोत्सवम् ॥१२७॥

कवयस्तु स्तुवन्त्येनं तं तदा दलितापदम् ।
भट्टसोमेश्वरप्रायाः स्वेष्टसिद्धिसमीहया ॥१२८॥

"[१]दुर्गः स्वर्णगिरिः स कल्पतरुभिर्भेजे न चक्षुर्दिवि
तस्थौ कामगवी जगाम जलधेरन्तः स चिन्तामणिः ।
कालेऽस्मिन्नवलोक्य याचकचमूं तिष्ठेत कोऽन्यस्ततः
स्तुत्यः सोऽस्तु न वस्तुपालसचिवो दानैकवीरः कथम् ॥१२९॥

विजित्य करणग्रामं योगिनेव नियोगिना ।
अनेनोपार्जयाञ्चके परमार्थमहामहः ॥१३०॥

श्रीमन्ति दृष्ट्वा द्विराजमेकं पद्मानि सङ्कोचमहो भजन्ति
समागतेऽपि द्विजराजलक्षे सदा विकासी तव पाणिपद्मः ।
उच्चाटने विद्विषतां रमाणामाकर्षणे स्वामिहृदश्च वश्ये
एकोऽपि मन्त्रीश्वर वस्तुपाल ! सिद्धस्तव स्फूर्तिमियर्त्ति मन्त्रः" ॥१३१॥

[२]काव्यमेकं कविः कश्चिद्दूरदेशान्तरागतः ।
निरुद्धो द्वारपालेन तद्दर्शनचिकीरपि ॥१३२॥

विप्रस्य कस्यचिद्धस्ताम्बुजेन सज्जमानसः ।
देवार्चां कुर्वते तस्मै प्राभृतीकृतवान् किल ॥१३३॥

सावद्यं पद्यमेकेन कविनेदं समर्पितम् ।
देवावधार्यतामेवं सोऽप्यागत्य तमब्रवीत् ॥१३४॥

"वस्तुपालस्य राज्ञस्य तैरेव परिभुज्यते ।
पारिजातस्य सौरभ्यममरैरेव नेतरैः" ॥१३५॥

इति तत्पदमालोक्य मन्त्री ब्रूते स्म तं द्विजम् ।
नास्त्यत्र दूषणं किञ्चिन्मुधा भ्रान्तिस्तवाऽभवत् ॥१३६॥

तत्रैवाकार्य तं मन्त्री प्रीणयन्नथ गोरसैः ।
दशहेमसहस्राणां दानेन समतूतुषत् ॥१३७॥

अन्यदा तु कविः कश्चि[३]द्दारिद्र्येणातिपीडितः ।
अभाणीत् सचिवाधीशं प्रति विद्वत्सुरद्रुमम् ॥१३८॥

---

१. सोमेश्वरादिकविकृता स्तुतयः । २. देवार्चायां प्राभृतीकृतं कस्यचन दूरदेशागतकवेः । ३. दारिद्र्य-पराभूतस्य कस्यापि कवेः ।

"स्नेहः साधुजने न भोजनविधौ वासः कुटीकोटरे
देहस्यावरणे न पुष्पमधिकं नेत्रे न केशोच्चये ।
अर्थः सूत्रितनव्यकाव्यनिकरे ग्रन्थौ न मन्त्रीश्वर !
स्याद्वृत्तिः पठने न जीवनविधौ प्रायः कवीनां कलौ" ॥१३९॥

तदुक्तं मन्त्रिराट् श्रुत्वा तत्कदुःखजिहासया ।
द्रम्माणां त्रीणि लक्षाणि त्रीणि वर्षासनान्यदात् ॥१४०॥

[१]वाजिनां यानपात्रेषु तीरे प्राप्तेषु भूरिषु ।
वारिधेस्तटमायासीत् सोंऽन्यदा तद्दिदृक्षया ॥१४१॥

उत्तार्यमाणा यत्नेन यानपात्राज्जनादिभिः ।
तेजस्विनस्तदा जाता वाजिनो मन्त्रिदक्पथे ॥१४२॥

तानालोक्य कवीनेष दानवीराग्रणीर्जगौ ।
"प्रावृट्काले पयोराशिः कथं गर्जितवर्जितः ?" ॥१४३॥

सोमेश्वरस्तदा शीघ्रं कविस्तां समपूरयत् ।
"अन्तःसुप्तजगन्नाथनिद्राभङ्गभयादिव" ॥१४४॥

षोडश प्रददौ तस्मै कवये कविकुञ्जरः ।
समस्यापूरणात् प्रीतो वाजिनो वेगराजिनः ॥१४५॥

पुनः कवीनां सोल्लासः समस्यायाः पदं पुरः ।
तेजःपालाग्रतोऽपाठीत् "काकः किं वा क्रमेलकः" ॥१४६॥

"येनागच्छन्ममाख्यातो येनानीतश्च मे पतिः ।
प्रथमं सखि कः पूज्यः काकः किं वा क्रमेलकः" ॥१४७॥

[२]अत्रान्तरे कविः कश्चित्तमेवं सस्पृहोऽवदत् ।
स्तौति त्वां ब्रह्मणः पुत्री धर्मपुत्रप्रभं प्रभो ॥१४८॥

"स्वस्ति श्रीधर्मपुत्रं त्रिभुवनजननी श्रीमती ब्रह्मपुत्री
धात्र्यां श्रीवस्तुपालं कुशलयति सदा कार्यमेतन्निवेद्य ।
योऽभूत् कल्पद्रुकल्पः सकलतनुमतां नोऽधुना भोजराज-
स्तत्सीदन्तस्त्वयैते जगति तनुभृतो रक्षणीया प्रयत्नात्" ॥१४९॥

इति वाग्वादिनीकाव्यं निशम्य मुदितः किल ।
तं लक्षद्रम्मदानेन प्रीणयित्वा दयोदधिः ॥१५०॥

मन्त्री सीदज्जनाधारमुद्दिश्याभिग्रहं ललौ ।
सीदल्लोकसमाध्यर्थं द्रम्मकोटिव्ययो मया ॥१५१॥

---

१. समुद्रतटे समस्यापूर्तिकृद्भ्यो वाजिनां दानम् । २. वस्तुपालाय ब्राह्म्याः सन्देशः ।

विभवे सति कर्तव्यः प्रतिवर्षमतः परम् ।
दयादानं यतो ख्यातं हेमवद्धातुषूत्तमम् ॥१५२॥ त्रिभिर्विशेषकम् ॥
तच्चातुर्यगुणाकृष्टहृदयः स्तुतिमातनोत् ।
वस्तुपालो यशोवीरमन्त्रिणः सद्गुणोदधिः ॥१५३॥
"बिन्दवः श्रीयशोवीर मध्ये शून्या निरर्थकाः ।
संख्यावन्तो निगद्यन्ते त्वयि केन पुरस्कृताः ॥१५४॥
यशोवीर लिखत्याख्यां यावच्चन्द्रे विधिस्तव ।
न भाति भुवने तावदाद्यमप्यक्षरद्वयम् ॥१५५॥
सन्तः समन्तादपि तावकीनं यशो यशोवीर बत स्तुवन्ति ।
जाने जगत्सज्जन ! लज्जमानः प्रविश्य कोणे त्वमतः स्थितोऽसि ॥१५६॥
प्रकाश्यते सतां साक्षाद्यशोवीरेण मन्त्रिणा ।
मुखेन्दुज्योतिषा ब्राह्मी करे श्रीः स्वर्णमुद्रया" ॥१५७॥

यशोवीर उवाच-"श्रीमत्कर्णपरम्परागतभवत्कल्याणकीर्तिश्रुतेः
प्रीतानां भवदीयदर्शनविधौ नास्माकमुक्तं पुनः ।
श्रुत्यप्रत्ययिनी सशङ्कहृदया ह्यालोकविश्रम्भिणी
दाक्षिण्यैकनिधान ! केवलमियं दृष्टिः समुत्कण्ठते" ॥१५८॥
दानलीलायितं[१] श्रुत्वा तस्य विश्वातिशायिकम् ।
तत्रागादन्यदा वैरिसिंहः[२] सत्कविपुङ्गवः ॥१५९॥
तं कविं सचिवो वीक्ष्याब्रवीत् त्वं कुत आगतः ।
देवपत्तनतो देव प्राप्तोऽहं सोऽवदत् पुनः ॥१६०॥
उमामहेशयोस्तत्र सुखसागरमग्नयोः ।
अस्ति स्फातिमती प्रीतिरिति मन्त्रिणि वादिनि ॥१६१॥
तत्कालप्रतिभोत्पन्नकाव्यमेतत्कवीश्वरः ।
व्याजहार सुधाधारश्रवं मन्त्रिप्रसत्तये ॥१६२॥
"त्वं जानीहि मयास्ति चेतसि धृतो विश्वोपकारव्रती
किं स्वामिन् भविता स शीतकिरणो नो स्वर्गिवृक्षो न हि ॥१६३॥
पर्जन्यो न हि चन्दनो न हि ननु श्रीवस्तुपालस्त्वया
ज्ञातं सम्प्रति शैलपुत्रिशिवयोरित्युक्तयः पान्तु वः" ॥१६४॥
पुनर्वदेति तेनोक्तः स कवीशस्त्रिरब्रवीत् ।
मन्त्री तस्मै ददौ प्रीत्या द्रम्मलक्षत्रयं ततः ॥१६५॥

●●●

१. यशोवीरस्तुतिः । २. वैरिसिंहकृता स्तुतिः ।

(४)

[राजशेखरकृतचतुर्विंशतिप्रबन्धात्]

[१]अत्रान्तरे वीरधवलप्रहितसैन्यचम्पितेन महाराष्ट्रप्रभुणा सपादकोटिहेमप्रमितो दण्डः प्रहितः । श्रीवस्तुपालेन तद्धेम चतुर्दिग्यात्रिकेभ्यो याचकेभ्यो अदायि विवेकात् । तद्दृष्ट्वा हरिहरो वर्णयति–

"आः साम्यं न सहेऽहमस्य किमपि क्रोडीकृतैकश्रिया
याञ्चोत्तानकरेण खर्वितनिजाकारोष्मणा शार्ङ्गिणा ।
येनैताः पुरुषोत्तमाधिकगुणोद्गारेण युद्धार्णवा-
दाकृष्यैव तथा श्रियः शकलशः कृत्वार्थिनामर्पिताः" ॥१॥

[२]अथ मन्त्रिगृहं गतोऽसौ । गुर्वीसभा, मन्त्र्यभ्युत्थानं चक्रे ऊचे च–

मुधा मधु मुधा सीधु मुधा सोऽपि सुधारसः ।
आस्वादितं मनोहारि यदि हारिहरं वचः ॥२॥

पण्डितस्तूचे– "देव ! लघुभोजराज ! विचारचतुर ! सरस्वतीकण्ठाभरण ! अवधारय, वयं पण्डिताः, अस्माकं माता सरस्वती, सा च त्रिभुवनचारिणी । एकदा भारत्या सह महेन्द्रस्य सभामगमाम । स च सुधर्मा नाम इन्द्रः श्रीमान् , ३ कोट्यः सुराङ्गनाः, ८४ सहस्राणि सामानिकाः । तथा–

द्वादशार्का वसवोऽष्टौ विश्वेदेवास्त्रयोदश ।
षट्त्रिंशत्तुषिताश्चैव षष्टिराभास्वरा अपि ॥३॥
षट्त्रिंशदधिके महाराजिकाश्च शते उभे ।
रुद्रा एकादशैकोनपञ्चाशद्वसवोऽपि च ॥४॥
चतुर्दश तु वैकुण्ठाः सुशर्माणः पुनर्दश ।
साध्याश्च द्वादशेत्याद्याः प्रसिद्धा गणदेवताः ॥५॥

वयं विस्मिताः स्थिताः, अहो तपःफलभोगः । अत्रान्तरे आगतस्तत्र कश्चन बुम्बावक्त्रः–

"देव स्वर्नाथ कष्टं ननु क इह भवान् नन्दनोद्यानपालः
खेदस्तत्कोऽद्य केनाप्यहह हृत इतः काननात् कल्पवृक्षः ।
हुं मा वादीस्तदेतत्किमपि करुणया मानवानां मयैव
प्रीत्यादिष्टोऽयमुर्व्यांस्तिलकयति तलं वस्तुपालच्छलेन" ॥६॥

एवं तत्रालापं कृत्वा विस्मितोऽहं भारत्या सह पञ्चमं कल्पद्रुमं त्वां द्रष्टुमागाम् । एवं सविस्तरं काव्यं व्याख्याय स्थितः पण्डितः । मन्त्री यावत् किं ददामि इति चिन्तयति, तावत् डोडीयवंशराण-भीमदेवेन जात्या वाहनोत्तीर्णा चतुर्विंशतिरश्वाः एकं च दिव्यं पदकं प्राभृतमानीतम् । तदेव पण्डिताय सर्वं प्रदत्तम् । तुष्टोऽसौ पञ्चमः कल्पतरुर्भवसीत्युक्त्वा स्वोत्तारकमगात् ।

[३]एकदा तौ भ्रातरौ द्वावपि मन्त्रिपुरन्दरौ महर्द्धिसङ्घेपेतौ श्रीपार्श्वनाथं नन्तुं स्तम्भकपुरमीयतुः ।

१-२. हरिहरप्रबन्धात् । ३. वस्तुपालप्रबन्धात् ।

प्रथमदिने ससङ्घौ तौ श्रीपार्श्वनाथस्य पुरो भावभासुरौ श्रावकश्रेणिपुरस्सरौ स्थितौ । गीतरासादि वर्त्तते । सङ्घोपरोधात् तत्रत्याध्यक्षाः सूरयो मल्लवादिनः समाकारिताः । ते यावद्देवगृहं प्रविशन्ति तावत्पठन्ति । ''अस्मिन्नसारे संसारे सारं सारङ्गलोचना'' ॥

मन्त्रिभ्यांश्रुतं चिन्तितं च, अहो मठपतिर्गृहवद्देवगृहेऽपि शृङ्गाराङ्गगर्भं पद्यं प्रस्तौति, देवनमस्कारादिकमुचितमिह तत्राधीते तस्मादद्दष्टव्योऽसौ । उपविष्टः सूरिः । अन्येऽपि सूरयः शतशः पङ्क्तौ निषण्णाः । मङ्गलीदीपान्ते अपरसूरिभिर्मल्लवादिन एवाशीर्वादाय प्रेरिताः । मन्त्री हस्तेन वन्दित्वा विरक्तो गतः स्वोत्तारकम् । दिनान्यष्ट एवं पाठश्च । मन्त्र्यवज्ञा चारोहत् प्रकर्षे । अष्टम्यां रात्रौ मन्त्री मुत्कलापनिकां कर्तुं देवरङ्गमण्डपे निविष्टः । पुरो धनबदरकाः । कोऽपि कविराह–

''श्रीवस्तुपाल तव भालतले जिनाज्ञा
वाणी मुखे हृदि कृपा करपल्लवे श्रीः ।
देहे द्युतिर्विलसती रुषेव कीर्तिः
पैतामहं सपदि धाम जगाम नाम'' ॥७॥

अपरस्तु- ''अनिस्सरन्तीमपि गेहगर्भात् कीर्तिं परेषामसतीं वदन्ति ।
स्वैरं भ्रमन्तीमपि वस्तुपाल ! त्वत्कीर्तिमाहु कवयः सतीं तु'' ॥८॥

इतरस्तु- ''सैयं समुद्रवसना तव दानकीर्त्तिः पूरोत्तरीयपिहितावयवा समन्तात् ।
अद्यापि कर्णविकलेति न लक्ष्यते यत्तन्नाद्भुतं सचिवपुङ्गव वस्तुपाल !'' ॥९॥

कश्चित्तु- ''क्रमेण मन्दीकृतकर्णशक्तिः प्रकाशयन्ती च बलिस्वभावम् ।
कैर्नानुभूता सशिरःप्रकम्पं जरेव दत्तिस्तव वस्तुपाल !'' ॥१०॥

तेभ्यः कविभ्यः सहस्रलक्षाणि ददिरे । एवं गायनभट्टादिभ्योऽपि यावज्जातं प्रातरिव तदा मल्लवादिभिः स्वसेवकाः चैत्यद्वारद्वयेऽपि नियुक्ताः । एकं द्वारं अन्यदिशि, एकं च मठदिशि । उक्तं च तेभ्यः मन्त्री चैत्यान्निस्सरन् ज्ञापनीयः । दक्षिणेन वस्तुपालो मठद्वारान्निर्गच्छति, तावता सेवकज्ञापिताःसूरयः सम्मुखाः स्थिताः, मन्त्रिणा रीढया भूप्रणाम इव कृतः आचार्यैरभिहितं,

''दूरे कर्णरसायनं निकटस्तृष्णाऽपि नो शाम्यति'' । विजीयतां, तीर्थानि पूज्यन्ताम् । मन्त्री कौतुकात् तथैव तस्थौ, किंपर्यवसानेयं प्रस्तावनेति ध्यानादूचे च, न विद्मः परमार्थं किमेतदधिदद्ध्वे । आचार्यैरुक्तं, पुरो गम्यतां, भवतां कार्याणि भूयांसि । मन्त्री सविशेषं पृच्छति । सूरयो वदन्ति, सचिवेन्द्र ! श्रूयतां, मरुग्रामे क्वचिद् गामाराः स्थूलबहुला लोमशाः पशवो वसन्ति, पर्षदि निषीदन्ति, कपोलवल्लरीं वादयन्ति, तत्रैकदा वेलाकूलीयचरः पान्थ आगमत् । नवीन इति कृत्वा ग्राम्यैराहूतः, पृष्टः, त्वं कः, क्वत्यः । तेनोक्तमहं समुद्रतटेऽवात्सम् । पान्थः पुरोयामिकैः पृष्टः, समुद्रः केन खानितः । तेनोचे स्वयम्भूः सः । पुनस्तैः पृष्टं, कियान् सः । पान्थेनोक्तमलब्धपारः । किं तत्रास्ते इति पृष्टे पुनस्तेनाचख्ये,

''ग्रावाणो मणयो हरिर्जलचरो लक्ष्मीः पयोमानुषी
मुक्तौघाः सिकताः प्रवाललतिकाः शेवालमम्भः सुधा ।

तीरे कल्पमहीरुहः किमपरं नाम्नापि रत्नाकरः

इति पादत्रयं पठित्वा व्याख्याय पुरो गतः पान्थः । तेषु ग्राम्येष्वेकः सकौतुकः पृच्छम्पृच्छं समुद्रतटमगात् । दृष्टः कल्लोलमालाचुम्बितगगनाग्रः समुद्रः । तुष्टः सः अचिन्तयच्च ऋद्धयः सर्वा लप्स्यन्ते, प्रथमं तृषितः सलिलं पिवामि । पीतं तद्गन्धः कोष्ठाः ततः पठति,

"वरि वियरो जहिं जणु पियइ घुट्टुग्घुटु चुलुएहिं ।
सायरि अत्थि बहु य जल छि खारउं किं तेण" ॥११॥

तैरेव पादैर्नष्टः स्वास्पदं गतः । तथा वयमपि स्मः । मन्त्रिणोक्तं, कथ तथा यूयं, यथा स ग्राम्यः । सूरयस्तारमूचुः । महामात्य ! वयमिह श्रीपार्श्वनाथसेवकाः त्रैविद्याविद्याविदः सर्वर्द्धयः श्रृणुमः, यथा धवलक्कके श्रीवस्तुपालो मन्त्री सरस्वतीकण्ठाभरणो भारतीप्रतिपन्नपुत्रो विद्वज्जन-मधुकरसहकारः सारासारविचारविदास्ते । तदुत्कण्ठितास्तत्रागन्तुमीश्वरत्वाच्च न गच्छामः क्वापि । कदाचिदत्र तीर्थमित्येवात्र मन्त्री तस्य पुरो वक्ष्यामः स्वैरं सूक्तानि, इति ध्यायतामस्माकं मन्त्रिमिश्रा अप्यागताः । यावत् पठ्यते किमपि तावदसंभावनयावज्ञापरा यूयं स्थिताः, तत किं पठ्यते गच्छत गच्छत उत्सुरं भवति । मन्त्री प्राह मम मन्तुः क्षम्यतां, किमेतत् पठितुमारेभे भवद्भिः । आचार्या जगदुः, देव यदा युवां बान्धवौ श्रावकश्रेण्यग्रे राजराजेश्वरौ दिव्यभूषणौ श्रावकाश्च धनाढ्या दृष्टाः गीताद्युच्छ्रयश्च, तदैतन्नश्चित्ते बभूव । जगति स्त्रीजातिरेव धन्या, यद्भुवो जिनचक्रयर्धचक्रिनल-कर्ण-युधिष्ठिर-विक्रम-सातवाहनादयो जाताः, सम्प्रत्यपीदृशाः सन्ति, तस्मात् श्रीशाम्ब-श्रीशान्ति-ब्रह्मनाग-आमदत्त-नागडवंश्यश्रीआभूनन्दिनी श्रावकोत्तमा कुमारदेवी श्लाघ्या, ययैतौ कलियुग-महान्धकारमज्जज्जिनधर्मप्रकाशनप्रदीपौ ईदृशौ नन्दनौ जातौ, इत्येवं चिन्तयतामस्माकं पद्यपादद्वयं वदनादुद्गतं, जिननमस्कारादि विस्मृतं, पश्चार्धं तु श्रृणुत ।

"यत्कुक्षिप्रभवा एते वस्तुपाल भवादृशाः" । सविस्तरं व्याख्यानं कृतं । जिह्राय सचिवेन्द्रः, पदोर्लगित्वा सूरीन् क्षमयित्वा क्रोशान्ते ग्राम एक आगात् । तत्र स्नातभुक्तविलिप्तः स्वं भृत्यं सचिवमेकमाकार्यादिक्षत् इयं वाहिनी मे सहस्त्रदशकबदरकयुक्सूरिभ्यो मठे देया । गतो मन्त्रिसेवकस्तत्र, भाषिताः सूरयः, मन्त्रिदत्तमिदमवधार्यताम् । आचार्यैर्दृष्टम् । अश्वमारुह्य भटशतोल्लालितकृपाणजलप्लावितखास्तत्र गताः यत्र श्रीवस्तुपालः, उदितश्च तैः, मन्त्रिन् किमहमुचितभाषी, किं चारणः, किं बन्दी, किं तु सर्वसिद्धान्तपारगः सम्यग्जैनः सूरिः । मया मनःप्रमोदेन यद्व उपश्लोकनमुक्तं तन्मूल्यभूतामिमां वो दत्तिं कथं गृह्णामि, न मयेदं वित्तायाभिहितं किन्त्विदमन्तर्मानसं ध्यात्वा यथाद्यापि जयति जिनपतिमतम् । न गृह्णाम्येव । मन्त्र्यप्याह भवन्तो निस्पृहत्वान्न गृह्णीथ, वयं तु दत्तत्वान्न प्रतिगृह्णीमः, तर्हि कथमनेन हेम्ना भवितव्यमिति शिक्षां दत्त । ततः सूरिभिर्जगदे जगदेकदानी मन्त्री । मन्त्रिन् स्वगृहाय सम्प्रति गम्यते भवद्भिः तीर्थाय कस्मैचिद्वा । मन्त्र्याह–इतो भृगुपुरं श्रीसुव्रततीर्थं वन्दनार्थं गच्छन्तः स्मः । आचार्याः प्राहुः, तर्हि लब्धोऽयं हेमव्ययोपायः । तत्र लेप्यमयी प्रतिमास्ति । तत्र स्नात्रसुखासिका न पूर्यते श्रावकाणाम् । तस्मादनेन राया रिरीहेममयीं स्नात्रप्रतिमां निर्मापयत । मन्त्रिणो ध्वनितं तत् , तथैव कृतम् ।

[1]एकदा मन्त्रिभ्यां श्रीसोमेश्वरादिकविभ्यो विपुला वृत्तिः कृता भूम्यादिदानैः । ततः पठितं सोमेश्वरेण–

"सूत्रवृत्तिः कृता पूर्वं दुर्गसिंहेन धीमता ।
विसूत्रे तु कृता तेषां वस्तुपालेन मन्त्रिणा" ॥१२॥

अथ रात्रौ तन्मयतया नाभेयपूजाध्यानदानपूजाः । तदा कवयः पठन्ति–

"ये पापप्रवणाः स्वभावकृपणाः स्वामिप्रसादोल्बणा-
स्तेऽपि द्रव्यकणाय मर्त्यभषणा जिह्वे भवत्या स्तुताः ।
तस्मात् त्वं तदघापघातविधये बद्धादरा साम्प्रतं
धर्मस्थानविधानधर्षितकलिं श्रीवस्तुपालं स्तुहि" ॥१३॥

अपरस्तु- "सूरो रणेषु चरणप्रणतेषु सोमो वक्रोऽतिवक्रचरितेषु बुधोऽर्थबोधे ।
नीतौ गुरुः कविजने कविरक्रियासु मन्दोऽपि च ग्रहमयो न हि वस्तुपालः" ॥१४॥

अन्यस्तु- "श्रीभोजवदनाम्भोजवियोगविधुरं मनः ।
श्रीवस्तुपालवक्त्रेन्दौ विनोदयति भारती" ॥१५॥

इतरस्तु- "श्रीवासाम्बुजमाननं परिणतं पञ्चाङ्गुलीच्छद्मतो
जग्मुर्दक्षिणपञ्चशाखमयतां पञ्चापि देवद्रुमाः ।
वाञ्छापूरणकारणं प्रणयिनां जिह्वैव चिन्तामणि-
र्जाता यस्य किमस्य शस्मपरं श्रीवस्तुपालस्य तत्" ॥१६॥

सर्वत्र लक्षदानम् ।

[2]पपाठ च आनन्दाश्रुनिर्झरिताक्षः–

"कल्पद्रुमस्तरुरसौ तरवस्तथान्ये चिन्तामणिर्मणिरसौ मणयस्तथान्ये ।
धिग्जातिमेव ददृशे बत यत्र नेमिः श्रीरैवतेशदिवसो दिवसास्तथान्ये ॥१७॥

अभङ्गवैराग्यतरङ्गरङ्गे चित्ते त्वदीये यदुवंशरत्न ।
कथं कृशाङ्ग्योऽपि हि मान्तु हन्त यस्मादनङ्गोऽपि पदं न लेभे" ॥१८॥

[3]आरात्रिके अर्थिनां ससम्भ्रमं मन्त्रिमध्ये झम्पापतनं दृष्ट्वा सोमेश्वरकविः–

"इच्छासिद्धिसमुन्नते सुरगणे कल्पद्रुमैः स्थीयते
पाताले पवमानभोजनजने कष्टं प्रणष्टो बलिः ।
नीरागानगमन् मुनीन् सुरभयः चिन्तामणिः क्वाप्यगात्
तस्मादर्थिकदर्थनां विषहतां श्रीवस्तुपालः क्षितौ" ॥१९॥

लक्षाः सपादा अस्य दत्तौ मन्त्रिणः । दानमण्डपिकायां निषण्णो निरर्गलं ददेवं स्तुतः केनापि–

---

१. वस्तुपालप्रबन्धात् । २. रैवताद्रियात्रायाम् ।

''पीयूषादपि पेशलाः शशधरज्योत्स्नाकलापादपि
स्वच्छा नूतनचूतमञ्जरिभरादप्युल्लसत्सौरभाः ।
वाग्देवीमुखसामसूक्तविशदोद्गारादपि प्राञ्जलाः
केषां न प्रथयन्ति चेतसि मुदं श्रीवस्तुपालोक्तयः ॥२०॥
वस्तुपाल तव पर्वशर्वरीगर्वितेन्दुकरजित्वरं यशः ।
क्षीरनीरनिधिवाससः क्षितेरुत्तरीयतुलनां विगाहते'' ॥२१॥

एवं भावमापूर्य देवोत्तमं श्रीनेमिमापृच्छय सर्वास्तीर्थचिन्ताः कृताः, निर्माल्यपदं दत्वा पर्वतादुदतारीत् , न सतां हृदयात्रापि महत्वात् ।

कवयस्तु पठन्ति–

''श्रीमन्ति दृष्ट्वा द्विजराजमेकं पद्मानि सङ्कोचमहो भजन्ते ।
समागतेऽपि द्विजराजलक्षे सदा विकासी तव पाणिपद्मः ॥२२॥
उच्चाटने विद्विषतां रमाणामाकर्षणे स्वामिहृदश्च वश्ये ।
एकोऽपि मन्त्रीश्वर ! वस्तुपाल ! सिद्धस्तव स्फूर्तिमियर्त्ति मन्त्रः'' ॥२३॥

एवं स्तूयमान उत्तमत्वाल्लज्जमानो वस्तुपालोऽधो विलोकयामास । ततो महानगरवासिना नानाककविना भणितम्–

''एकस्त्वं भुवनोपकारक इति श्रुत्वा सतां जल्पितं
लज्जानम्रशिराः स्थिरातलमिदं यद्वीक्षसे वेद्मि तत् ।
वाग्देवीवदनारविन्दतिलक श्रीवस्तुपाल ! ध्रुवं
पातालाद् बलिमुद्दिधीर्षुरसकृन्मार्गं भवान् मार्गति'' ॥२४॥
''लक्ष्मीं चलां त्यागफलां चकार यां साऽर्थिश्रिता कीर्तिमसूत नन्दिनीम् ।
सापीच्छया क्रीडति विष्टपाग्रतः तद्वार्त्तयाऽसौ त्रपते यतो महान्'' ॥२५॥

• • •

परिशिष्टम्

[२]

प्रबन्धपञ्चशतीगतवस्तुपालसम्बन्धितप्रबन्धाः[१] ॥

(१)

[वस्तुपालकुटुम्बप्रतिबोधसम्बन्धः]

एकदा धवलक्कपुरे श्रीहेमप्रभसूरयश्चतुर्मासीं स्थिताः । तत्र व्याख्यायां ठक्कुरश्री आभूमन्त्रि-नन्दिनी कुमारदेवी मात्रा सहायाति । परं सा कुमारदेवी विधवा । आसराजोऽपि व्याख्यायामागतः । व्याख्यानप्रान्ते सर्वेषु साधुषु स्वस्वगृहे गतेषु गुरुं पप्रच्छ–भगवन् ! युष्माकं दृष्टिर्नीरागाऽपि कुमारदेव्यां कथं पुनः पुनर्गता ? गुरवो जगुः–कुमारदेव्याः कुक्षौ–एकादशरत्नानि सन्ति, ४ पुत्राः सप्त पुत्र्यः सन्ति । तेषु पुत्रद्वयं लोकोत्तरं श्रुत्वेति आसराजः आभूमन्त्रिसेवां करोति स्म । तत्र गृहलेखं करोति स्म । क्रमेण कुमारदेव्या सह प्रीतिर्जाता । गुरूक्तं कथितं, ततस्तस्या मातुरपि प्रोच्य छन्नं वाहनिकायामुपवेश्य कुमारदेवीं आसराजो मण्डलीनगर्यां गतः । तत्र वसतस्तस्य लूणिग १–मल्लदेव २–वस्तुपाल ३–तेजपालाह्वा ४ चत्वारः पुत्रा बभूवुः । साकु १–माकु २–भाकु ३–धनदेवी ४–सोहग ५–तेजुका ६–वइज ७काख्याः सप्त पुत्र्योऽभूवन् । मल्लदेव-लूणिगौ अल्पायुषौ जातौ ।

एकदा आसराजो धवलक्के वासं चकार । वस्तुपालस्य ललितादेवी पत्न्यभूत् । द्वितीया साखूश्च[सौखूश्च] ललितादेवीपुत्रो जयन्तसिंहस्तस्य पत्नी सूहवदे । तेजःपालस्य तु अनुपमादेवी पत्न्यभूत् । आसराजसुतौ व्यवसायं चक्रतुः । इतो व्याघ्रपल्लीयो राणकः आनाको भीमेन भूपेनापमानितोऽन्यत्र गतः । परिग्रहेणाऽऽकारितोऽपि नायात् । ज्ञापितं च राज्यं विनष्टं च किमागम्यते मया ? परं पदातिमात्रः सन् ओलगां करिष्यामीत्युक्त्वा पत्तने समागात् । तत्सुतो लूणसानामा भस्त्रकधरोऽस्ति तस्य वीरधवलपुत्रोऽभूत् । स च राज्ञा भीमेन प्रधानः कृतः । राणिमा दत्ता तस्मै, राज्य चिन्तां चक्रे च भीमभूपो विकलोऽभूत् ।

अथ लवणप्रासादेन राज्यमात्मायत्तं [आत्मीयं] कृतं, भीमे मृते स एव लवणप्रसादो राजाऽभूत् वीरधवलस्य कुमारभक्तो धवलक्कं दत्तं लवणप्रासादो घनं धवलक्के वीरधवलस्नेहेन तस्थौ । पत्तने अमात्याश्चिन्तां कुर्वन्ति यथा क्रमात् तस्य वस्तुपाल-तेजपालौ मन्त्रीश्वरौ जातौ तथा ग्रन्थान्तराद् ज्ञेयौ । क्रमाद्वस्तुपालमन्त्री ब्राह्मणैर्वेष्टितोऽनन्तं बबन्ध हस्ते, मिथ्यात्वे पतितः ।

---

१. प्रबन्धपञ्चशत्यां ४३६तः ४४७ प्रबन्धाः वस्तुपालसम्बन्धिता अत्र परिशिष्टे गृहीताः ॥

अत्रान्तरे कुलगुरुवः श्रीविजसेनसूरयो वन्दापयितुमागतास्तत्र कुमारदेव्या नमस्कृता । उक्तं च गुरुभिः—मन्त्री वस्तुपालो नायाति । कुमारदेवी जगौ—भगवन् ! गृहे पादावधारयिध्वं वन्दापनार्थं गुरवो प्राप्ता । मन्त्री तूपरि गृहस्य तस्थौ । तदा गुरवो गृहस्योर्ध्वभूमौ गताः । वस्तुपालस्तु विप्रैर्वेष्टितः सन्मुखं न पश्यति गुरोः । ततो गुरवः पश्चाद्वलिताः । कुमारदेवी जगौ—भगवन् ! त्वरितं कथं पश्चाद्वलिताः ? गुरुभिरुक्तं—अवसरो नास्ति । कुमारदेवी प्राह—भगवान् ! क्षणं प्रतीक्षध्वं, मन्त्री आगमिष्यति । ततः कुमारदेवी पुत्रपार्श्वे गत्वाऽवग्—पुत्र ! गुरव आगता अपि त्वया न नताः । आत्मनः कुले ये गुरवः सन्ति ते तु मान्यन्त एव । वस्तुपालो मातुर्वचसा विप्रान विसर्ज्य गुरुपार्श्वे समागता । गुरवो वन्दिताः, पृष्टं च—भगवन् ! कथं पश्चात् त्वरितं वलिताः ? गुरुभिः प्रोक्तं—त्वं सुश्राद्धमन्त्रिआसराजकुलचूडामणिरसि । आत्मनः कुलाचारं मा मुञ्च । पुनः पुनरुपदेश ददानैर्गुरुभिरुक्तं—यो देवः पूज्यते स जिमद्भिर्हदनं कुर्वद्भिर्न विराध्यते । [आभछिट्यादिना ?] अयमनन्तो देवः स च जिमद्भिः कथं बाध्यते इत्यादि प्रोच्य छोटापितः ? ये गृहकार्यं कुर्वन्ति भार्यामङ्गीकुर्वन्ति ते तु न धर्मगुरवः किन्तु कर्मगुरवः । एवं ज्ञात्वा त्वया विज्ञेन परीक्ष्य धर्मगुरवोऽङ्गीकार्या इति श्रुत्वा गुरुपार्श्वे वस्तुपालः सकुटुम्बः सम्यक्त्वं लात्वा जनं धर्मं चक्रे ।

इति वस्तुपालकुटुम्बप्रतिबोधसम्बन्धः ॥

(२)

[वस्तुपालमन्त्रिसङ्घवात्सल्यादिनियमः]

एकदा द्वौ वस्तुपाल-तेजपालौ गुरुपार्श्वे धर्मं श्रोतुं गतौ । गुरुभि प्रोक्तं—

धनदो धनमिच्छूनां कामदः काममिच्छताम् ।
धर्म एवापवर्गस्य पारम्पर्येण साधकः ॥१॥

कोशं विकासय सदा श्रय धर्ममार्यं, प्रीतिं कुरुष्व यदयं दिवसस्तवास्ति ।
दोषोदये निबिडराजकरप्रताप-ध्वान्ते समेष्यति पुनस्तव कः समीपम् ॥२॥

तदनु स्वगृहे समायातौ विमृशतः स्मेति तौ गुरुभिर्हितोपदेशो ददे । उत्तरकालस्तु न ज्ञायते कीदृशो भविष्यति । अतोऽधुना धनं धर्मस्थाने व्ययते ततस्तौ स्थले स्थले प्रासादनान् धर्मशालाः सत्रागारान् मण्डयामासतुः । प्रतिदिनं उभयकालं प्रतिक्रान्तिमेकवारं देवार्चां प्रतिवर्षं महतीः संघार्चाः साधर्मिकवात्सल्यत्रयं च १५०० तपोधनविहारणम् ।

इति वस्तुपालमन्त्रिसङ्घवात्सल्यादिनियमः ॥

(३)

[वस्तुपालमन्त्रियात्रासम्बन्धः]

एकदा श्रीवस्तुपालो गुरुपार्श्वे श्रीशत्रुञ्जयतीर्थयात्राफलं शुश्रावेति—

पल्योपमसहस्रं तु, ध्यानाल्लक्षमभिग्रहात् ।
दुःकर्म क्षीयते मार्गे, सागरोपमसञ्चितम् ॥१॥

स्पृष्ट्वा शत्रुञ्जयं तीर्थं, नत्वा रैवतकं गिरिम् ।
स्नात्वा गजपदे कुण्डे, पुनर्जन्म न विद्यते ॥२॥

कृत्वा यूपसहस्राणि, हत्वा जन्तुशतानि च ।
इदं तीर्थं समाराध्य, तिर्यंचोऽपि दिवं गताः ॥३॥

इत्यादि तीर्थमाहात्म्यं श्रुत्वा कुङ्कुमपत्रिका बहुषु देशेषु प्रेष्य बहुं श्रीसङ्घमाकारयामास मन्त्री, जगौ च–

वाहनौषधपाथेयं, सहायवृषभादिकम् ।
यद्यस्य नास्ति तत्तस्मै, सर्वं देयं मया मुदा ॥४॥

प्रस्थानावसरे कविः प्राह–वस्तुपालो मन्त्री भरतचक्रीव यात्रामधुना कुर्वाणोऽस्ति । प्रथमं देवगृहे स्नात्रं विस्तरान्मन्त्री चक्रे, पश्चात् सङ्घार्चां । ततो मन्त्रपूर्वं देवालयनानां रथे स्थापनं । तत्र चामरादिधरणढालनादि अविधवास्त्रीतिलककरणगीतगानादि, वृषभाणां घर्घरमालाबन्धनं । कौसुम्भिकाया वृषश्रृङ्गेषु धारणं । प्रथमयात्राया विस्तरः ४००० सेजवालाः, ७०० सुखासनानि, १४०० श्रीकर्यः, ३३३ सूरयः, २२०० यतयः, ११०० क्षपणकाः, ३००० भट्टाः, ६४ देवालयाः, १८० हेमजटितवाहिन्यः, ४५० जैनयाचकाः, ४००० तुरङ्गमा, ७००००० मनुष्याः, मार्गे समकरणाय ५००० कुहाडिकाः, ५०० महिषाः, पानीयानयनाय ५०० कुद्दाली, एवमपरमपि स्वयं ज्ञेयं प्रतिदिनं १०० मनुष्याः जिमन्ति मन्त्रिगृहे । एवंविधेन श्रीसङ्घेन सह वस्तुपालमन्त्री द्वयोस्तीर्थयोर्यात्रां चकार ।

इति वस्तुपालमन्त्रियात्रासम्बन्धः ॥

(४)

[यात्राया भाग्ये वस्तुपालहडालाग्रामप्राप्तिसम्बन्धः ॥]

अन्यदा बहुश्रीसङ्घं मेलयित्वा वस्तुपालो मन्त्री श्रीशत्रुञ्जयदेवनमनार्थं चलितो हडालाग्रामे गतः । तदा द्वाभ्यां भ्रातृभ्यां गृहसत्कलक्ष्मीर्विलोकिता, लेखके लक्षत्रयं ज्ञातं । ततः प्रोक्तं मन्त्रिणा सुराष्ट्रासु [अथास्वास्थ्यं] अस्वस्थं विद्यते । तेन लक्षमेकमत्रावनौ क्षिप्यते । लक्षद्वयं धर्मे व्ययनार्थं सार्थे नीयते । एवं विमृश्य यावल्लक्षस्य धनस्याधःक्षेपाय भूमिं खनयति मन्त्री, तावत् तत्र भूमौ कस्यापि धनिनः पूर्वस्थापितः वज्रकनकपूर्णः शौल्कलशो निर्ययौ । ततो मन्त्री अनुपमादेवीं पप्रच्छ– क्वैतन्निधीयते धनं ? तयोक्तं तीर्थे व्ययते स्थाप्यते । ततो मन्त्री तद्धनं सार्थे नीत्वा शत्रुञ्जय-गिरिनारतीर्थयोरव्ययत् । कृत्वा यात्रां सङ्घं परिधाप्य गुरुश्च सोत्सवं धवलक्कके समागात् मन्त्री ।

इति यात्रायाभाग्ये वस्तुपालहडालाग्रामप्राप्तिसम्बन्धः ॥

(५)

[वस्तुपालतेजपालयोर्मुद्राप्राप्तिसम्बन्धः]

एकदा रात्रौ गौर्जरी[त्रा]अधिष्ठायिका सुरी धवलक्कपुरे वीरधवलभूपस्य पुरोऽभ्येत्यावग्–इयं गूर्जरा बहुभिर्भूपैर्भुक्ता । अधुना त्वमवतीर्णो भोक्तुं यदि तव राज्यवर्धनेच्छा विद्यते तदा

वस्तुपाल-तेजपालौ मन्त्रिणौ कुरु । एवं प्रोच्य देवी विद्युदिव तिरोदधे । राज्ञा दध्यौ—कोऽपि दिव्योपदेशः, कर्त्तव्य एव । यतः—

दृप्यद्भुजा क्षितिभुजः श्रियमर्जयन्ति, नीत्या समुन्नयति मन्त्रिजनः पुनस्ताम् ।
रत्नावलीं जलधयो जनयन्ति किन्तु, संस्कारमत्र मणिकारगणः करोति ॥१॥

इतो रात्रौ देवी सैव लवणप्रसादस्याग्रेऽप्यवदत् वस्तुपाल-तेजपालौ मन्त्रीश्वरौ कार्यौ, पितापुत्रौ एकत्र मिलित्वा मिथः स्वस्वं रात्रिवृत्तान्तं जजल्पतुः । ततस्ताभ्यां वीरधवल-लवणप्रसादाभ्यां सोमेश्वरदेवगुरोरग्रे प्रोक्तं । गुरुर्द्विजः प्राह—युवां भाग्येन देव्या ज्ञापितमेतत् । मम कल्ये वस्तुपाल-तेजपालौ मिलितौ । साक्षात् पुरुषोत्तमप्रायौ विज्ञौ, सदाकारौ, विनीतौ, सर्वकलाकुशलौ, धीमन्तौ, शूरौ, दानिनौ, धर्मवन्तौ । तदा मया ध्यातं यद्येतौ मन्त्रिणौ भवतस्तदा राज्यवृद्धिर्भवति । ततस्तौ सोदरौ राज्ञा तत्राकारितौ, आसनदानादिना सन्मानितौ । ततो भूपो जगौ युवयोर्मन्त्रीश्वरपदं दातुकामोऽस्मि उक्तं च—

आवयोश्च पितृपुत्रयो-र्महानाहितः क्षितिभरः परद्रुहा ।
तद्युवां सचिवपुङ्गवावहं, योक्तुमत्र युगपत् समुत्सहे ॥१॥

अथ वस्तुपालो जगौ—

देव ! सेवकजनः स गण्यते, पुण्यवत्सु गुणवत्सु चाग्रणीः ।
यः प्रसन्नवदनाम्बुजन्मना, स्वामिना मधुरमेवमुच्यते ॥२॥

नास्ति तीर्थमिह पार्थिवात् परं, यन्मुखाम्बुजविलोकनादपि ।
नश्यति द्रुतमपायपातकं, सम्पदेति च समीहिता सताम् ॥३॥

किन्तु किमपि विज्ञाप्यते स्वामी,
आवाभ्यां सागता शुभमयी जगत्त्रयी ।

देव ! संप्रति यु[गः] कलिः पुनः सेवकेषु,
न कृतं[ता] कृतज्ञता नापि भूपतिषु यत्र दृश्यते ॥४॥

दृष्टि[१]र्नष्टा भूपतीनां तमोभिः लोभ[२]स्तु सर्वेषां विद्यते, राजानस्तु आत्मीयाः न भवन्ति केषामपि, तेनास्मन्मनो मन्त्रीश्वरपदग्रहणे दोलायते । यदा श्रीर्भवति तदा तु धर्मस्थानादौ व्ययितुमिच्छा भवति । तदा राज्ञो दृष्टिर्यदा क्रूरा भवति । तदा सर्वं राजा गृह्णाति । राजाऽवग्—यत्र भवतो[ते] रोचते तत्र तत्र श्रीर्व्ययनीया । मन्त्री जगौ—अस्मद्[३]गृहे साम्प्रतं लक्षत्रयी द्रव्यस्य विद्यते कदाचित् पिशुन-प्रवेशाद्राज्ञो मनश्चलति । तदा लक्षत्रयं मोचनीयमधिकं ग्राह्यं । राजा जगौ—अहं यदि भवतां श्रियं गृह्णामि । तदा मम भवतोरीश्वरोऽन्तरा क्रियमाणोऽस्ति । ततो राज्ञा दत्ता मुद्रा द्वाभ्यां भ्रातृभ्यां गृहीता । ततः स्तम्भतीर्थदेशव्यापारो दत्तस्तेजःपालस्य धवलकक्कदेशव्यापारो, वस्तुपालमन्त्रिणो

---

१. नष्टं सत्वं सात्विकानां । २. लोभो जातः सर्वलोभिनां, सम्प्रति शपथमाहात्मयं विद्याविकलेषु, लोभस्तु सर्वेषां विद्यते । ३. अस्मभ्यां [आवाभ्यां] धर्मे सप्तक्षेत्र्यां स्वदर्शने शिवदर्शने श्रीर्व्ययिष्यते यदि स्वामि प्रसन्न एव वीक्ष्यते ।

ददे भूपेन, ततस्ताभ्यां तथा कृतं यथाऽनेके देशाः साधिताः[१] । दिने दिने राज्ञः कोशो ववृधे मन्त्रीश्वरगृहमपि श्रिया भृतं राजा हृष्टः सन्मानं दत्ते तयोः ।

इति वस्तुपालतेजपालयोर्मुद्राप्राप्तिसम्बन्धः ॥

(६)

[अथाऽनित्यतास्मरणे वस्तुपालसम्बन्धः]

अन्यदा श्रीवस्तुपालो मन्त्री मस्तकादागतमेकं पलितं दृष्ट्वा पपाठ–

अधीता न कला काचित्, न च किञ्चित् कृतं तपः ।
दत्तं न किञ्चित् पात्रेभ्यो, गतं च मधुरं वयः ॥१॥
आयुर्यौवनवित्तेषु, स्मृतशेषेशु या मतिः ।
सैव चेज्जायते पूर्वं, न दूरे परमं पदम् ॥२॥
आरोहन्ती शिरःस्वान्ता-दौन्नत्यं तनुते जरा ।
शिरसः स्वान्तमायान्ती, दिश्यते[दिशति] नीचतां पुनः ॥३॥
लोकः पृच्छति मे वार्त्तां, शरीरे कुशलं तव ।
कुतः कुशलमस्माक-मायुर्याति दिनेदिने ॥४॥

एवं ध्यात्वा विशेषतोऽनेके प्रसादान् साधर्मिकवात्सल्यगुरुपरिधापनशुद्धभक्तप्रदानादि-धर्मकृत्यानि च मन्त्री चकार ।

इति अनित्यतास्मरणे वस्तुपालसम्बन्धः ॥

(७)

[वस्तुपालयात्रासम्बन्धः]

अन्येद्युर्वस्तुपालो ब्राह्मे मुहूर्त्ते उत्थाय, दध्यौ, यदि विस्तरेण तीर्थयात्राक्रियते तदा वरं । यतः–

वञ्चयित्वा जनानेतान् , सुकृतं गृह्यते श्रिया ।
तत्ततो गृह्यते येन, स तु धूर्त्तधुरन्धरः ॥१॥
नृपव्यापारपारेभ्यः, सुकृतं स्वीकृतं न यैः ।
तान् धूलिधावकेभ्योऽपि, मन्ये मूढतरान्नरान् ॥२॥

एवं स्मृत्वा श्रीमलधारिश्रीनरचन्द्रसूरिपादाः पृष्ठाः–भगवन् ! या मे चिन्ताऽधुना सा निःप्रत्यूहं सेत्स्यति न वा ? प्रभुभिः प्रोक्तं–या चिन्ता तव विद्यते सा सेत्स्यत्येव । वस्तुपालः प्राह–तर्हि देवालये वासक्षेपः क्रियतां । ततः शुभमुहूर्त्ते गुरुभिर्देवालये वासक्षेपः कृतः । साधर्मिकवात्सल्यं च । ततः श्रीसङ्घः स्थाने स्थाने मार्गे देवालये स्नात्रमहोत्सवं कुर्वाणः श्रीशत्रुञ्जये गतः । तत्र स्नात्रपूजाध्वजा-रात्रिकमङ्गलदीपकादीनि प्रभोः पुरश्चक्रे । तत उतीर्णो वस्तुपालो गिरिनारतीर्थे गत्वा नेमिं प्रणम्य मार्गे श्रीसङ्घं मिष्टाहारादिभिः प्रप्रीण्य परिधाप्य गुरून् प्रतिलाभयामास सूत्सवं स्वपुरमागात् ।

इति वस्तुपालयात्रासम्बन्धः ॥

---

१. वैरीगणोपद्रवः श्रीग्रहणमोचने स्वामिन आज्ञा ग्राहितः । [प्रतौ एतदधिकमुपलभ्यते]

(८)

[समुद्रवीक्षानिर्गतमरुस्थलीपुरुषसम्बन्धः]

एकदा कोऽपि रत्नाकरोपान्तवासी पुमान् मरुस्थल्यां गतः । एकस्मिन् ग्रामे तत्रत्यालये ग्राम्याः स्थूलबहुललोमशाः कम्बलपरिधाना मलक्लिन्नगात्राः अनन्तरमागतं वीक्ष्य मिथः प्रोचुः । नवीनः द्रुतगामी बक इव श्वेतवस्त्रधारी क एकः[एषः] कु[कुतः]त्रागात् ? ततस्तैराकारितः पृष्टं च-कस्त्वं कुतः किमर्थमत्रागाः । तेनोक्तमहं दूरात् समुद्रतटादागां । तैः पृष्टं–समुद्रः कीदृशोऽस्ति पान्थः प्राह–महान् । तैः पृष्टं–केन खनितः ? सोऽवग्-स्वयम्भुवा । तैः प्रोक्तं–स कियान् । सोऽवग्–तस्य पारो न प्राप्यते, तैरुक्तं–तत्र किं प्राप्यते ? सोऽवग्–

ग्रावाणो मणयो हरिर्जलचराः लक्ष्मीः पयो मानुषी,
मुक्तौघाः सिकताः प्रवाललतिकाः सेवालमन्तः सुधा ।
तीरे कल्पमहीरुहः किमपरं नाम्नाऽपि रत्नाकरो,
..... ॥

एवं पदत्रयं व्याख्याय सोऽग्रतो गतः । ततस्तेषु ग्रामेषु एकः कौतुकी ततो निर्गतः समुद्रवीक्षार्थं । ततः क्रमात् पृच्छन् समुद्रतटं गतः दृष्टः समुद्रः, कल्लोलमालाभिः पूरितस्तेन । ततो ध्यातं-वर्योऽयं देशः यत्र बहुनीरं विद्यते । अस्मद्देशे तु अगाधाम्बु तदापि स्तोकं । अतोऽधुना तृषितोऽहं जलं पिबामि । ततः पयः पातुं लग्नः । यावज्जल पीतं तावन्मुखं क्षारमभूत् । कोष्टो दग्धः ततोऽपाठीत् सः–

[२]वरि वियरा जहिं जणु पियइ घुट्टुघुटु चुलुएहिं ।
सायर अत्थि बहुत्तु जल छि खारा किं तेण ॥१॥

ततः समुद्रतटे उपविष्टो रत्नानि विलोकयति तदा कल्लोला एवायान्ति । यान्ति च न रत्नानि । वृक्षा विलोकिता ये ते क्षारा एव, धूलिस्तु क्षारा एव मुखे पतिता । ततो नष्टो निजदेशे समागात् समुद्रस्वरूपं प्रोच्यावग्-लोकानां पुर आत्मीय एव देशो वर्यः ।

इति समुद्रवीक्षानिर्गतमरुस्थलीपुरुषसम्बन्धः ॥

(९)

[लूणिगमन्त्रिधर्मवाञ्छासम्बन्धः]

पूर्वं धवलक्के लूणिगदेव-मालवदेव-वस्तुपाल-तेजःपालसोदरा निर्द्रव्या वसन्ति स्म । अन्यदा लूणिगस्यान्त्यावस्थायां पुण्ये मानिते लक्षत्रयप्रमाणे । लूणिगः प्राह–ममार्थमर्बुदगिरौ विमल-वसतिकायां प्रासादो देवकुलिका वा कार्या । ततो वस्तुपालेनोक्तं–करिष्यते त्वया पुण्यं श्रद्धेयं तत्पुण्यं श्रद्धानो लूणिगः स्वर्गं गतः ।

इति लूणिगमन्त्रिधर्मवाञ्छासम्बन्धः ॥

---

१. उंडुं । २. सुवासित साहित्य प्रकाशन पुस्तकेऽयं श्लोकोऽशुद्धः एतादृशश्च–
चिरिवियराजलपिहिं जल, पियइ घुट्टघुट्ट चूलूएहिं ।
सायर अत्थि बहुत जल विकारा किं तेण ? ॥१॥

(१०)

[अथार्बुदलूणिगवसतिनिर्माणसम्बन्धः]

एकदा वस्तुपालमन्त्री अर्बुदतीर्थे गतः । तत्र विमलमन्त्रिवसहिकायां श्रीवृषभदेवं पूजयित्वा प्रसादास्य कोरणिकां वर्यां वीक्ष्य दध्यौ-वयं चत्वारो भ्रातरो जाताः, परं मालदेवभ्रातुर्नाम्ना प्रासादाः कारिताः । अत्र लूणिगभ्रातुर्नाम्ना लूणिगाह्वां वसतिं कारयामि । ततस्तेजःपालः पृष्टः सन् वसति करणेऽनुमतिं ददौ ।

ततश्चन्द्रावत्यां पुर्यां गत्वा धारावर्षभूपस्य मिलितः तस्याग्रे प्रोक्तमहमर्बुदशैले प्रासादं कारयितुमिच्छामि तेनोक्तं—यद्विलोक्यते [यदपेक्षसे] तदहं करिष्ये । ततः सुमुहूर्त्ते सूत्रधारानाकार्य भूमिर्दर्शिता यदा तदा तत्रत्याः पतीयानका न मन्यन्ते । ततो धर्मनिमित्तं स्पर्द्धकैस्तीरयित्वा भूमिर्गृहीता, चतुःस्पर्धकस्योपरि पञ्चकं स्पर्द्धकं मण्डितं च वस्तुपालमन्त्री स्पर्धकैर्भूमिं तीरयित्वा गृह्णानः ३६ स्पर्धकमूटकैर्भूमीं बह्वां जग्राह । तदा पतीयानकैरुक्तं—असौ मन्त्री सर्वं गिरिं ग्रहीष्यति तदा मेले[मेलं] न समेष्यति । ततो मन्त्री निषिद्धस्तैः । ततो मन्त्री आरासणतः पाषाणाना[य्य] प्रासादं कर्त्तुमारब्धः । अर्द्धार्द्धकोशे ग्रामा वासिताः आरासणमार्गे तत्र सत्रागाराः, मुख्यः शोभनः सूत्रधारः । अपरेषां सप्तशतानि सूत्रधाराणां बहु द्रव्यं प्रतिदीयते । सप्तसहस्रं मनुष्याः अर्बुदगिरिआरासणादिग्रामेषु देवगृहार्थं मुक्ताः कर्म कर्त्तुम् ।

एकदा वस्तुपालः सकुटुम्बस्तत्रागात् । तदा स्तोकं कर्वाटकं [कार्यं] निष्पद्यमानं दृष्ट्वा मन्त्री शोभनं प्रति प्राह—स्तोकं कर्बाटकं चलति एवं कथं प्रासादो निष्पत्स्यते ? शोभनोऽवग्—अत्र गिरौ शीते पतति तेन प्रातर्घटनं न भवति । मध्याह्ने जेमितुं गम्यते रात्रौ तु विश्रामो गृह्यते । ततोऽनुपमा श्रुत्वैतत् दिवसघटकाः सूत्रधारका एके कृताः । रात्रिकर्म[स्थाप्य]कारकाः पृथक् स्थापयामास, मन्त्रिपार्श्वात् यतः—कालस्य विश्वासो न क्रियते—

श्रियो वा स्वस्य वा नाशो, येनावश्यं विनश्यति ।
श्रीसम्बन्धे बुधः स्थैर्य-बुद्धिं बध्नाति तत्र किम् ? ॥१॥
वृद्धानाराधयन्तोऽपि, तर्प्पयन्तोऽपि पूर्वजान् ।
पश्यन्तोऽपि गतश्रीकान् , अहो मुह्यन्ति जन्तवः ॥२॥

तत्र स्तोकैरेव वर्षैः प्रासादो निष्पन्नः । तत्र बिम्बस्थापना कृता प्रतिष्ठा कारिता १२ कोटिः साधिका लग्ना "यत्र तत्र बुद्धिर्नोत्पद्यते तत्र तत्र बुद्धिमनुपमादेवी दत्ते" । यतः—

स्त्री सती यद्वक्ति तत्प्रायस्तथा भवति शीलमाहात्म्यात्—

गृहचिन्ताभरणहरणं, मतिवितरणमखिलपात्रसत्करणम् ।
किं किं न फलति कृतिनां, गृहिणी गृहकल्पवल्लीव ? ॥३॥

सम्वत् १२८३ प्रासादप्रारम्भः । १२९२ प्रासादः सम्पूर्णोऽजनि । १२ कोडि ५३ लक्षद्रव्याणि तत्र प्रासादे लूणिगवसत्याह्वे लग्नानि ।

इति अर्बुदलूणिगवसतिनिर्माणसम्बन्धः ॥

(११)

[भक्तिदाने अनुपमादेवीसम्बन्धः]

अन्यदा वस्तुपालमन्त्रिणा अनुपमादेव्याः पुरः प्रोक्तं—त्वया साधवो विहार्याः साधिका साधर्मिक्यो भोजयितव्याः । तत प्रतिदिनमनुपमादेवी हृष्टा, यथेष्टं अन्नपानघृतादिसाधुभ्यो दत्त्वा

साधिकान् साधर्मिकांश्च यथायोग्यं भोजयित्वा गुरोः पदोर्वन्दनकानि दत्त्वा देवं प्रपूज्य जिमति सदा एवं गच्छति समये । अन्यदा साधुभ्योऽन्नपानं दत्त्वा घृतकटाहकेन बहु घृतं ददानायास्तस्याः क्षौमाण्यभ्यक्तानि घृतेन । तदा महत् घृतकटाहकं साधोर्दृष्ट्वा एकेन प्रतीहारेण भग्नं ततस्तया स निष्काशितः । अन्यस्तत्र स्थापितः । अत्रान्तरे स प्रतीहारो वस्तुपालमन्त्रीशस्य पुरो जगौ । अनुपमादेवी बहु घृतं साधुभ्यो दत्ते । यदा तदा शाटिका घृतेनाभ्यक्ता भवति मलिनाम्बरा स्त्री तु न शोभते । ततो मन्त्रिणा साऽनुपमादेवी निषिद्धा । तदा अनुपमादेवी मन्त्रीशस्य पुरः प्राह—अनेकेषु भवेषु तैलिकपत्नी अभूवं, कान्दुविकपत्नी च, तत्र बहुशघृतेन शाटिकाऽभ्यक्ताऽभूत् , परमधुना धर्महेतोः साधुभ्यो घृतं ददानाया मम शाटिका घृताभ्यक्ता, भवति मम भाग्यं भवे भवे कथमीदृशो योगः, तव सदृक्षो ज्येष्ठः धनी धर्मी दयावानित्यादिगुणवान् , ईदृक्षी देवगुरुसामग्री मनुष्ययोगः, वासना च पापदानानि भूरिशो दत्तानि, धर्मदानानि साम्प्रतमेव लब्धानि सन्ति । एवं तयोक्ते वस्तुपालमन्त्री हृष्टस्तां प्रशंसयामास । ततः प्राह च—अद्यप्रभृति त्वया विचारो न कार्यः । यथारुचि त्वया दानं दातव्यम् ।

इति भक्तिदाने अनुपमादेवीसम्बन्धः ॥

(१२)

[वस्तुपालमन्त्रिकुटुम्बपरलोकगतिसम्बन्धः]

सम्वत्[१] १२९८ (वर्षे) अङ्केवालीयाग्रामे वस्तुपालमन्त्री स्वर्गं गतः । तत्र सरः, प्रभुप्रासादो, धर्मशाला, सत्रागाराश्च तेजःपालेन कारिताः १८वर्ष व्यापारः, तेजःपालो मन्त्री १३०२ चन्द्रोमाणाग्रामे स्वर्गं गतः । तत्रापि सरःप्रासादसत्रागाराश्च जयन्तसिंहेन कारिताः । अनुपमादेवी अनशनं लात्वा स्वर्गं गता । सुललितादेव्यपि ।

इतश्चैकदा वर्द्धमानसूरय आचाम्लवर्द्धमानतपः कर्त्तुं लग्नाः अभिग्रहं ललुश्च । यदा तपः पूर्णं भविष्यति तदा मया शङ्खेश्वरपार्श्वं वन्दित्वैव पारणकं कार्यं, सम्पूर्णे तपसि देवं मनसि कृत्वा सूरयो दध्युर्मया वस्तुपालादीनां गतिः प्रभोः पार्श्वस्य पुरः प्रष्टव्या एवं ध्यात्वा मार्गे चेलुः । तत्र मार्गे एकस्य तरोस्तलेऽनशनं लात्वा प्रभोर्ध्यानात् मृतः, [स च] शङ्खेश्वरपार्श्वनाथस्याधिष्ठायकोऽभूत् , ज्ञानेन मन्त्रिणो गतिं ज्ञातुं महाविदेहक्षेत्रे श्रीसीमन्धरजिनं नन्तुं गतः । प्रभुं नत्वा स पप्रच्छ—भगवन् ! वस्तुपालमन्त्री महापुण्यकारकः क्व गतो मृत्वा ? स्वाम्याह—विदेहे पुष्कलावतीविजये पुण्डरिकिण्यां पुर्यां कुरुचन्द्रो नृपोऽभूत् वस्तुपालजीवः, स च तृतीयभवे सेत्स्यति । अनुपमादेवीजीवस्तु अत्र विजये श्रेष्ठिसुता जाताऽस्ति, दीक्षां लात्वा सेत्स्यत्यस्मिन्नेव भवे । ततः स देवः श्रीशङ्खेश्वरपार्श्वनाथमुखेऽवतीर्य स्वसम्बन्धकथनपूर्वं वस्तुपालानुपमादेव्योर्गतिं प्रकाशयामास लोकाग्रे । इति श्रीवस्तुपालनुपमादेवीगतिः । तेजःपालस्तु धरापुरे भूपपुत्रोभूत् तत्रैव ललितादेव्यपि सोमभूपपत्नी जाताऽस्ति एते सर्वे स्तोकैर्भवैर्मुक्तिं यास्यन्ति ।

इति वस्तुपालमन्त्रिकुटुम्बपरलोकगतिसम्बन्धः ॥

● ● ●

---

१. वसन्तविलासकाव्ये सर्गः१५८] [कीर्त्तिकौमुदी-सुकृतसंकीर्त्तनमहाकाव्यम् ॥ १४/३७ श्लोके वस्तुपालमृत्योः संवत् १२९६ वर्षः ॥ स०

परिशिष्टम्

[३]

कीर्त्तिकौमुदीमहाकाव्यस्थपद्यानुक्रमः ॥

पद्यांशः	श्लो०/पृ०
[अ]	
अकल्पयदनल्पानि,	२६-३१
अकारयदयं वापी-	३२-३१
अक्षेषु नित्यं कृतनिग्रहोऽपि,	९-६१
अगस्तिभिः संव्यवहार्यतां	६९-५३
अग्रे शङ्खचमूचक्रं,	१७-३८
अत्र तत्रैव चौलुक्यवंशे	६२-१६
अथ गूर्जरराजराज्यलक्ष्मीं,	४२-३२
अथ गोद्रह-लाटदेशनाथौ,	५७-३३
अथ चेतसि किञ्चिदन्यथा ते,	७८-३५
अथ चौलुक्यभूपालः,	१-११
अथ दशरथकल्पस्त्यक्ततल्पः	११५-२१
अथ धर्मैकनिष्णातो,	१८-५६
अथ पाथोजिनीनाथे,	१-५५
अथ स व्यथितोऽपि तद्वचोभिर्न	८०-३५
अथ सचिवमवश्यमाहवाय,	९१-३६
अथाऽऽशिषः सैष नतेन मूर्ध्ना	३५-४५
अथैकदा कन्दलितप्रताप-	८३-१८
अथोज्जगाम वामत्वं,	८-५५
अथोज्जगाम सामन्तः,	२७-५०
अथोदयति निर्दोषे,	१-४८
अथोष्मणि ग्रीष्मसमुत्थिते-	४१-४६
अधैरधरीकृतं वधूनां,	७३-५३

पद्यांशः	श्लो०/पृ०
अधित्यकाधिष्ठितपानगोष्ठी-	५४-६५
अध्वश्रमध्वस्तसमस्तपापभरेण	२४-६३
अनल्पाक्षीभिराकल्पा-	४५-५१
अनिच्छतीनां निजमानभङ्गं,	६२-५३
अनुक्रमेण प्रसृताऽस्य साधोः,	१७-६२
अनेकानोकहच्छन्ना,	५०-७
अनेन सत्यापितसद्गुरूपदेशेन	७३-६७
अन्धा एव धनान्धाः	३७-५८
अपरोऽपि विधास्यतेऽधिकारी,	७७-३५
अपारपौरुषोद्गारं,	२५-१३
अपि तादृशमस्ताद्रि-	१०-४८
अपि भ्रूपल्लवोल्लासः,	४२-४०
अपूर्वः कोऽपि सोमोऽयं,	१३-२३
अपूर्वं तस्य वैदुष्यं,	४३-२५
अपूर्वं मन्त्रिमाणिक्यं,	४८-२६
अप्यरातिशराघात-	८०-१८
अभिरामगुणग्रामो,	२३-१३
अभ्यर्च्य भक्त्या भवमत्र तीर्थे,	७१-६७
अभ्यर्थ्यमानः पथिकैरनेकै-	१५-६२
अभ्रंलिहप्रस्थशिरःस्थशुभ्र-	५१-६५
अमतैर्मानसं मन्ये,	३३-६
अमर्षणं मनः कुर्वन्,	२७-१३
अमात्यमत्यर्थमपास्तदौस्थ्यं,	४५-४६

अमात्यमालोक्य चुलुक्यभर्तुः, ७-४३
अमी सुमनसस्तेन, ४२-२५
अमेयमहिमा श्रीमान- १७-२३
अयं जगति मध्यस्थः, ३९-३२
अयि ! वेत्ति भवानपीदृशं यत्, ७५-३५
अरातिराजन्यशराभिघातैः, ८२-१८
अर्जितास्ते गुणास्तेन, २८-५
अलघुलहरिलिप्तव्योमभागे तडागे, ८०-१०
अवधीरितध्यानसञ्चयानां, ४५-३२
अवनमदमृतांशुबिम्बमौलि- ८१-५४
अवनिपतिरनेन भूरिधाम्ना, ७९-२८
अवलेपमलीकमाश्रितो यः, ७९-३५
अवलोकितमात्र एव गुप्ते- ७१-३५
अवलोक्य चुलुक्यपार्थिवौ तौ, ६२-३४
अवश्यं नश्वरे देहे, ४६-५८
अवाञ्छितानि चापानि, २६-३९
अवाप्तवेदाम्बुधिरोधसा च, १००-१९
अविद्यामेव सेवन्ते, ५२-५९
अश्रुप्रवर्तकैर्धूमैरिव ३४-६
अश्वराजात्मजावेतौ, ४१-२५
असङ्ख्यहरिसैन्येन, २६-१३
असतोरबलं तयोः सतोर्वा, ५८-३४
असौ गुणीति मत्वेव, १८-१२
अस्ति हस्तिमदक्लेद- ४८-७
अस्मान् सुखेनोत्तरतु भ्रमन्ती, ९-४३
अस्मिन् कलौ खलोत्सृष्ट- ३६-६
अस्मिन्नसमयारण्ये, ४२-७
अस्य प्रभोः पितुरिव क्षणमप्य- ७५-६७
अहङ्करोति नात्मानं, ३५-२५
अहिंसाभङ्गसम्भूतां, ३६-४०
अहिंसाव्रतभङ्गेन, ३५-४०
अहो ! देहभृतां मोहः, ४२-५८
अहो ! संसारकारान्त- २५-५७

[आ]

आ सम्भवादुदूढस्य, ६६-१६
आकल्पिता शोभितकेलिशय्या, ५५-५२
आकारितस्तेन कृतादरेण, ५-६१
आकाशमिव चन्द्रेण, ६८-१७
आकृतिर्गुणसमृद्धिशंसिनी, ५९-२७
आगत्य स्वपुरं पुरन्दर- ७७-६७
आत्मानमात्मजे तस्मि- ७७-१७
आत्मानमानतजिनेन्द्रपदारविन्दः, ७४-६७
आददानाः पयःपूरं, ३१-३१
आदावेव विकारं यः, ३९-५८
आनीतं न्यायतो वित्तं, १९-२३
आनीतवानसि गुणैर्गुरुभिः ११२-२०
आभाति यस्य गम्भीरं, ७३-९
आरुह्य सह्यादपि सुन्दरेऽस्मिन् २२-६२
आलिङ्गितः शमेनेव, २२-५६
आलिङ्गिताया सुभगेन ७५-५४
आवयोऽस्तु पितृ-पुत्रयोर्महा- ६२-२७
आवर्जिता जितारातेः- २-११
आविर्बभूव पूर्वस्माद- २८-५०
आशायामशिशिरधाम्नि पश्चिमाया- ५६-४७
आसाद्य कन्दर्पगुरूपदेशा- ७१-५३
आसाद्यते यया स्वर्गः, ३३-५७
आस्तां तावत् कृतक्रोधः, ४०-६
आस्ते सहस्तः स पुमान् ९६-१९
आह्वातुं विषमशरं पुरोऽनुवाको, ७८-५४

[इ]

इत्थं वदन्नथ हरिप्रतिहस्तकोऽसौ, १०८-२०
इत्युदीर्य भुजवीर्यशालिना, ६६-२७
इयती मल्लदेवस्य, २८-२४

[उ]

उच्चैर्गर्वे समारोप्य, ३०-५७
उदस्तहस्तैः करिभिर्विमुक्ता, ५२-६५
उद्गच्छतस्तव रवेरिव सम्पराये, १११-२०

उद्दामकामक्षितिपाज्ञयेव, ३०-४५
उद्दिश्यापि द्विषा मुक्तै- ३८-४०
उन्मादं वीक्ष्य पद्यानां, ३-५५
उपकण्ठमकुण्ठविक्रमस्य, ४८-३३
उपकर्ता सातमन्यै- ४६-२५
उपकृत्य कृती पुंसां, ४५-२५
उपरतसुरतश्रमस्त्रियामासमय- ८०-५४
उपरुन्धन् विरुद्धानां, ११-१२
उभयोरनयोश्चतुर्भिरेभिर्विगृहीति- ५६-३३

[ऋ]

ऋतुर्दिगन्ताक्रमणोद्यतस्य १२-४४

[ए]

एकत्र स्फुटदब्जराजजि(?)रजसा ८१-१०
एकधारापतिर्यस्य, १७-१२
एकावली वक्षसि विस्फुरन्ती, ५६-५२
एकेन केशिरिपुणा विधृतं १०६-२०
एकैव जगृहे धारा, ३२-१३
एतयोर्विनयनम्रमस्तक- ५७-२६

[क]

कणेहत्य चकोरीणां ३५-५०
कथं न विश्वैककुटुम्बकौऽसौ ?, ३४-६३
कथितारिविचारेण, १-३७
कदाचिदपि न त्यक्तः, ९-२३
कदाप्युदयति ध्वान्तं, ४-५५
कन्दर्पकेलिप्रथमप्रयोग- ७०-५३
कबरी कैरवाक्षीणां, ५०-५२
करं चिक्षेप तीक्ष्णां- ५-५५
करवालजलैः स्नातां, ४४-१५
कर्णे लगद्भिन्येषाम- २८-३९
कलयति कलशोद्भवे प्रवेशं, ६६-६०
कवीन्द्रशैलेन्द्रविनिर्गतानां, ५१-४७
कवीन्द्रश्च मुनीन्द्रश्च, २२-५
कवीश्वराणां पृणति स्म वाणी, ५२-४७
कस्यासि ? काऽसि ? त्वमिहासि ९१-१९
काण्डानां सह कोदण्ड- २७-३९
कायः कर्मकरोऽयं ४८-५८
कालिदासः कविर्जात, १२-४
कालेन करवालेन, १३-१२
कालेन शौनिकेनेव, ४७-५८
किन्तु विज्ञपयिताऽस्मि किञ्चन, ७२-२८
किमस्तु वस्तुपालस्य, ३१-२४
किं नेत्रमार्गेण मनोज्ञरूपा, ६८-५३
कुचौ सुवृत्तौ धृतहारयष्टी, ५४-५२
कुटजविटपिनः प्रसून- ६२-६०
कुत्रापि श्रुतिनिर्घोषैः, ५२-८
कुपितः करवालेन, २-३७
कुरङ्गनाभीकृतपत्रभङ्गी, ५८-५२
कुर्वन् गिरिभुवि क्रीडां, २-३
कुर्वाणः किरणाङ्कूरै- १४-५६
कुर्वाणस्त्वयि शस्त्रधारण- ९०-३६
कुलमुज्ज्वलमाकारं, ४४-७
कुलायमाकुलाः सर्वे, ११-४९
कृतविश्वमुदाऽनेन, ७९-१८
कृतहारानुकारेण, ४९-७
कृतासनं तन्मणिवेदिकायां, ८८-१८
केकिपत्रमयच्छत्रच्छन्ना ६-३७
केचित् कुलं भीतिनिराकुलस्य, ५०-४७
केचिद् द्युम्नाय धावन्ति, २६-५७
केनाऽप्यन्येन या चक्रे, १२-३०
कोकद्वन्द्वं तदाऽऽलोक्य, २-५५
कोऽप्यपूर्वः समुद्रो- ६-२९
कौरवेश्वरसैन्यस्य, ६४-९
क्रीडावतीनां नगराङ्गनानां, १०३-२०
क्रूरैर्ग्रहैरिवाऽऽक्रम्य, १०-३०
क्व गतः सविता ? ध्वान्त- १९-४९
क्वचित् तटीः काञ्चनकान्तिजुष्टाः, ४५-६४

[क्ष]

क्षितिपान्तरविग्रहप्रसक्तौ, ५५-३३
क्षितिवलयजयोज्जिहानवीरा, ६१-५९
क्षिप्त्वा धारापतिं ३१-१३

क्ष्मातलक्षेपबुद्ध्येव,	५६-४१
[ख]	
खड्गिनः खड्गिभिः	३२-३९
खिन्नाऽध्वनि श्रोणिभरेण	३१-४५
[ग]	
गणेशस्येव यस्याग्र्य-	३७-१४
गते भानौ स्थिते ध्वान्ते,	१६-४९
गम्यः सोऽपि जगच्चक्षु-	२-४८
गवलकुवलयप्रभैः पयोदै-	६८-६०
गीतानि जैनान्युचितानि गातुं,	१६-६२
गुरुणा विक्रमेणायं,	२०-१३
गृहमारभते न कोऽपि कर्तुं,	४४-३२
गृहीतभूरिदण्डानां,	६६-९
गृहीता दुहिता तूर्ण-	२८-१३
गृहे गृहे धातुरसानुलेपाः,	२-४३
ग्रहैः शुभैः सत्यममात्यशम्भु-	३२-४५
[घ]	
घनमयसमयात्यये विनिद्रः,	६४-६०
घनैः प्रसूनैर्वसनैरनूनैः,	६६-६६
[च]	
चकार तारिकारोचिर-	२९-५०
चकार देवीवदनारविन्दे,	३८-४६
चकोरचक्रवालस्य,	१२-५६
चण्डद्युतौ मण्डयति द्युमध्यं,	४२-४६
चन्दना-ऽगुरु-कर्पूर-	१२-३८
चन्दनैश्चर्चितेव द्यौर्दिशः	३८-५१
चन्द्रशालासु बालानां,	५१-७
चलन्मन्त्रिबलोत्क्षिप्तः,	२१-३९
चाणक्यादिव चातुर्यं,	५-२२
चापलादिव बालेन,	५७-१६
चिकीर्षिता श्रीसचिवेन	१-६१
चुलुकोद्भवभूपतेरमात्यं,	६७-३४
चूडारत्नप्रभाकग्रं,	४७-१५
चौलुक्यचन्द्रसचिवेन्द्र-	६३-४२
[छ]	
छत्रच्छायाच्छलेनामी,	४३-५८
छन्दःशास्त्रे श्रुताऽस्माभि-	४०-२५
[ज]	
जगति ज्वलिताखिलप्रदेशः,	६१-३४
जगदे जगदेकबन्धुनैवं,	८१-३५
जघ्ने येनासिदण्डेन,	६९-१७
जटा-सीमन्तकान्तं वः,	३-३
जनन्या जठरे मासान-	२१-२४
जनितार्जुनतेजस्कं	१४-४
जनेन मेने यः स्वामी,	३५-१४
जयन्ति कवयः केऽपि,	८-४
जवेन यान्त्यास्तदवेक्षणाय,	२०-४४
जातशैत्यश्चलच्चैत्य-	६२-८
जानेऽद्य विद्याधरसुन्दरीभि-	८७-१८
जामदग्न्य इवोद्दाम-	५४-१५
जायते जलदवृन्दवृष्टिभिः,	६९-२७
जितं लक्ष्मि ! त्वया यस्यै,	३१-५७
जीवनाय मनुजन्मनामिह,	७१-२८
ज्ञानाख्यं यस्य तच्चक्षु-	३८-३२
ज्योत्स्नाजलनिमग्नायाः,	४६-५१
[झ]	
झटित्यागत्य साटोपो,	७-३७
[त]	
तटस्थः प्रेक्षते योगी,	५३-५९
तत्कर्णा-ऽर्जुनयोर्वैरं,	२२-१३
तत्कालमुन्मीलितमीनकेतु-	३३-४५
तत्पुत्रः प्रसरत्कीर्ति-	६७-१७
तत्र तौ ददृशतुः शतक्रतु-	५३-२६
तत्राऽऽदिनाथस्य नमस्यमूर्तेः,	२५-६३
तत्राऽऽहवमहातीर्थे,	२९-३९
तदवेत्य जवेन यादवेन्दो-	४७-३३
तदा तदालोकनलोलदृष्टिः,	२१-४४
तदुपेहि पतिं स्वमेवमस्मद्-	८८-३६

तद्गुणान् निपुणया मनीषिणा- ५२-२६
तद्दर्शिनीनां हृदि सुन्दरीणां, २६-४५
तद्भ्रूश्रण्डप्रसादोऽभूद्, ८-२२
तनयः पितृवित्तमर्हतीति, ८७-३६
तन्मां खचक्र-परचक्रहृताविशेषां, १०५-२०
तमन्तकमिवाऽऽयान्त- ४३-४०
तमन्तिके यान्तमवेत्य १९-४४
तमन्यमिव सश्रीकं, ५-२९
तमुज्जयन्तापरसंज्ञमद्रि- ३८-६४
तरणेरिव सिन्धुराजसूनो- ८२-३६
तरुणे तारकाध्यक्षे, ४१-५१
तल्लब्धं मल्लदेवेन, २७-२४
तस्करैर्वा दुरीशैर्वा, ३६-५८
तस्मादमात्यजीमूतात्, ३७-२५
तस्मान्निरन्तरत्याग- १८-२३
तस्मिन् वने सत्कविवक्त्रयन्त्र- ५५-४७
तस्मिन्नथ कथाशेषे, ६-११
तस्य निर्दलितभूरिभूभृतः, ५६-२६
तस्य भ्रातृसुतः श्रीमान्, १५-१२
तं गोत्रमुख्यं विधृतक्षमं च, ६१-६६
तं राजवीथ्यामथ सञ्चरन्त- १७-४४
ताः प्रपाः कारितास्तेन, ३३-३१
तां सप्तलोकप्रणतां प्रणन्तुं, ३६-४६
ताडपत्रश्रिया न्यस्त- ५३-५२
ताभ्यां कल्याणरूपाभ्यां २-२९
ताम्बूल-वस्त्रा-ऽऽभरण-प्रसून- ६०-५२
तावुपायनमुपायपण्डितौ, ५४-२६
तीक्ष्णैः सपदि भिन्दानः, ७-५५
तीर्थैः समग्रैरुपचर्यमाणं, ४३-६४
तुरङ्गमाणां चरणाग्रघातै- ३९-६४
ते राजानः स्वर्गताश्चक्रिरे ७४-२८
तेजःपालः पुनस्तेषु, ३९-२५
तेजस्तदिह दान्तारि, ७१-१७
तेन वेनतनयानुकारिणा, ५५-२६
तेनाङ्गना प्रत्यवलोकिताऽन्या, २२-४४
तेनोपनीतैर्धनसारधूपैः, ७२-६७
त्रिपुरी विपरीतश्री- ५८-८
त्रैलोक्यदीपके देवे, १५-४९
त्वचि साराः परे वंशाः, २-२२

[द]

दक्षिणः क्षोणिपालोऽपि, ७५-१७
दक्षिणक्षितिपं जित्वा, ४९-१५
दक्षिणेनांह्रिणा क्षोणि- १४-३८
दण्डे मण्डपिका हैमी, ५३-१५
दत्तचित्तप्रसादेषु, ५४-८
दत्ते स्म तेभ्यः सचिवः ५३-४७
दत्त्वा दानानि पात्रेभ्यो, २४-५७
दयिता ललितादेवी, ३६-२५
दर्शयन् सुमनोभावं, २९-३१
दलितेऽपि दले स्थितः समित्यां, ६९-३४
दानानि ददतो नित्यं, ५५-१६
दानोपद्रुतदारिद्र्यं, ५-११
दिङ्मण्डली पाटलिपुष्पगन्ध- ८-४३
दिनाधिनाथेन पुरो निरस्तम् , ५८-६५
दिवं गतास्ते बत ! गूर्जरेन्द्रा- ९३-१९
दिवि स्ववाहिनी हंसै- ३४-५०
दीपका अपि दीप्यन्तां, २०-४९
दीपप्रभापिञ्जरितानि रेजु- ५७-५२
दीर्घैर्निदाघस्य दिनैर्मनोभू- ४४-४६
दुःखाग्निर्वा स्मराग्निर्वा, ५१-५९
दुग्धेन दध्ना मधुना घृतेन, ३७-४६
दुर्जनानां द्विजिह्वत्व- ४१-७
दुर्जनैस्तर्ज्यमानस्य, ३९-६
दूर्वा-पुष्प-फला-ऽक्षतै- ७८-६८
दृप्यद्भुजाः क्षितिभुजः श्रियम- ११३-२०
दृष्टिर्नष्टा भूपतीनां तमोभिस्ते ७५-२८
देव ! सेवकजनः स गण्यते, ६७-२७
देवेन्द्रं स्तुवतस्तस्य, २३-५६

देवोऽयं भुवनत्रयैकनयनं ८३-५४
दोषज्ञैस्तेन राज्ञेव, ३८-६
द्रुतमुन्मूलिते तत्र, ५९-१६
द्वित्राणि तत्रैव दिनानि नीत्वा, ३७-६४
द्विषां शीर्षाणि लूनानि, २९-१३

[ध]

धनस्याधर्मलब्धस्य, ३२-५७
धनी धनात्यये जाते, ३८-५८
धर्मक्रियाविस्मृतराजकार्यस् ६९-६६
धर्मसिद्धौ ध्रुवा सिद्धि- २९-५७
धर्माय निर्मापयति स्म तस्मिन्, ३१-६३
धर्मैकमित्रोपनिमन्त्रणार्थं, २-६१
धवलस्य सुतेनापि, ६३-१६
धात्रा स्थानेषु भग्नेषु, १८-३०
धान्यैर्धन्यमिव क्षेत्रं, ९-२९
धाराभङ्गप्रसङ्गेन, ३३-१४
धूलिध्वान्तोदये तस्मिन्, २२-३९
धृतपार्थिवनेपथ्ये, ५६-१६
धौतेव सुधया यत्र, ५३-८

[न]

न केवलं केवलिचक्रवर्ती, २८-६३
न केवलं महीपालाः ४२-१४
न केवलं शैलशिरोऽधिरूढः, ६३-६६
न चौरास्तस्य सौराज्ये, ७०-१७
न च्छिद्रं क्षुद्रमप्यत्र, ६-२२
न तद् वनं यत्र न कोकिलानां, ५६-६५
न पुष्पचापादपरोऽस्ति चापी, २४-४५
न माघः श्लाघ्यते २६-५
न मानसे माद्यति ७८-१०
न मित्रमन्तरेणापि, ७-४८
न मृगाङ्के कलङ्कोऽयं, ३३-५०
न राष्ट्रकूटान्वयकैटभारिः, ९८-१९
न वाहनं यस्य स तस्य यानं, ११-६२
न संसारस्य वैरस्यमिदं ४०-५८
न सर्वथा कश्चन लोभवर्जितः, ७६-२८
नमन्नमन्दप्रतिभः प्रभासे, ७०-६७
नरत्नैर्यदुत्पन्नैरु- ३-२२
नरो न रोगापदमाप कोऽपि, ४०-६४
नवं वयश्चित्तमपेतचिन्तमिद्धः ६१-५२
नानर्च भक्तिमान् नेमौ, ४०-३२
नास्ति तीर्थमिह पार्थिवात् परं, ७०-२७
निगदितुं विधिनाऽपि न शक्यते, ७९-५४
निदधे गुणरत्नानां, १४-२३
निदानं नात्र पश्यामि, ३७-६
निपुणोऽसि गुणेषु षट्सु जाने, ७४-३५
निरन्तरं सञ्चरतां गजानां, १०२-२०
निशासु नीचसम्भोग- १४-३०
निशासु यस्मिन्नवतंसितानां, ५३-६५
निश्चला कस्य वाऽन्यस्य, ९-४८
निष्काश्य कामः प्रसभं प्रकोपं, ६७-५३
निस्वाननिस्वनानस्य, ८-३७
नीरन्ध्रेणान्धकारेण, २४-५०
नीलनीरदवानुवादिना, ५८-२६
नीलाब्जमधुमत्तालि- ४४-५१
नुत्या च नत्या च विशेषवत्या, ४०-४६
नैवेद्यवृन्दैरनवद्यवृत्तैः, ३९-४६
न्यायं निवेशयन्नुर्व्यां, ३-२९
न्यासीकृताः परं देशं, १०-५५

[प]

पतिरतितपति स्म वासराणा- ५९-५९
परा स्मरावेशनिवेशिताश्रुः, २३-४४
परिजनैः प्रथमं गतमन्तिका- ७४-५३
परिपन्थिवरूथिनीं प्रभूतां, ४९-३३
पश्यतः सचिवं धीरं, ६१-४२
पाणिपङ्कजवर्तिन्या, ८-११
पाथेयवन्तः पथि योग्ययुग्याः, ४-६१
पादलग्नैर्महीपालैः ५१-१५
पिता विचित्रचरितानुकृताऽच्युतेन, ११४-२१

पित्राद्यैरुपभुक्ता या, ३५-५७
पीयूषपायसैः प्रीतं, ३९-५१
पीयूषबिन्दुप्रसवं स्रवन्ती, ११-४४
पुंश्चलीनां तपश्छिद्रं, ३०-५०
पुण्डरीकं दधत्येकं, ७२-१७
पुण्ड्रेक्षवः क्षीणरसाः सरस्यः, १४-४४
पुरं रोगैरिव ग्रस्तम- ११-३०
पुरः प्रशस्तां फल-पुष्पहस्तां, ७-६१
पुरतः सरतो यदुप्रवीरा- ६०-३४
पुरतो यदि सिङ्घनस्य सैन्यं, ५९-३४
पुरप्रजानां प्रमदामृतेन, ५-४३
पुरश्च पृष्ठेऽपि च पार्श्वयोश्च, १८-६२
पुरस्कृतस्यास्य पुरः पुरारि- ८६-१८
पुरस्कृत्यं न्यायं खलजनमनादृत्य ७७-२८
पुरान्तराणि निर्जित्य, ५९-८
पुरुषाणामिमास्तेषां, २५-२४
पुरो मन्दरवद् वीक्ष्य ७४-१७
पुलिनपरिसरे सरस्वतीनामजनि ६०-५९
पूर्वे सर्वेऽपि तार्यन्ते, ३८-२५
पृथुप्रभृतिभिः पूर्वै- ४१-१४
प्रकल्पितायां क्षितिकल्पवृक्षो, ४९-४७
प्रकाश्यते सदा साक्षाद्, २७-५
प्रचुरं तदरातिराजचक्रं, ५१-३३
प्रज्ञामाङ्गिरसावज्ञां, ४५-७
प्रतापः प्राप मन्दत्वं, ८-४८
प्रतापिनः पल्लवितप्रतापः, १०-४३
प्रतितटघटितोर्मिघातजातप्रसृमर- ७९-१०
प्रतिनृपतिभिर्भग्नोत्साहै- ६८-४२
प्रत्यावृत्तिः कृतस्येव, १३-३०
प्रदोषानन्तरं चन्द्रोदया- २२-४९
प्रबुद्धमात्रोऽपि कुमारपुत्र- ८४-१८
प्रभुप्रोत्साहनं पृष्ठे, ३७-४०
प्रभूतभोज्यानि बहूदकानि, १३-६२
प्रभूतमपि तत् सैन्यं, २३-३९
प्रभोः सपर्यावसरेषु तस्य, ६७-६६
प्रयोजकान्यकार्येषु, ४९-५९
प्रविवेश पुरो तत्र, ७-२९
प्रसरत्यथ मत्सरप्रबन्धे, ५४-३३
प्रसर्पतः प्रोषितगर्वभावात्, १६-४४
प्रसारितकरे सूरसिन्धु- १३-५६
प्रसृतेऽथ महीक्षितां विरोधे, ६६-३४
प्राक्कृतां रेणुकाबाधां, २०-२३
प्राणेभ्योऽपि प्रियं शस्त्र, ५७-४१
प्रासादसौन्दर्यविलोकनेन, ३२-६३
प्रासादास्तेन देवाना- २४-३१
प्रियं विक्रामतां क्रेतु- ५१-४१

[फ]

फलानि पुष्पाणि मनोरमाणि, ५९-६६

[ब]

बकपाटकचेष्टितं न दृष्टं, ८६-३६
बभूव देवेषु विशेषपूजा, ३-४३
बभूव भूपतिस्तस्या- १२-१२
बभ्राजे भुजगाभासं १७-५६
बलवारिधिराजगाम शत्रो- ५०-३३
बहुभिः सह योद्धुमक्षमं मे, ८५-३६
बाहुभ्यामिव विक्रान्तो, ७८-१७
बिल्हणस्य कवेः १७-४

[भ]

भटा भुवनपालाद्या, १६-३८
भवमवरमिमं विमृश्य सम्यग्, ५८-५९
भवार्णवतरी ब्रह्मपुरी ३४-३१
भाति यत्र कपोलान्तः- ६७-९
भान्ति देवालया यस्मिन्, ६१-८
भाले तस्य विभाति स्म, २१-५६
भासः सेव्याः श्वेतभासः प्रदोषे, ६९-६०
भित्त्वा भल्लीभिरङ्गेभ्यो, ६०-४२
भीमसेनेन भीमोऽयं, ६०-१६
भुङ्क्ते स्म सर्वेष्वपि १२-६२

भूपालोऽजयपालोऽभूत्, ५२-१५
भूमिभर्तुरथ कर्तुमिच्छत- ५१-२६
भूयान्मुदे तदेकं वः, ४-३
भृकुटीघटना भाले, ३-३७
भृगुकच्छमहीमहीनसस्यां, ५३-३३

[म]

मण्डलाग्रेण यः शैत्य- १६-१२
मत्पितुर्भुजयुगेन संयुगा- ६५-२७
मत्सरज्वरसन्तप्तं, २०-५६
मदाकुलानि प्रमदाकुलानि, ७२-५३
मदान्धास्ते परं लोकं, ४४-५८
मधुना लसदुत्कर्षां, ९-४
मनागनालोकितदुर्निमित्तः, ४२-६४
मनीषिणां मानसमन्दिरेषु, ५४-४७
मनोरमाकारममात्यमेत- १८-४४
मन्त्रिभिर्माण्डलीकैश्च, ६१-१६
मन्त्रिमण्डलमार्तण्ड- ४-२२
मन्त्री तदासाद्य वनं ननन्द, ४३-४६
मन्त्री यद्यपि गाम्भीर्याद्, ९-३७
मन्त्रीशकरसंसर्गादिव ३३-४०
मन्त्रीशगुणमाणिक्य- ४७-७
मन्त्रीशमालोक्य सुलोचनानां, २७-४५
मन्त्रीश्वरोऽयमनुभूतभटोपमर्दः, ६४-४२
मन्ये मनसि साधूनां, ३४-२५
मरीचिनिचये चान्द्रे, ३६-५०
मलिनीभवदाशान्ते, ९-५५
महतां वर्त्तमानानां २३-३१
महीमण्डलमार्तण्डे, ४०-१४
माणिक्य-मुक्ताफल-काञ्चनानां, ५९-५२
मानार्गलां काऽपि विलङ्घ्य ६५-५३
मानी नामन्यत श्लाघ्यां, ७-२२
मालवस्वामिनः प्रौढ- ३०-१३
मालिन्यं मार्जयामास, ३१-५०
मित्रऽस्तमागते दुःखाद- ६-४८
मुक्त्वा निःश्रीकमप्यब्जं १४-४९
मुख्यः श्रीमल्लदेवाख्यो, २४-२४
मुण्डेव खण्डितनिरन्तरवृक्षखण्डा, १०४-२०
मुनेर्विजयसेनस्य, २३-५
मृदुर्वाणी मतिस्तीक्ष्णा, १०-२३
मैरेयपानच्युतचेतनानां, ७७-५४
मोदमानोऽन्तरात्मैव, २७-५७

[य]

यच्छिन्नम्लेच्छकङ्काल- ५८-१६
यत्र नारीमनश्चौरान्, ६३-८
यत्र यत्र प्रसर्पन्ति, ६८-९
यत्र सौधांशुविध्वस्त- ५६-८
यदि सम्प्रतिपत्तिरस्ति चित्ते, ७६-३५
यदुत्तमाङ्गस्थितशातकुम्भकुम्भ- ३३-६३
यद्यप्यनुपमा नाम, ४९-२६
यन्यूनं यत्र यन्नष्टं, २५-३१
यमुनेव मधूपघ्नं, ६०-८
यस्मिन् विदग्धा अपि सिद्धवद्धवः, ५५-६५
यस्मिन् सदा स्मेरसरोजराजि- ५७-६५
यस्मिन् सन्निहिते २८-५७
यस्मिन् सरो हरोपेन्द्र- ७२-९
यस्मिन् होमानलोद्भूत- ५५-८
यस्य पौषधशालासु, ३७-३२
यस्य राजपथे पांसुः, ६५-९
यस्यान्तर्गिरिशागार- ७४-९
यस्योच्चैः सरसस्तीरे, ७५-९
यः पराभूतकर्पूरैः, ११-२३
या मूलराजान्वयजातराज- १०१-१९
यातः शीतरुचिः प्रतीचिजलधौ ८२-५४
यात्राप्रसङ्गेन जगाम येषु, १४-६२
यामिन्यामिन्दुशुक्लायां ५१-५२
यावन्ति बिम्बानि जिनेश्वराणां, २०-६२
युक्तं कादम्बरीं श्रुत्वा १५-४
युष्मादृशामसदृशान्वयसम्भवानां, ११०-२०

ये मन्त्रिणो येऽत्र च मण्डलीका- ९५-१९
येन केन च सुधर्मकर्मणा, ६४-२७
येन पौषधशालास्ताः, ३६-३२
येन विश्वैकवीरेण, ३६-१४
येषां निमेषार्द्धमपि क्षपाया- ४-४३
यो वर्तते सम्प्रति चक्रवर्ति- ९४-१९
योऽयं जीवितभूतेषु, ५०-५९
यौवनेऽपि मदनान्न विक्रिया, ६१-२७

[र]

रचितोपक्रमे राज्ञि, २५-५०
रजोभिः समरोद्भूतैर्यत् ३९-१४
रत्नप्रदीपेषु गुहागृहेषु, ५०-६५
स्थानथाऽऽनन्दविसंस्थुलोऽयं, ३-६१
स्थैस्तुरङ्गैः करभैर्महोक्षै- १०-६१
रमयत्यखिलामुर्वीम- ४२-५१
रमयन्ति न कं नाम, ३२-६
रमयन्ति मनस्तावद्, ४१-५८
रम्भासम्भावितैर्यस्य, २७-३१
रसालङ्करणे तस्मिन् १-२२
रागाद् भूपालबल्लाल- ४८-१५
राजन्य ! धन्यतममन्यमहं न मन्ये, १०९-२०
रिपुसैन्यनिवेशभूः प्रजानां, ५२-३३
रीणान् धुरीणान् युगतो वियुज्य, ६२-६६
रुषा स्मितमुखः शङ्खः, ४-३७
रूपेणाप्रतिमाः कान्ता, ७०-९
रेमे न रम्येऽपि वधूजनेऽत्र ३४-४५
रोहिणीरमणं वीक्ष्य, २६-५०

[ल]

लग्नः पादेषु कान्तानां, ४९-५२
लज्जावती तं प्रति काऽपि बाला, २५-४५
लभन्ते लोकतः पापाः, ४१-३२
लङ्का शङ्कावती चम्पा, ५७-८
लाटेश्वरस्य सेनान्य- ३-११
लावण्यसिंहनामानं, ५०-२६
लीलावनेऽस्मिन् नवमेघलीला- ४७-४६
लोकत्रयोल्लासत्कीर्त्ति- ९-१२
लोकेऽस्मिन्नवमन्वाने, २२-३०
लौहित्यं विद्रुमालीषु, ३-४८

[व]

वक्षो विक्षिप्य वैपक्षं, ३१-३९
वचनं धनपालस्य, १६-४
वधूनां वक्त्रमाविद्धं, ५२-५२
वनान्ताद् वलमानेन, १२-४९
वन्द्यास्ते कवयो येषां, ७-४
वयति प्रेक्षमाणाभि- ४६-४१
वलक्षेणोत्तरीयेण, १९-५६
वलितेऽपि चुलुक्यपार्थिवे ६३-३४
वस्तुत्वं वस्तुपालस्य, २९-२४
वस्तुपाल-यशोवीरौ, २९-६
वात्ययेवोन्नतिं नीतः, ४७-२६
वाहिन्योस्तत्र सम्भेदे, २५-३९
विकारवर्जितं वीक्ष्य, ६२-४२
विकासवद्भिर्व्रततिप्रसूनै- ४७-६५
विचिन्वता रुचिं हैमीं, ६५-१६
विच्छायास्तिमिरे तुच्छे, ६-५५
विदलितजगदापदः पयोदाः, ६३-६०
विद्युदञ्चलचलाचलां श्रियं, ६३-२७
विद्वानपूर्वः सितरोचिरेषः, ६३-५३
विधुरेऽपि न मुञ्चते निजं यः, ७२-३५
विधृता विश्ववन्द्येन, ४८-५१
विधृतेऽपि सुतेऽत्र तत्सवित्री, ७०-३५
विधौ विध्यति सक्रोधे, ५६-५९
विना कर्णेन तेन २१-१३
विना जगद्देवमिमामवस्थां, ९९-१९
विपरीतमतित्वमस्य मन्ये, ८४-३६
विभाव्य तमसम्भाव्य- ४०-४०
विभिन्नयोरह्नि रुषा रजन्या- ६४-५३
विभ्यमः कुलसिंहेन..... ५९-४२

वियोगव्यथया वीक्ष्य, ५-४८
विरक्तश्चेद् दुरुक्तिभ्यो, १३-४
विरच्यमाने सचिवेन तेन, २७-६३
विरोधिवनिताचित्त- ७-११
विलासवेश्माङ्गणमागतेषु, ६६-५३
विलोक्य वस्तुपालस्य, ४६-७
विलोललोचनाः प्रात- १५-५६
विवृतिर्विश्वसूत्रस्य, ११-५६
विषमेऽपि कथं स कृत्यमार्गे, ७३-३५
विषयामिषमुत्सृज्य, ५४-५९
विसृज्य पूजामथ मन्मथारेः, ८९-१८
विस्फुरत्तीव्रहेतीनां ६४-१६
विहाय शरधिं वेगाच्चा- ३०-३९
विहारं कुर्वता वैरि- ५०-१५
वीक्षिता वलितग्रीवं, ६९-९
वीरः सङ्ग्रामसिंहोऽथ, ४१-४०
वीरः समकासारे, ८१-१८
वीराणां पाणि-पादाब्जैः, ३४-४०
वृद्धिं न्यग्रोधशाखीव, ३२-२४
वृश्चिकानां भुजङ्गानां ३५-६
वैरिणामपि वीरेण, ५३-४१
व्यावर्तमानमथ मानवराजमन्त्रिराजं, ७६-६७
व्याहृत कृत्यमिति सा सहसा १०७-२०
व्योमाङ्गणविकीर्णानि, ३२-५०

[श]

शङ्खपतिर्जयन्तश्च, ५२-४१
शङ्खेन खड्गघातैस्तैः, ४८-४१
शान्तध्वान्त-घनास्तोमे, ३७-५१
शास्त्रैः शस्त्रेषु भग्नेषु, ४५-४०
शिरीषपुष्पप्रचयच्छलेन, ६-४३
शिशुनाऽपि शुनासीर- २४-१३
शुभस्वभावमालोके, ४४-२५
शुशुभे दिक्षु सर्वासु, ४-४८
शूराणां सम्मुखान्येव, ४५-१५
शृङ्गैरुदग्रैर्दिवमुल्लिखन्तं, ४४-६४
शैलोपकण्ठेऽयमकुण्ठबुद्धिः, ३६-६४
श्मशाने यातुधानेन्द्रं, ३८-१४
श्रिये सन्तु सतामेते, १-३
श्रीखण्डमत्युत्सुकया कयाचिद्, २८-४५
श्रीनाभिसूनुर्मृगनाभिमुख्यैः, २९-६३
श्रीनेमिनाथावसथान्तरस्थे, ६८-६६
श्रीनेमिनाथेन जिनेश्वरेण, ६०-६६
श्रीनेमिनामानममानवीयै- ६४-६६
श्रीप्रह्लादनदेवोऽभूद्, २०-५
श्रीभोज-मुञ्जदुःखार्ता, २१-५
श्रीवस्तुपालेन बलान्निरस्तां, १-४३
श्रीवीरधवलस्तस्य, ७६-१७
श्रीवीरनृपमुद्रां यः, १५-३८
श्रीवीरस्य धरोद्धार- १-२९
श्रुतसिङ्धनसैन्यसिंहनादप्रसरा ४३-३२
श्रुत्वा भुवनपालस्य, ५०-४१
श्रुत्वा वचः सचिवचक्रशत- ८९-३६
श्लाध्यतां कुलमुपैति पैतृकं, ६०-२७
श्वेतांशुतुल्यं वदनं वहन्तीं, ९०-१९

[ष]

षड्भिरेव गुणैर्येन ३३-२४

[स]

स एव घर्मांशुकरानुषङ्गाद- ४८-४६
स कर्दमैस्तस्य तनुं कपर्दि- २३-६३
स चौलुक्यनृपामात्यः, ११-३८
स नमस्यः कथं न स्यात्, ११-४
स पञ्चषैर्निर्विषमप्रपञ्चप्रयाणकैः २१-६२
स प्रतस्थे हयोदस्तैः ५-३७
स वीरो मन्त्रिवीरस्य, ४९-४१
स श्वेत-पीतैर्वसनैर्व्यधत्त, ३०-६३
सकलमपि वपुर्विभिद्यमानं, ७६-५४
सखा शङ्खस्य सामन्तः, ४४-४०
सचिववचनमेतच्चेतसा सोत्सवेन, ७८-२८

सततं सचिवश्रेणि-	२२-२४
सत्यं संसृतिगर्तेयं,	५५-५९
सदा हृदि वहेम	१८-५
सन्दोहैरिन्दुकान्तानां,	४०-५१
सन्धाय बन्धुनताजनितोपरोधाद्,	६७-४२
सन्नद्धसैनिकः शङ्खे,	१०-३८
सन्नाहः सङ्गरारम्भ-	१३-३८
सपत्राकृतशत्रूणां,	४-११
सप्रसादवदनस्य भूपतेर्यत्र	६८-२७
समं समग्रैरपि बन्धुवर्गै-	६-६१
समन्ततोऽपि काष्ठानां,	१३-४९
समन्ततोऽपि सामन्त-	७३-१७
समरैकरतेरमुष्य सत्त्वस्तुति-	८३-३६
समासन्नेऽपि सङ्ग्रामे,	१८-३८
समीपमाजग्मुषि तत्र मन्त्रि-	२९-४५
समुद्धृतैर्जीर्णजिनेन्द्रहर्म्यैर्नवैः	१९-६२
समुपैति यथा यथा समीपं,	४६-३२
समेत्य सोमेश्वरदेवनामा,	८५-१८
सम्भूतकम्पसम्पत्ते-	१०-१२
सरसिसुरभिः सरःसमीरः,	६५-६०
सरस्वतीं सदा वन्दे,	६-३
सरांसि राजन् ! नलिनीवनानि,	४८-६५
सरांसि राजहंसाली-	३०-३१
सर्वत्र व्यक्तशक्तीनां,	४७-५१
सर्वत्रोच्छ्वसितं सद्भिः,	१५-३०
सर्वथाऽनुपभोग्येषु,	१४-१२
सशङ्ख-चक्रः प्रथितप्रभूता-	७७-१०
ससन्ध्या-वासरं सूर्यं,	१८-४९
सहजा इति येषु बन्धुबुद्धिः,	६५-३४
संवीक्ष्यवीरसरोपितरोमराजि-	६६-४२
संशोषिताशेषनदे निदाघे,	१३-४४
संश्लिष्टमष्टापदपृष्ठपट्टे,	२६-६३
सङ्गृहीतानि हारीत-	२८-३१
सङ्ग्रामसिंहं स महानियोगी,	६५-४२
सा गते शुभभयी युगत्रयी,	७३-२८
साधूनां लुब्धता काचिद-	३१-६
सान्द्रे चन्द्रातपे तत्र,	४३-५१
सामन्तमन्तकस्यान्तं,	४७-४१
सारस्वतमयं वन्दे,	५-३
सावित्रं बिभ्रता तेजः,	१६-२३
सांयात्रिकजनो येन,	१६-३०
सिताम्बरं मन्त्रिवरस्तमग्र-	४६-६४
सुकृतैकरतेर्यस्य,	४३-१४
सुखं विषयसेवेति,	४५-५८
सुखेन सार्थः पथि यात्रिकाणां,	४१-६४
सुचिरमिति विचार्य पुण्यचर्याः,	५७-५९
सुधेव वसुधा लब्धुं,	३४-१४
सुपर्णकेतनाभ्यर्णं,	१९-१२
सुभटासृक्सरित्पूरः	३९-४०
सुभटेन पदन्यासः,	२४-५
सुभटैरपरैर्विमुक्तमस्त्रं,	६८-३४
सुरतव्रतचर्यायै,	२३-४९
सोमः समुद्रतस्तस्मादु-	१२-२३
सोऽस्ति कश्चन यो	४३-७
सौवस्तिको नास्ति स आमशर्मा,	९७-१९
स्तनितमुपरतं पयोधराणां,	६७-६०
स्तम्भतीर्थे स्थितस्तीर्थ-	४-२९
स्तुमः सुमनसां श्रेष्ठं,	१९-५
स्तुमस्तमेव वाल्मीकिं,	१०-४
स्थानभ्रष्टस्य यः साधो-	२१-३०
स्थितं पुरुषयोर्मध्ये,	३०-२४
स्थितं सङ्ख्यमुखं शङ्ख-	१९-३८
स्थितः क्षणं क्षीरतरोरधस्तात्,	८-६१
स्थितस्य यस्योपसमुद्रमद्रे-	४९-६५
स्थितेन तेन धीरेण,	२४-३९
स्थितेऽत्र सम्मुखे शङ्खः,	२०-३८
स्थित्वा विपद्यमानेन,	५४-४१
स्थित्वाऽथ प्रस्थिता सन्ध्या,	१७-४९

स्नात्रं स पात्रप्रतिपादितार्घ- ६५-६६
स्नात्वा सरसि सौरभ्यं, ७१-९
स्निग्धैः सम्भाषणैरेव, २०-३०
स्पृष्टा-ऽस्पृष्टनिषेधाय, १७-३०
स्फुटं वेष्टयता शुभ्रैः ३५-३२
स्रष्टुः सृष्टिर्विचित्रेयं, २१-४९
स्वं मेने येन सोमेन, १५-२३
स्वखड्गखण्डितैर्वीर- ५८-४१
स्वच्छं वारि निवारितामरधनु- ७१-६०
स्वयं शुद्धेषु यत् तेषु, २६-२४
स्वयमुत्पादितां लक्ष्मीं, ३४-५७
स्वरक्षितस्याथ पुरस्य तस्य, १५-४४
स्ववाक्पाकेन यो वाचां, २५-५
स्वस्यानुजस्यापि च मूर्तियुग्मं, ३५-६४
स्वाभाविकेन शोचैन, २३-२४
स्वामिना सप्रसादेन, १९-३०
स्वामिशत्रुमहत्वाऽपि, ५५-४१

[ह]

हट्टे हट्टे पट्टोत्तम्भ- ८-२९
हरप्रासादसन्दोहमनोहरमिदं ७६-१०
हरितं परिहृत्यं चन्दनाद्रे- ६४-३४
हंसानां नवनलिनीवनोत्सुका- ७०-६०
हिमासहोऽयं समयस्तमिस्र- ४६-४६
हृदा यादःपरित्यक्ता, ३०-६
हृदि प्रविष्टयद्घाण- ४६-१५
हृदि प्रियवियुक्तानां, १६-५६
हे वीर ! वैरिध्वजिनीगजेन्द्र- ९२-११

परिशिष्टम्

[४]

सुकृतसंकीर्त्तनमहाकाव्यस्थपद्यानुक्रमः ॥

पद्यांशः	श्लो०/पृ०
[अ]	
अकिञ्चनः कश्च याचते क्वचित्,	५०-९५
अकृशैः कृशैश्च नवशुक्तिफल-	८-१०६
अग्यपुण्यैर्भवसिन्धुपारभू-	३१-९४
अग्रेऽपि तत्र बकुलाभिधचण्डभानो-	६-१२१
अजनि गिरिनितम्बे बिम्बमर्कस्य	३३-९९
अजस्त्रमस्त्रैर्वनपादपानां,	९-७६
अञ्चलैः शशिमुखीवसनानां,	४-१०१
अटन्नटव्यां यदरातिवर्गो,	११-७७
अतिदूरतः सरभसं रसभाक्,	४७-११४
अतुहिनमहसेव स्वैरवैरप्ररोहा-	९-९७
अत्युदारतरनर्त्तनगीतै-	३७-१०४
अत्र व्यधापयदयं नवमुज्जयन्त-	१६-१२२
अत्रापि तेन वसतिद्वितयं मुनीनां,	१२-१२२
अत्रैव साधुकृतयेऽद्भुतपुण्यलक्ष्मी-	९-१२५
अथ कम्बुचिह्नशुचिरम्बुनिधिः,	१०-१०६
अथ कल्पिताखिलविभातविधि-	२८-१०८
अथ काननान्तरविहारभव-	४५-११४
अथ कृततनुकृत्यः कौतुकोत्तानचेता,	५१-९६
अथ केऽपि भक्तिभरभासुरिताः,	३१-१०८
अथ गिरीशतटीषु मनीषिणां,	१-१११
अथ तं विलोकयितुमाकुलं कुलं,	३१-११९

पद्यांशः	श्लो०/पृ०
अथ तामसं कवलितं चलिता-	४१-१०९
अथ पृथुकमतुच्छैरेतदुत्सङ्गयन्त-	१३-११७
अथ पृथ्वीपतिं प्रीति-	१२-८२
अथ विस्मितमतद्गदश्चा,	३२-८३
अथ सञ्चलन्नचलरैवतकं,	११-१०६
अथाघशल्यानि निरासितुं	२६-९४
अथाचलन् वायटगच्छवत्सलाः,	११-९२
अथादर्शि निशाशेषे,	१-८१
अथानणुमणिस्तम्भ-	३३-८३
अथानुचेलुर्नरचन्द्रसूरयो,	१०-९२
अथावनीशोऽजनि शौर्यसीमा,	१७-७७
अथाव्रजत् खिन्नजलप्रमोदिनो,	४०-९५
अथासितीव्रव्रतनिर्जितान्तर-	६-९२
अथास्य सङ्घस्य विसर्पतोऽग्रतः,	१७-९३
अथैष तीर्थङ्करदेवतालय-	४७-९५
अथोरुधामाऽजयदेवनामा,	४४-७९
अदायि दीनाय तदा धनं तथा,	४८-९५
अदोषधीर्मन्त्रिपतिस्तदौषधी-	३-९२
अद्भुतप्रमदशालिषु शैलः,	१०-१०१
अनांसि धर्मक्षितिपस्य वप्रवत्,	४२-९५
अन्तरायदलनाय जनौघं,	१३-१०२
अन्तर्वसद्धनजनाद्भुतभारतो	१०-७१

अपरः पयोदरववादभव- ३३-१०८
अपरः पिबन्नपि शिवातनुभू- ३५-१०८
अपरता परतापककण्टिका- २१-११२
अपरस्य वंशमपि वादयतो, ३४-१०८
अपि द्विषः प्रागकृतप्रहार- ३२-७८
अभाषिष्ट सभाशिष्ट- ३७-८४
अभिसेचनेन नयनप्रसृति- ५१-११५
अभूत् तदा सङ्घपदाभिषङ्गत- १९-९३
अभूदथ न्यायपरः परस्त्री- १५-७७
अमुत्र शत्रुञ्जयशैलसन्निधौ, ३७-९४
अमुष्य सङ्घस्य विलङ्घनक्रियां, २७-९४
अयि वज्रभाजि कुपते द्युपतौ, ७-१०६
अलकलोलमधुव्रतमञ्जुला- २२-११२
अलभत बत ! यस्मिन् सान्द्र- २-१००
अलोक्य कोऽपि रभसेन जनं, ५०-११५
अवतमसततीनां मृत्युकालोऽपमृत्युः, ३१-९९
अवलोक्य धूपमयधूमततिं, १५-१०७
अवाहनानामपि वाहनावली- २-९२
अशिथिलपदपातं प्रीतिपूर्णे ४-९७
असन्नं सन्नद्धे यदिह विहर- २७-११९
असौ भृशं सन्ततसञ्चरिष्णु- २६-११९
अस्थिराः करभिका इव श्रियः, ३५-८९
अस्मिन् कृतोऽस्मि राज्ये ३८-८४
अस्याऽसि च सुतो वीर- २४-८३
अस्याऽऽसीत् कोऽपि न स्वामी, ५०-८५
अहनि दहनकीलाभैरवैः १२-९८
अहमिहारुणधाम्नि सितेतरो, १५-११२
अङ्गमण्डनमखण्डनमासी- ३९-१०४
अंसौ ते सचिवावतंस ! निबिडा- २३-११८

[आ]

आकर्ण्य तूणमुपकर्णयितुं च यस्य, ७-७१
आकलय्य मुखवस्त्रिकां मुख- ३२-८९
आजन्म सद्म द्युसदां मदेक- ४९-८०
आजन्मापि कृशाकृतिं द्विजपतिं २-११५
आत्मगोत्रगुरवः पुराऽभवन्, १५-८८
आदेशपत्रमिव यत्तवारिदण्डं, ३०-७३
आधात् पदे सपदि काचन ३७-११९
आन्तरेण नयनेन जिनेन्दो- ५-१०१
आन्दोलयन्ति कृतिनस्तव २१-११८
आबभौ घनघनाघनलक्ष्मी- २१-१०२
आरात्रिकं कृतमथ प्रथमस्य तीर्थ- ४२-१०४
आरोहवैभवभृतं तरुणीमिवासौ, १०-१२१
आलोक्य वीक्षितपुरातनभूपभक्त्या, २१-१२२
आसाद्य वीरधवलाधिप्रतिपदत्त- १-१२१
आसीत् कुमारदेवीति, ५३-८५
आसीदथ प्रबलशत्रुयशः- ३७-७४
आस्ते यावदखर्वपर्वतघटा १-११५
आस्थानमण्डपशिरःप्रतिशब्द- ६२-८६

[इ]

इति गद्गदाश्रुपुलकाकुलितः, २७-१०८
इति लक्ष्मीलतोल्लास- ४४-८४
इति वर्णयन्नयमनूननयः, १७-१०७
इति वर्ण्यमानगुणगौरवो रवो- ३०-११९
इति श्रुत्वा नृपः स्मित्वा, २९-८३
इति सम्मदेन जिनमस्नपयद्, ३७-१०८
इत्थं गौरवगौरपौररमणी- ४१-१२०
इत्थं प्रेक्षणकक्षणाहितमनाः ४३-१०४
इत्थमद्भुतविभूतिभूरभूद्, १३-८८
इत्यवेक्ष्य मुदितं पदे पदे, ८-८७
इत्युक्त्वा मुदिते वीर- ५८-८५
इत्युदीर्य मतिभासुरः पुर- २७-८९
इदमभूद् दलयन् नलिनीः ३-१११
इभकुलमिभमल्लोद्भासि १७-९८
इमौ ग्रन्थाब्धिमन्थानौ ५७-८५
इयं सर्वाङ्गीणप्रगुणितविभूषा १०-११७
इष्टैः स्मृतैरप्यपरैः प्रकृष्टै- ३१-७८

इह सोमनाथमुकुटोल्लसितैः, ३-१०६
इहाथ पाथस्तृणराजिराजिते, ३९-९५

[ई]

ईदृक् कश्चिद् विपश्चिज्जन- २-९०
ईदृक्केलिरसप्रसन्नमनसः ५३-११५
ईदृग्मन्त्रिकिरीटकीर्तनघटा- ३६-१२३

[उ]

उच्चरणचारचारुस्तव खड्गः ३-१०९
उच्चैःपदं निजयशोभरसोदरस्य, ८-१२१
उडुगणमिषमुक्तव्यक्तमुक्ताकलापं, १४-९८
उत्तानपट्टमज(त)निष्ट पुरश्च ४-१२१
उत्सुकैरथ जनैर्जिनचैत्यं, १७-१०२
उदितं प्रियेण निभृतं चतुरा, ४२-११४
उद्दामदानप्रसरस्य यस्य, २६-७८
उद्भ्रान्तैः सहसा पिनाकचलने २-७४

[ऊ]

ऊर्ध्वस्थितारातिचमूसमूह- १४-७७

[ऋ]

ऋद्धिवृद्धिविशदेषु सर्वदा, ४-८७

[ए]

एतदाननविलासि पालय- ६-८७
एनं प्रबन्धमयमुद्धुरवादिवृन्द- ४-८०
एष स्फुरद्गुरुमुनिप्रसरामिहैव, २७-१२३

[औ]

औत्सुक्यतः काचन चित्रकार्थं, ३४-११९
औत्सुक्यभावकृतभूषणैपरीत्या, ३३-११९

[क]

कटकस्थकाननकलापिकुलं, १६-१०७
कपोलयोरिवामान्तीः, ९-८१
कमलकान्तिहरीं कृशतां नयन्, १३-११२
कमलकोमलकोशकुचोन्नते- १२-११२
करकिशलयलीलालोलतालप्रणादो- २-९७
कराग्रारोपणान्नीतै- ४-८१
कर्पूरागुरुधूपधूमपटलै- ७-११६
कर्मवैरिविजयाय सतेजा, ११-१०२
कल्पान्तेषु यशोभरे तव १-८६
कल्पान्तोद्भ्रान्तभास्वत्करनिकरनिभो २-१०४
कविर्न को निस्तुषवस्तुपाल- ४-९१
कस्यचिद्धरणिमण्डलच्युते, ३-८७
का शक्तिर्द्युसदां सुधारुचिर- २२-११८
काचित् तदा मन्त्रिवरं निरीक्ष्य, ३९-१२०
काचिद् भुजाभ्यां बहिरङ्ग- ४०-१२०
काव्यमेतदरिसिंहनिर्मितं, ४-१०५
किल जगति भवद्गतिं विलोक्य, २८-११९
किं सूते कर एव हेमनिकरं ४-११६
किञ्च प्रपञ्चयतमेव युवां ६१-८६
किञ्च स्वःसीम्नि येनाह- २८-८३
कीर्तिकल्लोलितव्योमा, ४९-८५
कुङ्कुमाम्बुभिरसिस्नपदीशं, ३८-१०४
कुसुमायुधस्य कुसुमानि मना- ३९-१०९
कुसुमार्पणेषु रमणः सुदृशा, ४०-११४
कुसुमावचायमनसां श्रवणे, ३६-११४
कृतकृत्य एव समये शयितः, १८-१०७
कृत्वैकमेव निजमञ्जनमञ्जु ३८-११९
कोपे पावकतप्तमार्गणसमं २०-११८
क्रमकमलयुगेऽस्मिन् सेवका देव ! २९-११९
क्रमक्रमस्थापितवारि-शर्करा- २८-९४
क्वचन भर्तरि याति तपात्यये, २३-११२
क्वचिन्न भङ्गोऽस्य भविष्यतीति, १३-७७
क्षीरोदसोदरो यस्य, ४६-८४
क्ष्माखण्डमाखण्डलचण्डशक्ति- ८-७६
क्ष्मागतेन लघुकं यददर्शि, ८-१०१

[ख]

खट्वाङ्गसङ्गतकरस्तरवारिलग्न- ४-७१
खररुचेर्विजयाय निजद्विषः, २६-११३

[ग]

गतमदनमदानां भाविनामत्र भावा- ३-९७
गतोऽग्रतोऽस्मिन् दुरितैरनाविलो, ३२-९४
गम्यते तपनरम्यतेजस- २६-८९
गिरिरिव सिन्धुतनिकानिकरै- १३-१०७
गिरिशिरसि जिनेशं नन्तुकामस्य २१-९८
गिरौ गतिं पश्यत नः कुतूहलात्, ४३-९५
गृहाण विग्रहोदग्र- ३९-८४

[च]

चक्रेऽर्बुदाख्यगिरिमूर्ध्नि निजाग्र- ३४-१२३
चटुला नटी सरसनृत्तवशा- ३६-१०८
चतुर्दिगापूरणभूरिनिःस्वन- १५-९३
चत्वार्ययं चतुरधीरवलोकना- २०-१२२
चलाचलायां भुवि सङ्गसङ्गमात्, २५-९४
चलितसकलतारालोकमामुक्तसन्ध्या- २२-९८
चञ्चत्काञ्चनकूटकोटिघटित- २-१०९
चिरमुपचितहर्षः सङ्गलोकावलोका- १९-९८
चुलुक्यकुलकान्तार- १५-८२
चेद् योग्यताऽस्ति परिखां २०-७२

[ज]

जटालमौलिर्मृगचर्मवासा, १२-७७
जय जय नयशालिन्नासमुद्रान्त- १४-११७
जलनिधिजमध्यात् तुङ्गशैलाग्रजाग्र- ३०-९९
जल्पतोर्जगति निर्भरं ययो- २१-८८
जल्पितानि बहुशः प्रभावना- ४०-९०
जाड्यं जनेषु रजनीजनितं विभिन्द- १२-७२
जित्वा बलैर्मालवभूमिपाल- २३-७८
जिनमहमहिमानं प्रत्यदजीयन्त दूरा- १-९७
जिनये जिन ! स्मितमनाः स्नपनं, १९-१०७
जैनं किलैनं जगदुः शिवेऽपि, ३-७५

[त]

ततश्चतुर्विंशतीर्थकृत्कला- ८-९२
तत्पदाम्बुरुहषट्पदाः पदं, २२-८८
तत्पदेऽतिविदितप्रथावथा- १९-८८
तत्र तादृशि जनस्य विमर्दे, २३-१०२
तत्र प्रपेयमपि तेन नवा वितेने, २८-१२३
तत्रावनीविभुरभूद् वनराजराज्य- २७-७३
तथाऽस्य तेजोभिररातिजाति- २-७६
तदङ्गजो दिग्गजदन्तशय्या- ४६-८०
तदनु प्रमोदरभसेन रजः- २९-१०८
तदनु वदनकान्तिन्यत्कृतेन्दुः १-११६
तदपीयत श्रुतिपुटेन यशः, २५-१०८
तदानीं दीनोघे मुहुरपि गृहीत्वा ५-११६
तदाऽन्नपाकाय विकाशितः शिखी, ४६-९५
तद्भूः कीर्तिभरैरश्व- ५१-८५
तद्भूश्चण्डप्रसादाख्यो, ४७-८४
तन्महामतिरकम्पसङ्कटे, २-८७
तन्वत्यथाहर्गमनं सुधाभृद्- ३९-७९
तमीदिने व्यत्ययतो वितेनु- १६-७७
तयोस्त्रयोऽभवन् पुत्रा, ५४-८५
तरलतारलतागृहपङ्कज- १६-११२
तरुणीसमागमवशेन जवात्, ४६-११४
तस्माद् भुजङ्गेन्द्रभुजो बभूव, १०-७६
ततः क्षितिपतेरस्य, ३४-८३
ताडङ्कमेकं कर एव काचित्, ३६-११९
तात ! ख्यातगिरः सुता मम हता १-१२०
तावकीनयशसैव शाश्वर्ती, ११-८७
तुहिनमन्दतरां मलिनेऽब्जिनी- २७-११३
तुहिनवाहिनवाद्भुतवातभी- २९-११३
तेन प्रपाद्वयमिहाघटि पार्श्वपार्श्व- ३२-१२३
तेन व्यधायि धवलक्ककपत्तनश्री- ११-१२२
तेने कृतान्तसमतां रसनासनाभि- ५-७१
तैस्तथा जिनपुरस्तिमिरोर्मि- ४१-१०४
त्रैलोक्यादुत्तमं वीक्ष्य, ५२-८५
त्वं मनोभवमपास्य पुनस्त- ३१-१०३

त्वद्गुणान् गदितुमीश ! समग्रान्, २६-१०३
त्वन्महोभिरहिमांशुकोटिवद्, १२-८८
त्वां निरर्थकगिराऽपि तथाऽपि २७-१०३

[द]

दक्षः शस्त्रे च शास्त्रे च, ४३-८४
ददता प्रसूनमपराभिधया, ४१-११४
दधुरनङ्गनिषङ्गतुलामधो- ८-१११
दन्तदीप्तिपटलच्छलोच्छल- ३०-८९
दयितमिति पुरस्ताद् वीक्ष्य ३२-९९
दयितेषु तोयजवनेषु गते, ४८-११४
दल्यमानमसमानविमर्दे, १९-१०२
दान-शील-तपसां विजित्वरी, ३४-८९
दानच्छटासुरभिशीतलदिक्करेणु- ४०-७४
दासः कैलासभूमभृद्, ४८-८५
दिक्पुरन्ध्रिकुतुकाय कस्यचिद्, ४२-९०
दिनमयं नमयन् सहसा कृत- ३३-११३
दीर्घायुर्भवतादिति द्विजवरै- १-७४
दुर्वारवारणघटोत्कटवैरिसिंहः, ३१-७३
दुष्कर्माद्रिपविः पवित्रमहिमा ६-११६
दुष्टामात्यनिषिद्धस्य, १९-८२
दुःषमाविषमतापतापितां, २९-८९
देयाः स्वामिन् ! पुनर्मे सुकृत- ४४-१०९
देवभक्तिभरनिर्मितहस्ता- ९-१०१
द्युमणिः क्षपामणिरपि प्रभया, ९-१०६
द्युमणिमणिगणैर्यत्किञ्चिदप्यह्नि ११-९७
द्रुतमुद्धृतेऽम्बुजमिति प्रकटे, ५२-११५
द्रुतसमेतदिनाधिप्रतिप्रभा- १४-११२
द्वारमध्यमविशन्निषेधिका- २८-८९
द्विजेश्वरश्रीहृतिपातकादिव, २३-९३

[ध]

धात्र्या धर्त्तुं न शक्योऽय- २-८१
धीमानास्तेऽनुजस्तस्य, ५६-८५
धूमीभवद्यदसिवल्लिरतीवतीव्रः, ३४-७३
धूलिधूम्रपद एव तदानी- २५-१०३
धृता चिरं या हृदये निरस्ता, २९-७८

[न]

न क्षमोऽयमहितानपि हन्तुं, २८-१०३
न तथा व्यराजदुडुशक्तिफलै- १४-१०७
न भूभृतः केऽपि यदग्रभागे, ६-७६
न मे स्वामिन्नमात्योऽस्ति, ४२-८४
न यद्यपि प्रौढवृषप्रभावतो, ५-९२
न स्थिराः क्वचन यान्ति ३८-९०
ननर्त्त कश्चित् पृथुसम्मदस्तदा, ३३-९४
नभसि दर्पणतुल्यतडिल्लता, १७-११२
नयनाग्रवर्त्मनि परिस्फुरतीं, २३-१०७
नयेन सङ्गस्य रसातलं यया, ४४-९५
नलिनादिपुष्पनिवहेन सुरै- २६-१०८
नवपल्लवा निजविभूतिहृतो, ३९-११४
नववृक्षमूर्ध्नि यदकारि तप- ३८-११४
नागेन्द्रगच्छमुकुटस्य मुनेरनून- ४४-९०
नाम नामसुधया जिनभर्तुः, ६-१०१
नाऽऽप्नुवन्ति भवबन्धनिकेता- ३०-१०३
नित्यं त्वद्वदनारविन्दसदनं १-९९
नित्यचैत्यकुतुकावलोकन- ७-८७
निर्गत्य कोशकुहरादसिदन्दशूकः, ३-७१
निर्मितस्तुतिरिति प्रतियातः, ३४-१०३
निर्यन् पयोमयपयोधिजलाद् घनान्ते, ३६-७४
निशि नियतमियत्यामप्यमुं सङ्गलोकं, २०-९८

[प]

पतितवति पतङ्गे रङ्गदुत्तुङ्गताप- ५-९७
पतितवति पयोधेरन्तरा हन्त ! २६-९९
पथिककाननलग्नमनोभव- ३२-११३
पदमकारि मुखे सुदृशां सदा, २८-११३
पदमधत्त गतस्य पयोमुचः, २४-११३
पदेऽथ तस्याजनि भागिनेयः, १-७६
परितः स्फुरितज्योति- १०-८१

पर्वक्षणे न खलु निश्चिनुते दिनेषु, १४-७२
पवित्रमेतत् तिलकाय नित्यशः, १८-९३
पञ्चासराह्वमणाहिल्लपुरीपुरन्ध्री- २-१२१
पाणी संपुट्य रुन्धानो, ४१-८४
पापपङ्कशमनाय जनानां, २०-१०२
पायं पायमहर्निशं रिपुयशः- १-९६
पावयन्ति परिक्लृप्तभावना- ३९-९०
पिबन् पयः स्वःसरितो वियद्वने, ९-९२
पुरा प्राग्वाटवंशाग्र- ४५-८४
पुरुषोत्तमो हृदि मदीयसुतं, ६-१०६
पुलककम्पितसूत्कृतिभिः परि- ३१-११३
पूजासु पाणिस्थितपुष्पमाला- २१-७७
प्रकटितायसकर्त्तरिका मधौ, २-१११
प्रज्वलन्मणिकेयूर- ६-८१
प्रतापतापिता यस्य, २२-८२
प्रतास्तूर्यस्वने सूर्यो- ३१-८३
प्रतिसर्गं प्रबन्धेऽस्मिन् ५-७५
प्रतिसर्गं प्रबन्धेऽस्मिन् ५-८०
प्रतिसर्गं प्रबन्धेऽस्मिन् ५-८६
प्रतिसर्गं प्रबन्धेऽस्मिन् ५-१००
प्रतिसर्गं प्रबन्धेऽस्मिन् ५-१०५
प्रतिसर्गं प्रबन्धेऽस्मिन् ५-११०
प्रतिसर्गं प्रबन्धेऽस्मिन् ५-११५
प्रतिसर्गं प्रबन्धेऽस्मिन् ५-१२०
प्रतिसर्गं प्रबन्धेऽस्मिन् ५-१२४
प्रतिसर्गं प्रबन्धेऽस्मिन् ५-९१
प्रतिसर्गं प्रबन्धेऽस्मिन् ५-९६
प्रत्यर्थिपार्थिवगणः समराङ्गणेषु, ३२-७३
प्रथमः प्रथितस्तेषां, ५५-८५
प्रथमसमुदितेन्दुज्योतिपूर्णेयमुद्धा- १०-९७
प्रवृत्तनृत्ताः प्रचलोर्मिपाणिभिः, ४५-९५
प्रसादसादरस्तस्य, ३०-८३
प्राग्नियोजितमनोहृततीर्था- ७-१०१
प्राप्य रत्नमिव पुण्यपयोधे- ३२-१०३
प्रार्थितौ प्रार्थनीयेऽर्थे, ४०-८४

[ब]

बभार भूभारमथो जयश्री- २४-७८
बलिरपि कलिकाले याचकाली- १५-११७
बहूत्पतत्पादयुगस्तदाऽपरो, ३४-९४
बान्धवस्य सुरसिन्धुबन्धुरां, १४-८८
बुद्धिरेव तव देव ! दासता- ९-८७
बुद्धिर्लतेव तव विस्फुरिता समस्त- २४-११८

[भ]

भट्टार्कपूजनवने वहकाभिधाने, ५-१२१
भवकाननान्तरविहारभवां, २१-१०७
भवभ्रमिश्रान्ततरः शिरोधरा- ३५-९४
भवाभिभूतेन मनोभुवा भया- १२-९३
भापितं भुवनभूषण ! भित्त्वा, २९-१०३
भामण्डलप्रतिनिर्विदधे जिनेन्द्रो- २३-१२२
भारं भुवो भुजभरेण बभार २९-७३
भावनासलिलशालिनि शश्वत्, १४-१०२
भासि दौस्थ्यतरुखण्डखण्डनै- ३-१०५
भास्वन्निःस्वानभेरीमुरजभरजनि- १२-११७
भुग्नानि भूमिधरभासुरसाल- २२-७२
भुजगजगति भूतिं भोगिचूडामणीनां, २८-९९
भुवनाधिपतिभवदाहभिदे, २०-१०७
भुवनैकनाथ ! भवदीयवपु- २४-१०७
भूरिधातुमयजङ्गमशृङ्ग- २-१०१
भूरिपुष्परचिता जिनभर्तु- ४०-१०४
भृगोः सुतेनेव जिनस्य धर्म- ४१-७९
भृशमुरसि कलङ्कच्छद्मना कालचित्रौ- १५-९८
भृशमुषसि तुषारस्यन्दसङ्काशतारा- २७-९९
भ्रुवमारोपितां यस्य, २५-८३

[म]

मदभिवर्धितसिन्धुमहीरुह- २०-११२
मन्दाकिनी वियति तुङ्गविशाल- २१-७२

मयाऽसौ विक्रमक्रीत- १८-८२
मलयजद्रुमसङ्गिभुजङ्गम- ११-११२
मलयजमयमम्भः पादयोरुत्तमाङ्गे, २-११६
मसृणघुसृणक्लृप्तश्चन्द्रलेखानुकारी, २९-९९
महानयं सङ्घजनोऽचलत् कथं, २१-९३
मञ्जुलः कनककुण्डलकान्तैः, ३-१०१
मात्यमात्यवर ! नाम्बरे यशः, २-९६
माधुर्यधुर्यमतुलामृतकुण्डवृन्द- २९-१२३
मूर्तित्रयं हरिकरिस्थमपूरि तेजःपाल- १९-१२२
मूर्तीर्विधाप्य निजपूर्वजपूरुषाणां, १८-१२२
मूर्त्तीस्तीर्थपतेरथाऽऽलयपदेऽध्यारोप्य ४२-१२०

[य]

यक्षमुख्य ! स भवान् भुवनैक- १५-१०२
यच्छ्रातकुम्भमयतोरणकुम्भजातं, २४-१२३
यत् कवेर्लवणसिंहजन्मनः, ४-१२०
यत्कारितं सिद्धसरः सरस्वत्- ३५-७९
यत्कीर्तिमेव धवलामवलोक्य ३८-७४
यत्खड्गखण्डितविरोधिशिरो- २-७१
यत्र क्षितिं रक्षति काङ्क्षति स्म, २५-७८
यत्र प्रतिक्षणविवृद्धरसातिरेक- १७-७२
यत्रोच्चसौधभुवि सव्यकारात्त- १८-७२
यदयमेतदवाप्य तपस्विनां, १९-११२
यदीयकारागृहमाप्य धारा- ३४-७९
यद्दानमश्रावि सदानुभूत- ५०-८०
यद्दानिदानमुदितेन वनीपकेन, २६-७३
यद्भयप्रभवस्वेद- १६-८२
यद्यम्बरे सुरगुरोरिव मे व्यधास्यद्, २५-१२३
यद्रत्नवेश्मपरिमार्जनिकारजोभि- २३-७२
यमुनौघसङ्गमधिया सचिव- ४०-१०९
यस्मिन् जनाय मणिवेश्मविभा- २४-७३
यस्मिन् विलाससदनेषु विलासवत्यः, १३-७२
यस्मिन् सदैव निकृतानि निकेतनाग्र- ११-७२
यस्मिन् सदोच्चैःशिरसि ४७-८०
यस्मिन्नुपर्युपरि गन्तुमशक्नुवन्तो, १९-७२
यस्या द्विषां कण्टककूटकोटि- ३०-७८
यस्यासिधेनुफलके नवनागवल्लि- २८-७३
यं विलोक्यातुलं विश्वे, २६-८३
यं सुदर्शनधरं हरिभ्रमा- १८-८८
यः सञ्चरन् बर्बरखेचरस्य, ३३-७८
या कीर्तिरस्य समभूदिह राण- १३-१२२
यामवाप्य न नमामि भवन्तं, ३३-१०३
युग्मेन यस्यासिलता प्रताप- २८-७८
युद्धमार्गेषु यस्याऽसिः, २१-८२
युधि व्यभासि यस्यासि- १७-८२
युधि स्वयं यः किल जाङ्गलेशं, ४३-७९
युवां नरेन्द्रव्यापार- ५९-८५
युवाभ्यामेव नेत्राभ्यां, ६०-८५
यैरजीयत जगत्त्रयीजयी, १६-८८
योगपात्रवदपात्रमप्यलं, १०-८७

[र]

रचिताङ्गशौचविधिरिन्द्रगणैः, ३०-१०८
रजस्तदा विस्तृतसङ्घसम्भवं, २२-९३
राजा कुमारपालो- १३-८२
राजा दृग्भ्यां सुधाकुम्भ- ३६-८४
रिपुभूमिशिरोरत्नी- २७-८३
रुद्धेऽपि यत्र मरुदध्वनि वारिवाहै- १६-७२

[ल]

लक्ष्मीर्मयाऽवलगिता जगदेकभर्तु- १७-१२२
लावण्यसिंहतनयाननसोमरश्मि- ४-११०
लावण्यामृतपूर्णास्य- ७-८१
लीलावलुप्तद्विजनायकस्य, ३८-७९
लोचनैस्तनुमतामिति खिन्नैः, २२-१०२

[व]

वक्रीकृते धनुषि मौक्तिकताडपत्र- ८-७१
वदनाग्रभागगतपाणियुग- ३२-१०८
वनवल्लयो गुरुतयाऽस्य गिरेः, १२-१०७

वयमेव शस्त्रपदवीं गमिता, ३७-११४
वस्तुपालसचिवेन्द्रशेमुषी- १-८७
वस्तुपालसुकृतामृतप्रपा, ४-११५
विकटं नयामि शिखिवच्छिरसि, २२-१०७
विजित्य यः संयति कान्यकुब्ज- ५-७६
वितन्वतः कासहृदाख्यपत्तने, १६-९३
वितन्वाते विश्वाङ्गणसदसि १-९०
वित्रस्यतो मालवभूमिभर्त्तु- १८-७७
विधुमौलिमौलिविधुधामभरै- २-१०६
विभेद्य लोभेन धवान् धवान्तरै- २०-९३
वियदमीमिलदर्क-निशाकर- १८-११२
वियदहनि वितेने स्वस्य विश्वस्य १८-९८
विरचय्य काऽपि मणिकुण्डलं ३२-११९
विरहशिखिसमीरः कामनासीरवीर- १६-९८
विलोकयन् कोऽपि वृषध्वजध्वजं, ३६-९४
विश्राम्यन्तु भुजङ्गराज- १-१२४
विश्वं जगद् येन विजित्य ३७-७९
विश्वं न स्यादनीदृग् निखिलमपि २-१२४
विश्वप्रभुः कुतुककन्दुकितारिमुण्ड- ३५-७४
विश्वेऽस्मिन्नरिसिंहकोविदकृतप्रौढ- ४-१२४
विषमलिमिषमास्ये न्यस्य मूर्च्छा- ७-९७
विसर्पता सङ्गजनेन मेदिनी, २४-९३
विहरच्चिकुरज्योति- ११-८२
वीक्ष्य यक्षमिह सङ्गजनौघः, १२-१०२
वीतरागमतधर्मकारिणः, ३३-८९
वृथैव वैद्याननवद्यवैभवान्, ४-९२
वैकक्षमाल्यमिलितः शुशुभे- ३५-११९
व्यथयति प्रथितारुणतेजसो, १०-१११

[श]

शक्तः क्व वक्तुमहमल्पमतिर्बहुनि, ३५-१२३
शत्रुञ्जयाद्रिमुकुटस्य पुरो १५-१२२
शरीरभासैव पराभवं स्मरः, १३-९३
शस्त्रविस्तृतिपरः परं परो, २-८६
शान्तिसूरिरथ तत्पदश्रियो- १७-८८
शुद्धसङ्घपतिकीर्तिलतानां, ३६-१०३
शौर्यैर्व्रज्रधरस्य दैत्य- १-१०४
शैलमौलिगमनाय मनोऽश्वै- १-१०१
शैलेऽस्मिन् पुरुहूतपौरमिथुनै- ३५-११३
शैशवेऽपि मदमत्तवाद- २०-८८
श्रावकत्वममलं कुलं कला- ३६-८९
श्रावकाः प्रतिपदं हृदयाग्र- ३५-१०३
श्रीकर्पर्दिनमिति स्तुतिपूर्वं, १६-१०२
श्रीकर्णदेवोऽथ नृपस्त्रिलोक- २०-७७
श्रीक्षेमराजनृपतिर्वसुधां सुधांशु- ३३-७३
श्रीपादलिप्तपुरसीम्नि सर स २६-१२३
श्रीभीमदेवोऽस्ति निरर्गलोग्र- ४८-८०
श्रीभूभटो रिपुभटोच्चयभेदरक्त- ३९-७४
श्रीमत् पुरं भुवि पुरन्दरपत्तनाभं, ९-७१
श्रीमन्त्रिमुख्य ! भवदीयविपक्ष- १८-११८
श्रीमन्त्रीश्वरवस्तुपाल ! भुजयो- ३-१००
श्रीमानखण्डपदमण्डपमत्र मन्त्री, ७-१२१
श्रीलता शुचितरेषु रोपिता, ३७-८९
श्रीवस्तुपाल ! भवदीययशो- २-१२०
श्रीवस्तुपाल ! रणभाजि भवत्- ३-११५
श्रीवस्तुपालप्रथितप्रसाद- ४-९६
श्रीवस्तुपालसचिवस्तुतिनित्यरक्तान्, २-८०
श्रीवस्तुपालसचिवेन्द्रयशःप्रसून- ४-१००
श्रीवस्तुपालस्य यशस्तरङ्ग- ४-८६
श्रीवस्तुपालाभिधमन्त्रिभर्तु- ३-८०
श्रीविश्रामास्पदमपि मदाद् १६-११७
श्रीवीरधवल-तेजःपालाभिध- ११-११७
श्रीवेश्मविस्मयमयप्रबलप्रताप- १-७१
श्रीवैद्यनाथसदनात् किल ३३-१२३
श्रीसुव्रतं भृगुपुरादयमत्र मन्त्री, २२-१२२
श्रीसोमानाथोऽपि कृपैकपात्रं, ३६-७९
श्रीसोमान्वयकुट्टिमोद्धततुलापट्टः २५-११८

श्रीसोमान्वयवार्धिवर्धनविधो ! १९-११८
श्रीस्तम्भतीर्थनगरे रचयाञ्चकार, ३-१२१
श्रीस्तम्भनाख्यपुरतीर्थपतिं विधाप्य, ३०-१२३

[स]

स तीर्थयात्रासु मनोमनोरथं १-९२
स स्तम्भनाभिधपुरेऽद्भुतमुद्दधार, ३१-१२३
सचिवः समं सपदि सङ्घजनै- १-१०६
सचिवस्य दास इव शब्दजितो, ४३-१०९
सच्चक्रनन्दकपुरोगदयाद्भुतश्री- ३-९१
सजलजलदचारुर्वारुणीरागभाजः, २३-९८
सञ्चरन् भुवि न माति जनो यः, १८-१०२
सततकुसुमितानृतूनशेषा- ३४-११३
सततविततदानक्षीणनिःशेषलक्ष्मी- ५१-८०
सतताऽन्तरालशयविष्णुवपु- ४-१०६
सतां पतिः सङ्घपतित्वरोपणा- ७-९२
सत्यभ्रमेण कृतकानि गृहेषु हत्वा, २५-७३
सदर्पमर्पयिष्यामि, १४-८२
सदा प्रसादोन्मुखवस्तुपाल- ४-७५
सद्यो जिनक्रमनमस्कृतिलोलसङ्घ- ३५-९९
सन्ति सम्प्रति तदीयशासने, २४-८८
सन्नं यन्न तदापि रत्नकनक- ३-११६
सपादलक्षप्रभुणा प्रदत्ता, ४५-७९
समदमदनभूभृन्नव्यसाचिव्यलब्धि- १३-९८
समनसां त्वमसि स्थितिभूस्त्वया, ६-१११
सममसममयूखैर्भानुमन्तं लसन्तं, ३४-९९
समीपसङ्केतनिकेतनं शिव- ३०-९४
समुच्छ्रिताभिः खलु वस्तुपाल- ३-९६
समुदिते मुदजितेऽम्बुरुहि प्रिये २५-११३
समुद्भवद्भावरसादचेतन- ३८-९५
सम्पालयन्तो यदरीन् दरीषु, २२-७८
सम्पूर्णशक्तित्रयसम्भवा यः, ४-७६
सर्वतोमुखतपोहुताशनै- २५-८९
सर्वत्र सञ्चारिषु यच्चरेषु, १९-७७
सर्वथाऽप्यसति याचके क्वचित्, ५-८७
सर्वर्द्धिमुर्वीमपि ये भुजेना- २७-७८
सर्वेश्वरममुं कुर्व- २३-८२
सलिलेन विश्वलयप्रलयः, ५-१०६
सहस्रशीर्षोरगकल्पकीर्तयः १४-९३
संग्रामसिंहकुयशोभरभृङ्गभङ्गि- ३-८६
सकलस्वकीयकुसुमस्वहृति- ४४-११४
संयमप्रभृतिभिस्तथा गुणै- २३-८८
सङ्कोचिताम्बुजकुलोऽपि हतार्क- १५-७२
सङ्गः सङ्गतगोरवैः सह सदा १७-११८
सङ्घभर्तुरधिरोपितस्तथा, ४३-९०
सा काऽपि कोमलयशोऽङ्ग- १४-१२२
सितांशुना कीर्तिविनिर्जितेन, ४२-७९
सिद्धलोक इव सङ्घतां गतः, ४१-९०
सिन्धुराजविजयोज्ज्वलं यशो, ३-१२०
सुतस्तस्याऽस्ति लावण्य- २०-८२
सुवंशसंयोजितरूपशोभिता, ४१-९५
सुव्यक्तभक्तिः प्रतिसोमवारं, ३-७६
सृजता स्त्रजं शिरसि पद्मदृशो, ४३-११४
सृजन् जनः पूजनमूत्सवोत्सुकः, २९-९४
सेवकेषु दृढद्वेषिजये(यं) ५-८१
सोऽभ्युदञ्च्य कथमप्यथ क्षिते- ३१-८९
स्तब्धप्रकम्पितविलीनविवर्णगात्रैः, ६-७१
स्तुतगुणं कुतुकेन मधुव्रतै- ९-१११
स्फुटघटितकलङ्को यज्वनामेष २४-९८
स्फुटमष्टकर्ममथनोऽयमिति, ४२-१०९
स्फुरन्तः स्वप्रतापाग्नि- ३५-८३
स्फूर्जत्फेनावलिवलियोत्ताल- ३-१२४
स्मरनृपस्य चरत्वमुपागता, ७-१११

स्मरशिखी तनुमानिव चम्पकः, ४-१११
स्मितसरोजमुखीमुखवासना- ५-१११
स्मेरत्काश्मीरनीरच्छुरितपथतया ९-११७
स्वदिवसपरिवृत्तिज्ञानतः ८-९७
स्वयं स कस्मैचन मोदकादिकं, ४९-९५
स्वर्गं जिगीषुश्चरणाग्रलग्न- ७-७६
स्वर्धेनु-शाखि-मणयः ! किमु १-८०
स्वस्ति श्रीदेवलोकादमरपरिवृढः १-१०९
स्वस्थानप्रसृतस्ववल्लभजन- ८-११७
स्वहृदः प्रमोदविशदस्य रसात्, ३८-१०९
स्वीयतादृशविमर्दसुदूर- २४-१०३

[ह]

हठाद्धरन्तं श्रियमब्जिनीनां, ४०-७९
हरगलगरलाभं व्योम्नि ६-९७
हरहसितसितानि तानि तन्व- ४१-७४
हरिणीदृशां कलितरागभरं, ४९-११५
हरिहरिति रथाङ्गानल्पसङ्कल्प २५-९९
हारान्तपद्मरागस्य, ३-८१
हिमभरस्य तपःप्रथितोन्नते- ३०-११३
हृद्वर्तिनः प्रसादस्य, ८-८१

• • •

परिशिष्टम्

[५]

कीर्त्तिकौमुदी-सुकृतसंकीर्त्तनमहाकाव्ययोर्विशिष्टनामानुक्रमः ॥

विशेषनाम	पृष्ठ
[अ]	
अच्छोद [सरोवर] की.	१०
अजयदेव [अजयपालचौलुक्यनृप] सु.	७९
अजयपाल [चौलुक्यनृप] की.	१५
अणहिलपाटक [गूर्जराजधानी] सु.	७१
अणहिल्लपुर [गूर्जरराजधानी] की.	७
अणहिल्लपुरी [गूर्जरराजधानी] सु.	१२१
अनुपमा [तेजपालपत्नी] की.,	२६
अनूप [नृप] सु.	७९
अभिनन्द [कवि] की.	५
अभ्युदयसिंह [भट] की.	४१
अमरपण्डित [कवि] सु.	७५, ८०, ८६, ९०, ९६, १००, १०५, ११०, ११५, १२०, १२४
अमरसूरि [नागेन्द्रगच्छीय] सु.	८८
अम्बा [रैवतशिखर] सु.	१०९, १२२
अम्बिका [देवता] सु.	९३
अरिसिंह [कवि] सु.	७५, ८०, ८६, ९०, ९६, १००, १०५, ११०, ११५, १२०, १२४
अर्कपालितक [ग्राम] सु.	१२३
अर्णोराज [सपादलक्षनृप] की.	१३
अर्णोराज [चौलुक्य]	१६, ८२
अर्बुद [पर्वत] सु.	१२३
अर्बुदाचल [पर्वत] की.	१६
अवलोकना [रैवतकशिखर] सु.	१२२
अश्वराज [मन्त्री, वस्तुपालपिता]	२३, २५, २६, ३८, ८५
[आ]	
आनन्दसूरि [नागेन्द्रगच्छीय] सु.	८८
आमशर्मा [गूर्जरराजपुरोहित] की.	१९
आहड [चापोत्कटनृप] सु.	७४
[इ]	
इन्द्रमण्डप [स्थापत्यविशेष] सु.	१२२
[उ]	
उज्जयन्त [रेवतक]	६४, १२२, १२३
[क]	
कच्छ [जनपद]	११
कपर्दी [यक्ष]	६२, ६३, १०२
कर्ण [अङ्गराज] की.	९
कर्ण [कर्णदेव, चौलुक्यनृप] की.	१२
कर्णदेव [चौलुक्यनृप] सु.	७७

कादम्बरी [गद्यकाव्य] की. ४
कान्यकुब्ज [जनपद] सु. ७६
कालिका [देवी] सु. ७८
कालिदास [कवि] ४, ५, १२०
काशि [काशीपुरी] की. ८
कासहृद [ग्राम] सु. ९३
कुङ्कणेश [कौङ्कणनृप] की. १५
कुमार [गूर्जराजपुरोहित, सोमश्वरदेवपिता] की. १८, १९
कुमारदेवी [वस्तुपालमाता] २४, ८५
कुमारपाल [चौलुक्यनृप] १४, ७९, ८२, ८६
कुमारपुत्र [सोमेश्वरदेव] की. १८
कुलसिंह [भट] की. ४२
कौङ्कण [जनपद] सु. ७९
कौरवेश्वर [दुर्योधन] की. ९
क्षेमराज [चोपात्कटनृप] सु. ७३

[ख]

खड्गार [सौराष्ट्रनृप] की. १३

[ग]

गङ्गा [नदी] की. ८
गजाह्वय [हस्तिनापुर] की. ८
गल्लभ [गच्छविशेष] सु. ९३
गाङ्गेय [भीष्मपितामह] की. ९
गुलकुल [वंशविशेष] की. ४०
गूर्जर [गूर्जरदेशवासी] की. १९, २१, २२
गूर्जर [जनपद] सु. ११८
गूर्जरधराधिपराजधानी [अणहिलपुर] की. २०
गूर्जरपुर [अणहिलपुर] की. १९, २३
गूर्जरराज [गूर्जरेश्वर, भीमदेवद्वि.] की. ३२
गूर्जरराज्यलक्ष्मी [गूर्जरराज्याधिष्ठात्री] की. १९
गूर्जरेन्द्र [गूर्जरदेशस्वामी] की. १९
गूर्जरेश्वर [गूर्जरदेशस्वामी] की. ११
गोद्रह [जनपद] की. ३३
गौड [गौडदेशाधिप] की. १४

[च]

चण्डप [मन्त्री, प्राग्वाट] २२, ६३, ८४, ९९
चण्डप्रसाद [मन्त्री, चण्डपपुत्र] २२, ८४
चम्पा [नगरी] की. ८
चाणक्य [कौटिल्य] की. २२, ४८, ४२
चाचिगदेव [भट] की. ४१
चापोत्कट [राजवंश] सु. ७१
चामुण्डराज [चौलुक्यनृप] ११, ७६
चामुण्डराज [चापोत्कटनृप] सु. ७४
चाहमान [राजवंश] की. ५
चुलुक [राजवंश] की. ३४
चुलुक्य [राजवंश] ३४, ८२
चुलुक्यभूप [चौलुक्यनृप, वीरधवल] की. ३३
चुलुक्यभर्त्ता [चौलुक्यनृप, वीरधवल] की. ३३, ४३
चैद्य [राजवंश] की. १९
चौलुक्य [राजवंश] ११, १६, ७६
चौलुक्यचन्द्र [वीरधवल] की. ४२, ६७
चौलुक्यनृप [वीरधवल] की. ३८
चौलुक्यवंश [राजवंश] की. १६

[ज]

जगज्झम्पन [वल्लभराजबुरुद] १२, ७७
जगद्देव [प्रतीहार] की. १९
जयन्त [भट] की. ४१
जयसिंह / जयसिंहदेव [चौलुक्यनृप, सिद्धराज] १३, ७८, ८८
जयसिंह [वस्तुपालपुत्र] की. २५

जाङ्गल [जनपद] की. १५
जाङ्गलेश [जाङ्गलदेशनृपति] १५, ७९
जामदग्न्य [परशुराम] १५
जिनदत्तसूरि [वायडगच्छीय] सु. ९२

[त]

तापी [नदी] की. ३३
तुरुष्क [ज्ञातिविशेष] सु. ८०
तुरुष्काधिपति [तुरुष्कजातीयनृप] १६
तेजःपाल [मन्त्री, वस्तुपालानुज] २४, २५, ११७, १२२
त्रिपुरी [नगरी] की. ८

[द]

दक्षिण [जनपद] की. १५. १७
दक्षिणेन्द्र [दक्षिणदेशाधिप] की. ३२
दर्पक [?] की. ५
दर्भावती [नगरी] सु. १२३
दुर्लभराज [चौलुक्यनृप] १२, ७७
देवपत्तन [नगर] सु. १०६

[ध]

धनपाल [कवि] की. ४
धवल [चौलुक्यवंशीय-अर्णोराजपिता] १६, ८२
धवलकपुर [नगर] सु. ११६
धवलक्कक [नगर] सु. ११७, १२२
धारा [नगरी] १३, ७८, ७९
धाराधीश [धारानृपति] की. १७

[न]

नड्डूलनायक [नृपति] की. १७
नरचन्द्र / नरचन्द्रसूरि [कवि नागेन्द्र-गच्छीय] की. ५, ९२
नरवर्मा [धाराधीश] की. १३
नीलकण्ठ [कवि] की. ५
नागेन्द्र [श्वेताम्बरगच्छविशेष] सु. ९०

[प]

पञ्चासर [जिनमन्दिर] सु. ७१, १२१
पत्तन [अनहिलपुर] ३५, ११९
पम्पा [सरोवर] की. १०
परमार [राजवंश] की. १३
पादलिप्तपुर [नगर] सु. १२३
प्रतापमल्ल [चालुक्यसेनानायक] की. १९
प्रद्युम्न [रैवतशिखर] सु. १०९, १२२
प्रभास [तीर्थविशेष] की. ६७
प्रह्लादनदेव [कवि, नृपति] की. ५
प्राग्वाट [वंशविशेष] २२, ८४

[ब]

बकपाटक [नगर] की. ३६
बकुल [बकुलेश्वर सूर्यमन्दिर] सु. १२१
बर्बर / बर्बरक [राक्षस] १४, ७८
बल्लाल [नृप] की. १५
बाण [कवि] की. ४
बारप [सेनानायक] ११, ७६
बिल्हण [कवि] की. ४
ब्रह्मपुरी [पुरी] की. ३१

[भ]

भट्टार्क [सूर्यमन्दिर] सु. १२१
भट्टादित्य [सूर्यमन्दिर] सु. १२१
भारवि [कवि] की. ४
भीम [चौलुक्यनृप, प्रथम] १२, ७७
भीम [चौलुक्यनृप, द्वितीय] १६, ८०
भीमदेव [चौलुक्यनृप, द्वितीय] सु. ८०
भीमपल्ली [ग्राम] सु. ८२
भीमेशवेश्म [शिवमन्दिर] सु. १२१

भुवनपाल [भट] की. ३८, ४०, ४१
भुवनसिंह [भट] की. ४१
भूभट [चापोत्कटनृप] सु. ७४
भृगुकच्छ [भृगुपुर] की. ३३
भृगुपुर [भृगुकच्छ] सु. १२२
भोज [धारानृपति] ५, १२, ७७

[म]

मथुरा [नगरी] की. ८
मधूपघ्न [मथुरानगरी] की. ८
मरु [जनपद] की. ३३
मरुभूप [मरुजनपदनृपति] की. ३३
मरुभूभुज् [मरुजनपदनृपति] की. ३४
मल्लदेव [मन्त्री, वस्तुपालाग्रज] २४, ८५, १२३
मल्लिकार्जुन [नृप] की. १५
मही [नदी] की. ३३
महेन्द्रसूरि [नागेन्द्रगच्छीय] सु. ८८
महोबकपति [महोबकनगरनृप] की. १४
माघ [कवि] की. ४, ५
मानस [सरोवर] की. १०
मालव [जनपद] १३, ७७, ७८
मालवेश [मालवनृपति] सु. १२, १२३
मिथिला [नगरी] की. ८
मुञ्ज [धाराधीश] की. ५
मुञ्जालसुत [मन्त्री] की. १९
मूलराज [चौलुक्यनृप, प्रथम] ११, १९, ७६
मूलराज [चौलुक्यनृप, द्वितीय] १६, ८०

[य]

यदु [यदुवंशीय] की. ३४
यमुना [नदी] की. ८
यशोवर्मा [धारानृपति] सु. ७९
यशोवीर [कवि, मन्त्री] की. ५, ६
यादवेन्दु [सिङ्घननृप] की. ३३
यादवेन्द्र [यदुवंशीयनृप] की. ३६
योगराज [चापोत्कटनृप] सु. ७३

[र]

रत्नादित्य [चापोत्कट] सु. ७३
राणक [भट्टारकालय] सु. १२२
राष्ट्रकूट [राजवंश] की. १९
रैवतक [पर्वत] ६४, १०६, १०८, ११६

[ल]

लक्ष [कच्छनृपति] ११
लक्ष्मदेव [नृप] की. ३६
लङ्का [नगरी] की. ८
ललितादेवी [वस्तुपालपत्नी] की. २५
लवणप्रसाद [चौलुक्यवंशीय] १८
लवणप्रसादपुत्र [वीरधवल] की. ३५
लवणसिंह [कवि, अरिसिंहपिता] सु. १२०
लाट [जनपद] की. ३३
लाटेश्वर [लाटजनपदनृपति] की. ११
लावण्यप्रसाद [लवणप्रसाद] १७, ८२, ८४
लावण्यसिंह [तेजःपालपुत्र] की. २६
लावण्यसिंह [लवणप्रसाद] सु. ११०

[व]

वटकूप [सरोवर] की. ३७
वनराज / वनराजदेव [चापोत्कटनृप] सु. ७१, ७३, १२१
वर्द्धमान [आचार्य, गल्लकगच्छीय] सु. ९३
वल्लभराज [चौलुक्यनृप] ७६
वसन्त / वसन्तपाल [वस्तुपाल] सु. ९६, ११५, १२४

वस्तुपाल [वीरधवलमहामन्त्री] ६, ७, २४, २७, २९, ३०, ४३, ४४, ४७, ५६, ६१, ६२, ६३, ६८, ७४, ८५, ८६, ८७, ९०, ९६, ९९, १००, १०२, १०४, १०५, १०९, ११५, ११७, ११८, १२०, १२३, १२४
वहक [वन] सु. १२१
वामनस्थली [स्थलविशेष] सु. ११६
वायटगच्छ [श्वेताम्बरगच्छविशेष] सु. ९२
वाल्मीकि [आदिकवि] की. ४
विक्रमसिंह [भट] की. ४२
विजय [भट] की. ४२
विजयसेन / विजयसेनसूरि [कवि, नागेन्द्रगच्छीय आचार्य] ५, ८८
विदिशा [नगरी] की. ८
विन्ध्याचल [पर्वत] सु. ७९
विमल / विमलगिरि [शत्रुञ्जयपर्वत] सु. ९९, १०४, १२३
वीर [वीरधवल] की. २९, ३३, ४२, ८३
वीरधवल [चौलुक्यवंशीयनृप, लवणप्रसादपुत्र] १७, २०, २१, ३९, ८४, ८६, ८७, ११७, ११८, १२१, १२२
वीरनृप [वीरधवल] की. ३८
वीरभूपाल [वीरधवल] की. ४६
वीरम [भट] की. ४१
वैद्यनाथशिवसद्म [शिवमन्दिर] सु. १२१
वैद्यनाथसदन [शिवमन्दिर] सु. १२३
वैरिसिंह [चापोत्कटनृप] सु. ७३

[श]

शङ्ख [सिन्धुराज, सङ्ग्रामसिंह] ३५, ३७, ३८, ४०, ४१, ४२, ७५, ९०, ९६, १००
शत्रुञ्जय [पर्वत] ६२, ९४, ९९, १०२, १०४, १२२, १२३
शाकम्भरी [जनपद] की. १३
शान्तिसूरि [नागेन्द्रगच्छीय] सु. ८८
शान्तिसूरि [सण्डेरगच्छीय] सु. ९३
शाम्ब [रैवतशिखरविशेष] सु. १०९, १२२

[स]

सङ्ग्रामसिंह [शङ्ख, सिन्धुराज] ४०, ४१, ४२, ८६, १०९, ११५
सण्डेरकगच्छ [श्वेताम्बरगच्छविशेष] सु. ९३
सत्यपुर [नगर] सु. १२२
सपादलक्ष [जनपद] सु. ७९
सरयू [नदी] की. ८
साकेत [अयोध्या] की. ८
सामन्त [भट] की. ४०, ४२
सिंह [नृप] की. ३६
सिङ्घन [नृप] की. ३२, ३४, ३५, ३६
सिताम्बर [श्वेताम्बर-जैनसंप्रदाय] सु. ८८
सिद्ध / सिद्धराज [सिद्धराजजयसिंह] की. १०, १४, २३, ८५
सिद्धसर [सरोवर] सु. ७९
सिद्धेश [सिद्धराजजयसिंह] की. २३
सिद्धाधिपति [सिद्धराजजयसिंह] सु.
सिद्धेश्वर [स्थालविशेष] की. ३६
सिन्धुपति [सिन्धुजनपदनृप] की. १३
सिन्धुराज [शङ्ख, सङ्ग्रामसिंह] सु. ९०, १२०
सिन्धुराजसूनु [शङ्ख, सङ्ग्रामसिंह] की. ३४, ३६
सिन्धुराजाङ्ग [शङ्ख, सङ्ग्रामसिंह] की. ३७
सिन्धुराजात्मज [शङ्ख, सङ्ग्रामसिंह] की. ३७

सीता [मन्त्रिसोमपत्नी-
अश्वराजमाता] की. २३
सुभट [कवि] की. ५
सुभट [सेनानायक] की. १६
सोम [मन्त्री, अश्वराजपिता] २३, ४२, ८५, ९६, ११८
सोमनाथ [ज्योतिर्लिङ्ग] ७६, ७९, १०६
सोमसिंह [भट] की. ४१
सोमेश्वरदेव [गुर्जरराजपुरोहित] की. ७, १८
सौराष्ट्र [जनपद] की. १३, ६७
स्तम्भतीर्थ [नगर] २९, १२१, १२४
स्तम्भन [तीर्थ] सु. १२२, १२३

[ह]

हिमालय [पर्वत] की. ८
हरिभद्रसूरि [नागेन्द्रगच्छीय] सु. ८८
हरिहर [कवि] की. ५
हेमसूरि [कलिकालसर्वज्ञ-
सर्वतन्त्रस्वन्त्र-आचार्य] की. ५

• • •

परिशिष्टम्

[६]

(1) Kathavate's INTRODUCTION to the first edition of KIRTIKAUMUDI.

(2) Professor, G. BÜHLER'S critical study of SUKRITASAMKIRTANA of Arisimha.

(3) Introduction of the SUKRITASAMKIRTANA text by late Muniraj Shri Chaturvijayaji Maharaj.

KATHAVATE'S INTRODUCTION

to the first edition of

KĪRTIKAUMUDI

Kīrtikaumudī, like *Vikramānkadevacharita* and *Śrīharshacharita,* is a Panegyric written by a poet on his patron. In this instance the patron is not a king, but the minister of a king. In order to interest the reader in the poem, it is enough to mention that it was the hero of this panegyric and his brother who erected the justly famed *Jaina temples* on Mount Ābu. If a sentimental traveller, while winding his way to the temples through the mountain, is held enchanted by the huge rocks sending into the skies their fantastic summits; if the thick forest, enriched by the fragrant *Champā,* the shady *Jambu* loaded with luscious fruit, the tall *Pāngārā* covered with a dazzling blossom, the delicious jasmine and the delicate *Śirīsha,* and made sonorous by endless varieties of the notes of birds charms the senses; if majestic nature subdues his heart by pleasing grandeur on the way; on entering these lovely edifices he is compelled to admit that art, Nature's daughter, has charms which are her own. No better description of these triumphs of art can be conceived than the following :-

"The principal feature in each is the usual octagonal dome, forming a vestibule to the adytum, wherein the objects of worship are enshrined and around which is a columned peristyle, roofed with numerous domes. The whole edifice is of white marble, and the sculptured ornaments with which every part of the surface is covered, are so finely chiselled, as to suggest the idea that they have been moulded of wax, the semi-transparent edges almost realizing, by their hardly perceptible thickeness, the mathematician's definition of a line. The pendant which hangs from the centre of the dome of the temple of Tejpal is particularly remarkable, and rivets the attention of every visitor. As Colonel Tod justly remarks, 'the delineation of it defies the pen, and would tax to the utmost the pencil of the most patient artist; and he is secure in asserting that no ornament of the most florid style of Gothic architecture can be compared with it

in richness.' It appears like a cluster of the half-disclosed lotus, whose cups are so thin, so transparent, and so accurately wrought, that it fixes the eye in admiration. The sculpture of these temples does not, however, confine itself to the representation of inanimate natural objects, it exercises itself also upon the scenes of domestic life, the labours of navigation and commerce, and the struggles of the battle-field; and it may be safely asserted that the student of antiquities, who should devote sufficient attention to these bas–reliefs, would be amply repaid by a large increase of knowledge regarding many interesting points in the manners and customs of medieval India. "–*Forbes' Rasmala.*

The present account of those great men, to whose liveratlity India is indebted for these artistic structures, is further interesting as being a contemporary record. Indeed, if commemoration of events of the time had been the author's aim more than showing his own skill in devising new modes of adulation and winning for his work the name of a Mahākāvya, the purposes of antiquarian inquiry would have been better served. As it is, the poem throws some light on the obscure period when the *Aṇahillavāda* house was superseded by the *Dhavalakkaka* house. But before making an analysis of the facts contained in the poem, it will be well to note what is known of the author and make some estimate of the merits of his writings.

II

The name of the author is *Someśvaradeva.* It is mentioned at the end of each canto and also in the body of the poem. At the end of each canto it is mentioned that the poet was the family-priest of the king of the *Gūrjaras.* In the beginning of the poem the poet says,[1] "*Śrī Someśvaradeva* delineates the character of *Vastupāla,* seeing that minister's devotion to himself (*Someśvara,* the author) is extreme, that his (the minister's) family is illustrious, his personal appearance splendid, his conduct excellent, his charity accompanied by courtesy, his elevated position such as humbles his foes, his talents such as defy those of *Bṛihaspati,* his mercy such as crushes all germ of fear, his fame an ornament of the earth, his administration regulated by justice." He further declares, in his own way, that it was genuine admiration of his hero that prompted the poem. He says, "in consequence of the excessive joy at finding a treasure of rubies in the excellent qualifications of the great minister, the muse of *Śrī Someśvara* is impatient to sing." Further on[2] the poet mentions that he was the priest of

1. Page 5, Sts. 45 to 48. 2. Page 16, St. 84.

Lavaṇaprasāda of *Dhavalakkaka,* a prince descended form one of the kings of *Aṇahillapura.*

I have met with several inscriptions composed by *Someśvara* two in the temple on Mount Ābu, built by *Vastupāla's* brother, are given in the Appendix. These are dated 1297 *Samvat* or 1241 A.D. There is a third at *Dabhoi,* in the territory of His Highness the *Gāyakvāda,* on one side of the gate called *Hirā Bhāgoḷa.* Greater part of it has become illegible. The stone on which it is inscribed is broken, and many lines are altogether effaced. It contains several found in the *Kīrtikaumudī* and in one of the inscriptions on Mount Ābu. The line in which the author's name is mentioned runs thus :–

प्रशस्तिमेतां.....शसंभूतभूपालपुरोहितेन्द्रः ।
चकार सोमेश्वरदेवनामा यामार्धनिष्पन्नमहाप्रबन्धः ।

It is dated 1311 *Samvat* (1255 A.D.) *Jyeshṭha Sudi Budha Dine.* Wednesday the .... day of the moonlight fortnight of *Jyeshṭha.* The inscriptions in *Vastupāla's* temple on the *Śatruñjaya* hill are the composition of this poet. I have not seen them, but from the photographs which Dr. *Bühler* kindly showed to me, I find they are dated 1288 *Samvat* (1232 A.D.), the 10th day of the dark fortnight of *Phālguna.*

From this evidence it is clear that *Someśvara* was the family-priest of *Bhīmadeva of Aṇahillavāda Paṭṭaṇa* and of *Lavaṇaprasāda* of Dholka; and that he was patronised by the two Jaina ministers, *Vastupāla* and *Tejahpāla*[1] whom he entertained by his witty poems panegyrics. The *Chaturvinśati Prabandh* of *Rājaśekhara* contains several anecdotes regarding *Someśvara* and his patrons, the two ministers. It appears from one of the *Prabandhas* that there was great jealousy between *Someśvara* and the *Jaina Paṇḍits* of his time. One of these *Harihara*[2] came to the court of *Vīradhavala.* By his wit and learning he gained the favour of the king as well as of the minister *Vastupāla.* This roused the jealousy of *Someśvara,* who never attended the court when *Harihara* was present. But once the king sent for *Someśvara,* and asked him to read before *Harihara* a poem consisting of one hundred and eight verses which he (Someśvara) had composed for being inscribed on a tablet in a new temple of *Vīra Nārāyaṇa,* built by the king. *Harihara* heard the verses, and said they were

1. This work was written in 1405 *Samvat,* or 1349 A.D., at the instance of *Mahaṇasiṁha* at *Dhilhi* (Delhi ?).

2. He is mentioned in *Kīrtikaumudī.* See page 3 (p. 4 in this edition) St. 25.

good–he knew them. The king looked surprised, but *Harihara* immediately recited them word for word. *Someśvara* was overwhelmed with shame. When all left the court, he went to *Vastupāla* and assured him that the poem was really his own composition, and asked him how he could free himself from the unmerited disgrace. *Vastupāla* advised him to seek the friendship of *Harihara. Someśvara* was obliged to listen to the advice, and when he was thus humbled, *Harihara* one day went to the king's court and related how he had acquired by certain austerities the power of committing to memory, only by hearing once, any number of verses not exceeding one hundred and eight. He assured the king that the poem in question was an original composition of *Someśvara. Someśvara's* credit was re-established. The *Prabandha* goes on to say that *Harihara,* after some days, left the court, being disgusted with the jealousy of *Someśvara.*

It will appear from the sequel that *Someśvara's* influence at the court remained undiminished even after the accession of *Visaladeva* to the throne of *Paṭṭaṇa* and that he was able to prove the sincerity of his love to his patron by saving him from the effects of the displeasure of that young king.

I have been told that there is a commentary on *Kāvyaprakāśa* written by *Someśvara,* and also a life of *Kumārapāla.* There is a copy of the first at Jessalmir, and one of the second in the celebrated *Bhāṇḍāra* at *Paṭṭaṇa.* I tried hard to get at this book, but to no purpose.

As to the poetical merit of the present work, I humbly think that it does show that the author possessed to a certain extent 'the vision and the faculty divine.' It must be admitted that his take was affected by the corrupt tendency of his age. His work is full of play upon words and all varieties of allocation. But he employes these generally whenever he is writing on worn out and exhausted topics. Whenever he has got anything new to say, and he frequently has it, his expression in happy and full of feeling. The dream of *Vīradhavala,* containing the wail of the guardian deity of the kingdom of Gujarat for her past glory, is a splendid composition. It is translated into English by Dr. *Bühler.*–(See Indian Antiquary, page 189, volume VI., Part LXIX). The descriptions of the morning and evening and of the seasons are also remarkable. Some of the reflections on moral and political subjects are extremely well-conceived. In describing the disinterestendness of his hero, he says, he (the minister) was not only free from the desire of appropriating the wealth of the people, but was even above the temptation of praise. Many and administrator, even at the present day, may well study the precept contained in this. In one place he expresses his wonder at the bewilderment on man who

neglects his duty, though the inner soul bears direct testimony to its paramount claim by rejoicing when it is fulilled. This is another mode of expressing the doctrine that conscience is the final ethical sanction or standard. His style is generally clear and felicitous, and–barring the puns–the writing may be regarded as one of good taste. One accustomed to read *Sanskṛita* poetry may not regard an hour or two spent in reading it as ill spent.

III

For those scholars who do not read *Sanskṛita,* I propose to give a short abstract of the contents of this poem. It opens with an invocation of the blessing of *Vishṇu, Śiva* and *Pārvatī* and *Śiva* and *Vishṇu* in incorporate forms, and lastly, *Sarasvatī,* the goddess of learning. Then, after making his obeisance to poets in general, the poet goes on to mentioning particular *Vālmīki, Vyāsa, Kālidāsa, Māgha, Bhāravi* and *Bāṇa,* paying some graceful compliment to each. Then follow more modern and less generally known authors. They are *Dhanpāla, Bilhaṇa, Hemasūri, Nīlakaṇṭha, Prahlādanadeva, Narachandra, Vijayasiṁha, Subhaṭa, Harihara, Yaśovīra* and *Vastupāla.* Next, a few verses are devoted to the praise of good men and to the deprecation of wicked men. Then the poet mentions that it was his sincere admiration of the virtues of *Vastupāla* and the kindness which that minister always showed to him, which prompted him to write the poem. Thus finishing his introduction, the poet enters upon the subject of his poem, *Aṇahillpura* is described as a large city protected by a fortification. It has extensive gardens. The palaces in it are large temple of *Mahādeva* in it. The population is not exclusively *Jaina,* for sacrificial smoke is described as going up to heaven. The ever *Saraswatī* runs by its side. The women in the city are beautiful, and adorn their persons with rich ornaments. The dust raised by pruning horses is put down by the rut flowing from the temples of elephants. The palaces are lofty like mountains, and their tops are adorned by flags. Beautiful women attract the hearts of young men; yet no irregularity follows, as the administration of justice is perfect. Near the town there is a large lake surrounded on all sides by temples, and having on one side a triumphal column of enormous height.[1]

In giving an account of *Aṇāhillapura* kings, the poet does not begin with *Vanarāja,* but begins with the accession of *Mūlarāja* to the throne. The

1. The triumphal column is now gone. One can still see the site of the lake. The basin is all filled up, but the limits are visible. It seems it extended over several miles; and presumably was used for agricultural and gardening purposes.

sovereignty of Gujarat is described as having offered herself of her free choice to *Mūlarāja.* This means, I suppose, that he was not the direct heir to the throne, but came by it through the influence of some leading men from the state. Of his exploits, his defeat of the *Lāṭas* under the command of their general *Bārapa* and the seizure of his elephants and his fight with *Laksha,* called *Lākha-Phulāṇi,* are mentioned.[1]

His successor was *Chāmuṇḍarāja.*[2] His son *Vallabharāja*[3] succeeded him. He was so brave that he won for himself the name of *Jagatkampana.* The next king was his brother *Durlabharāja,*[4] whose hand never fell on the wives of other people, and never on the wealth of *Brāhmaṇas.* His successor was *Bhīmarāja,*[5] his nephew, who always kept an efficient check on the king of *Mālvā,* but who spared his life though he had fallen into his hands. The crown descended after him to *Karṇa,*[6] whose fame reached far. His son was the well known *Jayāsiṁha,*[7] who subdued all kings. He defeated, in a battle, *Khengāra* of *Soreth,* whose bravery knew no bounds. He reduced to subjection the king of *Sindh.*[8] He conquered and again restored the kingdom of *Arṇorāja.* The king of *Sākambhari* saw that the enemies of *Jayasiṁha* atoned for their enmity with him, with their lives and yielded to his power. He defeated the *Paramāra* king and took *Narawarman,* the king of *Dhara,* a prisoner, and took possession of his city. The king of *Mahobaka,*[9] taking a lesson from the fate of *Dhārā,* presented him with sums of money under the colour of his being a guest. His conquests extended in all directions. The *Gouḍa* country, celebrated for ghee, fell into his hands. He conquered *Barbbara,* the chief of Demons, and got the name *Siddharāja.*[10] His successor was *Kumārapāla.*[11] His velour was as great as his accomplishments. He is described as relinquishing the wealth of the deceased, by which very probably, is meant that he extended the right of succession to more indirect descendants than was allowed by the law then prevalent. Among the kings whom he conquered were the *Jaṅgala* king, and the kings *Ballāla* and *Mallikārjuna* of *Mālvā* and the Concan. The fact of his having yielded to the influence of Jainism

---

1. *Vichāraśreni* of *Merutuṇga* assigns to the accession of *Mūlarāja* the date 1017 *Samvat.* 2. This name is ommitted in *Vichārśreni.* 3. 1052. 4. 1066. 5. 1078, 6. 1120. 7. 1150. 8. I am not sure. सिन्धुपति means the king of Sindh; it may be a proper name. 9. Madanavarma. 10. Those that keep in subjection evil spirits are called *Siddha..* 11. 1199–*Vichārśreṇi* says that at the end of the reign of *Jayasiṁha (Kartik sudi tritiyā)* there was an interregnum of 3 days. *Kumārpāla* is described as the grandson of *Bhimadeva* through the male line.

is described by the poet as his having made a vow, at the request of kings and beasts of the forest, not to take any life. His successor[1] was *Ajayapāla.* He forcibly wrested from the *Jaṅgala* king, as a punishment, a gold *Maṇḍapikā*[2] and his furious elephants. His return to *Hindu Orthodoxy* is described as his having given to *Brāhmaṇas* the earth after he purified by his weapons. He is described as daily marrying wives, daily giving gifts, and daily punishing kings. His son was *Mūlarāja,*[3] who scattered the forces of the king of the *Turushkas.*[4] he was succeeded by his brother *Bhima.*[5] The kingdom of this simple king was divided amongst themselves, by his ministers and dependent kings. *Arṇorāja,* a scion of another branch of the *Choulukya*[6] family, resented this act of spoliation, and began to establish the sovereignty of his house again. He fought bravely all his life, and killed in his attempt at re-organizing the kingdom which was broken up. His son, *Lavaṇaprasāda,* is described by the poet as being his (poet's) contemporary. He conquered the king of *Naḍula.* The king of *Dhārā* came to invade his dominions, but, finding him firm in his opposition, retraced his steps. *Siṅghana,* the king of the southern country, whose army was numerous but personal valour limited, avoided hostility with him, as his personal valour was great, though his army was small. His son, *Vīradhavala,* was equal to him in valour, and risked his life in battles most freely. One night *Lavaṇaprasāda* saw a strange dream, in which he saw that the guardian deity of the kingdom of *Paṭṭaṇa* came and threw a garland around his neck. The king immediately sent for his son and his religious preceptor, the poet, and asked the latter what the dream meant. He explained to him that it was an offer made to him by providence of the sovereignty of Gujarat, and that he should immediately set about to establish his sovereignty over the country, which was at that time divided by powerful men among themselves. As a preliminary step to this, the king proposed to appoint some able minister to govern the country he had conquered. No sooner did this idea suggest itself of the king than he thought of the two able brothers, *Vastupāla* and *Tejahpāla.* They were sent for immediately, and, when they came, he explained to them how he wanted to re-establish the decaying power of *Paṭṭaṇa.* He extolled their honesty and their abilities, and told them that a conqueror could never get peace of mind unless there be at the

---

1. 1232, *Dvādaśi Phālguna sudi.* An interregnum of 30 months and 7 days after the death of *Kumārpāla.* 2. Probably what is now called *Ambāri.* 3. 1234. *Chaitrā Sudi Chaturthī.* 4. Mahomedans. 5. 1236. 6. *Arṇorāja* was the son of the sister of the mother of *Kumārapāla.* This line is called Waghela or *Vyāghrapalli* line.

helm of administration really able and trustworthy men. He congratulated himself on having found two such able ministers, and them to take up the responsible duties. *Vastupāla* then humbly expressed his joy at having been so fortunate as to be held in such high estimation by the king. He ventured, however, to state that hard times had come, when bad counsellors led proud kings by dangerous ways, till both came to grief. Further, he stated that if the king would promise to be just and to control his passions, and not to lend his ear to the insinuations of wicked persons–if he would promise to rescue the kingdom from the oppression of the wicked–then he would cheerfully obey his command. If he had other views in his mind, the proud minister said, he would bid him farewell. The king heard these words of the celebrated statesman, and put into his hands the minister's seal.[1] The minister, having taken charge of his duties, went to *Stambhatīrtha,* modern *Khambāyat,* pronounced by Europeans as *Cambay.* He redressed many of the wrongs committed by previous governors. During his administration low people gave up earning money by base means; the wicked turned pale; the righteous prospered. All honestly carried on their businesses in security. He put an end to piracy and stopped by constructing platforms, the promiscuous mingling[2] of all castes in shops where whey of curds was sold. He was liberal in his gifts. Even those who had been long dead came under his obligation, because he repaired the public works left behind by them. He planted groves of trees, sunk wells, and made public parks, dug tanks, built a city, and erected innumerable other works of public utility. He made no difference of caste or creed, but treated all subjects equally. While peace was thus reigning all over the kingdom, *Singhana,* the king of the *Dekkan,* having heard of the prosperity of Gujarat, ordered his army to make a depredatory excursion into the province. The whole of the population was seized by consternation. The king's army though small, was strong, and the father and the son, *Lāvaṇaprasāda* and *Vīradhavala,* dauntlessly went forth and met the enemy when he had advanced as far as *Bhrigukatchha (Bharucha* or *Broach).* While these two worries were thus engaged, four kings from Marwad seized the opportunity and advanced against them. Indeed, the condition of the father and the son was critical with a powerful invader in the front, and a combination of four hostile kings in the rear, any other prince would have lost courage. To add

1. It appears from one the Prabandha that Tejahpāla remained at the court, and Vastupāla went to Khambayat as a governor. 2. This is the meaning I attach to स्पृष्टास्पृष्टनिषेधाय विधायावधिवेदिकाम् । पुरेस्मिन्वारितस्तेन तक्रविक्रयविप्लवः ॥

to the embarrassment of his position, the kings of *Godraha* and *Lāṭa* allied themselves with the Marwad kings and seceded from the camp, and left these two to themselves. But *Vīradhavala* and *Lavaṇaprasāda* were equal to the occasion. They pursued with great vigour, at first, the army of the *Yadus,* but, when harassed in the rear by the combined kings, they turned their forces against them. The southern army was so completely broken that it had not the courage to make any diversion again on the rear. While the king was thus engaged in a destructive war, *Śankha,* the son of *Sindhurāja,* sent an emissary to the minister, *Vastupāla.* He extolled the bravery of *Śankha* as shown in his contest with *Yādavas* though unfortunately *Śaṅkha* was taken prisoner in the contest. Further, he stated that the town of *Stambhapura* was, by right of descent, his, as his ancestors had formerly held it. He also held out to him the hope of being made a governor of the town if he surrendered it to *Śankha,* and he ended by threatening him with an instant expedition. Though *Vastupāla's* feelings of hope, fear and justice were thus appealed to, he remained firm. He refused to surrender the town, and pleaded his king's right of conquest against the hereditary title of *Śankha,* and distinctly told him that he was quite ready to take the field if *Śankha* should have the audacity to declare war.

This defiance of *Vastupāla* swelled the tide of *Śankha's* anger, and he at once advanced to the side of a tank called *Vaṭakupa (Vadkuvo).* The minister defended with great bravery the town which he occupied. After some time the minister attacked the position of *Śankha,* though his army was numerous. When the battle commenced, *Bhuvanapāla* of the Gula family, on the side of the minister, assailed *Śankha,* who was also called *Sangrāmasiṁha,* but was himself attacked by *Sāmanta,* an ally of *Śankha.* The two fought desperately, *Bhuvanapāla* slew *Sāmanta,* and proceeded against *Śankha. Śankha* cut off his head in a single fight. This sharpened the edge of the minister's anger. The fight now became general, and several warriors were killed on each side. At last *Śankha,* finding the minister invulnerable, withdrew his shattered forces, and refired from the field. The minister led back his successful army, receiving congratulation of his subjects on the way. *Lāvaṇaprasāda* too, with his valiant son, returned to his capital, having repelled the southern invader on one side, and the combined forces of neighboiring princes on the other.

In honor of this victory the citizens held a great festival, to witness which and to make his obeisance to the goddess called *Ekallavīrā,* whose shrine was outside the town, the minister passed the principal street in the town. The minister worshipped

the goddess according to the proper ceremonies, and prayed to the goddess that she might always bless by her presence his own heart and his king's arm.

The poet now proceeds to describe the sufferings and pleasures of the hot season, and the way in which the minister passed it–a noticeable fact, in which connexion is that a great part of the minister's leisure was spent in the company of literary men, among whom probably the author held a prominent position. His gifts to these men are described as having been princely, and more than an adequate return for the pleasure which the men afforded to him. The poet next proceeds to describe the evening and moonlight. He employs the most fanciful conceits in describing the pleasures of the citizens. Wine seems to have played a prominent part in helping the cause of Love. Giving for some time considerable freedom to his amorousness, the poet winds up his account of revelry by a grand conceit describing the approach of dawn. As if to atone for the revelry of the previous canto, and by way of preparing the reader for his hero's pilgrimages, the poet introduces in the eighth canto a series of moral reflections, which are very neatly and elegantly expressed. The canto concludes with a beautiful description of the beauties of autumn. The ninth and last canto is devoted to the description of the minister's visits to the holy shrines held in reverence by *Śrāwakas.* One must keep before his mind's eye through how many different principalities of contending princes pilgrims had to pass, and how provinces were infested with marauding tribes, in order to be able to realize the importance which the poet attaches to the minister's having taken out with him a numerous band of fellow-pilgrims. In one of the *Prabandhas* the minister's retinue is described to have consisted of 4,500 carts, 700 palanquins, 700 carriages, 1,800 camels, 2,900 *Śrīkarana*[1] (?), 12,100 *Śvetāmbaras,* 1,100 *Digambaras,* 450 Jain singers, 3,300 bards. The author seems to have taken up for description, only two or three holy places visited by the minister. After mentioning generally that he made rich gifts to all shrines that he came across in his way, and made repairs and additions to temples, wells &c., where they were necessary, the poet proceeds to mention that he visited the shrine on the mountain of *Śatrunjaya.* He commemorated his visit to the holy mountain by building two temples–one for *Nemināth*a, and another for *Pārśvanātha.* In the hall of this temple were placed the images of his ancestors and friends, and equestrian statues of himself and his brothers. From *Śatrunjaya* the minister proceeded to the mountain *Raivataka,* where he offered the best incenses to the shrine of *Nemināth*a; and having lived here for many days, he went to *Prabhāsa*

1. May it mean a clerk ?

Paṭṭaṇa, and then worshipped *Śiva,* known, by the name of *Somanātha.* He took leave of the shrine of the great *Jina* at this place, and returned to his own city (*Paṭṭaṇa*). When he arrived there, he first paid his respects to his king, and then went to his own house. Having thus completed his pilgrimage, he duly honored the men who had accompanied him on his pilgrimage and sent them to their own places.

Here the poet's narration ends. It seems strange that the poet should have ommitted to mention the famous temples on mount Ābu. It cannot be said that the Ābu temples were built later, that is, after the date of the poem; for the inscriptions in the temples on *Śatrunjaya* bear the date 1288, *Samvat,* while those in the Ābu temples are dated 1287 of the same era. The *Praśasti* on these temples is composed by the author of this poem, and therefore the omission of the mention of the famous work from this panegyric seems the more strange. The only explanation that suggests itself to me is that the poet could make room for the description of one temple only, and he chose the *Śatrunjaya* temple, because the one on Mount Ābu was built in the name of the wife and son of *Tejahpāla,* and may, in one sense, be regarded as a special work of *Tejahpāla.* It appears that *Someśwara,* though a friend of both the brothers, was a special favourite of *Vastupāla.* That is the only reason I can assign for no mention of the Ābu temple being made in this poem.

IV

Thus the poet leaves off his narration while the minister was at the highest point of his glory. It appears from other narrations that the prosperity of this minister declined towards the end of his life. During the life of *Vīradhavala* his influence was undiminished. *Vīradhavala* had two sons *Vīrama* and *Vīsala. Vīrama* was not a well-behaved prince, and therefore this minister wished that the crown should descend to *Vīsala;* and notwithstanding some hesitation on the part of the old king, *Vastupāla* used his influence in helping *Vīsala* to the throne. According to the statement of one of the annalists, *Vastupāla* was so opposed to the succession of *Vīrama,* and *Vīradhavala* so oscillating that when one night *Vastupāla* succeeded in obtaining from him a promise in favour of *Vīsala,* who was then at *Dholka,* he brought him from there to *Paṭṭan,* before morning, on a fast camel, and having got him coronated early in the morning, administered to the old king a cup as a medicine, which terminated his life, and thus put the matter of succession beyond question. Another narration says that *Vīsala* was

sent for after *Vīradhavala* had died, and till he came *Vastupāla* kept *Vīrama* at a distance by force of arms. *Vīrama* went for help to *Jābālipura* where his father-in-law ruled; but, at the instance of *Vastupāla,* was killed there. The narration says that *Vīrama* was regarded with such fear and hatred by the minister, because he (*Vīrama*) was an implacable enemy of the *Jainas,* and favoured the *Nāgara* party at the court. If such was the case, *Vastupāla* would seem to have chosen only the less of two evils. For after the succession of *Vīsala,* too, *Vastupāla's* influence visibly declined; another minister, a *Nāgar Brahman,* named *Nāgada,* was appointed and *Vastupāla,* who, according to a stipulation which he had made when he accepted the ministership, was allowed to keep all the property which he possessed when he entered on his duties, retired into privacy. One of the *Prabandhas* says that it was *Someśvara,* the author of *Kīrtikaumudī* who saved *Vastupāla* from being tried by an ordeal for peculation. While *Simha,* a maternal uncle of *Vīsaladeva,* was passing on horseback by a Jain monastery, a servant threw down, from one of the upper floors of the building a quantity of sweepings which fell upon the head of *Simha.* Dismounting from his horce and entering into the building, he struck the servant on his back with his long whip and went home. When the minister heard of this, he called together his men, and asked if there was any among them who would avenge the wrong. One *Bhuvanapāla* stepped forward, and promised to do so even at the cost of his life. The minister told him to cut off the right hand of *Simha* and bring it to him. The daring Rajput undertook to do it, and going near *Simha,* under the pretence of delivering a message from *Vastupāla,* cut off his hand and carried it to *Vastupāla,* who ordered the same to hung up at the top of his house. The minister foreseeing trouble, put his house in a state of defence, and called upon those to withdraw who wished to save their lives. None left the house. *Simha* who belonged to the *Jeṭhuyā* family, called all his relatives and friends together, and set out to wreak vengeance upon *Vastupāla.* When on their way the party came to the palace, one of the elderly men went to the king and told him what had happened.

The king thought *Vastupāla* would never do such a thing unless he had sufficient reason, and promised to inquire into the affair himself. He asked *Someśvara* how the minister could do such a thing. *Someśvara* offered to go and speak to *Vastupāla*. The king consented. *Someśvara* called upon *Vastupāla,* and explained to him how his rash act had roused all the *Jeṭhuyās. Vastupāla* said he was prepared for the worst, and did not care for his life. *Someśvara* returned to

the palace, and told *Vīsaladeva* that *Vastupāla* was prepared to die in defending himself. He represented to the king how it would be noble to overlook one fault of a man who had rendered such single services to the state. He said that the minister's life was very valuable, and might be spared for some critical occasion. The king relented. He asked *Someśvara* to bring *Vastupāla* to the court. He came, but fully armed for fight. At his sight, the memory of all his obligations came to *Vīsala's* mind, and he humbly pacified his anger, behaving towards him with all the respect one would pay to his father. He strongly censured *Simha* for having struck a servant of the *Śrāwaka* temple, and threatened to punish him severely. Soon after this, the minister had an attack of fever. In 1287 *Samvat,* when *Narachandrasūri* died, he had predicted that 1298 *Samvat* would be the minister's last year. The year had come. The minister made up his mind to go to *Śatruñjaya.* Before setting out on his last journey, he called the minister *Nāgada,* and recommended the followers of the *Jaina* religion to his care. The *Brāhmaṇa* minister promised to pay all respect to *Śvetāmabaras,* and told the minister not to be anxious on that account. *Vastupāla* started to go to *Śatruñjaya,* but became worse on the way, and died at the village of *Ankevalia, Tejahpāla* and *Jayantsimha,* the son of *Vastupāla,* performed the obsequies on the *Śatruñjaya* hill, and built a temple on the spot called *Svargārohaṇaprāsāda.*

V

The *Jaina* accounts of these ministers are naturally more detailed and faithful. There are some facts given therein to which a *Brāhmaṇa* admirer has naturally not given prominence. It is stated in those accounts that *Vastupāla* and his brothers were the fruit of the second marriage of their mother. The statement runs as follows :—In the city of *Paṭṭaṇa, Haribhadrasūri,* a *Jaina* priest, while preaching once, constantly looked at a young widow, who was exceedingly beautiful, and whose name was *Kumāradevi.* Once *Aśvarāja* remarked this, and, after the *Purāṇa* was over, asked him the reason. He replied that the widow was destined to be the mother of sons who would be like the sun and the moon of the *Jaina* religion; *Aśvarāja* on hearing this, went to the father of the widow and entered his service. In time he succeeded in ingratiating himself in the favour of the widow and her father, and married her. The prophesy was fulfilled, and he became the father of *Vastupāla* and *Tejahpāla* and several other children. According to these accounts, when *Vastupāla* and *Tejahpāla* took up the ministerial duties, they made a condition that, at the termination of their office, they should be allowed to retire with all the property they possessed at the time when they entered upon their office. The

impulse which led to the building of these temples is said to have been given by *Anupamā,* the wife of *Tejahpāla.* When the ministers found they had amassed a good deal of wealth, they began to think how they could keep it secure. Once while engaged in this deliberation, they did not notice that it was growing late, and that the time of the evening meal had nearly gone. *Anupāmā,* after sending servants to remind them several times, came to them, and making them leave their deliberation, asked them what they were thinking about. When they explained their difficulty to her, she told them that the best way to dispose of their wealth was to keep it on the top of mountains in such a way that everybody could see it, but none could misappropriate it. She explained her meaning by stating that it should be devoted to the building of temples on mount *Ābu, Śatruñjaya* and *Girinār.* The ministers listened to her advice, and proceeded to execute the plan. The *Prabandhas* say that the work on mount *Ābu* was progressing very slowly, and the ministers being dissatisfied with the men in charge, went to see the state of things for themselves. When they found it was too cold for the workmen to go and work, at the recommendation of *Anupamā,* they ordered that each workman should have been provided for him a fire to warm himself with while he was working, and that ready dinner should be provided for all the operatives in the evening.

The way in which *Vastupāla* and *Tejahpāla* became possessed of funds where with to raise these superstructures is, by the *Jaina* chroniclers, described as follows :– When *Vastupāla* was appointed governor of *Stambhatīrtha,* he found that a *Mohamedan* merchant, whose name was *Syed,* did not submit to his authority. He refused to see him and pay him homage, whereupon *Vastupāla* declared hostilities with him. *Syed* called *Śankha* to his aid, *Vastupāla* defeated him in a battle, though his army was more numerous. *Syed* was apprehended and all his property was confiscated. When the victory and confiscation were reported to *Lavaṇaprasāda,* he ordered that all valuables should be credited to the account of the state. *Vastupāla* had reported that the merchant was so rich that even the dust in his house–गृहरेणु (which probably meant trifling things) was of great worth. The prince assigned the 'dust' to *Vastupāla.* Shortly after this, some of the ships of *Syed* took fire, and, it is said, a large quantity of valuable metals was reduced to रेणु–dust, which, by the king's order, became the property of *Vastupāla.*

In *Vastupālacharita* of *Harshagaṇi,* it is mentioned that when they went to a place, in *Kāthiavad,* called *Haḍālaka* to bury underground the wealth they had obtained, they found, when they dug into the earth, an immense treasure. Some say they applied this to the building of temples and other public works by the

advice of their mother. Others say that while the brothers were once consulting as to what they should do with their money, they heard a *Jaina* ascetic recite the following verse :–

[1]कोशं विकाशय कुशेशयसंश्रितालौ, प्रीतिं कुरुष्व यदयं दिवसस्तवास्ते ।
दोषोदये निबिडराजकरप्रतापे, ध्वान्तोदये तव समेष्यति कः समीपम् ॥

When they heard this verse, and resolved in their mind the double meaning it conveyed, they thought it was a providential warning expressly given to them; and foreseeing the loss of royal favour, devoted their money to charitable purposes. It appears from the Prabandhas that *Vastupāla* associated very much with *Brāhman* panditas. This brought on him the remonstrances of *Vijayasenasūri,* their father's priest, which, being strongly supported by their mother, made them turn the current of their charity more towards the *Jaina* religion.

The society of learned Hindoo panditas is described as having affected *Vastupāla's* religious opinions to a very great extent. One of his *Jaina* biographers states that he had even put on the *Anantadoraka.*[2] *Vijayasenasūri,* who always used to complain of *Vastupāla's* Hindoo tendencies to his mother, pointed this out as a proof his assertion. This brought matters to a crisis. At the bidding of his mother, *Vastupāla* cut off the *Anantadoraka,* and began to abide strictly according to the advice of his hereditary religious teachers.

---

1. The meaning of the verse is not very clear. I understand as follows :– Oh lotus, since it is the daytime, favourable to you, open your bud and show love towards the bee that seeks your resorts; at night who will come near you when it will be dark, or when the rays of the moon will inflict upon you severe pain.

Several words in this verse have a double meaning. In addition to the meaning assigned in the foregoing translation, कोश means a treasure; संश्रितालौ means on the class of protegés; दोषोदये, when an accusation is brought; निबिडराजकरप्रतापे may mean when the oppression caused by the exactions of the king is great. Consequently, the verse suggests the idea that a man should open his treasure and be kind to the poor about him while his prosperity lasts. No one will come near him when he is in difficulty and harassed by the accusations and demands made by the king.

2. *Anantadoraka* is a silk cord knotted in a prescribed way, with certain spells pronounced over it, it is supposed to represent god *Vishṇu.* The day fixed for its worship is the fourteenth of *Bhādrapada.* The cord is kept on the arm by some during the whole year.

I shall briefly state here some of the important facts detailed in the *Chaturvinśatiprabandha* with regard to *Vastupāla* and *Tejahpāla* and their chiefs.

Soon after *Vīradhavala* and his minister *Tejahpāla* had commenced their victorious career, they went to *Wāmansthalī* to conquer the ruler of the place. The two young Rajputs, named *Sāṅgana* and *Chāmuṇḍa* the brothers of *Jayataldevī,* the wife of *Vīradhavala,* refused to submit. *Jayataldevī* who knew the power of her husband, advised them to avert hostilities by making homage and rich presents to *Vīradhavala;* but the proud brothers would not listen. In the desperate fight which ensued, *Vīradhavala's* life was in imminent, and both armies raised the cry of his being killed; but all of a sudden *Vīradhavala,* appeared mounted on his famous horse *Uparavaṭa,* and, accompanied by the follower of his army, proceeded personally against *Sāṅgana* and *Chāmuṇḍa.* The two brothers manfully met him, and both were slain. The wealth for which *Wāmansthalī* was celebrated, the hoarded treasures of generations, fell into the hands of the king.

Once three Rajputs, *Sāmantapāla, Anaṅgapāla* and *Trilokasinha,* Bhāyāts of the king of *Jābālipur,* came and offered their services to *Vīradhavala. Vīradhavala* was pleased with their address and bravery, but on being told that their terms were a lack of coins, (*Dramma*) of *Lūnasāpurī,* told them that a thousand warriors could be maintained by that sum, and that he had no need for their services. *Vastupāla* and *Tejahpāla* requested the king to secure their services, stating, as their reason, that men were more valuable than money, but the king paid no attention to the advice, and dismissed them. The offended Rajputs went to *Bhīmasiṅha,* the king of the sea-coast town of *Bhādreśvara,* with whom *Vīradhavala* had already declared war on his having refused to render submission. *Bhīmasiṅha* at once accepted their terms and entertained their services. At their instigation he sent a fresh defiance to *Vīradhavala,* and appointed *Panchagrāma* as the place of the combat. The two ministers told the king that his enemy, *Bhīmasiṅha* had strengthened his hands by securing the services of the three Rajputs, but assured him, at the same time, that they were still more than a match for *Bhīmasiṅha's* army; and that they should set out at once for the place appointed for the battle. On the night before the battle the three Rajputs sent a word to *Vīradhavala* that he should keep in readiness for his

protection the numerous soldiers he had kept by the three lacks of coins which he had refused them. The king politely replied that the next day's fighting would decide the question. In the battle which ensued, the three Rajputs broke through all those that defended *Vīradhavala,* and pointed their spears at his forehead, but spared his life in consideration of the *Viḍā* they had eaten at his court. However, *Vīradhavala* was thrown from his horse *Uparavaṭa,* who was seized by the three Rajputs. The fighting for the day ceased, but *Vīradhavala* was none the worse for the casualties of the day. The ministers of *Bhīmasiṅha* advised him to make peace. *Bhīmasiṅha* sent back *Uparavaṭa* to *Vīradhavala.* Peace was made. By and by *Vīradhavala* became more powerful, and having conquered *Bhīmsiṅha* destroyed his power.

There was a king named *Ghughula,* who reigned at *Godraha,* in the district of *Mahītaṭa*. He seized the goods of the merchants who came to trade with Gujarat. *Vastupāla* and *Tejahpāla* sent messengers to remonstrate with him, and advised him to abide by the commands of *Vīradhavala. Ghughula* in return sent a box of eyewash and a pair of women's clothes to him, to show that he regarded him, along with other kings, as no better than his mistresses. *Vīradhavala* called together his chiefs, and asked if any one would offer to undertake an expedition against *Ghughula. Tejahpāla* alone offered to go. He went and stationed his army at a distance from *Godraha.* He detached a small number of soldiers to go into the proximity of the town and seize the cows of the cowherds. When the cowherds came to the town to complain of it. *Ghughula* went at the head of a small force to punish the offenders. The minister's soldiers feigning a flight, drew *Ghughula* towards the minister's army. *Ghughula* did not perceive the manoeurvre until he came face to face with the minister's army. Without losing courage, he sent a word to his chiefs to come to his succour, and commenced fighting at once. He succeeded in dispersing the minister's army; but *Tejahpāla* with seven Rajputs determined to conquer or to die, and held fast. The example encouraged the worsted soldiers to return to the fight. *Tejahpāla* forced his way up to *Ghughula* and challenged him to a duel. The challenge was accepted. The minister threw *Ghughula* from his horse, and took him alive. He was confined in a wooden cage and sent to the king. All his wealth was seized. *Vīradhavala* caused the box of eyewash, which *Ghughula* had sent to be tied around his neck with a string, and he was made

to wear the pair of clothes he had sent. Unable to bear this disgrace *Ghughula* killed himself by biting off his tongue.

Chaturavinśatiprabandha says that the victiory over *Ghughula* enabled *Vastupāla* to extend the sway of *Vīradhavala* to the borders of *Mahārāshtra.*

The same *Prabandha* also mentions that *Vastupāla* was directed to proceed against *Sultan*[1] *Moujadin*[2]. Being forwarned that the army of the *Sultan* was going to enter by side of the *Ābu*[3] mountain, he directed *Dhārāvarsha,* the king of *Ābu,* who owed allegiance to *Vīradhavala,* to keep himself in a state of readiness. He advised him to let the Mohamedans pass southwards, and then close the mountain passes against their return. The plan succeeded. The Mohamedans being attacked by *Vastupāla* in the front, and pressed by *Dhārāvarsha* in the rear, became panic-stricken. The slaughter which ensued was great. Cart-loads of their heads were sent to *Vīradhavala* at *Dholka.*

Some years after this the mother of *Moujadin* started on a pilgrimage to *Mecca.* Having heard this news from his messengers, he ordered his sailors to take possession of all her property and bring the same to him. This being done, the captain of the ships employed by Moujadin's mother came and complained to *Vastupāla* that pirates had robbed the property of an old Mohamedan lady, their passenger. On their stating further that she was the mother of *Moujadin, Vastupāla* received her with the greatest respect, and feigning to have caught the pirates, restored the property to her. He showed her every mark of respect, and provided most carefully for her comfort and safety. On her way back to *Delhi,* she insisted upon *Vastupāla's* accompanying her. With the permission of *Vīradhavala, Vastupāla* went to *Delhi.* He was received there with great honour. He obtained from the emperor a promise to keep friendship with *Vīradhavala,* and, for himself, five large pieces of marble, of which he caused statues to be made to be placed in Jaina temples. On his return *Vīradhavala* received him with great pomp and distinction. *Merutunga* in his *Prabandhachintāmaṇi,* says it was not *Moujadin's* mother, but his religious preceptor who led to the formation of friendship between him and *Vīradhavala.* Merutunga further says that *Vastupāla*

---

1. This word is Sanskritized and written as सुरत्राण.

2. *Muizuddin Baharamshah.*

3. The warning is said to be given by *Mahaṇadevī.*

saved the emperor's preceptor from the violence of the father and the son, *Lavaṇaprasāda* and *Vīradhavala,* as a sheep from two foxes. Such are the principal facts which may be gathered from Jain compositions.

It seems clear from the account given in this book and several inscriptions of the time that *Lavaṇaprasāda* and *Vīradhavala* though they had cast *Bhīmadeva* into shade, had not yet formally assumed the title of the kings of *Paṭṭaṇa.*[1] As is often the case among the Hindus, those who actually attain high power by the strength of their arm rather take a pride in keeping formally their former status, and rendering cheerfully, or even boastfully, submission to the hereditary monarch, who has it no longer in his power to compel it by force. It may well be illustrated by the attitude of the First Maratha conquerors towards the Emperor of *Delhi,* and that of the *Peishwas* towards the *Mahārājās* of *Sattara.* The *Peishwa* held a grand *Durbar* at *Poona* for the assumption of the title which *Sindia* had obtained for him from the fallen emperor of *Delhi,* and no *Peishwa* ever assumed authority without going through the form of obtaining the robes of state from *Sattara.* However, those who succeed these great men by right of birth have not got for their satisfaction the true glory of personal achievements, and they become imopatient of the acknowledgment of fictitious subordination. By this time the old dynasty also has generally lost its hold on the affections of the people; and a public assumption of sovereign power by the new line does not give much offence to any one. Thus, it would appear the *Vīsaladeva* put his foot on the step from which *Lavaṇaprasāda* and *Vīradhavala* kept themselves back half out of chivalry and half out of policy. In the grant of *Vīsaladeva,* the title *Mahārājādhriāja* is applied to him, though up to his time the kings of the house of *Paṭṭaṇa* alone were considered as entitled to it. The last mention I have found of the king of *Paṭṭaṇa* is in connection with *Lavaṇaprasāda's* having asked for money in a friendly manner from *Bhīmadeva.* There is no mention anywhere of any actual hostility between the house of *Dholka* and *Paṭṭaṇa. Bhīmadeva,* though personally valiant, seems to have allowed himself quietly to be superseded by his ambitious kinsmen, first in actual power and then in rank.

---

1. One of the *Prabandhas* says that *Vastupāla* proposed to *Vīradhavala* that he should assume the title of *Mahārāja,* but, *Vīradhavala* did not approve of it. He said he was contented with his title of *Rāṇaka.*

VI

In concluding this introduction, it remains for me to acknowledge that the publication of this book is entirely due to Doctor G. Bühler. He lent me two manuscripts, one, A, a copy of some old manuscript made for him, and another, B, which he had borrowed from Mr. Javerilāl Umiaśankara. He also handed over to me a portion of the poem copied out by him for the press, and obtained the permission of the Director of Public Instruction for the inclusion of this publication in the Bombay Sanskrit Series. Besides, I am indebted to him for pointing out most of the sources of information which I have embodied in these pages. In fact, but for him I should not have been able to do the little I have done. For the third manuscript I got later on I am indebted to Mr. Vrajalal Shashtri, of the Gujarat Vernacular Society. All the three manuscripts seem to be copies of the same original manuscript, the differences they show being generally due to the varying intelligence or rather ignorance of the copyists.

GUJARAT COLLEGE, A. V. K.
21st September 1883.

• • •

PROFESSOR G. BÜHLER'S CRITICAL STUDY OF THE SUKRITASANKIRTANA OF ARISIṀHA

*

(TRANSLATED FROM THE GERMAN OF THE LATE PROFESSOR G. BÜHLER, C.I.E., LL.D. VIENNA BY E. H. BURGESS, UNDER THE DIRECTION OF JAS. BURGESS, C.I.E., LL.D.)

Published in the INDIAN ANTIQUARY, Vol. XXXI (1902) (pp. 477–495)

[The paper, of which the following is a translation, appeared in the *Sitzungs-berichte* of the Imperial Academy of Sciences of Vienna (Vol. CXIX., 1889), and some copies of it were struck off in a separate form, chiefly for distribution to friends. There are many scholars, both in Europe and India, who are interested in the subject of the paper but are not familiar with the German language; to them the following translation is offered in order to make its contents accessible.—J.B.]

In my *Report on the search for Sanskṛit* MSS. 1879-80, p. 5, I announced the discovery of a *historical poem* which bears the title *Sukṛitasaṁkīrtana,* and was composed by *Arisiṁha* in honour of his patron, the Jaina *Vastupāla,* who served the *Vāghelā* prince *Rāṇaka–Vīradhavala* of *Dholkā* and his son *Vīsaladeva* as minister from *Vikrama-Saṁvat 1276* to *1296 or 1297.* Although since then, by the publication of *Someśvara's Kīrtikaumudī,* the most important source concerning the origin of the power of the Vāghelā dynasty of Gujarāt, has become generally accessible, yet a discussion of the contents of *Arisiṁha's* poem will not be superfluous. For this touches on several details about which *Someśvara* is silent, and gives new and in part valuable accounts of other incidents. The manuscript which I have used for the following examination is No. 302 of my collection in the library of the India Office. This was copied in August 1880 from the same original in Ahmadābād from which No. 415 of the Dekhan College Collection of 1879-80 was taken; and it was then carefully collated with No. 411 of the Dekhan College Collection of 1880-81. It is therefore,–with the exception of the confusion between the sibilants, between *a* and *i, ra* and *ri,* as well as *ṭa* and *ṭha,*–pretty free from errors, and text is almost throughout easily intelligible.

THE CHARACTER AND ARRANGEMENT OF THE WORK

The *Sukṛitasaṁkīrtana* is, as the inscription of each intimates, a *Mahākāvya* or artistic poem, composed according to the rule of prosody, and it contains 11 Sargas with 553 verses. Five verses at the end of each Sarga are due not to Arisiṁha but to Amarapaṇḍita. It says, I.46 :- "In this work which *Arisiṁha* composed, *Amarapaṇḍita* wrote these four last varses canto by canto."[1] The number refers to the preceding four verses 42-45, and the fifth, which is repeated at the end of each Sarga, is not reckoned. These verses have no close connection with the contents of the preceding parts. The first three either contain general praises and blessings upon Vastupāla or mention incidents not described by Aṛisiṁha. The fourth always name Aṛisiṁha as the author of the work and praises his poetic skill.

The titles of *the separate cantos* are as follows :—

I.—*Chāpotkaṭānvyavarṇana,* Description of the Chāpotkaṭa dynasty (of Gujarāt), 46 verses; principal metre, Vasantatilakā.

II.—*Chaulukyānvayavarṇana,* Description of the Chaulukya dynasty (of Gujarāt), 56 verses; principal metre : Upajāti.

III.—*Mantriprakāśa,* Appearance of the ministers, 67 verses; principal metre : Anushṭubh.

IV.—*Dharmopadeśana,* Instruction in the holy law, 49 verses; principal metre : Rathoddhatā.

V.—*Saṁghaprasthāna,* Departure of the (Jaina) congregation, 55 verses; principal metre : Vaṁśastha.

VI.—*Sūryodayavarṇana,* Description of the sunrise, 40 verses; principal metre : Mālinī.

VII.—*Śatruṅjayadarśana,* Visit to Śatruṅjaya, 48 verses; principal metre : Svāgatā.

VIII.—*Śrī-Nemidarśana,* Visit to (the shrine of) the divine Neminātha, 48 verses; principal metre : Pramitāksharā.

IX.—*Shaḍṛituvarṇana,* Description of the six seasons of the year, 56 verses; principal metre : Drutavilambitā.

X—*Purapraveśa,* Entrance into the town (Ḍholkā), 47 verses; the metres vary every two verses or still more frequently.

---

1. The German original is accompanied by the Sanskrit text of the passages that are translated in this paper.

XI—Enumeration of Vastupāla's buildings, 41 verses; principal metre : Vasantatilakā.

Besides the metres already mentioned, the following also occur in single verses : Āryā, Indravajrā, Upendravajrā, Pushpitāgrā, Mañjubhāshiṇī, Mandākrāntā, Śārdūlavikrīḍita, Śikhariṇī and Sragdharā. Amarapaṇḍita usually begins his first verse in the metre with which Arisiṁha ceases. In spite of the pains both poets have taken with the versification, it often happens that the first and third foot of a verse stop in the middle of a simple word. And although the really distinguished poets often use the weak caesura by ending the first *pādas* of a half verse with one part of a compound, yet they avoid dividing simple words. This abuse first occurs in later poetasters. The more difficult feats of art, like Pratilomānuloma, Gomūtrikā, etc. neither Arisiṁha nor Amarapaṇḍita has tried. On the other hand, there are numerous *anuprāsas* or alliterations, and–although more seldom–even *yamakas* or rhymes. As for the diction, one easily perceives the zealous striving to vary the turnings of the classical models, and to find new expressions or figures. The result is not a brilliant one, however, and the *Sukṛitasaṁkīrtana* nowhere rises above the level of the mediocre. At some points one may doubt whether the authors are quite sound in grammar. Once, I.44, the MS. gives the form *asisnapat,* and again VII.38, *asasnapat.* It is possible, however, that these are clerical errors. In another place, VII. 43. there is the incorrect form *pratilābhita.* One peculiarity is the abrupt commencement of the poem which has neither an introduction for a long *maṅgala.* The *maṅgala* is represented only by the word *Śrī* with which the first verse begins.

THE AUTHOR AND HIS TIME

All that we learn from the poem about *Arisiṁa* is that his father was called Lāvaṇyasiṁha, VIII.48, or Lavaṇasiṁha, X.46. The latter is, of course, the form really used in ordinary life. We may further infer from the whole manner of representation that the poet belonged to the Jaina sect. Since his own and his father's name bathe end in *siṁha,* it is probable that they were both Rājputs. We learn something more about him from his assistant Amarapaṇḍita or Amarayati, whose full name is Amarachandra, and from the later *Prabandhas* of the Jainas. Amarachandra, pupil of Jinadattasūri, was the author of a series of works, among which the *Bālabhārata,* published in the *Paṇḍit* of 1869 ff., the 'instruction for poets', called *Kāvyakalpalatā (Kaviśikshā),* and the *Kāvyakalpalatā-*

parimala[1] have been known for a long time. In the introduction to the second work he says that the aphorisms in it are composed partly by himself, partly by Arisiṁha. It is said there, 1.2:–"Whilst I esteem the *Kavilārahasya,* of the excellent poet Arisiṁha, who, like the full moon, causes the great ocean of the nectar of poetry to swell, on account of extempore composition, I shall comment upon the aphorisms composed partly by me, partly by him."[2] From this it follows, first, that Arisiṁha wrote a handbook of poetry with the title *Kavitārahasya,* and secondly, that the text of the *Kāvyakalpalatā* was written by him and Amarachandra in common.

More is contained in Rājaśekhara's *Prabandhakosha,* in which the thirteenth part is dedicated to the poet Amarachandra. It is narrated there that *Amarachandra,* pupil of *Jinadattasūri,* received the charm called *Siddhasārasvata* from an unnamed *Kavirāja, i.e.,* from a man who bore the title poet-prince. Through the proper use of the same, Amarachandra compelled the goddess of eloquence to appear to him, and obtained grace from her to become a perfect poet, honeyed by all princes. He then wrote the first and second of the above-named works as well as the *Chhandoratnāvalī,* the *Suktaratnāvali,* the *Kalākalāpa,* and later, 'upon the word' i.e., at the desire of a patron, the *Kaushṭhāgārika Padma,* the *śāstra* called *Padmānanda.* Rājaśekhara further records that Amarachandra, after various adventures arrived at the court of Vīsaladeva, king of Ḍholkā, and won his favour. Once, it continues, the king asked him : 'Who is thy teacher in the fine arts ?' Amara said : 'The poet-prince *Arisiṁha'.* 'Then bring him to me tomorrow morning' (answered the king). The following morning Amarachandra led the poet before the king. The king sat leaning of his sword and asked : 'Is this the poet-prince ?' He answered : 'Om.' Then the king said : 'Recite something suitable to the occasion'. Thereupon Arisiṁha recited four verses in which he praised Vīsaladeva's sword. The prince was so charmed that he bestowed a permanent appointment and a high salary upon the

---

1. That the third work, a super-commentary to the second, comes from Amarachandra himself; it says at the end of *Kāvyakalpalatā,* 1.5: *etachhchhlokoktavarnyānāṁ viśeshāntarāṇi kavisamayodāharaṇāni mathṛitakāvyakalpalatāparimalāj jñeyāni.*

2. See Aufrecht, *Catalogus cod. S. M. Bibl. Bodleianoe,* p. 210b. In the beginning of the second Pāda, MS. No. 119 of my collection has *matvā* instead of *natvā,* and I translate accordingly. Compare also Bhāṇḍārkar, *Report on the Search,* etc., 1883-84, p. 6.

poet. Soon afterwards the salary was doubled because he sang in a masterly manner of a blade of grass which the king held in his hand.

Like the records of most of the *Prabandhas,* this one also contains, besides what is undoubtedly correct, much that is not so. In the first place it is true that Amarachandra wrote a work called *Padmānanda.* Paterson found it and bought it for Bombay Government (see *First Repot,* p. 126, No. 285). From the extracts given there from the Cambay Library MS., it appears that it bears also the title *Jinendracharita* and is a *Mahākāvya.* containing 12 Sargas (*cf.* also Peterson, *loc. cit.* p. 58).

The statement, then, that *Arisiṁha* was the teacher of *Amarachandra* in the fine arts agrers with the contents of the above second verse of the *Kāvyakalpalatā.* The reverential way in which Amarachandra expresses himself in his verses about Arisṁha speaks for the same thing :—

I. 45.—"Arisiṁha, a lion for his elephant-like opponents composed this work, which like the glances of the ever-gracious Vastupāla, disposes rivers of nectar."

VIII. 48.—"This work, a flood of beams from the moon of the face of Lavaṇyasiṁha's son, which draws off the swarms of bees from these waterlilies, the faces of the unworthy, produces, mighty waves in the milk-ocean of fame of the excellent minister and prince Vastupāla."[1]

Only a pupil speaking of his teacher, or a client of his parton, would express himself thus.

On the other hand, the *Prabandha* is incorrect in stating that Amarapaṇḍita and, through him, Arisiṁa came to the court of Ḍholkā only during the reign of Vīsaladeva, circa Vikrama-Saṁvat 1296 to 1318. For soon after Vīsaladeva's accession *Vastupāla* lost his high position and died, as Narachandra had prophesied, in the Vikrama year 1298.[2] From the *Sukṛitasaṁkīrtana* it is

---

1. The swarms of bees are the admires, who formerly hung upon the lips of the bad poets, but now turn to Arisiṁha.

2. *Kīrtikaumudī,* pp. xviii-xix; *Prabandhakosha,* p. 288 :–*Śrī Vastupāla jvarārugleśena poḍitastejahpālaṁ sputrapautraṁ svaputraṁ cha jayaṁtasiṁhabhāshata.*

Vastaḥ Śrī Narachandrasūribhirmaladhāribhih 1987 varshe Bhādrapada Badi 10 dine divagamansamaye vayamuktāh.

Mantrin 1268 svargārohaṇam bhavishyati.

apparent, however, that it was written when the minister was in the zenith of his power. This is proved, for instance, by two verses at the end of the first and second cantos :—

I. 42.—"Daily, illustrious prince of the council, Vastupāla, the Brāhmaṇas cry blessings on you : "Long may you live !"—the bard princes : "May you attain the age of Brahmā !"—and noble women : "May you never grow old and be immortal !" But I will also say something : "May you rejoice in your life as long as your far-reaching fame dances in the sky."

II. 52—"Heavenly (wishing) cow, (paradise) trees, (with-fulfilling) precious stones ! Why hide ye yourselves in the tottering rocks of the divine mountain (Meru) ? Adorn the earth; nobody demands you ! May the illustrious minister Vastupāla alone live for ever !"

It is hence certain that both poets stood in close relation to the minister who served Vīsaladeva's father, and their connection with him, according to the last verse, is scarcely doubtful. For when an Indian poet praises the generosity of his hero in the above manner, it is a certain sign that he has either experienced the same or hopes to do so. There are, however, a number of other passages which make it still clearer that Amarachandra and probably also Arisiṁha belonged to Vastupāla's suite of poets which the *Prabandhas* often mention. The next verse, II.54, ought to suffice to convince the most incredulous. It says:—"Poverty has resignedly deserted so completely those men who continually rejoice in praising Vastupāla that she, indolent in spite of the command of the gods, does not even cross the threshold of their neighbours' houses." That is to say, in simple prose, that the singer and other poets were well paid by *Vastupāla.* If one must accept from this that Rājaśekhara places the prime of Amarachandra and Arisiṁha too late,[1] it need not therefore be concluded that they had no connection with *Vīsaladeva.* It is very possible that they kept themselves in favour at the Court of Ḍholkā after Vīradhavala's death and the fall of Vastupāla.

As *the exact date of composition of the poem* ,we need not be content to ascribe it merely in general to the period of Vikrama-Saṁvat 1276-1296 or 1297, during which Vastupāla occupied his high position. It will be seen later, from the comparison of his statements concerning Vastupāla's buildings with the

1. As a further proof of this, it may be mentioned that the Cambay MS. of the *Padmānanda-Kāvya* was written in the Vikrama year 1297.

inscriptions, that it was probably written about the Vikrama year 1285. It is probably some years younger than the *Kīrtikaumudī*. The *Sukṛitasaṁkīrtana* seems never to have found much esteem even with the Jainas. Neither Rājaśekhara in the *Prabandhakosha,* nor Jinaharsha in the *Vastupālacharita,* quotes it, although the latter gives long extracts from older sources. Both follow Someśvara's *Kīrtkaumudī,* the greater fame of which put the poem of the less distinguished Arisiṁha in the shade. Its author Arisiṁha is perhaps mentioned in Sārṅgadhara's *Paddhati,* where a verse of a certain *Arasī-Thakkura,* No. 76 (Peterson's edition), is mentioned. Arasī stands for Arisī, and is a quite correct Prakrit form of Arisiṁha (see *Ueber das Navasāhasāṅkacharita,* p. 39), which is still frequently used in Gujarāt. The identity of the two persons is, of course, by no means proved by the similarity of their names, but is only a possibility.

NOTES ON THE HISTORY OF THE CHAUḌAS AND CHAULUKYAS.

The first Sarga, which contains the genealogy of the Chāpoṭkata or Chauḍā kings, gives the following names :—

I.—*Vanrāja*	...	...	...	Verses	1-26
II.—*Yogarāja*	...	...	...	Verses	27-28
III.—*Ratnāditya*	...	...	...	Verses	29-30
IV.—*Vairisiṁha*	...	...	...	Verses	31-32
V.—*Kshemarāja*	...	...	...	Verses	33-34
VI.—*Chāmunṇḍa*	...	...	...	Verses	35-36
VII.—*Rāhaḍa*	...	...	...	Verses	37-38
VIII.—*Bhūbhaṭa*	...	...	...	Verses	39-41

The verses dedicated to these kings contain almost nothing but conventional flatteries in which no historical events are mentioned. *Vanarāja* and *Bhūbhaṭa* are the only exceptions. As regards the first, it is mentioned in verse 9 that he founded the city of *Aṇahilapāṭaka* or *Aṇhilvād,* and verse 10 that he built there the temple of Pañchāsara-Pārśvanātha. Both statements are found in most of the later Jaina *Prabandhas,* and are therefore of no special interest. On the other hand, the statement, verse 41, that *Bhūbhaṭa* ruled the earth long, is of some significance and also the arrangement and number of the Chāuḍā kings. For both entirely disagree with the statements in Kṛishṇājī's *Ratnamālā,* in some MSS. of Merutuṅga's *Prabandhachintāmaṇi,*[1] and in later works, like Jinamaṇḍana's

1. Thus No. 296 of my collection and Bhāū Dāji's MSS., Jour. *Bo. Br. R. A. Soc.,* Vol. IX. p. 157.

Kumārapālacharita, Jinaharsha's *Vastupālacharita,* and Dharmasāgara's *Pravachanaparīkshā.*

All these works recognize only seven instead of eight Chāuḍā kings, whose succession differs from the above, and they ascribe to the last a reign of only seven years. On the other hand, our list is almost identical with that contained in Merutuṅga's *Therāvali,*[1] and in the Bombay edition of the *Prabandhachintāmaṇi,* pp. 35-38.[2] In the *Therāvali* there are differences only with regard to the names of the seventh and eighth kings. The former is called not *Rāhaḍa,* but Thāghaḍa or Ghāghaḍa and the latter not *Bhūbhaṭa* but Pūada. Pūada is doubtless a clerical error for Bhūyaḍa or Bhūvaḍa which is the usual Apabhraṁśa form for Bhūbhaṭa in the *Prabandhas.* Instead of Thāghaḍa or Ghāghaḍa, *Rāghaḍa* is to be read, which may be the same as *Rāhaḍa* if the original form of the name be Rāghavabhaṭa.[3] The edition of the *Prabandhachintāmaṇi* has the form Ākaḍa, which differs still more strongly. On the other hand, it gives for Bhūbhaṭa the form *Bhūyaḍa,*[4] which one expects.

The reign of this last prince extended to 19 years according to the Therāvali, whist the *Prabandhachintāmaṇi* edition gives even 27. The latter number would, of course, agree best with the expression *chiram,* 'long.' In comparison with the apparently more authentic traditions of Kṛishṇāji (which,

---

1. See *Jour. Bo. Br. R. A. Soc. loc. cit.*

2. The passage is in parenthesis in the edition. Also the narrative which follows in the text shows that the MS. which forms the groundwork differs considerably from the other known ones.

3. It is quite possible to find for the seventh Chāuḍā king in the *Sukṛitasaṁkīrtana* a name which comes very near the Ākaḍa given in the published edition of the *Prabandahcintāmaṇi.* We can divide I.37. *prabalaśatruyaśah śaśāṅkaśrīrāhur āhaḍa iti,* by which means the form Āhaḍa is obtained. This much may be said for this division, that we gain thereby a construction exactly corresponding to that in verses 27, 31, 35, etc., and also that the word Āhaḍa, which might stand for the Sanskṛit Āhavabhaṭa (compare Āhavamalla), would be quite a suitable epithet for a king. Nevertheless I hold it probable that the name was Rāhaḍa; for I do not believe that the poet would have lighted upon the alliteration *rāhurāhadaḥ* if the name had not begun with *rā.* Then the certainly corrupt forms Thāghaḍa and Ghāghaḍa tend to prove that the initial was a consonant.

4. Or Bhūyagaḍa.

moreover, have been printed from bad MSS.) the statements of the *Therāvali* have hitherto received no consideration. The narrative of the seven Chāuḍā kings, the last of whom is said to have been murdered after a seven years' reign by *Mūlarāja,* his sister's son, and of the Chaulukya prince *Rājī,* is unhesitatingly accepted, though it contains the absurdity of Rāji's marriage having taken place and his son having grown up, within these seven years.[1] It is plain form Arisiṁha's statements that the *Therāvali* does not stand alone in its representations, but rests upon older traditions. Since Kṛshṇāji's *Ratnamālā* is perhaps as old as the *Sukṛilasaṁkīrtana,* the two contradictory accounts of the Chāuḍā kings existed at least in the thirteenth century, and probably earlier still. It must be left to the future to establish their real history when authentic documents are found. For the present we must be content with the conclusion that the version current in India, through Forbes's *Rās Mālā,* has no particular claim to be received and was not uncontested in the tradition.

The notes about *the Chaulukya kings* in Sarga II, are considerably fuller. Of the first king *Mūlarāja* it is related that he particularly venerated Somanātha, and it is said, verse 3:–"Which hero (Mūlarāja), plainly proving his veneration, prostrated himself every Monday before Somanātha and obtained great splendour and fame from the hot flames out of the eye on the forehead of that god."

Possibly Arisiṁha knew the absurd legend of the *Prabandhachintāmaṇi,* p.43, according to which Mūlarāja made a pilgrimage every monday to Somanāthapaṭṭaṇa near verāval, until the god, to please the king, settled first nearer Aṇhilvāḍ in *Maṇḍalī* or Māndal, and at last came even into the capital, Mūlarāja's worship of Śiva is proved besides by his presentation of land. The following verse 4 seems to refer to the erection of the Tripurushaprāsāda in Aṇhilvāḍ. From among the military, undertakings of Mūlarāja, the victories over *Bārapa* and *Laksha,* king of Kachh, are mentioned. The former is made a general of the king of *Kanyakubja.* Of the next king *Chamuṇḍa,* vv. 8-9, Arisiṁha has nothing positive to say. On the other hand, a victory of *Vallabharāja* over the king of Mālvā is celebrated in verse 13, and in verse 14 the remark is made that Vallabha had the *biruda* of *Jagajjhampana,* which does not occur elsewhere. The *Kīrtikaumudī,* which also mentions the probably apocryphal victiory, II.11, gives

1. I first drew attention to this atrocious nonsense in the *Indian Antiquary,* Vol. VI. pp. 181-182.

him the *biruda of Jagatkampana.* It says of *Durlabharāja,* vv. 15-16, that he was very modest, and was ashamed when his court poets compared him to Kṛishṇa. In the *Kīrtikaumudī* also Durlabha is praised for this virtue, Of his successor *Bhīma I,* we are told only that he conquered the celebrated king *Bhoja* of Dhārā. This statement agrees again with that of the *Kīrtikaumudī,* II.17-18, and also with those of the later *Prabandhas* whilst it does not occur in Hemachandra's *Dvyāśraya.* Bhīma's son *Karṇa*, vv. 20-23, is praised for his beauty, mentioned also by Hemachandra in the *Praśasti* to his Grammar, verse 17, in the *Ratnamālā* and in the *Kīrtikaumudī,* II.21. Then Arisiṁha stated that Karṇa conquered the king of Mālvā and brought home from there a statue of *Nīlakṇṭha or* Śiva. It says, verse 23:–"Who (Karṇa) conquered the king of Mālvā with his army and truly brought with him Nīlakaṇṭha; the fame of him for whom the number of paths through the river on the head of this god was multiplied, he extended in the worlds."

Most *Prabandhas* and even Hemachandra's *Dvyāśraya* mention no kings during *Karṇa's* reign. The latest discoveries, however, show that this silence is by no means justified. Bilhaṇa's drama, *Karṇasundarī,* which was found by Paṇḍit Durgāprasād and published in the Bombay *Kāvyamālā,* speaks of a fortunate war with the Muhammadan princes of Sindh and Ghazanī. Since Bilhaṇa was in Aṇhilvād during Karṇa's reign, and probably made an unsuccessful attempt to become the court poet of that king, his statement deserves credit. Then Someśvara, Arisiṁha's contemporary, narrates, in the *Surathotsava,*[1] found by Dr. Bhandarkar, that his ancestor *Āma,* house-priest of king Karṇa, compelled an evil spirit (*kṛityā*) raised by the house-priest of the king of Dhārā, to kill its originator, The reason why the Paramāra prince's priest sought to destroy the Chaulukya ruler was that the latter had invaded the dominion of Mālvā. Someśvara then without hesitation confirms Arisiṁha's assertion, and we may accept it as a fact that the feud between Mālvā and Gujarāt did not rest during Karṇa's reign.

Of *Jayasiṁha's* deeds it is related, vv. 23-38, that his cavalry bathed their horses in the Ganges (v. 32), that the 'air-walker *Barabaraka'* carried him about in the atmosphere (v. 33), that he took prisoner *Yaśovarman,* king of Dhārā (v.34), that he had the tank called *Siddhasaras* dug (v. 35), and a high pillar of victiory (*kīrtistambha*) built (v. 37). All these points are sufficiently known. It is

1. *Report on the Search,* etc. 1883-84, p. 20.

only of interest that Barbaraka has here, as also in most of the other *Prabandhas,* become a purely mythical being. Verse 36 speaks of Jayasiṁha's worship of his mother, and alludes indeed to the narrative (*Prabandhachintāmaṇi,* p. 139), according to which the king, at the request of Mayaṇallādevī, remitted a tax imposed on pilgrims going to Somanāthapaṭṭaṇa by the officials at *Bāhuloḍa.*

Verses 39-43, referring to *Kumārpāla,* first praise the favouring of the Jaina religion by this king, who abolished the confiscation of the goods of tradesmen dying without male heirs, and caused *Vihāra* to be built in every city.[1] Then his victories over the *Jaṅgaleśa,* i.e., *Arṇorāja* of *Śākambharī* or Sambhar, and over the *Kauṅkaṇa emperor,* i. e. the Kādamba king *Mallikārjuna,* who ruled over the *Koṅkaṇ* (*Kīrtikaumudī,* II. 47 48), are celebrated. With respect to the latter, Arisiṁha gives a note which contradicts Someśvara's reports, but shows on the other hand that the representation of the later *Prabandhachintāmaṇi* is correct. It says, verse 43 : "What is wonderful in this strong one's (Kumārapāla's) conquering even the Jāṅgala princes, seeing the ruler of the marshland, the Kauṅkaṇa emperor, was defeated by his very tradesman (*baṇji*) ?"

Someśvara, in the *kaumudī,* ascribes both victories to the king himself; in the *Praśasti* of Tejaḥpāla's temple at Ābū (vv. 35-36) on the other hand, the first is ascribed to the Paramāra *Yaśodhavala* and the second to his son *Dhārāvarsh.* Merutuṅga, on the other hand, records in the *Prabandhachintāmaṇi,* p. 201 ff., that the Śrīmālī Vāṇiā Āmrabhaṭa, son of the counsellor Udayana,[2] advanced twice against the king of the Koṅkaṇ. At first he suffered defeat, but in the second campaign he is said to have slain Mallikārjuna.

Kumārapāla's successor is called in verse 44, Ajayadeva instead of *Ajayapāla.* This form of the name is also found elsewhere (see *Ueber das Leben des J. M. Hemachandra,* S. 55, note 6). Like all *Prabandhas,* the *Sukṛitasaṁkīrtana* mentions with praise that the king sent him as a tribute from *Sapādalaksha* in Eastern Rājputana, a golden *maṇḍapikā,* i. e., little ornament in the form of a *maṇḍpa* or pillared hall. Not less known is the victory which (v. 46) Ajayadeva's son *Mūlarāja* II. gained over the trustees, *i. e.,* over *Muhammad Shāhabuddīn Ghorī.* The muhammadan authors (see Elliot, History, Vol. II. p. 294) confirm this information, which is found also in the *prīthvirājavijaya* (*Kaśmīr Report,* pp. 62-63).

---

1. See Bühler, *Ueber das Leben des J. M. Hemachandra,* Ss. 39-40.

2. See *Ueber das Leben des J. M. Hemchandra,* S. 9 and note 28.

Much more important is that part of the work (Sarga II, 48-57), Sarga III, 1-62) which follows next, relating to *Bhīmadeva II,* representing his relation to *Lavaṇaprasāda* and his son *Vīradhavala,* the Rāṇā of Ḍholkā, and stating how *Vastupāla* became minister to the latter. Arisiṁha gives an account here, which differs markedly from Someśvara's narrative in the *Kīrtikaumudī.* It will therefore be as well to give the most important verses of this part word for word :–

II. 48. Now his (Mūlarāja's) brother, the illustrious *Bhīmadeva,* whose invincible, terrible arm, like the post of a gate, destroyed all his enemies, wears amulet of the sphere for which the shores of the ocean furnish the pearls.

49. His whole life long he held fast to the reflection : 'This seat of the gods (mount Meru) ought not to disappear through my liberality, which lasts but for a moment',–and so he abstained from uprooting the golden mountain (Meru) in order to distribute gifts of gold.

II. 50. That beggars always experience his liberality we hear from the songs of the pleasure-seekers (nymphs) who settled in the neighbouhood of his palace on the gold-mountains terraced for pleasure, in the belief that these were spurs of Mount Meru.

51. *Bhīma* the husband of the earth, whose entire riches had disappeared through continual and too liberal gifts, whose brilliant glory had departed, whose kingdom was bit by bit violently devoured by the barons,—ate his inmost heart out in long-accumulated cares.'

III. 1. All at once, the prince, whose whole possessions had become small, saw in a dream at the end of the night a glorious and splendid god.

12. Thereupon the god poured upon the lord of the earth, who was as it were the root of the creeper of his love, the nectar-waves of his eloquence as follows : —

13. "I, thy grandfather,[1] king *Kumārapāla,* who have won the bliss of heaven through the laws of Arhat, am come because I love thee in thy misfortune.

14. "Son, I will give thee a proud governor of the kingdom, through which thou obtainest great glory, as fire does by wind.

---

1. If Kumārapāla calls himself Bhīma's grandfather, the expression, as is often the case with the indication of grades of relationship, is very likely only indefinitely used. For Kumārapāla was, according to all *Prabandhas,* the great-uncle of Bhīma, whose grandfather's name was Mahīpāla. (see Forbes's *Rās Mālā, p. 158*).

15. "The great-armed Arṇorāja, son of the illustrious *Dhavala,* was an elephant in the forest of the *Chaulukya*-stem, an eagle for the serpents, his enemies.

18. "This man of adventurous spirit, who was the cause of my glory, was made by me, whose heart he won by his courage, lord of the city of *Bhīmapallī.*

19. "When evil councellors opposed thee, this strong one made thy accession the means of repaying my favour for ever.

20. "His son is *Lāvaṇyaprasāda,* whose arm, brandishing the sword—one would think it was his tongue—prepares to destroy his enemies in fight."

23. "If thou make this ornament of the sphere lord of all (*sarveśvara*) thou wilt become the husband of Fortune and rest in happiness like Vishṇu in the Ocean.

24. "He has a son *Vīradhavala,* who for the sake of the battle wishes to perform again the oath of the descendant of Bhṛigu (Paraśurāma) to destroy the Kshatriya-race."

27. "Give this strong-armed one, whose shining toe-nails have become jewels on the heads of hostile king, the rank of heir to the throne (*yauvarājaya*), and thyself wilt rule yet a long time."

28. "Still more ! save thou the Jaina-faith which helped me to attain unhindered to the fields of heaven, and which now almost sinks into the Kali-(period)."

29. When the king heard this, he embraced smiling the lotus-feet (of the god) as if he wished to hold in his hands the Fortuna that lives in the water-lilies.

30. Honouring him graciously, the god, lovingly attached to him, laid his hand which resembled the Lotus, the house of the Kamalā, on his head.

31. When in the morning the sound of the trumpet announced the sunrise to the ruler of the world, sleep, which closed his lotus-eyes, departed, like the night which closes the eye-like water-lilies.

32. When the prince saw with astonished gaze the light of the lamps, (he said) : 'There is indeed visibly a god !' and then quickly he left his bed.

33. Then the husband of the earth, who had accomplished the duties of the morning, visited his hall, whose thick buttresses of jewels streamed forth rich splendour.

35. The ruler caught sight of the devoted barons among the company, shining like sparks of their courage.

36. The father and the son whom the god pointed out, the king anointed lords over all, with his eyes which were like nectar-jars.

III. 37. Thereupon the king directed joyfully this gracious speech before the nobles to *Lāvaṇyaprasāda* :—

38. "Through thy father, the terror of his enemies, I was set up (*as king*) in this kingdom; do thou therefore increase my diminishing prosperity.

39. "Accept from me, thou great in war, the rank of a lord over all; Vīradhavala, who shines in virtue, shall be my successor."

40. Thus requested by the king, himself worthy to be entreated in a matter in which they ought to have been the suppliants, the two spoke joyfully : 'Your Majesty's command is law to us.'

41. Laying his hollow hands together as if he held in them the fluttering Butterfly (Fortuna), *Vīradhavala* turned again towards the huband of the earth (and said) :—

42. "Master, I am in need of an adviser; without one, the brave lion springs at the thunder-cloud, taking it for an elephant and suffers a great fall.

43. "Give me such a counsellor, distinguished by extraordinary virtues, acquainted with the use of weapons, with books, with the acquisition of wealth and with battle."

44. Greatly delighted by this speech, which was like a stream of nectar poured out to invigorate the liana—(creeper) of his happiness, the master of the world thought a little and then said :—

45. "Once upon a time was *Chaṇḍapa,* fiery in his splendour, a branch of the ever-fresh liana of fame of the distinguished *Prāgvāṭa* lineage, a servant (of the king) in this relam.

47. "His son, named *Chaṇḍaprasāda,* was furnished with skill and affability...

49. "To him was born a son named *Soma,* who flooded the firmament with his glory.

50. "Who had no master but king *Siddha* and no god but the lord of the Jinas.

51. "His descendant *Aśvarāja* made the universe splendid with his glory; he who accomplished seven pilgrimages to escape the seven hells.

53. "His beloved wife was *Kumāradevī,* who, though the first among the Jian-believing (women), worshipped the husband of Gaurī.

54. "To these two were born three sons, whose power made their enemies tremble...

55. "First among them, *Malladeva* is famous as a treasury of wisdom; he who obtained autocracy in his kingdom by the will of his preceptor.

56. "His younger brother is the wise *Vastupāla,* a dowelling-place of the fine arts, whose feet the later-born *Tejaḥpāla* daily worships.

57. "These two, like wands to whirl about the ocean of deeds, like paths leading to conjunction with Fortuna, I will give you for counsellors; but they protect their friends."

58. As *Vīradhavala* rejoiced at this speech, the huband of the earth called to these two sons of one mother, who bowed their heads, (and said) :-

59. "May you, who alone have crossed the ocean of state affairs, be clothed with the dignity of counsellors of the great *Vīradhavala.*

60. "His courage will attain to sight, if you serve him as eyes; unceasingly vigilant may he trample down all my enemies.

61. "Yet more—may you two, who hang on the feet of the Jina-prince, like bees on a lotus, glorify the faith in the lord of the Jinas; this great wish of king *Kumārapāla,* which he entrusted to me in a vision, must of necessity be fulfilled."

62. When the king had given these instructions, to which a good invisible god called out his approval—falsely taken for the echo from the vault of the audience chamber,—he gave over the two to the heroic *Vīradhavala."*

If we compare this narrative with that given concerning events by *Someśvara* in *the Kīrtikaumudī,* a considerable difference, especially in the role allotted to *Bhīma II.,* is unmistakable. According to Someśvara's representation, the Gurjararājalakshmī, the Fortuna or protectress of the kings of Gujarāt, appeared in a dream to Lavaṇaprasāda, the Rāṇā of Ḍholkā, and called upon him, with the help of his son, to save the kingdom which had fallen into decay in the unskilled hands of Bhīma.[1] Someśvara further states that he himself was called before Lavaṇaprasāda on the following morning and asked concerning the meaning of the vision. He convinced his master, he assures us, that he was

1. *Kīrtikaumudī,* II, 89-107

appointed by Providence to save his fatherland and induced him to obey the command of the goddess.[1] Thereupon Lavaṇaprasāda entrusted to his son the execution of the duty laid upon him.[2] A short time afterwards, Vastupāla and Tejahpāla were appointed his ministers."[3] If we reject the mythological additions in this record, which Someśvara, as a good court poet and artist, held himself bound to put in, it merely says that *Bhīma* was a weak and unskilful ruler, and that *Lavaṇaprasāda* and *Vīradhavala* made use of his weakness in order to found a kingdom of their own. To this understanding we are led particularly by the circumstance, the Someśvara, in the description of the kings of Aṇhilvāḍ, expresses himself by no means respectfully concerning Bhīma II, when he says (*Kīrtikaumudī,* II.61):– "Powerful ministers and barons gradually divided the kingdom of this young and foolish (*bālasya*) ruler," and elsewhere again (*ibid.* II.4) he gives the king the same not very complimentary epithet *bāla.* On the other hand, there is nowhere a question of Lavaṇaprasāda's service, and in the numerous inscriptions in the temples built by Vastupāla and Tejaḥpāla on Girnār and Ābū, and in other places, any mention of the suzerain of Gujarāt is entirely wanting. On the other hand, in the Girnār inscriptions, which were written V. S. 1288, ten years before Bhīma's death, *Vīradhavala* receives the title of Mahārājādhirāja, as if he were an independent ruler. Such a disregard of the forms which Indian etiquette prescribes for Vassal-princes and their servants, shows that *Bhīma* did not stand in great esteem at the court of Ḍholkā, and that he was not powerful enough to force from Lavaṇaprasāda and Vīradhavala the respect due to him. In spite of this it was probable, before the discovery of the Sukṛitasaṁkīrtana, that Someśvara's account did not quite correctly represent the true relation of his master to Bhīma II. For Merutuṅga says in the *Prabandha-chintāmani,* p. 250 (Bombay edition), quite clearly,— । श्रीमद्भीमदेवराज्यचिन्ताकारी व्याघ्रपल्लीयसङ्केतप्रसिद्धः श्रीमदानाकनन्दनः श्रीलवणप्रसादश्चिरं राज्यं चकार ।[4] 'the administrator of the illustrious Bhīmadeva, the illustrious Lavaṇaprasāda, son of the illustrious

1. *Kīrtikaumudī,* II, 83-86, 108-113.

2. *Kīrtikaumudī,* II, 114-115.

3. *Kīrtikaumudī,* III, 51 : compare also, II. 112, where Someśvara accentuates to his lord the necessity of appointing capable advisers.

4. The edition and Mss. of my collection write, evidently incorrectly; *Vyāghrapallīyaṁ. Lavaṇaprasāda* is the reading of I. O. L. B. S. MS. No. 296 instead of the *Lavaṇasāhaprasādaś* of the published edition.

Ānāka (Arṇorāja) surnamed *Vyāghrapallīya* (Vāghelā) ruled a long time.' This note led me in my first discussion of Someśvara's works (*Indian Antiquary,* Vol. VI. 187 ff.) to suppose that Lavaṇaprasāda was for a time in *Bhīma's* service, and that he only later,—when Bhīma's folly, to this day proverbial in Gujarāt, his arrogance and extravagance, convinced him that there was no help for it,—undertook to found a kingdom of his own. As the date of this defection, I thought proper to fix the Vikrama year 1276, in which, according to the Girnār inscriptions, *Vastupāla* was appointed minister. Arisiṁha's account, which, coming from a contemporary, possesses as much authority as Someśvara's, confirms only a part of these suppositions, whilst he makes it necessary to modify another part of the same. We learn from him that *Bhīma* II, through his inability to keep the vassals in order and through various difficulties, was forced to seek help and support, and that he himself chose his relative. The choice was prompted partly by Lavaṇaprasāda's personal qualities, the description of which agrees with that of other sources, partly through his father Arṇorāja's having (v. 18 above) already done important service to Kumārapāla and having been helpful to Bhīma himself in obtaining the throne (vv. 19 and 38 above). The title *Sarveśvara,* 'Lord over All,' which Lavaṇaprasāda, according to Arisiṁha's representation, received, has much the same meaning as Merutuṅga's expression *rājya-chintākārin,* and hints that Lavaṇaprasāda's position was a very independent one. The further statement that Vīradhavala was at the same time named heir to the throne (*Yuvarāja*), takes for granted that Bhīma had no sons. Nor do the *Prabandhas* make any mention of such. It must, however, be remarked also that neither is Vīradhavala's appointment anywhere mentioned. In any case it remained without practical consequences, for Vīradhavala died several years before Bhīma. Also, in the statement that Bhīma gave the brothers Vastupāla and Tejaḥpāla to his Sarveśvara for counsellors, Arisiṁha stands alone. Someśvara says nothing particular at all as to how the two Jainas acquired their dignity. In the third Sarga of the Kīrtikaumudī he gives first a description of their genealogy which agrees with that given by Arisiṁha (vv. 45-46 above) and adds (vv. 51 and 52) that the two at once occurred to the prince who desired to win able men: he considered their great qualities and then sent for them. Further on, his address and Vastupāla's answer are given in full, without, however, affording any possibility of learning anything from them of the earlier circumstances of the latter. The later *Prabandhas,* Rājaśekhara's *Vastupālaprabandha* and Jinaharsha's *Vastupālacharita,* state that the brothers had come accidentally to Ḍholkā on

their return from a pilgrimage to Śatruñjaya, and were immediately engaged by Lavaṇaprasāda and Vīradhavala who had just seen the supernatural appearance mentioned by Someśvara. These Statements, like a great deal more, seem to be borrowed, directly from the *Kīrtikaumudī* and are hence of no value. Someśvara's representation is however, certainly defective, for he leaves it uncertain how Vastupāla and Tejaḥpāla had so distinguished themselves that Lavaṇaprasāda could take them for suitable instruments for his plans. On the other hand, if one accepts, as Arisiṁha hints (vv. 57 and 59 above), that they had both been already in the royal service, this difficulty disappears. The probability of these statements is also supported by the circumstance mentioned by Someśvara (*Kīrt.* III. 14) and by Arisiṁha (v. 50 above), that their grandfather *Soma* had held a high position under Jayasiṁha. In the case of the brothers having been in royal service, however, Bhīma's consent was naturally necessary to their entering Lavaṇaprasāda's service. Thus we must declare Arisiṁha's account to be more worthy of credit. We can only doubt whether Vastupāla received his appointment at the same audience at which Lavaṇaprasāda was appointed *Sarveśvara.* The date of the former event is fixed, as already mentioned, by the *Girnār inscriptions,* where it is repeatedly said that, from the (Vikrama) year (12)76, in Ḍholkā and other cities, he sealed "affairs with the seal."[1] The acceptance of Arisiṁha's statements makes it, of course, necessary to reject the suppositions expressed on a former occasion (*Indian Antiquary,* loc. cit.) that the appointment of Vastupāla and Tejaḥpāla marks the period when Lavaṇaprasāda deserted Bhīma and began to found a kingdom of his own.

The *new discoveries made since* 1877 render it doubtful whether the *Sarveśvara* or his son ever was unfaithful to his master. It appears rather as if *Lavaṇaprasāda,* in his relation to the latter, although he practically ruled independently over the southern part of the Gūrjara kingdom, yet conducted himself at least outwardly as a vassal, and that Professor V. A. Kathvate is quite justified in comparing[2] his relation to Bhīma with that of the Marāṭha Peshvās to the court of Sātārā. Of special significance for this point is the *Lekhapañchāśikā*[3]

1. *Arch. Reports of Western India,* Vol. II p. 170. Vastupāla calls himself in this, and in corresponding passages in other inscriptions, *Sarveśvara;* his brother, on the other hand, *Mahāmātya.*

2. *Kīrtikaumudī,* p. xxv.

3. *Report on Search for Sanskrit* MSS., 1882-83, p. 28 ff. and p. 222 ff.

discovered by Dr. R. G. Bhandarkar, which, as he correctly acknowledges, was composed in the Vikrama year 1288, that is, twelve years after Vastupāla's appointment as minister and during Bhīma's reign. This little work gives formulae for letters and documents of different kinds. Among the latter there is a gift of land, dated V. S. 1288 in which the *Mahāmaṇḍaleśvarādhipati,* 'the great overlord of the tributary princes,' Rāṇā Lāvaṇyaprasāda, is named as giver, Before his name stands the whole genealogy of the Chaulukya kings of Aṇhilvāḍ, and it is remarked that, by the grace of his master Bhīma II., he possessed the *Kheṭakāhārapathaka,* 'district of *Kaira...*'[1] Then the same work contains, as an example of a state treaty, an agreement of the same date between the *Mahāmaṇḍaleśvara* Rāṇā Lavaṇyaprasāda and Siṁhaṇa (Siṁghaṇa), the *Mahārājādhirāja* of Devagiri, in which both contracting parties respectively promise to respect the other's boundaries, to keep peace and to help each other. Although the first of these two documents is evidently nothing more than a formula, and of the second nothing can be certainly proved as to whether it is a copy of a real treaty, yet their value remains considerable. Then, as the author of the *Lekhapañchāśikā* was a contemporary of Lavaṇaprasāda, we may take for granted that he describes the political relations in general correctly. We may believe him on the one hand that in the Vikrama year 1288 Lavaṇaprasāda was authorised to make treaties with foreign princes and consequently possessed a high degree of independence. On the other hand we must admit, that if Lavaṇaprasāda at that time made gifts of land, he employed the form ordinarily used by tributary princes and acknowledged the overlordship of Bhīma. If this be correct, there can be no question of a defection on the part of Lavaṇaprasāda, at least until V. S. 1288. The relation must rather have been as Arisiṁha gives it. Lavaṇaprasāda stood higher than all other rulers of districts, and governed the kingdom of his master in the strength of the trust committed to him. However free and high may have been his position, he had not become a rebel. The confirmation, which Arisiṁha's statements receive through the *Lekhapañchāśikā,* make it advisable, in the representation of this period of the history of Gujarāt to trust him more than the insinuations of Someśvara.

---

1. This should be written p. 223 for *kheṭakārāpathake,* and p. 224 for *kheṭakadhārāpathake.* As in other passages of the formulary, the expression is incorrect. For *āhāra* originally corresponded approximately to the modern zillā and *pathaka* to *tālukā.* Moreover, similar combinations of the two expressions are found in real presentations of land in later times.

In concluding the discussion of this part of the *Sukṛitasaṁkīrtana, the mythological clothing* must still be mentioned. In the trestise by Zacharaiae and myself on the *Navasāhasāṅkacharita,* p. 48, I showed that the court-poets often deemed it suitable, at crises in the history of their heroes, to make the gods actively interfere. When Arisiṁha then makes the spirit of Kumārapāla descend from the fields of heaven to move Bhīma to the appointment of Lavaṇaprasāda as his *Śarveśvara,* it is not difficultly to see what moved him to make use of this *deus ex machina.* Kumārapāla was well known as the adherent and protector of the Jaina faith. After his death a Brāhman reaction took place under Ajayapāla; and though Ajayapāla reigned only a short time, the Jaina sect seems not to have regained its former importance under his sons Mūlarāja and Bhīma II. Only when Vastupāla and Tejaḥpāla became ministers in Ḍholkā, did it again raise its head. Both belonged to one Jaina family and were filled with great enthusiasm for their religion. They spent a great part of their rich incomes on the erection of temples, asylums and benevolent institutions, so that at least the outward lustre of the Jainas was restored. Arisiṁha tried to unite the two prosperous periods of his sect by representing Kumārapāla as the intellectual originator of the second. In doing so, he has not refrained from putting words into king Bhīma's mouth which he certainly never spoke, when he makes him call upon Vastupāla and Tejaḥpāla (v. 61 above) 'to glorify the belief on the lord of the Jainas.' According to all we know of Bhīma, he favoured exclusively the Brāhmaṇas, and especially the Śaivas, to whom he made many presents. To excite Vastupāla's enthusiasm for his faith was, however, absolutely unnecessary.

VASTUPĀLA'S PILGRIMAGE TO ŚATRUṄJAYA AND GIRNĀR.

In the fourth Sarga Arisiṁha turns to the description of the *Sukṛita* of pious works of *Vastupāla,* by which he adorned the Jaina religion. First he mentions shortly that Vīradhavala, with the help of his minister, soon 'conquered the ocean-girt earth' and put down all wrong and violence (vv. 1-7). Then he relates how in that happy time Tejaḥpāla came to his brother, praised his successes, and advised him to keep in mind the king's command and support the Jaina religion (vv. 8-13). Vastupāla agreed and declared he would at once visit his spiritual director to hear his preaching and begin his works of piety according to his advice (vv. 14-26). On this occasion the succession of the monks of *the Nāgendra gachchha* is gone over, which, since the time of *Chaṇḍapa,* had served the family as spiritual advisers. The names are precisely the same as those in the *Praśasti* of

Tejaḥpāla's temple on Mount Ābū[1] : (1) Mahendrasūri (vv. 15-16); (2) Śāntisūri (vv. 17-18); (3) (a) Ānandasūri and (b) Amarasūri (who received from king Jayasiṁha the title of honour *Vyāghraśiśukau,* 'the young tigers,' because even in early youth they were able to withstand proud disputants resembling fiery elephants (vv. 19-21); (4) (Haribhadrasūri (vv. 22-23); and (5) *Vijayasena* (Vastupāla's) spiritual counsellor, vv. 24-26). Next we are told how Vastupāla went into the monastery with his brother and offered his homage to Vijayasena. The sermon following by the latter (which fills vv. 33-43) commends, as the most meritorious undertaking, a pilgrimage, and extols, as happy above all others the *saṁghādhipati,* the leader of pious pilgrims. The consequence is naturally that Vastupāla resolves to undertake a pilgrimage of the congregation to the holy places in Kāthīāvād.

The fifth Sarga then describes (vv. 1–6) the preparations for this journey. *Vastupāla,* it says, sent letters to the believers in every town to invite them. He visited personally the monks in the monasteries and invited them repectfully. For those who responded he cared in every way. Whoever had no carriage, he gave him one; whoever wanted provisions for the journey, got them; and for those who had no servants he provided them. Medicines and physicians also were not forgotten, so that those who sickened by the way might have assistance. When all preparations were complete, he had himself solemnly consecrated by his Guru as *Saṁghādhipati,* and set out 'surrounded by a wonderful army of carriages' (vv. 7-8). In verses 10-13 the names of some distinguished monks who took part in the pilgrimage are mentioned :—Narachandrasūri, Jinadattasūri of the Vāyaṭa gachcha, Śāntisūri of the Saṇḍeraka gachcha, and Vardhamānasūri 'the sun of the Gallakas.' In Kāsahrada, which is probably identical with the modern Kāsandra or Kāsandhra near Gāmph,[2] a halt was made, and (v. 16) a great festival was instituted in the temple of Ṛishabha. Of other stations by the way nothing is said. The Sarga closes with the arrival of the pilgrims at the foot on Mount *Śatruṅjaya,* where Vastupāla pitched a great tent-camp (v. 41) and distributed

1. *Kīrtikaumudī* App. A., pp 9-10

2. Instead of *harada,* 'thank' *draha* occurs in the Prākṛit, so that Kāsadraha would correspond exactly to the Sanskṛit Kāsahrada. The further corruption conforms to the rules of Gujarati phonetics. Kasandra lies (see *Trig. Surv. Maps, Guj. Ser. Nr.* 82), in 72° 14'E. long and 22° 19'N. lat., pretty nearly on the direct route from Ḍholkā to Pālitānā. In the text Kāsahrada is called a *paṭṭana* 'a town.' The modern Kāsandra is a village of about 400 inhabitants.

rich presents, especially of provisions, to all in want. He cared not for himself, it says, until he had assured himself by means of his heralds that no one wanted anything.

After, in the sixth Sarga, a conventional description of sunrise, which in a *Mahākāvya* must not be wanting, there follows in the seventh the description of *the ascent of the mountain* and the festivities engaged in there. The ascent took place on the morning after the arrival. The first shrine which the pilgrims reach was that of the Yaksha Kapardin (v. 12). Vastupāla offered his homage and celebrated him in a song of praise (vv. 13–16). Then he hastened to *the temple of Ādinātha,* whither the pilgrims followed him in crowds (v. 17.) Still covered with the dust of the way, Vastupāla fell down outside before the lord of the Jainas (v. 26), and praised him in a hymn (vv. 27-33). Only then did he purify himself, the pilgrims following his example, and then he entered the Chaitya with them amid the performance of dances and songs (vv. 34-37). Thereupon he washed the image, as the rule prescribed, with saffron-water, rubbed it with musk, and wreathed it with flowers. The pilgrims burnt at the same time so much incense that the temple was wrapped in thick darkness. And at last the *ārātrika* was performed, numerous lamps being swung to and fro before the statue (vv. 38-42). The following verse 43 tells us that the stay on the mountain and the worship lasted eight days.[1] Then the prince of counsellors, after bestowing rich gifts upon the monks, descended from Mount Śatruñjaya, performed the auspicious ceremonies fot the journey and longed to bring his homage to the divine Neminātha on Girnār.

According to Sarga VIII. 1, the procession did not go directly to Junāgaḍh, but first to *Devapaṭṭaṇa* or *Somanātha* on the south coast of Soraṭh. 'There he, who possessed terrible power, worshipped the conqueror of Kāma, the (god) characterised by the moon, he who is beautiful to look upon,' i.e., Śiva-Somanātha. Soon, however, the ocean, 'pure through its shell-mark and blue as the *indranīla*-stone,' reminded Vastupāla, by these its qualities, of Neminātha (v. 10) and drove him to go further. Mount *Raivataka* (Girnār) came in sight, and it seemed to the minister as if the creepers of its woods, swayed by the wind, performed a joyful dance in honour of the arrival of the holy congregation (v. 11). This sight inspired Vastupāla to a song of praise (vv. 12–16). After his

1. This note, found also in Jinaharsha's *Vastupālacharita,* has a particular interest, because Jaina pilgrims never pass the night on the mountains now.

arrival he had a camp pitched at the foot of the mountain and celebrated the arrival by a festival. On the next morning the pilgrims ascended Girnār (v. 28). The description which now follows of the worship on Neminātha (vv. 29-42) is only a repetition of the scenes in the temple of Ādinātha. In conclusion, it says that the halt on Girnār lasted, like that on Śatruñjaya, eight days. It is worthy of note that Vastupāla, on leaving, is said to have offered his homage to the Brāhmaṇ gods Ambā, Sāmba, Pradyumna, and the rest, who had temples on the mountain.

The ninth Sarga is, like the sixth, a purely poetical addition without any historical element whatever. It gives a description of the six seasons, which the prince of the wise, whose wishes were fulfilled, saw on the slopes of the mountain.

The tenth Sarga is occupied with the return of the congregation from Girnār to Ḍholkā. Immediately after the descent Vastupāla gave the pilgrims a magnificent banquet and distributed rich gifts among them (vv. 1-5). Then he set out for *Vāmanasthalī,* the modern Vanthlī, on the way from Junāgaḍh to Devapaṭṭṇa, and made a solemn entry into the town. Formerly it was forbidden to Jaina pilgrims to enter the city. Vastupāla, however, had "the godless writing" destroyed (v. 6). Concerning the further course of the journey, all that is related is that in enevry village incense was offered to the Tīrthaṁkaras (v. 7). When the procession reached the neighborhood of Ḍholkā, not only Vastupāla's relations, but also Vīradhavala, with the citizens, came out to meet him. In the midst, between the Rāṇā and his brother Tejaḥpāla, "like a Śiva represented in the manner of the Tripurushas" (v. 11), he entered the town amid the praises of the bards (vv. 14–29) and the passionate expressions of joy of the women (vv. 31–42).

Vastupāla's pilgrimage is mentioned in *the inscriptions* in his temple on Girnār as well as in Someśvara's *Kīrtikaumudī.* The inscriptions[1] state quite

---

1. J. Burgess, *Archaeolog. Survey of Western India,* No. 2.–Memorandum of the Antiquities at Dabhoi, etc., p. 22, 1. 4 ff., p. 23. 1.11 ff; etc., and *Arch. Report, Western India,* Vol. II. p. 170.

सं० ७७ वर्षे श्रीशत्रुञ्जयोज्जयन्तप्रभृतिमहातीर्थयात्रोत्सवप्रभावाविर्भूतश्रीमद्देवाधिदेवप्रसादासादितसंघाधिपत्येन....श्रीवस्तुपालेन ।

The same date V. S. 1277 is rightly given by Merutunga in the *Prabandha-chintāmaṇi* p. 254.

briefly that "Vastupāla, in the year 77 (V. S. 1277), attained the dignity of a Saṁghādhīpati or head of the congregation by the grace of the illustrious over-god of the gods, who, in consequence of the mighty working of the festive pilgrimage undertaken to Śatruṅjaya, Ujjayanta (Girnār) and other shrines, revealed himself." Someśvara, on the other hand, dedicates the whole of the last Sarga of his poem to the pilgrimage, and his description of it agrees on the whole with that given by Arisiṁha. Yet there are the following differences. The halt in Kāsahrada is not mentioned. It is said on the other hand (*Kīrt.* IX. 19, 20), that the route followed by the minister could be traced by means of the restored old temples of the Jinas and the freshly dug tanks, as also that the pilgrims offered homage in all the temples to which the procession came. On *Śatruṅjaya,* Vastupāla stopped according to Someśvara (*Kīrt.* IX. 36) only 'two or three days.' In spite of this, it is said immediately before (IX. 30–36) that he presented a flag of yellow-white stuff to the temple of *Ādinātha,* that he built two temples to *Nemināth*a and *Pārśvanātha,* and had a large tank dug. It is not doubtful that the last two notes refer to a later time. Further on, in the course of his report, Someśvara (IX. 66-69), places the visit : to *Girnār* before that to *Devapaṭṭaṇa* or *Prabhāsa* (IX. 70-71). He states also that Vastupāla was 'many days' on Girnār, and that in Devapaṭṭaṇa he worshipped, besides Śiva-Somanātha,[1] the Jaina Tīrthaṁkara Chandraprabhu. Probably this contradiction is explained, in that two visits to Devapaṭṭaṇa took place. Arisiṁha hints at this when he says the pilgrims went to Vāmansthalī on their return-journey. Vāmansthalī or Vanthlī lies about nine miles south-west of Girnār and on the direct road to Devapaṭṭaṇa. Whoever travels by Vanthalī lies on the return from the Girnār cannot readily take any other way afterwards towards the mainland of Gujarāt than that which leads form Devapaṭṭaṇa first along the south and then along the east coast of the peninsula. This seems to have been it early times the ordinary route for caravans and pilgrimages.[2]

VASTUPĀLA'S BUILDINGS AND PIOUS INSTITUTIONS

The eleventh and last Sarga begins with the statement, that *Vaslupāla,* after he was made lord of the town of *Stambhatīrtha* by Vīrandhavala, began to build

1. The worship of Śiva, unfitting for a Jaina, is also admitted by Jinaharsha-*V. Char.* Vi. 535.

2. In the *Vastupālacharita,* VI. 515 ff., the way is more minutely described and the stations between Śatruṁjaya and Girnār : (1) Tāladhvaja to Talājā, (2) Koṭināri of Koḍinār. (3) Devapattana, and (4) Vāmanasthalī.

temples (*Kīrtanāni*) which resembled embodiments of his fame on earth, and in verses 2-34 forty-three buildings, restorations and institutions of different kinds are enumerated. This list is much more modest then those which occur in the later *Prabandhas* of Rājaśekhara and Jinaharsha. It contrasts also advantageously with the absurd boastfulness of the Girnār inscriptions, in which it is said[1] that Vastupāla and Tejaḥpāla caused new places of religion (*Dharmasthānāni*), i.e., temples, asylums, abodes for the performance of perpetual vows, tanks and so on, to the number of ten millions (*koṭiśaḥ*), and also caused very many restorations to be made. Arisiṁha gives the following details :—

I. — In *Aṇahilapurī* or *Aṇhilvāḍ-Pāṭaṇ* :—

1. The restoration of the temple of Pañcāsara-Pārśvanātha which Vanarāja (p. 65 above) had caused to be built (Ś. XI. 2). With this agrees Jinaharsha in the *Vastupālacharita* VII. 66, where it is added that the building took place when Vastupāla visited Pāṭaṇ after a battle against the Muhammadans at Ābū, which he won by the help of Dhārāvarsha of Chandrāvatī. Muhammadan authors mention nothing of attacks upon Gujarāt in the first half of the 13th century. At the same time it is possible that during or after Shamsuddīn Altamsh's expedition against Ranthambor, A. D. 1226,[2] parts of the victorious army may have come as far as Ābū and attempted an invasion of Gujarāt. If Jinaharsha's note be correct, we may perhaps accept that the restoration of the temple in Aṇhilvāḍ took place in the year A. D. 1926 to 1227.

II. — In *Stambhatīrtha* or *Cambay* :—

2. The erection of a golden, *i.e.,* a gilded, flag-staff and knob on the temple of Bhīmeśa (Ś. XI. 3). The *Vastupālacharita* (IV. 720) gives the same note, and has, instead of the vague *ketu* (literally "banner"), the plainer expression *dhvajadaṇḍa.*

3. The erection of an Uttānapaṭṭa before Bhaṭṭāditya and of a golden wreath on his head (Ś. XI. 4). The Vastupālacharita, IV. 719, sepaks of an Uttānapāda (?) in the temple of Bhaṭṭāditya. The technical meaning of Uttāṇapaṭṭa is unknown to me.

4. The excavation of a well in the temple-grove (*pūjanavana*) called Vahaka of Bhaṭṭārka (Ś. XI. 5).

5. The erection of a *maṇḍapa* or vestibule overlaid with stucco

1. *Arch. Rep. Western India,* Vol. II. p. 170, l.5, transcription.

2. Elliot, *History of India,* Vol. II. p. 324.

(*sudhāmadhura*) before the temple of the sun-god called Bakula (Ś. XI. 6). The *Vastupālacharita* (IV. 721) speaks of a *raṅgamaṇḍapa* or painted vestibule before the temple of Bakulasvāmideva.

6. The restoration of the *maṇḍapa* and of the temple of Śiva-Vaidyanātha (Ś. XI. 7). The *Vastupālacharita* (VI. 718) says more plainly[1] :— "The temple of the god Vaidyanātha, together with the *maṇḍapa,* he made new again to the everlasting safety of his king."

7. The erection of high-walled enclosures for the sale of sour milk (*takra,* Ś. XI. 8). Both Someśvara (*Kīrt.* IV. 17) and Jinaharsha (*V. Char.* IV. 716) mention this. The *uchchaiḥpada* or *vedibandha* must, as Prof. A. V. Kathvate in the notes to the *Kīrtikaumudī* says, have been erected for the purpose of protecting the wares from contamination by people of low caste.

8-9. The reaction of two asylums (*upāśrayas*) for Jaina monks (Ś. XI. 9). Someśvara (*Kīrt.* IV. 36) speaks of many *paushadhaśālās,* which vastupāla caused to be erected in Cambay.

10. The erection of a drinking-hall with round windows (*gavāksha*) on two sides (Ś. XI. 10). Someśvara (*Kīrt.* IV. 33) again speaks of many such.

III. — In *Dhavalakka* or *Ḍholkā* :—

11. The building of a temple of Ādinātha (Ś. XI. 11). According to *V. Char.* III. 457, this temple was called Śatruṅjayāvatara.

12-13. The erection of two asylums (*upāśrayas*) for Jaina monks (Ś. XI. 12).

14. The restoration of the temple named Rāṇaka of Battāraka (Śiva) (Ś. XI. 13).

15. The construction of a *vāpī* or a square covered water-reservoir (Ś. XI. 13).

16. The erection of a pump-room (*prapā*) (Ś. XI. 14).

IV. — At *Śatruṅjaya* near *Pālitāṇā* :—

17. The erections of an *indramaṇḍapa* before the temple of Ādinātha (Ś. XI. 15) : compare *V. Char.* VI. 630.

18–19. The erection of a temple of the Jina of Ujjayanta, *i.e.,* of Neminātha, and of a temple of the Jina of Stambhana, *i.e.,* of Pārśvanātha (Ś. XI. 16). Someśvara (*Kīrtikaumudī* IX. 31-33) and Jinaharsha (*V. Char.* VI. 631–632) also mention both the temples, and the former calls the two Jinas by the usual names.

20. The erection of a statue of the goddess Sarasvatī (Ś. XI. 17). Neither

1. वैद्यनाथस्य देवस्य मन्दिरं मण्डपोत्तरम् । श्रेयसे निजभूभर्तुस्तेने येन पुनर्नवम् ॥

Someśvara nor Jinaharsha mention this. It is, however, probable, for Vastupāla says, in the Girnār inscriptions,[1] that he erected in Girnār a *praśastisahita-Kaśmīrāvatara-Sarasvatīmūrti.*

21. The erection of statues of his ancestors (Ś. XI. 18); compare also *Kīrtikaumudi,* IX. 34, and *V. Char.* VI. 633. According to the latter passage, these statues, as well as those named further on, were set up in the temple of Pārśvanātha. This statement agrees with the actual state of things found in Tejaḥpāla's temple on *Ābū,* where the statues stand in an annex (*balānaka, Kirtikaumudī,* App. A., v. 61) to the right of the adytum.

22. The setting up of three statues on elephants; his own, that of Tejaḥpāla, and that of Vīradhavala (Ś. XI. 19). With this, Jinaharsha (*V. Char.* 633-634) agrees entirely; Someśvara (*Kīrtikaumudī,* IX. 35) says the three personages were on horseback, which is certainly a mistake.

23-26. The erection of sculptures representing the four mountain summits consecrated to Avalokanā, to Ambā, to Śāmba and to Pradyuma (Ś. XI. 20). Jinaharsha says (*V. Char.* VI. 631) that these sculptures were found in the above-mentioned temple of Neminātha.[2] The four peaks might be those of Mount Girnār, now named after Ambā, Gorakhnāth, Dattātreya, and Kālikā Mātā : compare also the Girnār inscriptions, *Arch. Sur. Rep. W. Ind. Loc. cit.* 1. 6, and above p. 76.

27. The preparation of a *toraṇa* before the temple of the Jinapati, *i.e.* probably of Adinātha (Ś. XI. 21). Jinaharsha (*V. Char.* VI. 629)[3] seaks of a *toraṇa* over the western door of the *indramaṇḍapa,* which last stood before the temple of Adināth.

28–29. The erection of temples of Suvrata of Bhṛigupura of Broach and of Vira of Satyapura or Sāchor (Ś. XI. 22),[4] Jinaharsha (*V. Char.* VI. 656-658) says the two temples stood right and left of the temple of Ādinātha, and that the first was built for the welfare of Vastupāla's first wife Lalitādevī, and the other for the welfare of the second, Saukhyalatā or Sokhukā.

30. The erection of a *pṛiṣṭhapaṭṭa, i.e.,* of a tablet, behind the statue of Jina (Ādinātha ?) of gold and precious stones, which seemed to give the statue a halo (*bhāmaṇḍala*) (Ś. XI. 23).

---

1. *Arch. Report W. Ind., Loc. cit.* 1.6.

2. तत्राम्बिकावलोकना-शाम्ब-प्रद्युम्नसानुभिः । सह रैवतकतीर्थेन्दोरसौ चैत्यमसूत्रयत् ॥

3. प्रत्यग्द्वारगतं चन्द्रकलासितशिलाशतैः । तत्रेन्द्रमण्डपे मन्त्री तोरणानि व्यरीरचत् ॥

4. Sāchor now belongs to Jodhpur in Rājputānā, and lies to the North-East of Tharād. It is still a holy place of the Jainas and famous for its temple; it is in 25^0 11'N. lat., 61^0 55'E. long.

31. The raising of a golden *toraṇa* (Ś. XI. 24).[1]

V. — In the neighbourhood of *Padaliptapura* or *Pālitānā* :—

32. The excavation of a large tank (*saraḥ,* Ś. XI. 26), mentioned also by Someśvara (*Kīrtikaumudī,* IX. 36) and by Jinaharsha (*V. Char.* VI. 677). In the latter passage it is added, that the tank lay near Vāgbhaṭapura, the place built by Kumārapāla's minister Vīgbhaṭa, and bore the name of Lalitāsaraḥ in honour of Vastupāla's first wife.

33. The erection of an asylum (*upāśraya*) for Jaina monks (Ś. XI. 27).

34. Of a pump-room (*prapā,* Ś. XI. 28).

VI. — In the Village of *Arkapālita* or *Ankavāliya* :—

35. The digging of a tank (*taḍāga,* Ś. XI. 29). Jinaharsha (*V. Char.* VI. 690) adds, that Vastupāla had this tank dug for his own welfare. According to the same author, he erected in the same place a pump-room for the benefit of his mother, a *sattra* or alms-house for the benefit of both his parents, and further, a temple of Śiva (*purabhido devasya),* and a rest-house for travellers. There are several villages in Kāṭhiāvād with the name of Aṅkavāliya. Probably the one meant here is that which lies eastward from Bhīmnāth, 71°59'E. long. And 22°15'N. lat.(Trigonometrical Survey Map. Kāṭh. Ser. No. 14) on the river Līlkā. There is a large tank, and the village lies on the old road from Ḍholkā to Śatruṅjaya.

VII. — On Mount *Ujjayanta* or *Girnār* :—

36–37. The erection on two temples of Pārśvanātha of Stambhana and of Ādinātha of Śatruṅjaya (Ś. XI. 30). These two temples are mentioned in the Girnār inscriptions (*Arch. Rep. W. I.* Vol, II. p. 170, 1.6) first among the buildings erected there. Jinaharsha (*V. Char.* VI. 695) speaks only of the temple of Ādinātha.

VIII. — In *Stambhana*[2] :—

38. The restoration of the temple of Pārśvanātha which was adorned with

---

1. In verse 25 the author says that he would be able to describe all the buildings erected on the Śatruṅjaya, 'if the creator had given him a place in the firmament like the teacher of the gods. (the planet Jupiter).'

2. This place lay, as is often mentioned in the *Prabandhas,* on the river Śeḍhī or Sheḍhī, and thus in the eastern part of the present collectorate of Kheḍā. Peterson's identification of it with Stambhatirtha or Cambay (*Third Report,* p. 26) is untenable, for the Sheḍhī is more than 30 miles distant from Cambay, and Stambhana is named along with Stambhatīrtha in the Girnār inscriptions. [Stambhana is an old name for Thāmna on the Śeḍhī, 10 miles south-west from Thāsrā in Ānand tāluka, lat. 22° 43'N., long. 73° 9'E.–J.B.]

statues of Ādinātha and Neminātha (Ś. XI. 31), Jinaharsha says (*V. Char.* VI. 518) that Vastupāla deposited 1,000 *dīnāras* in the treasury of Pārśvanātha for the purpose of the restoration, not that he himself had it done.

39-40. The erection of two pump-rooms (*prapā*) near the temple of Pārśvanātha (Ś. XI. 32).

IX. — In *Darbhāvati* or *Dabhoī* :—

41-42. The placing of gold capitals on the temple of (Śiva) Vaidyanātha, because the old ones were carried off by the king of Mālava; and the erection of a statue of the sun-god (Ś. XI. 33). Jinaharsha mentions these (*V. Char.* III. 371), but ascribes them to Tejaḥpāla.

X. — On Mount *Arbuda* or *Ābū* :—

43. The building of a temple of Malladeva (by whom may be meant Mallideva or Mallināth) for the benefit of his brother Malladeva (Ś. XI. 34). In the *V. Char.* VIII-76. it is stated that the temple for the benefit of Māladeva was built on Śatruñjaya. Since only one temple of Neminātha built by Tejaḥpāla, is found on Ābū, and its position makes it improbable that a second ever existed, the mistake may be on Arisiṁha's side.

In this list of Vastupāla's buildings *the restorations of Brāhmaṇ temples,* as well as of the decoration of such buildings, have a special interest. They prove, as does also his worship of Śiva-Somanātha in Devapattana (p. 77 above), that he was no exclusive Jaina, but was rather lax in his religious views, and thereby confirm some hints in the later *Prabandhas* on this point (see *Kīrtikaumudī* p. xxii.). The reasons for his lax view may have lain partly, as Professor A. V. Kathvate says, in the passage quoted, in his familiar intercouse with the high priest Someśvara and other Brīhmaṇ savants, but may partly be due to his position at the Brāhmaṇ court of Ḍholkā. The latter is hinted at by Jinaharsha also. He adds apologetically, on mentioning the worship of Śiva-Somanātha in Devapattana, that Vastupāla performed this act to please his king.[1] He also says further on, that the minister, 'at the command of his master,' prepared a *muṇḍamālā,* or 'skull-chain' or 'tiara,' adorned with rubies, for Śiva. These well-authenticated pieces of information have their significance in the judgment of cases where something similar is stated of court Jainas, as, for instance, of Hemachandra,[2] in works less worthy of credit.

---

1. *V. Char.* VI. 535–536 :—
   श्रीवीरधवलाधीशस्वान्तसन्तोषहेतवे । सोमेश्वरं तदानर्च मन्त्री नानाविधार्चनैः ॥५३५॥
   नरेन्द्रादेशतो मन्त्री सोमनाथमहेशितुः । माणिक्यखचितां मुण्डमालामयमकारयत् ॥५३६॥
2. See *Ueber das Leben des Jaina-Mŏhches, Hemachandra,* S. 27 f.

The second interesting point in the catalogue is the mention of *only two temples on Girnār.* This shews plainly that the great threefold temple, which now forms the principal ornament of the mountain, was not yet finished, prehaps not yet begun. The date of the six inscriptions, identical in their first parts, in the Vastupālavihāra, is Vikrama-Saṁvat 1288, Phālguṇa śudi 10, which according to Jacobi's calculation, *Indian Antiquary,* Voll. XVII. p. 151 f., corresponds with the 3rd March A. D. 1232. The *Sukṛitasaṁkīrtana* must therefore have been written before that time, and we must not put its authorship earlier than Vikrama-Saṁvat 1285. From a comparion of the list of Vastupāla's buildings in the Kīrtikaumudī it is further clear that the latter work was written in a little earlier than the *Sukṛitsaṁkīrtana.* For in the *Kīrtikaumudī* the buildings on Śatruṁjaya are mentioned, but not two temples on Girnār.

NOTES ON VASTUPĀLA'S WARLIKE DEEDS

While Arisiṁha, true to his plan, sings only of the *sukṛitas*—the pious deeds of Vastupāla, Amarapaṇḍita endeavours to acquaint posterity also with the heroic deeds of his patron. He evidently knows of only one, the victory of Vastupāla over *Saṁgrāmasiṁha,* the son of *Sindhurāja*, who seems to have been a petty vassal-prince or village chief in Vaṭakūpa near Cambay, and over his ally *Śaṅkha.* He says, I. 44 : "They call him a Jaina, but the illustrious minister Vastupāla is devoted also to Śiva. He washed the master who wears the form of air (*i.e.,* goes naked) with the water of shining fame which he took from *Śaṅkha.*" Further, VIII. 46 : "Thy sword, illustrious Vastupāla, beautiful in rising and brandishing, valiant in deed, defeated in the world that *Saṁgrāmasiṁha.*" And X. 45 : "Thy glory, 0 Vastupāla, which shines by the victiory over *Sindhurāja,* is like the moon in the sky, since the spot in it is certainly the face of Sindhurāja, which was blackened by his deep shame."

Vastupāla's feud with *Saṁgrāmasiṁha* and *Śaṅkha* is related at length by Someśvara in the *Kīrtikaumudī,* IV-V, and Someśvara also is unable to report any other warlike deed of his friend. Since, then, we possess two eulogies, which, although otherwise independent of each other, mention only this one exploit, we may conclude that the accounts in the later *Prabandhas* of the numerous heroic deeds of Vastupāla and Tejaḥpāla, in the beginning of their career, deserve on great confidence.

In conclusion, it may be mentioned that Amarapaṇḍita twice addresses *Vastupāla* by the name *Vastupāla.* This was his poet-name, under which he wrote the *Naranārāyaṇānanda-kāvya,* which I found in Aṇhilvāḍ in 1875.[1]

• • •

1. A copy of the work is in the Deccan College Collection of 1875-77 No. 731.

INTRODUCTION

of the Sukṛitasankīrtana text by late Muniraja Shri Chauravijayaji Maharaja

साक्षाज्जिनाधिपतिधर्मनृपाङ्गरक्षो जागर्ति नर्त्तितमना मुदि वस्तुपालः ।

The Sukṛtasankīrtana is a historical Mahākāvya describing the good deeds of Vastupāla. It consists of eleven cantos and at the end of each canto are appended five verses composed by a Amara Paṇdita. Three out of these are eulogistic, the fourth mentions Arisiṁha as the author of this work and praised his poetical skill, while the fifth records the fact that these four verses are composed by Amara.

The popularity of the work. The Sukṛtasankīrtana does not seem to have been popular even among the Jains. Verses from Someśvara's Kīrtikaumudī are often found in the Prabandhakośa and Jinaharsha's Vastupālacharitra, but none from the Sukṛitasankīrtana. Bālachandra has also composed hi Vaśantāvilas on the style of the Kīrtikaumudī.

Literature about Vastupāla—The main works about Vastupāla's history are as under :—

Contemporary

I	Sukṛitasankīrtana.	
II	Kīrtikaumudī.	
III	Dharmābhyudaya.	Udayaprabha
IV	Sukṛitakīrtikallolinī.	
V	Hammīamadamardana.	Jayasiṁha Sūri.
VI	Vastupāla-Tejahpāla Praśasti	
VII	Vasantavitāsa by Bālchandra.	

Later

VIII	Vastupālaprabandha in the Prabandhachintāmaṇi.
IX	Vastupālaprabandha in the Chaturvimśatiprabandha.
X	Vastupālacharitra of Jinaharsha.

The author and his religion—The author of the Sukṛitasankīrtana is Arisiṁha, son of Lavaṇasiṁha. He was a protege of Vastupāla and we understand from the Updeśataraṅgiṇī that like Someśvara, the author of the Kīrtikaumudī, he too got a *giras* and other gifts for this work[1]. It is not clear to what caste he belonged, whether he was a Bania or a bard. He has got the appellation Thakura and this appellation was common among the Banias too. As to his religion, it is not quite certain whether he was a Jaina or a Shaiva. The fact of his bringing the spirit of Kumārapāla and making him to order Bhīma to revive the glory of Jainism speaks in favour of his being a Jaina, while his omission of salutation of Jina in the beginning of his poem and his telling us that Vastupāla's mother Kumāradevī, though a leader among those following Jainism, had faith in Śiva too, which is not mentioned by any other writer, may lead one to believe that he was a Śaiva, of course, not staunch. Jahlaṇa's Sūktimuktāvalī quotes four verses of Arasi Thakkura,[2] who is most probably the same as our author.

Amarachandra and his relation with Arisiṁha—Amarchandra is an illustrious figure in Sanskṛta literature. The fame of his works was not only restricted among the Jainas, but also extended to the Brahmins among whom his works Bālabhārata and Kavikalpalatā were popular. His other available works are Chhandortanāvalī, Syādiśabdasamuchchaya and Padmānanda Kāvya. The last work was composed at the request of Kosṭhāgārika padma, a Vāyaḍa Bania of

---

1. स्वसङ्कीर्तनगुणकुलपूर्वजावदातप्रतिपादककीर्त्तिकौमुदीसुकृतसङ्कीर्तनकाव्यकृत्सोमेश्वरारिसिंहयोर्ग्राम-ग्रासाश्वदूकुलादिदानं यावज्जीवार्हं दत्तम् ।

2. अतिविपुलं कुचयुगलं रहसि करैरामृशन्मुहुर्लक्ष्म्याः ।
तदपहृतं निजहृदयं जयति हरिर्मृगयमाण इव ॥
मध्येन तस्या विजितः कृशाङ्ग्याः पञ्चाननः काननबद्धवासः ।
तस्याः स्तनस्तम्भतटीधियैव कुम्भौ गजानां कुपितो भिनत्ति ॥
दधिमथनविलोलल्लोलदृग्वाणिदम्भादमदययमनङ्गो विश्वविश्वैकजेता ।
भवपरिभवखेदत्यक्तबाणः कृपाणश्रममिव दिवसादौ व्यक्तशक्तिर्व्यनक्ति ॥
कान्ताऽस्मद्दैवगत्या कथमपि गमितान्यन्तरालोत्थभक्ष्या-
ण्युड्डीयोड्डीय भूयस्तरुशिखरशिखामेव तेभ्यः श्रयन्ते ।
इत्थं त्वद्वैरिनारी गिरिषु नरपते ! जम्बुलुम्बीकदम्ब-
भ्रान्त्या भर्तुर्बुभुक्षोः कथयति पुरतश्चेष्टितं षट्पदानाम् ॥

Jahlaṇa's Sūktimuktāvalī.

paṭṭan.[1] It is otherwise known as Jinendracharitra, as it gives the lives of Tirthankaras. The Prabandhakośa mentions two other works of his, Sūktāvalī and Kalākalāpa. He compared in one place in his Bālabhārata the braid (वेणी) to a sword and for this he was known as Veṅīkṛpāṇa Amara. Amara was the pupil of Jinadatta Śūri of Vāyaḍagachchha, the author of the Vivekavilāsa. Jinadatta Śūri's name is mentioned in this poem among the Ācharyas who accompanied in Vastupāl's pilgrimāge to Śatruñjaya. The Prabandhakośa tells us that Amarachandra got the charm of Siddhasārasvata from Kavirāja Arisiṁha, pupil of Jinadatta Śūri and by his chanting this for twenty one days the Goddess of Learning appeared before him from the disc of the moon at the midnight of the twenty-first day and gave him the boon that he would be a Siddha Kavi, honoured by all kings. The same Prabandha describes his entry into the court of Vīsaladeva and through him of his teacher in fine arts, Arisiṁha. But the Prabandhachintāmaṇi tells us that Amarachandra had entered the court of Ḍholka in the time of Vastupāla and was recognised as a poet of power and note. Amarachandra does not mention in any of his published works that he was a pupil of Arisiṁha in fine arts but it is only clear from the works that he held Arisiṁha and his poetry in high esteem. The story about Amara's getting Siddhasārasvata charm from Arisiṁha and also his introduction of Arisiṁha into the court of Vīsaladeva should be accepted with much reserve. One thing is, however, clear from this that both Amara and Arisiṁha occupied a remarkable position in the literary court of Vīsaladeva. Just as Amarachandra had composed four verses in the Sukṛitasankīrtana, so the Sūtras of Kavikalpalatā of Amarachandra were composed partly by Arisiṁha and partly by Amara[2]. Amarachandra mentions in his Kavikalpalatā one more work of Arisiṁha, Kavītārahasya Amarchandra calls Arisiṁha in the Sukṛitasankīrtana as an able disputant.

Analysis of the work—The *first* canto gives the genealogy of the Chāpotkaṭa king. Of Vanarāja it is said that he founded the city of Aṇahilla Paṭṭaṇa and that he erected there the temple of Pānchāsara Pārśvanātha.

---

1. पद्मेनाभ्यर्थितः स श्रीजिनेन्द्रचरिताह्वयम् ।
   वाक्सहायो महाकाव्यं निर्ममे निर्ममेश्वरः ॥ पद्मानन्द १-४३
2. सारस्वतामृतमहार्णवपूर्णिमेन्दोर्मत्वाऽरिसिंहसुकवेः कवितारहस्यम् ।
   किञ्चिच्च तद्रचितमात्मकृतं च किञ्चिद् व्याख्यास्यते त्वरितकाव्यकृतेऽत्र सूत्रम् ॥
   काव्यकल्पलतावृत्ति I-1 ।

After him Yogarāja, Ratnāditya, Vairisimaha, Kshemarāja, Chāmuṇda, Rāhaḍa & Bhūbhata successively ruled over Gujarat. This list of Chāvdā kings is identical with that given in the Sukṛitakīrtikallolinī of Udayaprabha. In view of the concurrence of these two authorities, the statement in Krishnāji's Ratnamālā, which is not so old as is believed, is unreliable.

The *second* canto describes the rigns of the Chaulukya kings. Mūlarāja's pilgrimage to Someśvara every Monday is also mentioned in Bālachandra's Vasantavilāsa. The fourth verse refers to his erection of Tripurush Prāsāda in Aṇahillavāda. Mūlaraja defeated Bārapa, the general of the king of Kānyakubja, and Laksha, king of Cutch. Vallabharāja's victory over the king of Mālvā is celebrated in verse 13th. He had the *biruda* of Jagajzampana. This *biruḍa* is found in the Kumārapālapratibodha, Kīrtikaumudi, Sukṛitakīrtikallolinī and Vasantavilāsa. Durlabharāja was very modest and was ashamed when his court poets compared him to Krishna. Bhīma defeated Bhoja of Dhārā. Karṇa conquered the king of Mālvā and brought home from there an image of Nīlakaṇtha Śiva, Jayasiṁha conquered Barbaraka and took prisoner Yaśovarma, king of Dhārā. He had the tank called Siddhasaras dug and a high pillar of victory built. Jayasiṁha was very devotional towards his mother. Kumārapāla abolished the confiscation of the property of tradesmeṇ dying without male heirs and caused Jaina temples to be built in every city. He conquered the king of Jāngla, Arṇorāja of Śākambharī, and his general Āmbaḍa who was a Bania, defeated and killed the Kadamba king Mallika Arjuna of the Konkaṇa. This victory of Āmbada is coroborated by Bālchandra in his Vasantavilāsa. Ajayadeva generally called Ajayapāla got from the king of Śāmbhara a golden Maṇḍapikā. Mūlarāja. II, though a child, defeated the Turushka, Mahamad Sāhabuddin Ghori. Bhīmadeva II was very charitable and extravagant. His kingdom was being devoured by his powerful Maṇḍalesas, whom he was unable to control. Bhīma was thus filled with anxiety about the fate of his kingdom. One night a glorious and splendid god, the spirit of his grandfather Kumārapāla, appeared to him in a dream and said that in order to restore order and to prevent dismemberment of the kingdom and to save the Jain faith, which was almost sinking, he should make Lavaṇaprasāda, son of Arṇorāja, son of Dhavala, to whom he had given the principality of Bhīmapalli, his Sarveśvara and make his son Vīradhavala his Yuvarāja. Vīradhavala then requested king Bhīma to give him good counsellors. Bhīma said that there served in this realm, Chaṇḍapa fiery in splendour, of the Porvāda lineage. His son was Chaṇḍaprasāda. His son Soma, who served under

Jayasiṁha, acknowledged no master but king Siddharāja Jayasiṁha, and no god but the lord of the Jinas. His son Aśvarāja who made the universe splendid with his glory made seven pilgrimages in order to escape seven hells. His wife Kumāradevi, though eminent in the Jaina religion, also had faith in Śiva. They had three sons–Malladeva, Vastupāla and Tejahpāla. Bhīma then gave Vastupāla and Tejahpāla as Vīrādhavala's counsellors, and said to him that his heroism, which will have sight with these two as eyes, may now trample down his enemies by searching them out. The two ministers should fulfil also the massage of Kumārapāla–the glorification of the Jaina faith. This account, though it materially differs from that given by Someśvara in this Kīrtikaumudī, agrees with that in the two other contemporary works :— (1) Jayasiṁha's Vastupāla-Tejahpālaprasasti and (2) Udayaprabha's Sukṛtakīrtikallolinī. Vastupāla's own words should have, however, more weight in this respect. In the Naranārāyaṇānanda he calls himself as the high minister of the Gurjareśvara and in its last conto he says that he accepted the dependence of the high-ministership of Bhīma, the lord of Gujarat, for the incessant occurrence of the festival of faith without any obstacle, which is sweet on account of its splendid power.[1] Bālchandra's account, however, agrees with that of Someśvara.

In the *fourth* canto Arisiṁha says that Vīradhavala with the help of his ministers conquered the earth and put down all wrong and violence. Tejahpāla then requested Vastupāla to keep in mind the king's command and support the Jaina religion. Both approached their spiritual family preceptor Vijayasena Sūri of the Nāgendragachchha. On this occasion the succession of the priest of this gachchha is given. (1) Mahendra Sūri (2) Shānti Sūri and Amara Sūri, who received from king Jayasiṁha the title–"Tiger Cubs" as they had overcome proud disputants even in their infancy (4) Haribhadra Sūri (5) Vijayasena Sūri. Vijayasen Sūri explained to them the religious merits of becoming a Sanghādhipati. Vastupāla resolved to do so.

In the *fifth* canto are described the preparations for the great pilgrimage. Narachandra Sūri of the Maladhāri gachchha and spiritual adviser of Vastupāla on his mother's side, Jinadatta Sūri of the Vāyaḍa gachchha, Śānti Sūri of the Saṇḍeraka gachchha and Vardhamāna Sūri of the Gallaka people were among

1. भास्वत्प्रभावमधुराय निरन्तरायधर्मोत्सवव्यतिकराय निरन्तराय ।
या गूर्जरावनिमहीपतिभीमभूपमन्त्रीन्द्रतापरवशत्वमपि प्रपेदे ॥ XV 135

the notable Āchāryas who accompanied. Mention is made of a halt at Kāsahrada, modern Kāsandra, and of the institution of a great festival in the temple of Ṛshabha.

In the *sixth* canto we have a conventional description of the sun-rise.

In the *seventh* canto is described the ascent of the mountain and the devotional festivities. After paying his respects to Kaparadi Yaksha, the presiding deity of the Tirtha, Vastupāla entered the main temple of Ādinātha. The Sangha stayed on the mountain for eight days.

In the *eighth* canto the pilgrimage to Deva paṭṭana and Mount Girnar is described. From Śatrunjaya the Sangha started to Devapaṭṭana for offering worship to Somanātha. Thence it proceeded to Girnar. A camp was pitched at the foot of the mountain and a festival was held. Then follows the description of the worship of Neminātha and the festivals. Having paid homage to Ambā, the presiding deity of the Jain temples on Mt. Girnar and Sāmba and Pradyumna who had obtained salvation here, the Sangha descended after a stay of eight days.

In the *ninth* canto is given a poetical description of the six seasons which the minister saw while descending.

In the *tenth* canto begins the return journey. The Sangha entered Vīmanasthalī—the modern Vanthali, in all magnificence. When the procession reached near Ḍholka, not only Tejahpāla but Vīradhavala came out with citizens to receive him. For a fuller description of the pilgrimage compare the last canto of the Dharmābhyudaya and the cantos eleven and twelve of the Vasnatavilāsa.

In the *eleventh* canto the author describes the temples built and restored by Vastupāla.

In Aṇahilavāda Paṭṭan :—

(1) The restoration of the temple of Panchāsara Pārśvanātha of Vanarāja.

In Cambay :—

(2) The erection of a golden staff and knob on the temple of Bhīmeśa.

(3) The erection of an Uttānpaṭṭa before Bhaṭṭāditya and of a golden wreath on his head.

(4) Excavation of a well in the temple grove called Vahaka of Bhaṭṭārka.

(5) The erection of a vestibule before the temple of the Sun-god Bakula.

(6) The restoration of the Maṇḍapa and of the temple of Vaidyanātha.

(7) The erection of high-walled enclosures for the sale of sour milk to avoid contamination.

(8) The erection of two Upāśrayas.

(9) The erection of a drinking hall with round windows on two sides.

In Dholka :—

(10) The Building of a temple of Ādinātha.

(11) The erection of two Upāśrayas.

(12) The restoration of the temple named Rāṇaka of Bhattārka.

(13) The construction of a Vāpī.

(14) The erection of a Prapā.

On the Śatruṅjaya Hill :—

(15) The erection of an Indramaṇḍapa before the temple of Ādinātha.

(16) The erection of the temples of Neminātha and Stambhana Pārśvanātha.

(17) The erection of a statue of the Goddess of Sarasvatī.

(18) The erection of the statues of his ancestors.

(19) The setting up of three statues on elephants, his own, that of Tejahpāla and that of Vīradhavala.

(20) The erection of sculptures representing four summits of Mt. Girnar, Avalokana, Ambā, Sāmba, and Pradyumna.

(21) The preparation of Toraṇa before the temple of Ādinātha.

(22) The erection of temples of Suvṛta of Broach and Mahāvira of Sāchor.

(23) The erection of a Pṛsṭhapaṭṭa of gold and precious stones below the image of Ādinātha.

(24) The raising of a golden Toraṇa.

In the vicinity of Pālitāṇā :—

(25) The excavation of a large tank.

(26) The erection of an Upāśraya.

(27) The erection of a Prapā.

In the village of Ānkevāliyā :—

(28) The digging of a tank.

On Mt. Ginar :—

(29) The erection of temples of Stambhana Pārśvanātha and Adīśvara of Śatruñjaya.

In Stambhana (Thāmna near Umreth) :—

(30) The restoration of the temple of Pārśvanātha.

(31) The erection of two Prapās near the temple of Pārśvanātha.

At Dabhoi :—

(32) The placing of golden capitals on the temple of Vaidyanātha, as the old one were carried off by the king of Mālvā and also the erection of an image of the Sun-god.

On Mount Ābū :—

(33) The building of a niche of Mallideva (in Samvat 1278) for the religious merits of the spirit of his elder brother Malladeva.

For fuller and more complete list of Vastupāla's temples and works of piety, public utility, the reader is referred to Jinaharsha's Vastupālacharitra.

The date of the composition of the work—The Sukṛitasankīrtana was written before Samvat 1287, in which year the inscriptions on Mt. Ābū are dated, and after 1278 the date of building a niche of Mallinātha on Mt. Ābū, mentioned in the present work.

Dr. Bühler contributed a very valuable and exhaustive paper, *Das Sukritasaṁkirtana,* in the *Sitzungberichte* of the Imperial Academy of Sciences of Vienna (Vol. CXIX, 1887) and an English traslation of the German paper was published in the Indian Antiquary Vol. XXXI (1902) pp. 477–495. For a complete and critical study of the career of this one of the greatest minister Gujarat has ever produced, one should read the introductions of the Naranārāyaṇānanda, Vasantavilāsa and Hammīramadamardana in the Gaekwad's Oriental Series, A photo of the statutes Vastupāla and his two wives will be found in the edition of the Naranārāyaṇānanda in the same series.

• • •

Tejas Printers
AHMEDABAD M. 98253 47620